Statist. O.
997/59 3

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK
SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KERESKEDŐI

ÍRTA
Dr. BENE LAJOS

59. KÖTET 1930 3. SZÁM
KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

TARA

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KERESKEDŐI

ÍRTA

Dr. BENE LAJOS

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

1929 — 6593

300353

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1930 év 2874 sz.

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

Bevezetés 5

I. A budapesti kereskedelem állapota és szervezeti viszonyai.

1. A fővárosi kereskedelem jelentősége a statisztikai adatok tükrében 9
2. Önállók és alkalmazottak a kereskedelemben 17
3. A kereskedők megoszlása kereskedelmi ágazatok szerint 20
4. Összefoglalás a főváros kereskedelmének állapotrajzához 26

II. A főváros kereskedelmének fejlődése.

1. Bevezetés a vizsgálat módszeréhez 29
2. Az önálló kereskedők létszámának alakulása 31
3. A kereskedelem erőviszonyainak alakulása 35
4. A kereskedelem fejlődésének gazdasági tényezői 38
   a) A fejlődés általános irányzatának vizsgálata 38
   b) A gazdasági hullámmozgások befolyásának vizsgálata a háború kitöréséig 40
   c) A kereskedelem a világháború alatt 47
   d) A kereskedelem a háború után 52
5. A kereskedelem egyes ágainak fejlődése 61
6. Összefoglalás a kereskedelem fejlődésének rajzához 73

III. A kereskedelem anyagi viszonyai.

1. A budapesti kereskedők üzleti forgalma 78
2. A kereskedők lakásviszonyai 94
3. Albérleti viszonyok a kereskedelemben 113
4. Adatok a kereskedők cselédtartására nézve 122

IV. Budapest kereskedőinek származása.

1. A kereskedők születési hely szerint 128
2. A kereskedők honossága 142
3. Helybenlakás tartama a kereskedelemben 152

V. A budapesti kereskedelem demográfiai felépítettsége.

1. A kereskedők nem szerint 166
2. A kereskedők tagozódása életkor szerint 176
3. A kereskedők anyanyelve és vallása 187
4. Összefoglalás a kereskedők anyagi és személyi viszonyainak vizsgálatához ... 198

KÖNYV TÁRA

Bevezetés.

Jelen tanulmány folytatását és kiegészítését képezi annak a munkának, mely »Budapest székesfőváros iparosai« cím alatt jelent meg a Statisztikai Közlemények sorozatában. Mindkettő a főváros önálló exisztenciáinak egy-egy nagy táborát veszi vizsgálat alá a statisztikai adatok tükrében, azt a két csoportot, mely a nagyvárosi gazdasági életpályák két legjelentősebbikét alkotja s együtt a város gazdasági tevékenységének gerincét képezi.

Tárgyában tehát igen közel áll egymáshoz a két tanulmány és az adatok forrása is azonos. A székesfőváros legutóbbi időközi népszámlálása volt a vizsgálatok kiinduló pontja, mely az 1925. év végén hajtatott végre, e közbenső számlálásoknál szokatlan sokoldalú és részletes feldolgozással. Kiegészítésül mindkét tárgykörnél elsősorban a régebbi népszámlálások adatai szolgáltak, minthogy úgyszólván kizárólag ezek biztosítottak megfelelő anyagot a vizsgálatokhoz. Természetes, hogy e nagy népességi felvételek jellege folytán igen kevés volt a rendelkezésre álló gazdaságstatisztikai anyag és az adatok főleg demográfiai szempontból világították meg a két társadalmi osztály viszonyait.

A tárgy és a statisztikai felszerelés tekintetében tehát igen szoros rokonságban van egymással a két munka, módszerében mégis lényegesen eltér egymástól. Már az iparosok tárgyalásánál is meg volt az a törekvés, hogy a demográfiai adatokból felcsillanó gazdasági következtetések kiaknázatlanul ne maradjanak. A kereskedők anyagának feldolgozásánál most már ez a szempont tovább volt kiépíthető. Valamely gazdaságilag összefüzött érdekcsoport esetében ugyanis a népességi adatok gazdasági szempontokkal telitődnek s így a demográfiai megoszlás a kereskedelemnek, mint gazdasági tényezőnek is számos problémájára képes felvilágosítással szolgálni. Midőn tehát főként a népességi statisztika eszközeivel kell egy gazdasági rétegnek helyzetét feltárni, a vizsgálatoknak egyik legfőbb célja abban jelölhető meg, hogy a gazdasági körülmények változása és a demográfiai megoszlás eltolódása között az összefüggésekre rámutassanak és ezáltal a népességi adatokat gazdaságstatisztikai célra hasznosítsák.

A tárgyalások másik alapgondolata, hogy azokra a gazdasági tényezőkre is kiterjeszkedjék, melyek a kereskedők létszámának alakulására befolyással voltak, vagy azt nyomon kísérték, vagyis, hogy a kereskedelem fejlődésének gazdasági körülményeit vizsgálat alá vonja. Laky Dezső, a kiváló statisztikus megmutatta Budapest székesfőváros népességének fejlődéséről írt nagyszabású munkájában, hogy mennyire termékeny a népességi kérdéseknek gazdasági összefüggésükben való tárgyalása. Ha ez a kezdeményezés ilyen sikerre vezetett, mennyire nélkülözhetetlen a gazdasági összefüggések vizsgálata a kereskedelem esetében, mely minden idegszálával a gazdasági viszonyok alakulásába kapcsolódik be. Rá kellett mutatni szükségképen — ha szűkebb keretek között is — azokra a gazdasági tényezőkre, melyek a kereskedelem fejlődésére vagy pangására nézve szereppel bírnak, meg kellett vizsgálni, hogy a kereskedők adatai a népszámlálások során milyen összefüggésben mutattak elváltozásokat a gazdasági élet átalakulásával. A gazdasági hatóokok ezúttal végrehajtandó különleges vizsgálata azonban nem kíván kiterjeszkedni a kereskedelem fejlődésére befolyással bíró összes tényezőkre, vagy akár csak azok nagyobb részére is. Megelégszik azzal, hogy mintegy reprezentativ alapon csupán néhány tényezőt öleljen fel, néhány számsort vonjon vizsgálatai körébe, melynek alakulását azután a kereskedelem gazdasági helyzetének változásaira típikusnak tekint.

Innen már csak egy lépés volt azokat a modernebb gazdaságkutató módszereket alkalmazni a problémára, melyek az újabb gazdaságstatisztikai vizsgálatoknál oly nagy sikereket értek el. Ha valamely foglalkozási ág, úgy a kereskedelem az, mely a konjunktura változások hatását leginkább érzi meg s így a gazdasági hullámmozgások összefüggő vizsgálata — bár csak szerény keretek között és inkább kísérletképen — számos olyan kérdésre ad feleletet, mely anélkül csak bizonytalan és hozzávetőleges módon volna felderíthető.

Jelen tanulmány a matematikai statisztika módszereinek alkalmazása terén is tovább ment egy lépéssel a budapesti iparosokkal foglalkozó munkánál. Az újabb statisztikai vizsgálatok egyre nagyobb mértékben dolgozzák fel adataikat ezeknek a mélyebbreható analizist lehetővé tevő eljárásoknak a segítségével. Ezért tanulmányunk is megkísérli a budapesti kereskedők viszonyainak feltárására a matematikai segédeszközök alkalmazását mindazon esetekben, midőn azt a statisztikai anyag természete megengedi. Főleg az üzleti forgalom és a kereskedők életkorának adatai nyújtanak bő lehetőséget a matematikai vizsgálatok számára. Ez az eljárás kevésbbé azért történik, hogy a szóbanforgó módszerek alkalmazására példát nyújtson, mint elsősorban azért, mert épen a matematikai statisztika nyújt lehetőséget az anyag kimerítő kiaknázására az olyan esetekben, mikor a feldolgozatlan adatokból folyó következtetések bizonytalanok volnának, vagy csak szűk térre szorítkozhatnának.

A kifejtett irányelvek már meghatározzák a munka felépítését és beosztását is. A kereskedelem gazdasági viszonyaiban beálló változások behatóbb vizsgálata, vagyis a dinamikai szempontok kiemelése szükségessé teszi, hogy ettől teljesen különállóan váljanak vizsgálat tárgyává a statikai — tehát mintegy a viszonyok keresztmetszetét érintő — kérdések. Ezért a munka első része a budapesti kereskedelem állapotának rajzát — strukturáját — veszi tárgyalás alá.

A második rész a kereskedelem fejlődésére, tehát a dinamikus kérdésekre nézve szolgál adalékokkal, miközben a megelőző fejezet tárgykörét képező kérdéseknek az évtizedek folyamán végbement átalakulásai fogják a tárgyalás anyagát képezni, kiegészítve a már érintett gazdasági tényezők fejlődésének és hullámmozgásainak vizsgálatával.

Bár aránylag szerénynek mondható az a statisztikai anyag, mely a kereskedelem anyagi viszonyaira nyujthat felvilágosítást, a következő harmadik rész mégis ennek a kérdésnek van szentelve. A kereskedelem problémái ugyanis elsősorban gazdasági szempontokkal kapcsolatosak. E téren a kereskedelem üzleti forgalmának adatai mellett közvetett úton a kereskedők lakásviszonyai, majd az albérlő és cselédtartás adatai is az anyagi helyzettel szorosan összefüggő adatkincset biztosítanak.

A nem szorosan gazdasági jellegű anyagunk két részre tagolódik. Az egyik a szülőhely, a honosság és a helybenlakás tartamára vonatkozó adatok útján a kereskedők származására nézve szolgál felvilágosítással, míg a másik kategória a kereskedők népességi viszonyait foglalja össze. A tárgyalás logikus elrendezése úgy kívánja, hogy előbb a származás kérdése kerüljön szóba. Elsősorban ugyanis a szóbanforgó társadalmi réteg eredete határozza meg a népességi megoszlás jellegét, mert Budapestnek bevándorlás útján történt naggyáfejlesztése alkalmával minden bevándorló csoport azokat a sajátságokat hozta magával, melyek a bevándorlás kiinduló pontját, a származás helyének kulturközösségét jellemzik. A népességi viszonyok tanulmányozását tehát a budapesti kereskedők származásának és bevándorlásának tárgyalása kell, hogy megelőzze.

A tanulmány utolsó fejezete viszont a demográfiai tényezők — nem, életkor, anyanyelv, vallás — feldolgozását tűzte ki célul. A kifejtett irányelvek értelmében a tisztán népességi kérdések vizsgálatán kívül a budapesti kereskedelem gazdasági viszonyainak megvilágítására is fel kívánjuk használni a demográfiai adatokat, mert hiszen a gazdasági viszonyok állandó változása híven visszatükröződik a népességi statisztika adataiban is.

A felsorolt szempontokon kívül számos kérdés merülhet fel tárgyunkkal kapcsolatban, melyek vizsgálatára hiába keresünk számszerű alapokat. A külkereskedelem pontos számbavételétől eltekintve ugyanis épen a kereskedelem az az ágazat, melynek gazdasági tevékenysége köré a legkevésbbé fonódnak a statisztika szálai. A mezőgazdasági termelésről, az ipar

— legalább is a gyáripar — állapotáról, a hitelviszonyokról rendszeres adatgyüjtések folynak, míg a belföldi árúforgalom, a fogyasztás, a kereskedők által lebonyolított forgalom mennyisége, tehát épen azok a tényezők, melyek a kereskedők gazdasági helyzetére alapvető fontossággal bírnak, nélkülözik a számszerű adatokat.

Jelen tanulmány arra a sokoldalú anyagra támaszkodva, melyet a statisztika a főváros kereskedőire nézve szolgáltat, megkísérli áthidalni azokat a hiányokat, melyek a kereskedelem helyzetének megítélését megnehezítik, hogy így közvetett úton nyujtson összefüggő képet a budapesti önálló kereskedők gazdasági, szociális és népességi viszonyairól.

A KÖNYVTÁRA

I. A budapesti kereskedelem állapota és szervezeti viszonyai.

1. A fővárosi kereskedelem jelentősége a statisztikai adatok tükrében.

A háború nyomában járó összeomlás a nemzet életnyilvánulásainak minden területén kifejtette romboló hatását, a gazdasági élet minden ágazatának mélyreható változásokat kellett elszenvednie. Mind között azonban a fővárosi kereskedelem volt egyike azoknak a gazdasági erőcsoportoknak, melyek a nehéz idők hatását leginkább érezték meg, melyek a legkevésbé tudták szervezetüket a megváltozott idők méreteihez alkalmazni. Már ez az egy körülmény is kellőleg megindokolja a budapesti kereskedelem életviszonyaival való behatóbb foglalkozást és a statisztikai számoszlopok felsorakoztatását avégből, hogy azok világot derítsenek Budapest kereskedelmének helyzetére, megmutassák az életműködése elé tornyosuló nehézségeket, de egyúttal biztató reménnyel töltsenek el ott, ahol fejlődésképes gazdasági energiák csillámlanak fel az adatokból.

Minden beavatkozásnak, mely a nehézségeket elhárítani, a fejlődés megtört ívelését új erőre segíteni óhajtja, akár autoritativ úton, akár gazdasági eszközök igénybevételével törekedjék célja felé, nélkülözhetetlen előfeltétele a diagnózis megállapítása. Igaz, hogy a kereskedelem a közgazdasági politika megállapításai szerint az összes gazdasági tényezők közül a legkevésbbé szorul arra, hogy intézményes fejlesztő eszközökkel támogassák. Ha zavartalan működésére az előfeltételek megvannak, minden felülről jövő támogatás nélkül is meg szokta találni prosperitásának és fejlődésének útjait. A háború utáni gazdasági viszonyok azonban legkevésbbé sem voltak olyanok, hogy e nyugodt fejlődésmenet biztosítva lett volna. Ha csupán a gátló nehézségek elhárítását célzó, passzív célkitűzésű kereskedői politika alapelveinek lefektetéséről van szó (megkülönböztetve a kereskedői politikát a kereskedelmi politikától, mely utóbbi alatt a külfölddel lebonyolított árúforgalom szabályozását, tehát a vámpolitikát szokás érteni) akkor is nélkülözhetetlen szükség van a viszonyok helyes ismeretére.

A statisztika számoszlopai egyedül biztosítanak arra lehetőséget, hogy az oly sok ellenvéleményre alkalmat adó gazdasági és szociális állapotok elfogulatlan módon megítélhetők legyenek. Számadatai néhol fényszóróként

világítanak be a gazdasági viszonyok bonyolultságába, igaz, hogy másutt gyenge mécsesként csak lépésről-lépésre teszik lehetővé az előrejutást. Ezért a kutató ma még gyakran szinte megoldhatatlan nehézségek előtt áll. A statisztika azonban épen a legutóbbi időben nagy fejlődésnek indult tudományág s így remélhető, hogy amint a társadalmi és gazdasági élet mind több megnyilvánulását vonja megfigyelései körébe, a kereskedelem viszonyainak megvilágítására is mind több lehetőség nyílik.

Budapest önálló kereskedőire vonatkozó vizsgálataink bevezetése gyanánt mindenekelőtt azt a szerepet mutatjuk be számszerű alapon, melyet a főváros kereskedelme önmagában véve, a többi foglalkozási ág között és a lakossághoz mérten betölt. Midőn ily módon a kereskedelemnek az emberi tevékenység többi formái között elfoglalt szerepét kutatjuk, csak a legutóbbi, háború utáni évekre vagyunk tekintettel. A kereskedelem fejlődése az elmult évtizedek folyamán más helyen fog bennünket foglalkoztatni, ez alkalommal a kereskedelem szervezeti viszonyai, vagyis struktúrája képezi a tárgyalás anyagát. Ebbe a tárgykörbe elsősorban az önálló kereskedők létszámára vonatkozó vizsgálatok tartoznak, vagyis az önálló kereskedők számbeli jelentőségének megállapítása, mert hiszen a puszta létszám ismerete már számos alapvető kérdésre nézve felvilágosítással szolgál. A kereskedelem gazdasági erőviszonyait, az általa végzett közgazdasági tevékenység intenzitását a segédszemélyzet létszáma által tudjuk jellemezni, úgy hogy az önállók és alkalmazottak egymáshoz mért számadatainak vizsgálata képezi a következő láncszemet azoknak a pontoknak a sorozatában, melyek a kereskedő népesség állapotának rajzához, másnéven statikai vizsgálatához tartoznak.

Végül a fővárosi kereskedelem szervezeti felépítettségének megismeréséhez fognak vezetni azok az adatok, melyek a kereskedőknek a különböző kereskedelmi kategóriákban és foglalkozási csoportokban való elhelyezkedését tárják fel.

Minthogy a budapesti kereskedelem a vidékkel úgy az árúbeszerzés, mint a fogyasztóközönség szempontjából, mint pedig a vidéki kereskedelemmel való kapcsolatai révén a legszorosabb vonatkozásban van, vizsgálatainknál is teljesen észszerű, hogy a vidék kereskedelmével vessük egybe Budapest adatait s így kifejezésre juttassuk azokat a mélyreható különbségeket, melyek a kereskedelem e két tábora között fennállnak. E vizsgálatoknál kénytelenek vagyunk az 1920. évi népszámlálás adatait felhasználni, mert az 1925. évre vonatkozó újabb számadataink csak Budapestre nézve állnak rendelkezésre.

Első táblánk a kereső foglalkozással bíró népesség teljes foglalkozási tagozódását mutatja be avégből, hogy ezúton megvilágítást nyerjen a kereskedelem és a többi foglalkozási ág viszonylagos jelentősége és az a helyzet, melyet a kereskedelem az utóbbiak között betölt.

1. Budapest és a vidék kereső népességének foglalkozási tagozódása az 1920. évben.

Foglalkozási osztály	Budapest	Vidék	Magyarország	Budapest	Vidék	Budapest az ország százalékában
	abszolut számokban			százalékban		
Őstermelés	5.202	2,121.486	2,126.688	1·1	65·0	0·2
Bányászat, kohászat	713	39.385	40.098	0·1	1·2	1·7
Ipar	187.864	491.793	679.657	38·4	15·1	27·6
Kereskedelem, hitel	82.859	100.877	183.736	16·9	3·1	45·1
Közlekedés	31.824	85.783	117.607	6·5	2·6	27·1
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	63.357	104.374	167.731	13·0	3·2	37·8
Véderő	16.846	71.293	88.139	3·4	2·2	19·1
Napszámos k. m. n.	5.502	44.616	50.118	1·1	1·4	11·0
Nyugdíjas, tőkepénzes	24.616	74.338	98.954	5·0	2·3	24·9
Házi cseléd	52.175	103.717	155.892	10·7	3·1	33·5
Egyéb és ismeretlen	18.588	25.506	44.094	3·8	0·8	42·2
Összesen	**489.546**	**3,263.168**	**3,752.714**	**100·0**	**100·0**	**13·0**

Budapest székesfőváros kereskedelme több mint 80 ezer embert foglalkoztat, vagyis az ipar után a legnépesebb foglalkozási osztályt képviseli. Pusztán számszerűleg is egyike tehát a kereskedelem a főváros legjelentősebb foglalkozási ágainak, mely a kereső népességnek $^1/_6$ részét foglalja magában. A kereskedelemnek ezt a kimagasló szerepét a statisztikai adatok azonban csak Budapestre nézve állapítják meg, míg az ország vidéki részein a kereskedelem jelentősége már erősen aláhanyatlik. Ott ugyanis a budapesti 17%-kal szemben már csak 3%-kal szerepel a kereskedelem a többi foglalkozási osztály sorai között. Már ezekből az általános adatokból is teljes mértékben kifejezésre jut az a nagy különbség, mely a kereskedelem jelentősége szempontjából a főváros és a vidék között fennáll.

Ez a tény különösen érvényre jut, ha kiszámítjuk minden egyes foglalkozási osztályra nézve azt az arányt, hogy az illető csoport országos létszámából hány százalék esik Budapestre. Míg Magyarország összes kereső foglalkozású népességének 13%-a él a főváros falai között, addig az ország kereskedelmének 45%-a találja Budapesten megélhetését. Ezt az arányszámot egyetlen más foglalkozási ág sem közelíti meg. *A kereskedelem tehát az a foglalkozási osztály, mely mind között a legnagyobb mértékben tömörült a fővárosba,* amelynél a nagyváros és a vidék közötti különbség a leginkább domborodik ki.

Az első táblázatban a kereskedelem és hitelügy összességére vonatkozó adatokat vetítettük elénk, hogy Budapest és a vidék között az összehasonlítást eszközöljük. A következő fejtegetések anyagát azonban nem a kereskedelemmel foglalkozó egész népesség adatai fogják képezni, hanem több irányban kell majd megszorításokat tennünk, hogy a »kereskedő« fogalmát körülhatároljuk. Egyrészt csupán az önálló exisztenciák viszonyaira nézve kívánnak fejtegetéseink adalékokkal szolgálni, míg a kereskedelmi alkal-

mazottak adatai ezúttal csak annyiban bírnak számunkra érdekkel, amenynyiben adataik az önálló üzletemberek gazdasági viszonyaira nézve felvilágosítást adnak. Másrészt pedig a kereskedelem fogalma is bizonyos szűkebb meghatározást igényel.

Kereskedők alatt közgazdasági értelemben az árúelosztással foglalkozókat értjük. A statisztika foglalkozási rendszere azonban — s így a magyar hivatalos statisztikai séma is — többnyire közös főcsoportban foglalja össze a kereskedelmet a hitelüggyel foglalkozó népességgel, amint hogy a pénzügyi vállalatok — illetve önállókról lévén szó, a pénzváltók és bankházak tulajdonosai — a pénzzel való kereskedelem képviselőinek is tekinthetők. Az 1925. évi fővárosi feldolgozás a kereskedők csoportjába csupán a szűkebb értelemben vett kereskedelmet sorolta s minthogy későbbi fejtegetéseink alapjául az 1925. évi anyag szolgál, ezért alábbi összehasonlításoknál is a kereskedelem szűkebb értelmezését fogjuk tekintetbe venni. Következő táblánkban, a viszonyok könnyebb megítélése céljából mindkét csoportosítás szerint felsorakoztatjuk azokat az adatokat, melyek az önálló kereskedők létszámát és viszonylagos jelentőségét mutatják be a fővárosban és a vidéken.

2. Az önálló kereskedők száma Budapesten és a vidéken. — 1920.

Megnevezés	Kereskedelem szűkebb értelemben	Ügynökök, pénz, hitel és biztosítás	Kereskedelem és hitel együtt
Budapest	21.691	3.398	25.089
a kereső népesség %-ában	4·4	0·7	5·1
Vidék	46.656	3.403	50.059
a kereső népesség %-ában	1·4	0·1	1·5
Magyarország	68.347	6.801	75.148
a kereső népesség %-ában	1·8	0·2	2·0
Budapest az ország %-ában	31·7	50·0	33·4

Budapest kereső foglalkozású népességében az önálló kereskedelem 4·4%-ot képvisel, sőt a hitelüggyel összefoglalva 5·1%-ot ér el, vagyis a lakosság $^1/_{20}$-ad részét foglalja le. Az ipartól eltekintve a gazdasági jellegű foglalkozási osztályok között egy sem található, melynek önálló tagjai hasonló arányszámot felmutathatnának, vagyis *a kereskedelem Budapesten az ipar mellett a független exisztenciák legnagyobb tömegeit foglalja magában.* Vidéken visszamarad az önálló kereskedés jelentősége, aránya a másfél százalékot alig üti meg. Ennek a nagy különbségnek folyománya, hogy Magyarország önálló kereskedőinek csaknem $^1/_3$ része a fővárosban talál megélhetést. Adatainkból kiolvasható tehát, hogy *a kereskedelem úgy a belőle élő összes népességet, mint pedig az önálló üzletemberek számát tekintve, kimagasló szerepet visz a fővárosi lakosság körében és a városi jelleg szempontjából minden más fog-*

lalkozási ág között kivételes helyzetet biztosít magának. Pedig azok az adatok, melyek az önálló kereskedők számának (tehát hozzávetőlegesen az üzletek számának) arányát mutatják be a vidékkel szemben, nincsenek még tekintettel arra, hogy a kereskedelmi tevékenység intenzítása szempontjából ismét nagy különbségek vannak, melyek a tőkeerőben, a forgalom nagyságában, az alkalmazott munkaerők számában, általában tehát a gazdasági jelentőség mértékében jutnak kifejezésre. Ezek a tényezők ismét a főváros javára döntik el a kérdést a vidékkel szemben, amint majd arról az alkalmazottak számának vizsgálatánál meggyőződhetünk.

A kereskedelem jelentősége azonban nem derül ki közvetlenül azáltal, ha tagjainak létszámát bemutatjuk. A kereskedők száma minden kétséget kizárólag szoros összefüggésben áll a város lélekszámával, minthogy lakosság életszükségleteit szolgálja ki. Ennélfogva az önálló kereskedők viszonylagos jelentősége a legvilágosabban oly módon tűnik ki, ha létszámukat a lélekszámmal állítjuk arányba. Erre a kérdésre ad feleletet a következő táblázat, midőn az ezer lélekre eső önálló kereskedők számát mutatja be.

3. Önálló kereskedők a lélekszámhoz viszonyítva Budapesten és a vidéken.

	Kereskedők száma	Lélekszám	1000 lélekre jut önálló kereskedő
Budapest	21.691	928.996	23·4
Vidék	46.656	7,051.147	6·6
Magyarország.....	68.347	7,980.143	8·6

E táblánk azáltal, hogy a lélekszámmal egybeveti a kereskedőket, mintegy arra a kérdésre kíván választ adni, hogy milyen mértékben van ellátva a lakosság a kereskedelemmel Budapesten és a vidéken. Adataink frappáns bizonyítékát szolgáltatják a fennálló különbségeknek. *Míg a vidéken alig hét kereskedő végzi ezer-ezer lélek számára az árúk elosztását, addig Budapesten minden ezer lakosra 23 kereskedőt mutat ki a statisztika.* Ez a nagy különbség, melynek következtében a *fővárosban több mint háromszorta erősebben van a kereskedelem a lélekszámhoz mérten képviselve, mint a vidéken,* több okra vezethető vissza. Az első ok kétségkívül a nagyvárosi lakosság fokozott igényeiben és nagyobb fogyasztóképességében keresendő, amihez járul, hogy a városi háztartások saját gazdasággal nem bírnak s így sokkal nagyobb mértékben vannak a kereskedelem útján történő árúbeszerzésre ráutalva. Számaink azonban még egy másik körülményre is figyelmeztetnek. A fentebb kimutatott huszonhárom kereskedő nemcsak az ezer budapesti lakos ellátásán fáradozik, hanem a vidék árúellátásában is részesedik. A főváros szerepe a vidékre történő árúelosztásban itt nyilvánul meg először adatainkban. Ez a magas viszonylagos kereskedőlétszám az egész ország árúforgalmának központosítását jelzi, igen természetes tehát, hogy az ország megcsonkítása, a fogyasztóterület nagyrészének elvesztése folytán

a huszonhárom kereskedő egy része munkaterületét elvesztette. A kereskedők létszámára vonatkozó egyszerű adataink a lélekszámmal egybevetve tehát már számszerű képét adták a budapesti kereskedelem jelen helyzetét előidéző okok egyikének.

Minthogy előre várható, hogy a vidék a kereskedelem elhelyezkedése tekintetében sem képez homogén területet, hanem a vidéki városok viszonyai e téren is lényegesen eltérnek a kisebb helységektől, nem lesz érdektelen a kereskedők budapesti létszámát a törvényhatósági joggal felruházott városok adataival külön is összehasonlítás tárgyává tenni. Adatainkat következő táblánk tartalmazza:

4. A magyar törvényhatósági jogú városok önálló kereskedői 1920-ban.

Város	Lélekszám	Kereső népesség száma	Önálló kereskedők száma	Ezer lélekre esik önálló kereskedő	Száz kereső lakosra esik önálló kereskedő
Baja	19.371	9.222	448	23·1	4·9
Debrecen	103.186	46.933	1.446	14·0	3·1
Győr	50.036	23.954	851	17·0	3·6
Hódmezővásárhely	60.922	30.406	624	10·2	2·0
Kecskemét	73.109	35.785	832	11·4	2·3
Komáromújváros	5.963	2.766	35	5·9	1·3
Miskolc	56.982	26.331	1.187	20·8	4·5
Pécs	47.556	22.642	935	19·7	4·1
Sopron	35.248	17.052	519	14·7	3·0
Szeged	119.109	59.580	1.741	14·6	2·9
Székesfehérvár	39.109	18.439	559	14·3	3·0
Th. j. városok együtt	**610.591**	**293.110**	**9.177**	**15·0**	**3·1**
Budapest	928.996	489.546	21.691	23·4	4·4
Vármegyék	6,440.556	2,970.058	37.479	5·8	1·3
Magyarország	**7,980.143**	**3,752.714**	**68.347**	**8·6**	**1·8**
Th. j. városok az országos adatok %-ában	7·7	7·8	13·4	—	—
Budapest az országos adatok %-ában	11·6	13·0	31·7	—	—
Vármegyék az országos adatok %-ában	80·7	79·2	54·9	—	—

Táblázatunkból mindenekelőtt megállapítható az a tény, hogy a törvényhatósági jogú városok nagymértékben eltérő viszonyokat mutatnak a kereskedők létszáma tekintetében vidéki településeinktől. Nagy eltérések mutatkoznak egyébként az egyes városok között is. Vannak kereskedői jellegű városok — mint Miskolc, Pécs stb., — ahol a kereskedők a lélekszámhoz viszonyítva a fővárosi viszonyokhoz állanak közel, amennyiben a kérdéses arányszám a 20‰-et is meghaladja. Az alföldi mezőgazdasági jellegű városokban viszont a kereskedők aránylag fél ekkora szerepet sem visznek a lakosság körében, amennyiben 1000 lélekre számítva 10 körül van a kereskedők száma.

Ha a 11 törvényhatósági város átlagát tekintjük, úgy 15 kereskedőt mutathatunk ki minden 1000 lakos után. Ez az arányszám arról tanuskodik, hogy a vidéki városok kereskedelmének fejlettsége is többszörösen meghaladja a szorosabban vett vidéken uralkodó viszonyokat, ahol nem egészen 6 kereskedő foglalkozik ezer lakos árúellátásával. *A város tehát minden vonatkozásában az árúforgalom központját, a kereskedelmi tevékenység tulajdonképeni munkaterületét képezi.*

Mindazonáltal a magyar vidéki városok önálló kereskedői a létszám tekintetében sem érik el azt a szerepet, amelyet a kereskedelem Budapesten betölt. Épúgy, mint az iparosodás terén, *a kereskedelem fejlettsége ügyében is a középhelyet foglalják el a vidéki városok Budapest és a tulajdonképeni vidéki helységek között.* Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Budapest kereskedelme olyan fejlettséget ért el, hogy pusztán a lélekszámhoz viszonyított létszámát tekintve sem találjuk párját az ország többi — akár városi jellegű — részeiben.

Budapest önálló kereskedői által az ország kereskedelmében betöltött szerep megismerése után érdeklődésre tarthat számot az a kérdés, hogy miképen jelentkeznek a magyar főváros viszonyai e tekintetben a külföldi adatok távlatában. Nemzetközi összehasonlítások eszközlése céljából a következőkben csak az osztrák és német nagyvárosokra vagyunk tekintettel. A távolabbi nyugat statisztikai felvételeinek módszerei ugyanis oly mértékben eltérnek népszámlálásaink rendszerétől, hogy alig lehet megfelelő összehasonlítási alapot találni. Ha a foglalkozási főosztályok létszámának megállapítása még sikerül is, a foglalkozási viszony egyöntetű kiderítése már úgyszólván a megoldhatatlan kérdések közé tartozik.

5. Önálló kereskedők néhány nagyvárosban.

Város	Időpont	Összlakosság	Kereső foglalkozású népesség	Önálló kereskedők száma	1000 lélekre esik önálló kereskedő	100 kereső lakos közül önálló kereskedő
Budapest	1920	928.996	489.546	21.691	23·4	4·4
	1925	960.995	495.145	18.055	18·8	3·6
Wien	1923	1,875.780	1,142.375	51.114	27·3	3·6
Berlin	1925	4,024.165	2,462.692	92.335	22·9	3·7
Hamburg	1925	1,079.126	621.492	30.679	28·4	4·9
Köln	1925	700.222	374.436	14.897	21·3	4·0
München	1925	680.704	430.734	15.905	23·4	3·7
Leipzig	1925	679.159	407.462	16.445	24·2	4·0
Dresden	1925	619.157	375.555	13.827	22·3	3·7

Az osztrák adatok az 1923. márc. 7-én, a németek pedig az 1925. jún. 16-án végrehajtott népszámlálás eredményei. Annál a kérdésnél, hogy milyen időpontra vonatkozó adatainkat állítsuk ezekkel szembe, tulajdonképen nehéz helyzetben vagyunk. Két utolsó népszámlálásunk, a háború nyomában végrehajtott 1920. évi és a szanálási válság mély-

pontjára vonatkozó 1925. évi népszámlálások mindegyike kevésbé megnyugodott időszakra vonatkozik. Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében táblázatunk mindkét időpont adatait közli.

Ha azt a kérdést tesszük vizsgálat tárgyává, hogy a kereső foglalkozások körében milyen szerepet tölt be az önálló kereskedelem, akkor adataink nem vetnek kedvezőtlen fényt a magyar főváros kereskedelmének fejlettségére más nagyvárosokkal szemben. A budapesti kereskedők 1920. évi 4·4%-os jelentősége felülmúlja a szomszédos Wien adatait és még az időközi visszaesés dacára sem sülyed az ott megállapított 3·6% alá. Hasonlóképen nem marad el Budapest önálló kereskedőinek a többi foglalkozás körében elfoglalt szerepe Berlin és a többi német nagyváros mögött sem. Az 1925. év adatainak alapulvételével is csak a kimondottan kereskedői városok — mint Köln, Leipzig és különösen Hamburg — haladják meg lényegesen a budapesti viszonyokat.

A lélekszámhoz viszonyítva azonban Budapest kereskedelme nem tölt be ilyen nagy szerepet. Itt már az 1920. évi arányszám sem emelkedik ki a külföldiek közül, az 1925. évre vonatkozó adatunk pedig épen a legalacsonyabb valamennyi itt felsorolt nagyváros között. Ha ennek az eltérő körülménynek okát kutatjuk, abban találhatjuk meg, hogy Budapesten a nem kereső elem, tehát a családtagok — főleg a gyermekek — nagyobb szerepet játszanak, mint a német nyelvterület nagyvárosaiban. A lélekszámhoz viszonyított adatainkból az a megállapítás adódna tehát, hogy Budapest lakosságának kereskedőkkel való ellátottsága valamelyest kisebb, mint a külföldi nagyvárosokban.

Kétféle módon számított arányszámaink egybevetése arra a végső következtetésre vezethet, hogy *a kereskedők létszáma tekintetében nem mutatkoznak oly nagy különbségek Budapest és a külföldi nagyvárosok között, melyekből a magyar főváros kereskedelmi szervezetének kisebb fejlettségére lehetne következtetni.*

Midőn az eddigiekben az önálló kereskedők számát bemutattuk, még nem ismertük meg az önálló kereskedésből élő népesség egészét, mert a kereskedők eltartott családtagjaikkal együtt képezik a népességnek azt a részét, mely az önálló kereskedelemhez tartozik. A 6. számú táblánk erre a kérdésre nézve közöl adatokat.

6. Önálló kereskedésből élő népesség a fővárosban és a vidéken.

Megnevezés	Kereső foglalkozással bírók	Eltartottak	Összesen	Száz keresőre jut eltartott
Budapest	21.691	34.029	55.720	157
a lélekszám %-ában	2·3	3·7	6·0	—
Vidék	46.656	93.008	139.664	199
a lélekszám %-ában	0·7	1·3	2·0	—
Magyarország	68.347	127.037	195.384	186
a lélekszám %-ában	0·9	1·6	2·5	—
Budapest az ország %-ában	31·7	26·8	28·5	—

Az önálló kereskedésből élő népesség Budapesten háromszor olyan erősen van képviselve, mint a vidéken, ami előbbi megállapításaink igazolásán kívül többet nem mond számunkra. A kimutatott viszonyszámokba való részletesebb bepillantás azonban meggyőz arról, hogy a kereskedelem nem egyforma arányban veszi ki részét a kereső és eltartott népesség soraiból. *A főváros nagyobb hányadot foglal el az ország kereskedelmének kereső tagjaiból, mint azok családtagjaiból,* amennyiben az előbbiekből 32%, az eltartottakból pedig csak 27% él a fővárosban. Bizonyára nagyrészben annak következménye ez a jelenség, hogy Budapest népessége főként a vidékről felszívott bevándorlók által gyarapodik. Világos, hogy a lakosságnak e beköltözött részében az eltartottak kevésbé vannak képviselve, hiszen inkább a produktiv korban levő népességnek volt oka arra, hogy a fővárosba költözzék. Még kifejezettebben mutatják a különbséget azok a viszonyszámok, melyek a 100 kereső lakosra eső eltartottak számát adják meg. Míg Budapesten csak 157, addig a vidéken 199 családtag esik 100 kereskedőre, tehát ott csaknem kétszer annyiban állapította meg a népszámlálás az eltartottak számát, mint ahány önálló kereskedő találtatott. A számainkban mutatkozó nagy különbségek miatt nem lehetetlen az a feltevés sem, hogy — legalább részben — annak következménye a családtagok kisebb aránya Budapesten, hogy a kedvezőtlen viszonyok között a kereskedelem csak kisebb főnyi népességet képes eltartani. Ha nem is kell feltételeznünk, hogy az önálló üzletemberek jövedelme kisebb volna Budapesten, mint a vidéken, de úgylátszik nem is nagyobb abban az arányban, amilyen mértékben az igények felülmulják a vidékieket. A trianoni Magyarország fővárosában a kereskedelem gazdasági nehézségei, a családalapítás, a gyermeknevelés anyagi akadályai ily módon jutnak kifejezésre a keresők és eltartottak adatainak összehasonlításában.

2. Önállók és alkalmazottak a kereskedelemben.

Az önálló kereskedők viszonyaira nézve, még pedig úgy közgazdasági, mint szociális szempontból elsőrendű fontossággal bír az a kérdés, hogy munkájukat hány alkalmazottal, úgyszólván milyen intenzitással folytatják. Ez a probléma, mely a kereskedelem önállóinak kereseti viszonyaira, tőkeerejére és társadalmi helyzetére is világot vet, közeli vonatkozásban van a tőkekoncentrálódás és kapitalisztikus erőegyesítés kérdéseivel s így a közgazdaság erőviszonyaira és fejlődésének irányzatára nézve is nagyjelentőségű. Jelen tanulmány keretében — az önálló kereskedők életviszonyait tárgyalandó — az egész kérdéskomplexum csak az önállók szempontjából való beállítottságában érdekel.

Bármennyire kívánatos volna az önálló kereskedők számának csoportosítása az alkalmazott munkaerők száma szerint, a népszámlálások rend-

szere ezt — sajnos — nem teszi lehetővé. A számlálólapokon, melyeken a főbb demográfiai tulajdonságok felvétetnek, az alkalmazott munkaerők száma nem képezi kutatás tárgyát s így következő vizsgálataink folyamán egyszerűbb módszerekkel kell megelégednünk. Az önállók és alkalmazottak összes számának egybevetése és viszonyszámokkal való megvilágítása számos kérdésre feleletet ad, de hátránya ezen igen extenziv módszernek az, hogy továbbmenő részletkutatásokat nem enged meg s az önállók és alkalmazottak adatainak szembeállítása sem kifogás nélkül való, amennyiben a foglalkoztatott segédszemélyzet nem csupán az önálló kereskedők, hanem egyéb vállalati formák (részvénytársaságok, szövetkezetek) alkalmazottaiból is áll. Viszonyszámaink mégis alkalmasak lesznek arra, hogy bemutassák azt a nagy különbséget, mely a fővárosnak és a vidéknek kereskedelme között az erőviszonyok szempontjából fennáll. Következő táblánk erre a kérdésre nézve szolgál néhány számadattal.

7. Önállók és alkalmazottak a kereskedelemben. — 1920.

a) *Abszolut számokban.*

	Budapest	Vidék	Magyarország
Önállók	21.691	46.656	68.347
Alkalmazottak	41.319	42.789	84.108
Együtt	63.010	89.445	152.455

b) *Százalékos megoszlás Budapest és a vidék között.*

Önállók	31·7	68·3	100·0
Alkalmazottak	49·1	50·9	100·0
Együtt	41·4	58·6	100·0

c) *Száz önállóra jut alkalmazott.*

	190·5	91·7	123·1

Adataink első pillanatra szemléltetik *a budapesti kereskedelem erőviszonyainak kimagasló voltát, ami az alkalmazott segédszemélyzet magas számában jut kifejezésre.* Táblázatunk tanúsága szerint ugyanis a kereken 20 ezer önálló kereskedő mellett 40 ezer alkalmazott dolgozik a főváros üzleteiben, vagyis ugyanannyi, mint Magyarország összes többi részeiben együttvéve. Szemléltetően állítja elénk a mutatkozó különbségeket a táblázatnak az a része, mely Magyarország kereskedelmének Budapest és a vidék között való százalékos megoszlását adja meg. Az önálló kereskedők létszámából nem egészen $^1/_3$ rész esik csak Budapestre, míg a vidék több mint $^2/_3$ rész erejéig részesedik. Az alkalmazottak száma azonban csaknem teljesen egyformán, $\frac{1}{2}$—$\frac{1}{2}$ arányban oszlik meg a főváros és a vidék között.

A statisztikai vizsgálatoknál rendszerint a 100 önállóra eső alkalmazottak számával szemléltetik annak mértékét, hogy az illető foglalkozás mennyire van segéderőkkel ellátva. Budapesten 100 önálló kereskedőre

191 alkalmazott jut, vagyis átlagosan számítva, minden fővárosi kereskedő közel két alkalmazottat tud foglalkoztatni. A vidéken ezzel szemben százat sem ér el az említett arányszám, ami azt jelenti, hogy a vidéki kereskedelem körében átlagosan alig egy segéd dolgozik minden kereskedő üzletében.

Célszerűnek mutatkozik abból a szempontból is vizsgálat alá vonni az adatokat, hogy a lélekszámhoz viszonyítva hogyan alakulnak a kereskedelem számbeli viszonyai akkor, ha nem csak az önállókat, hanem az alkalmazottakat is tekintetbe vesszük. Ha ugyanis a lakosságnak a kereskedelemmel való ellátottságáról van szó, akkor az alkalmazott munkaerők számát sem lehet figyelmen kívül hagyni. Az 1920. évben 1000 lélekre jutott:

	Budapesten	Vidéken
Önálló kereskedő	23·4	6·6
Általában kereskedelmi foglalkozású egyén	67·9	12·6

Az ezer lakosra jutó kereskedők aránya, vagyis a kereskedelem intenzitása már akkor is igen nagy eltéréseket mutat Budapest és a vidék között, ha csak az önállókat vesszük tekintetbe, a fővárosi arány ugyanis 3 és félszeresen felülmúlja a vidékit. Még nagyobb a különbség, ha az önállókat és alkalmazottakat együttesen vesszük számításba. Az 1000 lélekre jutó kereskedők aránya ily módon számítva Budapesten csaknem 5 és félszer akkora, mint a vidéken, élénken szemléltetve egyrészt, hogy mennyiben nyújt nagyobb mértékben munkalehetőséget a nagyvárosi jellegű népesség a kereskedelem számára, másrészt pedig, hogy Budapest, mint árúelosztó központ milyen kimagasló szerepet visz az ország kereskedelmében.

Hasonlóképen, mint már az önálló kereskedők létszámának vizsgálatánál tettük, e helyütt sem lesz érdektelen a kereskedelem alkalmazottainak budapesti számadatait a külföldi nagyvárosokkal is egybevetni, mert csak ily módon nyerünk tiszta képet Magyarország fővárosának kereskedelmi viszonyairól.

8. Önállók és alkalmazottak a kereskedelemben néhány nagyvárosban.

Város	Időpont	Önálló kereskedők	Kereskedelmi segédszemélyzet	100 kereső lakosra esik: Önálló kereskedő	100 kereső lakosra esik: kereskedelmi alkalm.	100 kereső lakosra esik: általában keresk. foglalk. egyén	100 önállóra jut segédszemélyzet
Budapest	1920	21.691	41.319	4·4	8·4	12·8	190·5
	1925	18.055	25.260	3·6	5·1	8·7	139·9
Wien	1923	51.114	85.527	3·6	7·5	11·1	167·3
Berlin	1925	92.335	245.328	3·7	10·0	13·7	265·7
Hamburg	1925	30.679	95.930	4·9	15·4	20·3	312·7
Köln	1925	14.897	42.372	4·0	11·3	15·3	284·4
München	1925	15.905	38.143	3·7	8·8	12·5	239·8
Leipzig	1925	16.445	49.372	4·0	12·1	16·1	300·2
Dresden	1925	13.827	31.530	3·6	8·4	12·0	228·0

Adataink e részénél oly jelentékeny különbséget észlelünk Budapest és a külföld között, hogy joggal beszélhetünk a budapesti kereskedelem speciális szervezetéről. Láttuk, hogy az önálló kereskedők 1920. évi budapesti aránya nemzetközi viszonylatban is jelentékenynek volt mondható és még az 1925. évi adatunk sem maradt el lényegesen a Wienben, illetve a német városokban uralkodó viszonyok mögött. A segédszemélyzet tekintetében már jóval nagyobb a különbség a külfölddel szemben. Az 1920. évre vonatkozó adatunk még itt sem mondható túlságosan kedvezőtlennek nemzetközi viszonylatban, noha az is a legalacsonyabbak közül való. Az 1925. évben azonban már az összeállításban szereplő valamennyi nagyváros között fővárosunk kereskedelmi alkalmazottainak 5·1%-os aránya áll a legalacsonyabb színvonalon. Ha ezt a körülményt részben az 1925. évi kedvezőtlen gazdasági viszonyokra, a szanálási válság kulminációjára vezetjük is vissza, mégis megállapítható, hogy a kereskedelemnek segéderőkkel való ellátottsága tekintetében Budapest elmarad a fejlettebb külföldi viszonyok mögött. A magyar viszonyokra nézve megállapított két jellemvonás, az önállók viszonylag jelentékenyebb száma és az alkalmazottak gyengébb szerepe élesen kifejezésre jut a 100 önállóra jutó segédszemélyzet arányában is. Ez az arányszám, mely a kereskedelem erőviszonyait legjobban szemlélteti, 190·5-es, illetve 1925-ben 139·9-es budapesti színvonalával elmarad az összes német városok, sőt utóbbi népszámlálásunknál Wien arányszáma mögött is. Különösen kiemelkednek táblázatunkban a nagy német kereskedővárosok, melyek arányszámai többszörösen meghaladják a budapesti viszonyokat. Így Hamburgban a száz önálló kereskedőre eső alkalmazottlétszám, 312·7 valóban tekintélyes magasságú a budapesti szerénynek mondható 139·9-es adattal szemben.

Mindezek alapján *Budapest kereskedelmeről nemzetközi viszonylatban azt a jellegzetes vonást állapíthatjuk meg, hogy az önálló kereskedők jelentékeny számával szemben aránylag csekélyebb számú alkalmazott áll,* vagyis kereskedőinknek segéderőkkel való ellátottsága, *tehát a kisvállalatok erős szerepe az a pont, ahol kereskedelmünk gyengébb fejlettsége megnyilvánul.*

3. A kereskedők megoszlása kereskedelmi ágazatok szerint.

Miután a fővárosi és vidéki kereskedelem számbeli viszonyait és segéderőkkel való ellátottságát megismertük, a következő lépés a kereskedelem belső szervezetének feltárása, ami az üzemi jelleg és kereskedelmi ágazatok szerint való tagozódás adatai alapján történhetik. Ez a megoszlás a statisztikában a kereskedelemnek főcsoportokba való osztásával nagyrészt kifejezésre is jut.

A legfontosabb elvi megkülönböztetést azáltal viszi keresztül a foglalkozási nomenklatura, hogy a tulajdonképeni kereskedelmet a kereskedelem többi formáitól megkülönbözteti, mely utóbbi csoportba egyrészt a kofák, a piaci és egyéb utcai árusok, másrészt a házaló kereskedők tartoznak. A tulajdonképeni kereskedelem tehát az állandóan letelepedett kereskedelmet jelenti s így ez a megkülönböztetés közgazdasági szempontból is nagy jelentőségű.

A kereskedelem ősrégi formáit nem a tulajdonképeni, hanem a vásári és vándorkereskedelem alkotják. A vándorkereskedelem felkeresi a fogyasztókat árúinak elhelyezése céljából, a vásári és piaci kereskedelem pedig szintén a fogyasztók közelébe hozza árúcikkeit, mindkét csoport tehát azáltal van jellemezve, hogy egészen vagy részben az árúszállítást is magára vállalja. Midőn a közlekedés fejlődésével ez utóbbi munkakör már kevésbé képezi a kereskedelem feladatát, általában az az irányzat érvényesül, hogy ezek a primitív üzemformák fokozatosan veszítenek jelentőségükből. Ezzel párhuzamban nyer mind nagyobb szerepet a letelepedett kereskedelem, melynek jelentősége főleg a városok fejlődésének köszönhető.[1]) A közlekedés, mely a kereskedelmet az árúszállítás feladatától mentesíti, elsősorban a városokkal kapcsolatban ért el fejlettséget. Ugyancsak a közlekedés tette lehetővé, hogy a vidék lakossága is mindinkább a városokban eszközölje szükségleteinek beszerzését. A városok által előidézett néptömörülés továbbá kis helyen nagy fogyasztóképességet hozott létre, melyet még fokoztak a városi lakosság magasabb kultúrájával és anyagi erejével megokolt nagyobb igények, továbbá a városi gazdaságok önállótlansága és külső beszerzésekre utaltsága. A letelepedett kereskedelem fejlődésének legfőbb tényezője a nagyváros lévén, érdeklődésre tarthat számot, hogy milyen szerepet töltenek be a kereskedelem főbb üzemformái, különösen a magyar főváros speciális viszonyai között.

A nagyvárosi viszonyok között különleges elbírálást igényelnek az üzlethelyiséggel nem rendelkező kereskedők csoportjában a piaci élelmiszerárúsok is. Az őstermeléssel nem foglalkozó városi lakosság élelmiszerszükségletének biztosítása olyan problémát képez, hogy a piaci élelmiszerárúsok számbeli viszonyai külön megfontolás tárgyát kell, hogy képezzék a nem helyhez kötött kereskedelem többi ágaival szemben.

Az alább közölt táblázat a kereskedelemnek a főcsoportokba való beosztásán kívül szembeállítja a tulajdonképeni kereskedelmet a kereskedés másik két alapformájával és egyszersmind a vidékkel is összehasonlítja a budapesti adatokat.

---

[1]) *Heller Farkas:* Közgazdaságtan. II. kötet. Közgazdasági politika. 2. kiad. Budapest 1923. 321. oldal.

9. Önálló kereskedők tagozódása kereskedelmi főcsoportok szerint, Budapesten és a vidéken. — 1920.

Kereskedelmi főcsoport	Önálló kereskedők száma			Budapesti	Vidéki	Szaz kereskedő közül Budapesten találtatott
	Budapesten	Vidéken	Együtt	kereskedők %-os megoszlása a főcsoportok között		
I. Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel (való kereskedés)	1.244	5.039	6.283	5·6	10·8	19·8
II. Fával és egyéb erdei termékekkel (való kereskedés)	972	1.546	2.518	4·5	3·3	38·6
III. Vas- és fémárúkkal (való kereskedés)	1.268	821	2.089	5·9	1·8	60·7
IV. Agyag- és üvegárúkkal (való kereskedés)	171	353	524	0·8	0·8	32·6
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal (való kereskedés)	1.156	1.091	2.247	5·3	2·3	51·5
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (való kereskedés)	2.869	3.865	6.734	13·2	8·3	42·7
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel (való kereskedés)	4.103	11.625	15.728	18.9	24.9	26.1
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal (való kereskedés)	591	291	882	2·7	0·6	67·0
IX. Könyv- és műkereskedés	314	324	638	1·5	0·7	49·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1.192	6.705	7.897	5·5	14·4	15·1
Tulajdonképeni kereskedelem együtt	**13.880**	**31.660**	**45.540**	**63·9**	**67·9**	**30·5**
Kofák, piaci és utcai árúsok	6.757	11.713	18.470	31·2	25·1	36·5
Házalókereskedők	1.054	3.283	4.337	4·9	7·0	24·3
Kereskedelem mindössze	**21.691**	**46.656**	**68.347**	**100·0**	**100·0**	**31·7**

Bár — a fentiek szerint — *a nagyváros volt a legfőbb tényező a letelepedett kereskedelem kifejlődésében, ez utóbbi még sem ér el Budapesten nagyobb számarányt a kereskedelem összességéhez képest, mint a vidéken. A tulajdonképeni kereskedelem arányszámaiban ugyanis nem sok különbség mutatkozik Budapest és a vidék között*, úgyhogy mindkét helyen kb. $^2/_3$ részét alkotja ez a kategória a kereskedők összes számának; sőt még valamelyest el is marad a fővárosi arány a vidéki mögött. Ez a körülmény természetesen nem a főváros tulajdonképeni kereskedelmének kisebb jelentőségére utal, hanem csupán azt jelenti, hogy a kereskedelem többi üzemformái sem kerültek hátrányos helyzetbe a nagyvárosi viszonyok között.

Ez a jellemző tünet annak következménye, hogy *a kofák és piaci árúsok csoportja a fővárosban jóval erősebben van képviselve, mint az ország többi részein.* Annak ellenére tehát, hogy a kultúra fejlődésével mind nagyobb szerephez jut a letelepedett kereskedelem és ezzel a vásári és vándorkereskedelem visszaszorul, mégis *a város gazdasági viszonyai a nem helyhez kötött kereskedelemnek egyik alakját, a piaci árúsok csoportját a vidékinél nagyobb szerephez juttatják. A városi embert gazdasági egyoldalúsága fokozott mértékben a piacra utalja*, amennyiben az elsőrendű életszükségleti cikkeket is pénzben befolyó jövedelméből kénytelen megvásárolni. Ez a körülmény sokkal nagyobb jelentőséget ad a kereskedelem e csoportjának a fővárosban, mint a vidéken, hol az élelmiszerek legalább nagyrészben saját gazdaságon belül állíttatnak elő.

A vándorló kereskedés tekintetében teljes mértékben igazolják számaink azt a tételt, mely a nagyobb városi kultúrának megfelelően annak visszaszorulását kívánja. A házaló kereskedelem Budapesten 5%-os arányt sem ér el, míg vidéken 7% erejéig részesedik a kereskedelem körében. Az egyszerűbb vidéki életkörülmények között a vándorkereskedelem tehát még ezideig jobban meg tudta őrizni pozicióját.

A kereskedelmi alapformák különböző arányú szereplése természetesen mindenütt csak annyit jelent, hogy az egyes kereskedelmi ágak egymással szemben nagyobb vagy kisebb jelentőséggel bírnak. Más kérdés azonban, hogy a lakossághoz képest milyen tényezőt jelentenek a szóbanforgó kategóriák. Ennek szemléltetésére szolgáljon az alábbi összeállítás.

10. A kereskedelem alapformáinak jelentősége a lélekszámhoz viszonyítva.

	Ezer lélekre eső			
	tulajdonképeni kereskedők	piaci és utcai árúsok	házaló kereskedők	összes kereskedők
		szám a		
Budapest	15·0	7·3	1·1	23·4
Vidék	4·5	1·6	0·5	6·6
Magyarország	5·7	2·3	0·6	8·6

Minden bővebb ismertetés nélkül kitűnik ezekből a beszédes számokból, hogy a budapesti kereskedelemnek a lakossághoz mért jelentősége minden kereskedelmi forma terén kimagasló a vidékivel szemben. Az ezer lélekre eső kereskedők budapesti aránya minden csoportban sokszorosa a vidékinek s így *a főváros kereskedelme minden téren kimagasló szerepet visz az ország üzleti életében.* Midőn tehát a korábbiakban megállapítottuk, hogy a budapesti piaci kereskedelem az országos átlagnál nagyobb, a tulajdonképeni kereskedelem pedig valamelyest kisebb viszonylagos arányokat mutat, most nyilvánvaló, hogy ez a különbség oly módon jött létre, hogy a piaci árúsoknak ezer lélekre eső aránya 4 és ½-szeresen, a tulajdonképeni kereskedelem pedig 3 és ½-szeresen multa felül a vidéki adatokat. Még a nagyvárosban viszonylag háttérbe szoruló házaló kereskedés is Budapesten képvisel nagyobb hányadot a lakossághoz képest, mint a vidéken.

A fővárosi kereskedelem strukturájának kérdéseibe egy további lépéssel hatolunk be, ha megkíséreljük az egyes kereskedelmi ágak szerepét megvilágítani. Erre a célra ismét a 9. számú táblázat adatai szolgálhatnak. A tulajdonképeni kereskedelmet a foglalkozási nomenklatura 18 főcsoportba osztja be, melyekből következő fejtegetéseink során mindig csak 9 főcsoport fogja a részletes taglalás tárgyát képezni, míg a X—XVIII. sz. főcsoportokat összevonva mutatjuk ki, minthogy ezek — különösen Budapesten — kevésbé fontos kereskedelmi ágazatokat foglalnak össze és épen ezért a legtöbb statisztikai kimutatásban összevontan szerepelnek.

Bár a tulajdonképeni kereskedelmet képviselő 18 főcsoport — mint már jeleztük — Budapesten és vidéken csaknem egyformán, közel ⅔ részét alkotja a kereskedelemnek, mégis az egyes főcsoportok szerepe között mélyre-

ható különbségek észlelhetők. *Találhatók erősen városi jellegű kereskedelmi csoportok, mivel szemben mások kimondottan vidéki szinezettel bírnak.* Mélyreható szervezeti eltérésekre kell következtetnünk abból, hogy az egyes főcsoportok között oly nagy különbségek jelentkeznek, melyek folytán némely kereskedelmi ágnál a budapesti arány többszöröse a vidékinek, vagy viszont. Különösen kifejezésre jutnak e különbségek azokban az arányszámokban, melyek a különböző kereskedelmi ágazatokra vonatkozólag kimutatják, hogy száz magyarországi kereskedő közül hány esik Budapestre.

Az erősen városi jellegű kereskedelmi csoportok tagjainak 60%-nál is nagyobb hányada Budapesten található. Így a gyógy- és vegyészeti cikkekkel foglalkozó kereskedők több mint $^2/_3$ részét Budapesten számolták össze és közelálló ehhez a vas-, fém- és műszaki cikkekkel foglalkozó kereskedelem 60%-os arányszáma is. Ez a két főcsoport tűnik ki tehát leginkább a városi jelleg szempontjából, nagy szerepük egyik leginkább szembetünő jellegzetessége Budapest kereskedelmének. Ezekhez csatlakoznak a fa-, bőr- és díszműárúkkal kereskedők, a könyv- és műkereskedők, valamint a textilkereskedők csoportja. Együtt találjuk e felsorolásban a kereskedelem mindazon részeit, melyek a modern kultúra által teremtett szükségleti cikkekkel, a gyáripar termelvényeivel foglalkoznak és amely cikkek nagyobb mértékű fogyasztását a magasabb életigények teszik szükségessé. Az itt szereplő főcsoportok vásárlói részben nem is a tulajdonképeni fogyasztók, hanem — pl. a műszaki és vegyészeti cikkek egy részénél — az ipari vállalatok és más termelési tényezők. A közvetlen fogyasztásra szánt cikkek e főcsoportokban pedig többnyire olyanok, hogy vásárlóközönségünk elsősorban a nagyvárosi lakosság soraiból kerül ki, a falusi lakosság e cikkekben szükségleteit pedig szintén a városokban szokta kielégíteni.

A fentiekben érintett jellegzetesen nagyvárosi kereskedelmi ágakkal szemben a legáltalánosabb jellegű kereskedelmi ág — az élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedés — a vidéken is, a legkisebb helységekben is megtalálja fogyasztóközönségét s így természetesen vidéki számadatainkban is jobban érvényre lép. Száz élelmiszerkereskedő közül már csak huszonhatot számlált Budapesten össze a statisztika, ami éles ellentétben van a fenti magas arányszámokkal. A fővárosra eső hányad már a foglalkozás jellegénél fogva alacsony a legelső kereskedelmi főcsoportban, az állatokkal, gabonával és egyéb mezőgazdasági termékekkel való kereskedelem csoportjában, melynek képviselői munkakörük folytán, különösen az árúkínálat szempontjából a vidékre vannak utalva. Adatainkban élesen kifejezésre jut ez a tény, amennyiben e főcsoport a vidéken csaknem mégegyszer olyan magas aránnyal jelentkezik, mint a fővárosban. Feltűnhet, hogy a »vegyes kereskedelmi ágak« cím alatt összefoglalt főcsoportok csaknem háromszor oly nagy fontossággal bírnak a vidéken, mint Budapesten. Ennek oka, hogy az általános jellegű kereskedelmi ágak, — mint vegyeskereskedő stb., — melyek

a vidéken nagy szerepet játszanak, a nagyvárosi viszonyok között erősen háttérbe szorulnak. A vidéken a kevésszámú kereskedő sokféle árúcikkel kénytelen foglalkozni, hogy egyrészt a fellépő kívánalmaknak eleget tegyen, másrészt magának is megfelelő forgalmat tudjon biztosítani. A nagyvárosban viszont a speciális szaküzleteknek nagy szerepe mellett a különböző árúcikkekkel foglalkozó általános kereskedelmi ágak megfelelően visszaszorulnak. Az adatokban e téren mutatkozó nagy különbség teljes egészében érzékelteti azt a körülményt, mely a fővárosi kereskedelem szervezetének magasabb fejlettségi foka révén annak nagyfokú specializálódásában jut kifejezésre.

A kereskedelmi főcsoportok eddigi ismertetése kapcsán még két csoportról nem történt említés, melyek az átlagos arányhoz közeleső megoszlást mutatnak a főváros és a vidék között. A fával, erdei és bányászati termékekkel foglalkozó kereskedelem — mely főként fa,- szén- és épületfakereskedőkből áll, — országos létszámából 38·6%-ot, az agyag- és üvegárúkkal kereskedők pedig 32·6%-ot mutatnak ki Budapesten, vagyis mindkét csoportot az átlagosnál valamelyest erősebb városi tömörülés jellemzi.

Az előzőkben tárgyalt kereskedelmi főcsoportok nemcsak önálló tagjaik létszáma szempontjából, hanem az alkalmazott segédszemélyzet tekintetében is nagy eltéréseket mutatnak, amennyiben erősen nagyüzemi kereskedelmi foglalkozások mellett olyanokat is találunk, melyeket általában a kisebb keretekben folyó tevékenység jellemez. Ezért következő táblánk kereskedelmi főcsoportok szerint részletezi az önállók és alkalmazottakszámbeli viszonyait.

11. Önállók és alkalmazottak kereskedelmi főcsoportok szerint.

Kereskedelmi főcsoport	Önállók	Alkalmazottak	Önállók	Alkalmazottak	100 önállóra jut alkalmazott		Budapest arányszáma, ha a vidék = 100
	szám a						
	Budapesten		vidéken		Budapesten	vidéken	
I. Állatokkal stb. (való kereskedés)	1.244	3.037	5.039	2.663	244	53	460
II. Fával, erdei stb. termékekkel (való kereskedés)	972	2.294	1.546	2.078	236	134	176
III. Vas- és fémárúkkal (való kereskedés)	1.268	3.416	821	1.931	270	235	115
IV. Agyag- és üvegárúkkal (való kereskedés)	171	433	353	431	253	122	207
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal (való kereskedés)	1.156	2.366	1.091	1.293	205	118	174
VI. Fonó- és szövőipari cikkekkel (való kereskedés)	2.869	6.061	3.865	5.553	212	144	147
VII. Élelmezési stb. cikkekkel (való kereskedés)	4.103	9.197	11.625	17.331	224	149	151
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel (való kereskedés)	591	1.675	291	680	284	234	121
IX. Könyv- és műkereskedés	314	2.575	324	1.050	820	324	253
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1.192	9.854	6.705	8.886	826	133	621
Tulajdonképeni kereskedelem	**13.880**	**40.908**	**31.660**	**41.896**	**295**	**132**	**223**
Kofák, piaci és utcai árúsok	6.757	392	11.713	650	6	6	100
Házaló kereskedők	1.054	19	3.283	243	2	7	29
Kereskedelem mindössze	**21.691**	**41.319**	**46.656**	**42.789**	**191**	**92**	**208**

Az első tanulság, mely e táblában mutatkozik, arra utal, *hogy az alkalmazottak csaknem kizárólag a tulajdonképeni kereskedelemben helyezkednek el.* A többi kereskedelmi osztályokban már azok jellege miatt is csak elvétve találunk segédszemélyzetet. Míg ennélfogva Budapest kereskedelmében általában csak 191 alkalmazott jut minden 100 önálló kereskedőre, addig csak a tulajdonképeni kereskedelmet véve számításba, a szóbanforgó arányszám közel 300-ra emelkedik fel. *A tulajdonképeni üzlettel bíró kereskedők átlagosan tehát 3 alkalmazottal dolgoznak.*

Ettől az átlagos adattól azonban az egyes foglalkozási főcsoportok között igen nagy eltérések mutatkoznak. Leginkább emelkedik arányszámunk az átlagos viszonyok fölé a könyv- és műkereskedés, továbbá a »vegyes kereskedelmi ágak« cím alatt összefoglalt főcsoportok körében, vagyis e csoportokban dolgoznak a kereskedők a legnagyobb segédlétszámmal. Az utóbb említett kereskedelmi főcsoport adatainak megbírálásánál figyelembe kell venni, hogy az magában foglal olyan ágazatokat, melyek — mint a bizományosok, szállítók, hirdetésközvetítők stb. — már jellegüknél fogva nagyüzemi szervezettel bírnak. Az önállók számának csökkentéséhez is hozzájárulhat az a körülmény, hogy a részvénytársasági vállalatok elterjedettsége épen e csoportokban az átlagosnál erősebb mértékben várható. Utolsó kereskedelmi főcsoportunkban a száz önállóra eső alkamazottak budapesti aránya feltűnően kiemelkedik a vidékivel szemben. A vegyes kereskedelmi ágak között faluhelyen ugyanis épen ellenkezőleg olyan foglalkozások szerepelnek (vegyeskereskedő stb.), melyek legtöbbször minden segéderő nélkül dolgoznak. Az átlagos színvonal alatt marad viszont az alkalmazottaknak az önállókhoz mért létszáma a faárú és butorkereskedelemben, az élelmezési cikkekkel való kereskedelemben és feltűnő módon a textilkereskedelemben, míg a többi csoport már meglehetősen egységes színvonalon mozog. Az állatokkal és mezőgazdasági cikkekkel való kereskedelem, mely a vidéken igen csekély mértékben alkalmazott segéderőket, a fővárosban nem a legkisebb üzemformák között űzött csoportok közé tartozik s így a tárgyalt arányszám sokszorosan meghaladja a vidéki színvonalat. Ez a jelentős különbség arra utal, hogy a vidéki, segéderőket és üzleti szervezetet nélkülöző mezőgazdasági kereskedelemmel szemben erősen Budapesten koncentrálódtak e téren a nagyvállalatok, melyek az egész országra kiterjedően végzik az értékesítés, a vásárlás és az export intézését.

4. Összefoglalás a főváros kereskedelmének állapotrajzához.

Eddig tárgyalt fejezeteink Budapest kereskedelmét a maga szervezetében, strukturájában voltak hivatva bemutatni. Bár a szervezeti kérdések tekintetében elsőrendű fontosságú körülmények, mint a nagy- és kiskereskedelem szétválasztása, a kereskedelem tőkeereje és hasonló problémák statisztikai úton ezidőszerint egyáltalán nem voltak megvizsgálhatók,

az adatok mégis szemléltetően mutatták be azt a szerepet, melyet az önálló kereskedők Budapesten betöltenek és feltárták azokat a különleges vonásokat, melyek a vidékkel és a külföldi városokkal szemben mutatkoztak. Ezek után célszerű lesz röviden összefoglalni az előző fejezeteinkben mutatkozó szabályszerűségek közül azokat az általánosabb szempontokat, melyek Budapest kereskedelmére nézve jellemzőnek mondhatók.

Az első tény, mely a statisztikai adatokból feltárult, a főváros önálló kereskedőinek a lakossághoz mért kimagasló számaránya volt. Ezt az igen határozott formában mutatkozó tényt két körülménynek is tulajdoníthattuk: az egyik a nagyvárosi lakosság fokozott igényei és fogyasztóképessége voltak, míg a másik hatóokot a vidék árúellátásának Budapestre koncentrálódott voltában jelölhettük meg. Bármelyik körülményt is tekintsük a fontosabb hatóoknak, mindenesetre kétségtelen a kereskedelem kifejezett irányzata a nagyvárosba való tömörülésre, ami Budapesten különösen határozottan jelentkezik.

A kereskedelmi koncentráció jelensége egyébként a vidék városainak adataiban is érvényre lép, de megfelelően kisebb mértékben. A falu, a vidéki város és Budapest között lépcsőzetesen emelkedik az az arány, mellyel az önálló kereskedők a lakosság soraiban részesednek. Budapest tehát pusztán az önálló üzletemberek számaránya tekintetében is messze kimagaslik az ország többi részei közül.

Az önálló kereskedők létszáma azonban csak az egyik tényező volt a kereskedelem fejlettségének megítéléséhez. A fővárosi kereskedelem kimagasló volta még inkább szembetűnik, ha a kereskedelmi alkalmazottak tömegeit is bevonjuk a vizsgálatba. A kereskedelmi segéderők még nagyobb mértékben tömörültek a főváros falai közé, mint az önálló üzletemberek. Budapest kereskedelme tehát jóval nagyobb keretek között, nagyobb vállalatok formájában folytatja működését s így nemcsak létszámában, hanem erőviszonyaiban is kiemelkedő szerepet tölt be.

Mély megfontolásokra késztető adatok voltak azok is, amelyek a külföldi nagyvárosokkal állították szembe a magyar főváros kereskedelmét. Megállapítottuk, hogy Budapest kereskedelmének fejlettsége elmarad az összehasonlítás céljaira felhasznált német nyelvterület nagyvárosai mögött. Megállapítottuk azonban azt is, hogy ez a körülmény nem az önálló kereskedők számának, illetve számarányának csekélyebb volta, hanem a foglalkoztatott segédszemélyzet kisebb létszáma következményeként állott elő. Ez a tény egyértelmű azzal, hogy Budapest kereskedői számára kisebb munkalehetőségek nyílnak, azok csekélyebb közgazdasági tényezőt jelentenek, mint külföldi társaik. A magyar főváros kereskedelmének jellege tehát nemzetközi viszonylatban tekintélyes kereskedőlétszámban jelölhető meg, amely azonban szűkebb keretek között folytatja működését.

Különleges viszonyokra utal nemzetközi szempontból az a szerep is, melyet Magyarországon a főváros a vidéki városok között elfoglal. Német-

országban korántsem a főváros volt az, ahol a kereskedelem jelentősége a legnagyobb lett volna. Vidéki kereskedelmi gócpontok, kimondott kereskedővárosok vezetnek e téren. Magyarországon ezzel szemben nem állapíthattunk meg olyan vidéki kereskedelmi központokat, melyek a főváros kereskedelmi fejlettségét meghaladták, vagy akár csak elérték volna. Budapest jelentősége az egész ország árúellátása terén még inkább kitűnik ebből az összehasonlításból.

A kereskedelem felépítettségének kérdéseiről annak kereskedelmi ágazatok szerint való tagozódása útján nyerünk felvilágosítást. A főbb kereskedelmi üzemformák áttekintésénél a legfeltünőbb városi jelenség a vándorkereskedelem visszaszorulása és a piaci árúsok csoportjának előtérbe lépése volt. Az előbbi körülményre a helyhez kötött kereskedelem nagyobb szerepe, az utóbbira a városi lakosság élelmiszerekkel való ellátásának szüksége, az önállótlan gazdaságok nagy száma adott magyarázatot. Az üzletekkel bíró tulajdonképeni kereskedelem fontosabb csoportjainak jelentősége tekintetében ismét jellegzetes különbségek mutatkoznak. Erős tömörülést mutattak Budapesten a kimondottan városi jellegű kereskedelmi ágak, melyek egyrészt nagyobb fogyasztókörzetet, másrészt fokozottabb kultúrigényeket kívánnak meg. Ezzel szemben természetesen a vidéki jellegű, mezőgazdasági foglalkozásokat feltételező kereskedelmi csoportok Budapesten háttérbe szorulnak. A kereskedelem specializálódása, mely a nagyvárosi árúelosztásnak egyik jellemzője, már a kereskedelmi főcsoportok tárgyalásánál is kifejezésre jutott, amennyiben a szaküzletek által jellemzett főcsoportok magas arányával szemben a vegyes kereskedelmi ágak Budapesten háttérbe szorulnak.

Nagy különbségeket állapíthattunk meg az egyes kereskedelmi főcsoportok között a segédszemélyzet számaránya tekintetében is és a kisebb vállalatokban űzött kereskedelmi ágazatokkal szemben kiemelhettük azokat, melyek kimondottan nagyüzemi szervezettel bírnak. Budapest és a vidék között a különbségek itt is szembetűnő módon jelentkeztek, amennyiben némely — főleg mezőgazdasági — kereskedelmi ágaknál nagyüzemi szervezetet találtunk Budapesten a vidék segédnélküli kereskedőivel szemben, míg más csoportoknál a vidék sem maradt el sokban a főváros mögött. A budapesti kereskedelem fejlettségének mértékére azonban éles világot vet, hogy nem találtatott a kereskedelmi ágazatok között egyetlen egy sem, hol nem a budapesti üzletek lettek volna nagyobb mértékben segéderőkkel ellátva.

Az adatokból tehát megállapíthatók voltak azok a különleges vonások, melyek Budapest üzleti világát jellemzik és annak más területek kereskedelmétől eltérő nagyvárosi jelleget adnak. Budapest, mint gazdasági egység, mint különleges vonásokkal bíró önálló gazdasági komplexum a kereskedelem adatainak világánál is feltűnő módon érvényre lép.

II. A főváros kereskedelmének fejlődése.

1. Bevezetés a vizsgálat módszeréhez.

Tanulmányaink feladata elsősorban a budapesti kereskedelem jelen viszonyait feltárni, amint az a statisztikai adatokból s különöskép az 1925. évi fővárosi népszámlálás számanyagából elénk tárul. Ahhoz azonban, hogy a mai helyzet helyes megítélés tárgya lehessen, elmaradhatatlan a történeti fejlődés alapos vizsgálata. Ez a gazdasági kutatás minden területén így van, de különösen nyilvánvaló a kereskedelem esetében, melynek egész mai szervezete a régi Magyarország fővárosának sok évtizedes fejlődéséből állott elő. A fővárosi kereskedelem szervezetének nagy fejlettségét, mely a régi viszonyok között a gazdasági erősödés zálogát jelentette, ma pedig túltelítettséget okoz és azt a súlyos helyzetet, mely az ország megcsonkításával Budapest kereskedőit érte, csak a főváros kereskedelmi viszonyainak történeti áttekintése tudja megmagyarázhatóvá tenni.

Az előző fejezetekben a főváros kereskedelmének állapotát, jelentőségét és szervezeti viszonyait vizsgáltuk, tehát azokat a körülményeket, melyeket az újabb terminológia statikai kérdések neve alatt ismer. Következő feladatunkat a fejlődéstörténeti, dinamikai vizsgálatok fogják képezni, melyeknél ismét több szempont érvényesül.

Elsősorban a kereskedők létszámának alakulása kíván vizsgálatot, mert ezáltal mintegy az üzletek számának emelkedésére tudunk következtetni. Ezek az adatok a főváros lélekszámának szaporodásával egybevetve a kereskedelem külső gyarapodására, szélességben való szétterjedésére nézve adnak felvilágosítást. Más kérdés, hogy a kereskedelem belső megerősödése mennyire haladt előre, ez a probléma viszont a tőkeerő, az üzleti forgalom, az alkalmazott munkaerők gyarapodásában nyilvánul meg. Statisztikai megrögzítést e tényezők közül a legutóbbi nyert s így fejtegetéseink második részében az önálló kereskedők és alkalmazottaik számát fogjuk összehasonlítani és az e téren bekövetkezett változásokat szemügyre venni.

Az eddig említett kérdések tárgyalásánál a népszámlálások tízévenkint visszatérő adataira fogunk támaszkodni. E számok képezik a legmegbíz-

hatóbb és legrészletesebb anyagot, de épen azért, mert csak hosszabb időközönkint állanak rendelkezésre, csak végső eredményeit rögzítik le a folyton változó gazdasági viszonyoknak, míg a finomabb részletek, az egyes közbenső évek viszonyai elmosódnak az évtized összeredményét lerögzítő végső adatokban. Abból a célból, hogy a kereskedelem helyzetét évről-évre végig kísérhessük, továbbá, hogy azokat az okokat kinyomozhassuk, melyek a népszámlálásokban megnyilvánuló eredményeket létrehozták, közvetett adatokra vagyunk utalva. *Azokra a gazdasági tényezőkre kell a vizsgálatot kiterjeszteni, melyek a kereskedelem kedvező vagy kedvezőtlen viszonyait, a fogyasztóképesség, az üzleti forgalom, a kereseti viszonyok alakulását meghatározzák*, illetve melyekben azok eredményei megnyilvánulnak. Erre a célra, minthogy a kereskedelem üzleti forgalma, vagy akár Budapest belső árúforgalma nem ismeretes, a fővárosnak a külvilággal lefolytatott árúcseréjére vonatkozó adatok használhatók fel, minthogy a vasúti és hajózási forgalomban behozott és kivitt árúk mennyisége — bár csak hozzávetőlegesen — képet nyújthat a kereskedelemi munkalehetőségeiről. Annak a hatásnak szemléltetésére viszont, melyet a változó gazdasági viszonyok a kereskedelemre gyakoroltak, az üzletnyitások és üzletbeszüntetések adatait fogjuk felhasználni, melyek kiegészítéséül a cégbejegyzések és törlések adatai szolgálhatnak. Sajnálatos, hogy a fizetésképtelenségek statisztikája, mely igen értékes adatokat szolgáltatna a kereskedelem viszonyaira nézve, csak a jelen században indult meg s így messzebbmenő visszatekintésre nem használható fel. Fejtegetéseink harmadik része tehát a kereskedők gazdasági viszonyaira jellemző közvetett adatsorok vizsgálatából fog állani.

A megadott beosztás azonban csak külső vázát alkotja a tárgyalásnak. A vizsgálatok felépítésének tulajdonképeni magva abból a meggondolásból ered, hogy minden gazdasági fejlődés a dinamikus gazdasági felfogásnak, a dinamikus statisztikának kérdése s így alkalmazhatók arra a modern gazdaságkutatás elvei és módszerei.

Az állandó hullámmozgásoknak alávetett gazdasági fejlődés vonala több összetevőre bontható szét. Amerikai kutatók nyomain haladva megkülönböztetjük a fejlődésnek általános irányvonalát — melyet a szakirodalom trend-nek nevez —, amelyet a lélekszám szaporodása, az igények emelkedése, a technikai tökéletesedés, egyszóval tehát a társadalmi életműködés általános expanziója idéz elő. Ez az irányvonal fölé helyeződik, ehhez adódik a konjunkturális hullámzás, mely a gazdasági fellendülések és válságok egymást felváltó sorozatában testesül meg.

Vizsgálataink első részletei, melyek a kereskedőknek és alkalmazottaiknak létszámalakulását taglalja és azt a fővárosi lakosság szaporodásának tükrében mutatja be, a fejlődés általános irányzatának menetét van

hivatva jellemezni. Az árúforgalom és egyéb közvetett gazdasági számsorok évenkint részletezett adatai pedig arra fognak szolgálni, hogy megállapítsuk a gazdasági helyzet változásai által a főváros kereskedelmére gyakorolt befolyást s a népszámlálási eredmények okait — legalább részben — a gazdasági hullámmozgásokban mutassuk be.

2. Az önálló kereskedők létszámának alakulása.

Míg a főváros lélekszámának alakulását a távolabbi mult éveire visszamenőleg is figyelemmel tudjuk kísérni[1]), addig az egyes foglalkozások létszámát a régebbi számlálások hiányos vagy megbízhatatlan volta miatt csak néhány évtizedre, mindössze 45 évre visszamenőleg van módunkban megállapítani. Budapest kereskedőiről ugyan régebbi statisztikai szerzők műveiben is történik említés, az ott közölt adatok azonban a statisztika mai állása mellett erősen kétségbevonhatók. Schwartner Mártonnak, a régi Magyarország legnagyobb ismertetőjének szintén nem voltak pontos adatai s így becslésszerűen állapítja csak meg, hogy kevés hija, hogy a városokban minden 15-ik fő kereskedő vagy árus[2]). Eszerint az 1800. év körül, az akkori Pesten, Budán és Óbudán, melyeknek együttes lakossága kb. 60 ezer fő volt, — a kereső népesség valószínű arányát tekintetbe véve, — Schwartner becslése szerint kétezer kereskedő működhetett. Az akkori gazdasági viszonyok és a statisztikai összefüggésnek tekintetbevételével bizonyosra vehető, hogy Schwartner számítása túlzottan magasnak mutatja városunk kereskedőinek létszámát. Hasonlóképen valószínű, hogy az 1869. évi első népszámlálásunk a kereskedők létszámát a valóságnál viszont kevesebbnek tünteti fel, midőn csak 1174 kereskedőről számol be. Igen valószínű, hogy a feldolgozási rendszer következtében a ma önállóknak tekintett egyének nem kis része akkor a segédszemélyzet rovatába kerülhetett, mely utóbbi viszont az akkori viszonyokat tekintve feltünően magas.

Az 1880. évtől kezdve már megbízható népszámlálási adatok alapján van módunkban végigkísérni a kereskedők létszámának alakulását s miután ezek az adatok híven visszatükröztetik a kereskedelem mindenkori gazdasági állapotát, Budapest kereskedelmének fejlődéstörténetére nézve is számszerű alapokat nyerünk. A következő táblában a népszámlálások által nyújtott számanyagot 1880-tól 1925-ig együttesen adjuk közre, hogy az elmult 45 éves időszak fejlődésének eredményei összefüggően álljanak előttünk. Táblázatunk egyúttal a főváros lélekszámával is párhuzamba állítja a kereskedők létszámának fejlődését.

---

[1]) Lásd: *Kőrösy József:* Budapest fővárosa az 1881-ik évben. 5. oldal.

[2]) *Schwartner M.:* Statistik des Königreiches Ungern. 2. kiadás. I. kötet. 200. oldal.

12. Önálló kereskedők létszámának alakulása. — 1880—1925.

É v	Önálló kereskedők	Kereső lakosság	Össz-lakosság	Száz kereső lakos közül	Száz lélekre esik
		s z á m a		ö n á l l ó	k e r e s k e d ő
1880	5.834	191.006	370.767	3·1	1·6
1890	8.128	286.014	506.384	2·8	1·6
1900	12.798	386.341	733.358	3·3	1·7
1910	15.267	492.975	880.371	3·1	1·7
1920	21.691	489.546	928.996	4·4	2·3
1925	18.055	495.145	960.995	3·6	1·9

É v	Önálló kereskedők		Kereső lakosság		Összlakosság	
	számának emelkedése vagy csökkenése (—)					
	absz. számokban	%-ban	absz. számokban	%-ban	absz. számokban	%-ban
1880—1890	2.294	39·3	95.008	49·7	135.617	36·6
1890—1900	4.670	57·5	100.327	35·1	226.974	44·8
1900—1910	2.469	19·3	106.634	27·6	147.013	20·0
1910—1920	6.424	42·1	—3.429	—0·7	48.625	5·5
1920—1925	—3.636	—16·8	5.599	1·1	31.999	3·4

A folyton változó gazdasági viszonyoknak megfelelően igen változatos az az arány, mellyel a kereskedők az egyik évtizedtől a másikig létszámukat meg tudták növelni. A legnagyobb fejlődés időszakában a 60%-ot közelíti meg a tíz év alatt elért gyarapodás, míg nem sok idő mulva $^1/_3$ részére, 20% alá esik vissza a szaporodás üteme. Sőt a táblázat olyan időszakra is szolgáltat példát, hol a bekövetkezett százalékos változások rovatában negatív számot kénytelen a statisztika feltüntetni, ami a kereskedők számának csökkenését jelenti, a kedvezőtlen viszonyok szomorú tanújele gyanánt. A táblázat a háborús éveket és az utána következő rendkívüli idők adatait is magában foglalja, ami részben megokolja a mutatkozó nagy változásokat, mert közelfekvő, hogy a lefolyt nagy politikai és gazdasági megrázkódtatások a kereskedelem számadataiban is érvényre jussanak. Feltünő azonban, hogy *a háború előtti három évtized adatai is nagy egyenlőtlenséget mutatnak a kereskedelem fejlődésének sebessége szempontjából*, ami élénken szemlélteti ezt az érzékenységet, mellyel a kereskedelem a gazdasági viszonyok változásaira reagál.

A budapesti kereskedelem leggyorsabb fejlődésének időszaka a mult század kilencvenes éveire esik. Az 1890-től 1900-ig terjedő évtizedben ugyanis 57·5%-os emelkedés következett be, mely messze kimagaslik a többi évtized adatai közül. Legjobban megközelíti ezt az arányszámot a közvetlen megelőző évtized közel 40%-os létszámemelkedése. *Általában tehát a mult század utolsó évei jelentették a főváros kereskedelme számára a legrohamosabb fejlődés korszakát.*

A századforduló után hirtelen meglassul a kereskedelem fejlődésének menete. Ez a visszaesés a kereskedők létszámának lassúbb gyarapodásában

igen erőteljes mértékben lép érvényre, amennyiben a jelen század első évtizedében kimutatható 19%-os létszámemelkedés valóban nagy visszaesés a korábbi évtizedek hatalmas fejlődésének arányszámai mögött.

Bár a bekövetkezett alakulások okainak vizsgálata későbbi tárgyalásaink anyagát fogják képezni, egy tényezőt azonban már most figyelembe kell vennünk, hogy a viszonyokról helyes képet alkothassunk. Ez a tényező Budapest lakosságának gyarapodása, miért is a főváros mindenkori létszámával kell a kereskedők számát szembeállítanunk. A kereskedelmi tevékenység ugyanis oly szoros kapcsolatban áll a fellépő szükségletekkel s így elsősorban a fogyasztók számával, hogy a lakosság szaporodása a kereskedelem munkalehetőségeinek egyik legfontosabb tényezője. Meg kell vizsgálnunk, hogy a kereskedők létszámának változása mennyiben mutat párhuzamos alakulást a főváros általános fejlődésével.

A kereskedők létszámában mutatkozó nagy ingadozások mellett feltünő az a szabályszerűség, mellyel az a fővárosi lakosság szaporodásához igazodik. Az 1880. évtől egész 1910-ig, tehát *Budapest békés fejlődésének egész vizsgált szakaszán végig a száz lélekre eső kereskedők arányszáma csaknem változatlan maradt.* Bármennyire meglepő is első pillanatra ez a stabilitás, mégis természetesnek tűnhetik. Azok a gazdasági hatóokok, melyek a kereskedelem prosperitását vagy pangását előidézik s melyekre az oly érzékenyen reagál ugyanazok, melyek a fővárosi népszaporodás felduzzadását vagy ellanyhulását is irányítják.

Szóbanforgó adataink azonban élénk világot vetnek arra, hogy a kereskedelem mennyire alkalmazkodásra képes foglalkozási ág (legalább is a békés évtizedekben), mennyire hozzáigazodik a mindenkori fogyasztótáborhoz, a gazdasági viszonyokhoz. Ugyanazokban az évtizedekben, mikor a főváros kedvező elhelyezkedési lehetőségei nagyobb mértékben vonzották ide a vidéki tömegeket, ugyanakkor és csaknem ugyanabban a mértékben vált a kereskedők számára is kedvezőbbé az üzletalapítás. A kereskedelem konjunktura-érzékenysége, alkalmazkodása a mindenkori gazdasági lehetőségekhez magyarázzák meg, hogy e négy békebeli népszámlálás ideje alatt a száz lélekre eső kereskedők száma csupán 1·6 és 1·7 között mutat ingadozást. A gazdasági jellegű foglalkozások többi csoportjai már nem tanusítanak ilyen párhuzamos fejlődést a főváros lélekszámával, az ipar például 12·8%-tól 124·8%-ig változó arányszámokat jelez fejlődésében ugyanezen időszak alatt s így a lélekszámhoz mért arányszámban is nagyobb eltolódások következtek be. Ez a körülmény teljesen megokoltnak mondható, amennyiben a többi foglalkozási ág nincsen oly nagy mértékben és közvetlenül a lakosság számával és személyi viszonyaival kapcsolatban, mint épen a kereskedelem. Minthogy a többi foglalkozás nem símult annyira a lélekszám alakulásához, mint a kereskedelem, ezért

az utóbbi a kereső foglalkozásúak soraiból meglehetősen változó arányban vette ki részét. Száz kereső lakos közül 1890-ben 2·8, 1900-ban már 3·3 volt önálló kereskedő.

Adataink azonban arról is meggyőznek, hogy a háború kitöréséig *a budapesti kereskedelem mindig alkalmazkodott a reális lehetőségekhez s így annak túltengéséről, túlméretezettségéről nem lehetett szó.*

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy fejtegetéseink csupán az önálló kereskedők (tehát némi közelítéssel az üzletek) számának változására vonatkoztak. Nem jelentik tehát adataink még azt, hogy a kereskedelem, mint gazdasági tényező is csak abban a mértékben gyarapodott volna e 30 békés esztendő alatt, mint ahogy a lélekszám növekedése végbement. Idővel mindinkább gyarapodott a kereskedelem belső ereje, ami a vállalkozók tőkeerejének, az üzleti alkalmazottak számának és az üzleti forgalom nagyságának emelkedésében jut kifejezésre. A kereskedelmi alkalmazottak létszámára vonatkozó adatok taglalásánál módot fogunk találni arra, hogy a kereskedelem belső gazdasági fejlődésébe is mélyebb bepillantást vethessünk.

Az imént vázolt egyensúly azonban csak a háborúig állott fenn. *A háborús évtizedben, 1910 és 1920 között, ugyanakkor, midőn a főváros lélekszáma alig 5½%-kal gyarapodott, a kereső népesség száma pedig egyenesen visszaesett, a kereskedők létszámának emelkedése 42·1%-ot ért el.* Ez a szám valóban meglepő mértékű emelkedést jelent. A másik nagy gyarapodást mutató foglalkozási águnk, az önálló iparosok 15·7%-os szaporodása már olyan magas arányszám volt, mely erős túltelítettséget adott az iparos pályának. Milyen súlyos okoknak kellett fennforogni, melyek ezt a rendkívüli szaporulatot a kereskedelem körében előidézték és milyen mélyreható következményekkel kellett annak járni a későbbi idők folyamán!

Ennek megfelelően eltolódott a foglalkozások egymással szemben fennálló aránya is és a kereskedelem a többiek rovására jelentőségének növekedéséről számolhat be. Az önálló kereskedők a háború előtti 3·1%-kal szemben az 1920. évben 4·4%-kal szerepelnek a kereső foglalkozások körében.

Az új viszonyok a legélesebben a száz lélekre eső kereskedők számában nyilatkoznak meg, mely arányszámot szinte a kereskedelmi pálya telítettségének mércéje gyanánt foghatjuk fel. Az eddig standard aránynak kialakult 1·7-es adattal szemben 2·3-re szökött fel arányszámunk, ami azzal egyértelmű, hogy az egy-egy kereskedőre jutó fogyasztókör erősen megszűkült, vagyis a budapesti kereskedő csaknem $^1/_3$ részét elvesztette korábbi működési körének. Fenti arányszám természetesen nem lehetett tartós alakulás. Bár az infláció alatt bekövetkezett üzletalapítási láz folytán szinte szemmel láthatólag növekedett az üzletek — s így a fővárosi kereskedők — száma, mégis az 1925. év végéig, másfél évvel a szanálás után, már a kereskedők számának valamelyes csökkenését idézték elő a válságosra fordult gazdasági viszonyok.

A száz lélekre eső kereskedők száma 1·9-re szállott alá, de még így is tekintélyes mértékben magasabb a háborút megelőző évek adatainál és a kereső lakosság sorában elfoglalt helyzetük (3·6%) szintén felülmúlja a háború előtt kialakult átlagos arányokat. Mindamellett már megnyugtatóbb volna a helyzet, ha a vidék nagyrészének elvesztése folytán megcsökkent fogyasztóterület nem jelentene súlyos gondot a tekintélyes számú budapesti kereskedelemre nézve.

3. A kereskedelem erőviszonyainak alakulása.

A budapesti kereskedelem állapotának és jelentőségének vizsgálatánál már nyilvánvalóvá vált, hogy nem elégséges csupán az önálló kereskedők létszámának tanulmányozása, hanem abból a célból, hogy a főváros kereskedelmének gazdasági jelentősége megítélhető legyen, az alkalmazott munkaerők számát, mint a kereskedelem erőviszonyainak jellemzőjét is figyelembe kellett venni. Hasonló a helyzet a kereskedelem fejlődésének vizsgálata esetén is. Az üzleti élet kiterjedése kétféle módon mehet végbe, vagy úgy, hogy a gazdasági tevékenység emelkedése folytán az önálló kereskedők létszáma növekedik, tehát a kereskedelem extenzitásában gyarapodik, vagy pedig oly módon, hogy intenzitásban nyer az üzleti élet, vagyis egy-egy kereskedelmi vállalkozóra eső alkalmazottak száma mutat emelkedést. A kereskedelem tényleges gazdasági fejlődése esetén e két tényező egymással kapcsolatban, egymást kiegészítve halad előre. Alábbi táblánk felvilágosítással szolgál arra a kérdésre nézve, hogy az önálló kereskedők és alkalmazottaik létszáma miként alakult évtizedről-évtizedre az elmult 45 esztendő alatt.

13. Önállók és alkalmazottak a kereskedelemben. — 1880—1925.

a) *Abszolut számokban.*

Év	Önálló	Alkalmazott	Összesen
1880	5.834	7.037	12.871
1890	8.128	15.457	23.585
1900	12.798	24.851	37.649
1910	15.267	34.314	49.581
1920	21.691	41.319	63.010
1925	18.055	25.260	43.315
b) *Emelkedés vagy csökkenés (—) %-ban.*			
1880—1890	39·3	106·4	83·4
1890—1900	57·5	60·8	59·6
1900—1910	19·3	38·1	31·7
1910—1920	42·1	20·4	27·1
1920—1925	—16·8	—38·9	—31·3

A kereskedelem belső gazdasági megerősödése, amint az az alkalmazott munkaerők gyarapodásából kitűnik, nem teljesen párhuzamosan haladt az önálló kereskedők számának emelkedésével. Ez utóbbira nézve

a mult század utolsó évtizedét jelöltük meg mint olyat, mikor a független exisztenciák szaporodása a kereskedelemben a legnagyobb mértékű volt. Az alkalmazott munkaerők számának emelkedése azonban nem ugyanebben az évtizedben érte el a tetőpontot, bár akkor is igen tekintélyes volt. *A kereskedelmi segéderők száma* a közvetlen megelőző, *1880—1890-ig terjedő évtizedben érte el a legnagyobb szaporulatot*, mikor számuk megkétszereződött s ezért a kereskedelemmel foglalkozó összes népesség erőgyarapodása szintén a nyolcvanas években volt a legerősebb (80%-nál is nagyobb) mértékű. *Ha tehát a mult század utolsó évtizedében a legnagyobb is volt az üzletalapítások, az önálló üzletemberek elhelyezkedésének üteme, mégis az tűnik ki adatainkból, hogy ez nem lehetett a gazdasági viszonyokkal annyira megokolva, mint a korábbi években.* A segédszemélyzet szaporodása még 1890 és 1900 között is valamelyest felülmulta az önállókét, a kereskedelmi szervezet fejlettsége még tovább haladt, de már korántsem abban a mértékben, mint azelőtt.

Míg a mult század utolsó két évtizedében a fejlődés nem haladt egyöntetűen az önállók és segédeik körében, addig *a századforduló után* összes adataink egyetértenek abban, hogy a létszámemelkedés, vagyis *az új elemek elhelyezkedésének üteme erősen lassulóban volt.* Arányszámaink mindkét csoportnál erősen alászálltak, de különösen az önállók körében, úgyhogy *az erősen csökkent szaporulat legnagyobb hányada a segédszemélyzet táborát növelte*, akár azért, mert a kedvezőtlenebbé vált gazdasági viszonyok csak kevesebbnek engedték meg az önállósulást, akár azért, mert a növekvő tőkekoncentrációval kapcsolatban a nagyvállalatok mindinkább elvonták a teret a kisebbek elől.

Igen jellemzően mutatja az önállók és alkalmazottak számában beállott eltolódásokat az alábbi tábla, mely bemutatja, hogy a létszámemelkedés hogyan oszlott meg százalékosan az önállók és alkalmazottak között és így a változásokat még élesebben hozza érvényre.

14. A létszámemelkedés megoszlása önállók és alkalmazottak között.

É v	A létszámemelkedésből esett %-ban az önállókra	az alkalmazottakra	Népszámlálási arány %-ban önálló	alkalmazott
1880	.	.	45·3	54·7
1890	21·5	78·5	43·5	65·5
1900	33·2	66·8	34·0	66·0
1910	20·7	79·3	30·8	69·2
1920	47·8	52·2	34·4	65·6

Az 1880. évben még csaknem fele részben független exisztenciákból álló kereskedőtársadalom gyarapodásából $^1/_4$ rész sem jutott az önállókra, míg a fejlődés $^3/_4$ részben a segédszemélyzet számát emelte. A mult század utolsó évtizedében az önállók tábora már nagyobb arányban részesedik, csaknem pontosan $^1/_3$ részét foglalta le az elért gyarapodásnak, de ez az arány is kevesebb, mint amennyi a népszámlálási megoszlás alapján az

önállókra esett volna. Az 1900. és 1910. évek között ismét erősen meglassul az önálló kereskedők számának gyarapodása, úgyhogy a fejlődésből csaknem 80% az alkalmazottakra esett. A kereskedelem belterjességben való fejlődése tehát a háborúig ingadozásokkal ugyan, de fennakadás nélkül haladt előre.

A világháború hatása a kereskedelem terén hasonló átváltozásokat hozott létre, mint amilyenek az iparban is mutatkoztak. *Az önállók számának felduzzadásával kapcsolatban a segédszemélyzet szaporodása erősen alóhanyatlott* a háborús évtized folyamán, ha nem is állott be egyenesen létszámvesztesség, mint az ipari munkások körében. Ez a körülmény már egész határozottan utal arra, hogy az önállók számának 1910 és 1920 között bekövetkezett emelkedése nem a kereskedelmi tevékenység kiterjedése folytán állott elő. A megnövekedett számú kereskedők által nyujtható munkaalkalmak gyérültek, a kereskedelem felvevőképessége igen határozott formában visszaesett.

A kis vállalatok, a segédnélküli boltok szaporodásának korszaka ez, ugyhogy az ipar adataival összehasonlítva még aránylag kedvezőnek tünhetik fel, hogy a kereskedelmi segédszemélyzet ezekben a nehéz időkben is 20%-os gyarapodást el tudott érni.

A háború utáni évek kereskedelmének ez a kisebbszerűség felé hajló jellege még fokozódott a további idők folyamán.

A szanálási válság és az azzal kapcsolatban bekövetkezett »leépítés« *ismét a segédszemélyzet számát tizedelte meg jobban,* a romló gazdasági viszonyok között a segéderők elbocsátására kerül a sor elsősorban, a létszámcsökkenésnek nagyobb hányada az alkalmazottak táborát sújtotta. Ez a körülmény adatainkban oly jellemző módon mutatkozik, hogy a kereskedelmi alkalmazottak számának csökkenése még százalékos arányban is kétszeresen felülmulja az önálló üzletemberek körében beállott visszaesést.

Az elmult 45 esztendő alatt bekövetkezett átalakulások szemléltetésére bemutatjuk végül a száz önállóra eső alkalmazottak arányszámait, mely adatok épen összefoglaló jellegük, áttekinthetőségük miatt oly elterjedtek a statisztikai vizsgálatoknál.

Száz önálló kereskedőre jutó alkalmazottak száma.

1880	120·9
1890	190·2
1900	194·2
1910	224·8
1920	190·5
1925	139·9

A vizsgálatunkba bevont első évtizedben, 1880 és 1890 között természetesen — a nagy fejlődésnek megfelelően — nagy az átalakulás, amenynyiben a 100 önállóra eső alkalmazottak száma 120-ról 190-re szökik fel. A következő évtizedben lassubb a haladás, hogy azután a jelen század első

tíz évében ismét rohamosabb emelkedésnek induljon a budapesti kereskedelem szolgálatában álló munkaerők aránya. A háború hatása folytán az 1920. évig jelentékenyen sülyedt a száz kereskedőre jutó segédszemélyzet aránya, úgyhogy csaknem az 1890. év szinvonalára esett vissza. Ez a sajnálatos visszafejlődés a következő években is tovább folytatódott s 1925-ben arányszámunk 140-re szállott alá. Ez a váratlanul alacsony arányszám hű képét adja annak a sajnálatos helyzetnek, mely az egész Magyarország viszonyaira méretezve volt budapesti kereskedelmet munkakörének megszűkülésével érte. A trianoni viszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodás, karöltve azzal a kedvezőtlen gazdasági periódussal, mely épen az 1925. évben uralkodott, végül az üzletek számának a békeidőkkel szemben való magasabb szinvonala, mindez első sorban a segédkezek nélkülözhetőségét hozta magával.

4. A kereskedelem fejlődésének gazdasági tényezői.

a) *A fejlődés általános irányzatának vizsgálata.*

Midőn a budapesti kereskedelem fejlődését dinamikai alapon óhajtjuk vizsgálat alá vonni, midőn a fejlődés folyton változó, hullámzó menetét alkatelemeire akarjuk bontani, az első teendő annak vizsgálata, hogy a fejlődés általános irányzata milyen alakulást mutatott a multban, legalább is addig, míg a békés időkben zavartalan gazdasági fejlődés eredményeinek tekinthettük adatainkat. Akkor, ha valamely egyszerű gazdaságstatisztikai, sorról van szó — mint pl. a széntermelés, vasúti forgalom stb. alakulásáról — a fejlődés irányzata, a »trend« matematikai eljárásokkal aránylag nehézség nélkül meghatározható. Amikor azonban olyan sokoldalú és összetett gazdasági fogalomról van szó, mint a »kereskedelem«, melynek ezerféle megnyilvánulása van, akkor a fejlődés irányzatát nem lehet egyetlen vonallal vagy számsorral jellemezni. Legcélszerűbb lesz tehát azokra a tényezőkre rámutatni, — amennyiben lehet számszerűen is —, melyek a fejlődés irányzatának jellegére döntő befolyással bírnak.

A kereskedelem, melynek tevékenysége az egyéni szükségletekkel és a fogyasztással a legszorosabb kapcsolatban van, természetszerűleg nagymértékben függ a lélekszám emelkedésétől. *A népszaporodás tehát egyik legfőbb tényezője a kereskedelem expanziójának.* Megelőző fejezeteinkben már elvégeztük a kereskedők számának és Budapest lélekszámának összehasonlítását és feltünő párhuzamos alakulást találtunk a kettő között. Amint azonban a kereskedelmi segédszemélyzet adatait is bevontuk a vizsgálatba, láttuk, hogy *a kereskedelem mint szervezet, fejlődésének ütemében felülmulta a népszaporodást. Egyik oka e ténynek abban keresendő, hogy a vidék lakossága a közlekedés fejlődésével mind jobban kapcsolódott be a főváros fogyasztókörzetébe,* Budapest mind nagyobb szerepet vitt a növekvő

szükségletekkel fellépő vidék árúellátásában. A gyorsan fejlődő környék lakossága is bizonyára folyton növekvő mértékben táplálta Budapest kereskedelmét. A másik, igen fontos ok azonban kétségkívül abban rejlik, hogy a főváros lakosságának egyre növekvő igényei, *a kulturális és gazdasági előhaladás az egyénenkénti fogyasztás emelkedését idézte elő* és így a lakosság által a kereskedelemnek nyujtott munkalehetőségek állandó emelkedést mutattak.

Bármennyire individuális és nehezen mérhető kérdésekről is van itt szó, mégis valamelyes képet adhat arról Budapest árúbehozatalának (és esetleg némely vonatkozásban árúkivitelének) alakulása. Igaz ugyan, hogy a rendelkezésre álló forgalmi statisztika a mennyiségi adatok egyszerű összeadása útján készült, míg az értékadatok nem ismeretesek és ennek folytán a tömegárúk szállítása uralja a képet. Az adatok ennek ellenére mégis sok tekintetben értékes segédeszközt fognak képezni és ha a finomabb részletkérdések megítélését nem is teszik lehetővé, a fejlődés főbb vonásainak szemléltetésére mégis alkalmasak lesznek. A főváros árúforgalmának kérdése a későbbiekben évenkinti adataival fog a vizsgálat céljaira szolgálni, most elegendő lesz tízéves átlagok felsorakoztatása, melyek a népszámlálási adatokkal szembeállíthatók. Hogy ez az egybevetés megfeleljen az elvi kívánalmaknak, az átlagokat az öttel végződő évektől kezdődőleg számítjuk, hogy a kerek években végrehajtott népszámlálások adatai az átlagolásnál alapul vett időszakok közepére essenek.

15. Budapest árúforgalmának fejlődése 10 éves átlagokban, a lélekszámmal és a kereskedők létszámával egybevetve.

Év	Behozatal	Kivitel	Összforgalom
a) *Árúforgalom ezer métermázsában.*			
1876—1885	18.676	9.602	28.278
1886—1895	26.615	14.817	41.432
1896—1905	43.179	20.841	64.020
1906—1913	71.259	31.157	102.416
b) *Ezer lélekre eső forgalom (ezer q).*			
1880	51·8	26·6	78·4
1890	54·1	30·1	84·2
1900	59·0	28·4	87·4
1910	80·9	35·4	116·3
c) *Száz kereskedőre jutó forgalom (ezer q).*			
1880	320	165	485
1890	328	182	510
1900	337	163	500
1910	467	204	671

Az árúforgalom adatai számszerűen igazolják korábbi feltevésünket. *Az ezer lélekre számított árúforgalom jelentékenyen megnövekedett e négy évtized alatt, ami a fogyasztás, az egyénenkénti szükséglet emelkedését jelenti.* A behozatal ezer lélekre számítva állandó és folytatólagos emelkedést jelez és a kivitel is csak 1900-ban esett valamelyest vissza, hogy azután újabb emelkedésnek

adjon helyet. Az adatok tehát az emelkedő jólét és gazdasági megerősödés tanújeleit szolgáltatják s ez természetesen Budapest kereskedelmére is hatással volt. A kereskedelmi forgalom növekedésénél csak az volt a kérdés, hogy a kereskedők számának növekedését, a megélhetést találó önálló exisztenciák szaporodását vonja-e maga után, vagy pedig a meglevő létszám fog-e szélesebb üzleti alapokra helyezkedve jobb anyagi erőkre szert tenni. *Mint láttuk, a kereskedők száma a lélekszámmal lépést tartott, annak emelkedését nem haladta túl, tehát az egy-egy lakosra eső fogyasztás növekedése a kereskedelem belső megerősödését idézte elő.* Erre nézve bizonyítékot szolgáltatnak előbbi táblánkban *c)* alatt közölt adatok, melyek szerint *az egy-egy kereskedőre jutó forgalom a 90-es évek stagnálásától eltekintve állandóan emelkedett* és a szóbanforgó időszak alatt az 1910. évig 38·3%-kal, tehát több mint $^1/_3$ résszel multa felül korábbi színvonalát. A megnövekedett munkaalkalmaknak természetes következménye volt az alkalmazottak számának emelkedése és bizonyára, de számszerűen nem mérhetően a kereskedelemmel foglalkozó népesség anyagi helyzetének javulása is.

A gazdaságkutató vizsgálatoknál a kétféle mozgási típust, a fejlődés irányzatát és a hullámzó ciklikus mozgást élesen el szokták különíteni, mégis kétségtelen, hogy a kettő egymással szoros kölcsönhatásban van. Különösen érvényre jut ez a nagyvárosban, hol minden tényező, még a népszaporodás is — mely nem annyira természetes szaporodásból, mint inkább a konjunktura hullámzásainak alávetett bevándorlásból táplálkozik — erős hullámzásokat mutat a gazdasági viszonyok alakulásának megfelelően. Így a kereskedelem fejlődése irányzatának legfőbb tényezője, a népszaporodás maga is alá van vetve a konjunkturális viszonyoknak. Végül azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy adataink tízéves időközökben számolnak be a kereskedők létszámának változásáról. Nem közömbös az, hogy a népszámlálások időpontjai a gazdasági ciklus milyen fázisába esnek, vajjon a fellendülés vagy pedig pangás időszakában történik-e a lakosság számbavétele. Akkor tehát, midőn a konjunktura változások hatását a kereskedelemre vizsgálat alá vonjuk, azt a befolyást is tekintetbe kell venni, melyet az egyes népszámlálások időpontja az adatok értelmezésére gyakorol.

b) *A gazdasági hullámmozgások befolyásának vizsgálata a háború kitöréséig.*

A budapesti kereskedelem fejlődésének vázolt időszakában, egészen a háború kitöréséig a fejlődés irányzata állandóan felfelé menő vonalat jelez. Emellett azonban már a tíz-tíz évet összefoglaló adatok között is nagy különbségek vannak, amelyek oka kétségkívül főként abban keresendő, hogy az évtized gazdasági mérlegét túlnyomólag kedvező vagy kedvezőtlen viszonyok jellemzik-e.

16. Budapest székesfőváros áruforgalma. — 1874—1913.

É v	Behozatal	Kivitel	Össz-forgalom	Irányvonal	Össz-forgalom az irányvonal %-ában
	ezer métermázsa				
1874	13.219	6.047	19.266	22.112	87·3
1875	13.946	6.569	20.515	22.480	91·2
1876	14.550	7.446	21.996	22.950	95·9
1877	15.390	7.979	23.369	23.522	99·5
1878	14.924	8.443	23.367	24.195	96·7
1879	15.805	8.457	24.262	24.970	97·3
1880	15.662	8.064	23.726	25.846	91·7
1881	17.877	8.714	26.591	26.824	99·2
1882	20.498	10.404	30.902	27.904	110·8
1883	25.136	10.961	36.097	29.085	124·1
1884	23.699	12.227	35.926	30.368	118·2
1885	23.220	13.328	36.548	31.752	115·0
1886	22.899	11.124	34.023	33.238	102·3
1887	22.638	11.552	34.190	34.826	98·2
1888	26.554	13.043	39.597	36.515	108·4
1889	22.496	12.605	35.101	38.306	91·6
1890	24.200	13.227	37.427	40.198	93·0
1891	25.735	14.109	39.845	42.192	94·3
1892	25.120	16.484	41.604	44.288	93·9
1893	30.049	17.550	47.599	46.485	102·2
1894	30.753	18.939	49.692	48.784	101·9
1895	35.710	19.536	55.246	51.184	107·9
1896	35.400	18.199	53.599	53.686	99·9
1897	38.560	16.470	55.030	56.290	97·7
1898	46.066	18.608	64.674	58.995	109·7
1899	40.661	18.585	59.246	61.802	95·8
1900	41.098	21.076	62.174	64.710	96·1
1901	41.904	21.756	63.660	67.720	94·1
1902	42.440	22.688	65.128	70.832	91·9
1903	47.793	23.025	70.818	74.045	95·6
1904	47.744	23.835	71.579	77.360	92·6
1905	50.138	24.167	74.305	80.776	91·9
1906	53.939	26.277	80.216	84.294	95·1
1907	61.185	28.215	89.400	87·914	101·7
1908	59.921	26.284	86.205	91.635	94·1
1909	69.700	29.282	98.982	95.458	103·7
1910	72.994	33.302	106.296	99.382	107·0
1911	86.683	35.133	121.816	103.408	117·8
1912	80.339	33.686	114.025	107.536	106·8
1913	69.890	32.113	102.003	111.765	92·3

Mint jeleztük, a kereskedelem gazdasági viszonyainak jellemzésére felhasználandó első statisztikai sor Budapest árúforgalmának adataiból áll, melyek alakulását az 1874. évtől kezdve (ahonnan kezdve az adatok rendelkezésre állnak) egészen a jelen időkig első diagrammunk mutatja be. A kérdéses időszakot e rajzon teljes egészében ábrázoljuk azon okból, mert igen jellegzetes következtetések vonhatók le a háborús évek és Csonka-Magyarország éveire nézve akkor, ha az árúforgalom alakulását a békebeli évek fejlődésével vetjük össze. Ezek a nagy változások azonban, melyek a diagramm egész jellegét megadják, nem a rendes gazdasági életfolyamatok következményei, hanem külső, exogén hatások, a nagy világfelfordulás eredményei. Amennyire figyelembe veendők tehát ezek a nagy átalakulások akkor, amikor a háború alatti és utáni kereskedelem helyzetének megítélése kerül sorra, annyira téves volna ezeket a nagy változásokat tekintetbe venni, ha a rendes gazdasági hullámzások, a konjunkturaváltozások menetét szemléltetni akarjuk. Ép ezért a fejlődés irányvonalát, a trendvonalat is csak az 1913. évig számítottuk, mely így másodrendű parabola alakjában jellemzi a fejlődés általános menetét és képezi azt az alapvonalat, mely körül, mint normális körül a gazdasági hullámmozgások lezajlanak. Grafikus rajzunk ezenkívül az irányvonal körüli hullámzásokat a vízszintesre fektetett irányvonal körül, annak százalékában kifejezve is bemutatja, hogy a konjunkturális befolyás annál világosabbá váljék.

Az 1873. évi válságot követő évek nehéz gazdasági viszonyait a szakirodalom már oly alapos méltatásban részesítette, hogy e helyen behatóbb ismertetéstől eltekinthetünk.[1]) A főváros gazdasági helyzete jól megítélhető az árúforgalom adataiból, melyek a hetvenes évek vége felé bekövetkezett javulás ellenére sem tudják elérni a normális színvonalat. *Annál nagyobb volt a fejlődés a következő tíz év folyamán.* A forgalom egészen az évtized végéig állandóan kiemelkedően magas. Különösen az első években emelkedik meredeken az a vonal, mely a kereskedelem forgalmát, annak munkalehetőségeit jellemzi. A nyolcvanas évek vége már gazdasági pangás időszakába esik s így az évtized egy teljes lezárt gazdasági ciklust képez. Ugyanez a helyzet a következő tíz év folyamán. Ebben az évtizedben szintén a középső évek jelentik a kedvező gazdasági viszonyokat, míg a századforduló ismét a válságos idők képét idézi elénk. Bizonyos azonban, hogy *a kilencvenes évek fellendülése már korántsem olyan nagyarányú, mint tíz évvel korábban.* A fellendülés vonala csak vontatottan emelkedik az irányvonal fölé, mely utóbbi ugyan mind rohamosabban emelkedik, a nagyvárosi fejlődés és a nemzeti energiák állandó kifejlesztése következtében, de a korábbi gazdasági fellendülés hevességét már nem érték el a szóbanforgó évek viszonyai.

---

[1]) Lásd *Varga Gyula:* A magyar hitelügy és hitelintézetek története. — *Szádeczky—Kardoss Tibor:* A magyarországi pénzintézetek fejlődése.

Budapest árúforgalma

millió méttermázsa

Összforgalom

Irányvonal

Behozatal

Kivitel

Összes forgalom az irányvonal %-ában 1874—1913

Hogyan mutatkoznak ezek a hatások a budapesti kereskedők és alkalmazottaik létszámának alakulásában? Megállapítottuk, hogy a kereskedelemmel foglalkozó népesség egésze (tehát önállókat és alkalmazottakat egybefoglalva) 1880-tól 1890-ig emelkedett a legnagyobb arányban. Ekkor volt tehát — a gazdasági adottságok következménye gyanánt — a kereskedelem belső megerősödése, a segédszemélyzet számának emelkedése a leggyorsabb. Igaz, hogy az önálló kereskedők száma a következő évtizedben még jobban növekedett, nem kétséges azonban, hogy ez az emelkedés gazdasági indokokkal nem volt olyan jól alátámasztva, semmint tíz évvel azelőtt. A száz önállóra eső alkalmazottak száma alig változott (190 és 194) az 1890. és 1900. évek között jelezvén, hogy az erős mértékben felduzzadt létszámmal bíró kereskedelem megerősödése már csak lassan haladt előre.

A visszahatás nem is késett a következő évtizedben, a jelen század első éveiben. A kereskedelem fejlődése, amint az a népszámlálási adatokból kitűnik, erősen visszaesett s így teljesen párhuzamos alakulást mutat a gazdasági élet többi ágaival, melyek szintén megérezték a főváros fejlődési tempójának meglassúbbodását. Ez a tény, melyre Laky Dezső mutatott rá legelső ízben[2]), a most megfigyelt gazdasági tényezőkben is alátámasztást talál. *Az árúforgalom, a kereskedelem éltető eleme az 1900—1910-ig terjedő évtized túlnyomó részében mélyen elmarad a normális színvonal mögött* s így élénken szemlélteti a hosszúra elnyúlt válság következményeit. Híven beszámolnak az árúforgalom adatai arról a javulási folyamatról, mely az évtized közepe felé megindult s 1907-ben érte el tetőpontját, hogy hamarosan, már a következő évben ismét a válság tüneteinek adjon helyet. *Az igazi nagy fellendülő irányzat az 1909. évvel veszi kezdetét és a következő évtizedbe is átnyúlik.* Ereje csak az 1913. évben törik meg, miután már egy évvel korábban meglassult a menete. Ez a nagy fellendülés, mely az árúforgalomnak sohasem látott magasságát eredményezte, a kereskedelem fejlődésére, annak létszámemelkedésére is kétségkívül kedvező hatást gyakorolt. Minthogy azonban ez a következmény csak bizonyos időköz elteltével mutatkozik, az évtized legvégén bekövetkezett kedvezőbb évek hatásai már csak kevéssé befolyásolhatták az 1910. évi népszámlálási eredményeket. A világháborút közvetlen megelőző évek tehát bizonyára jelentős fejlődést eredményeztek a kereskedelem körében, ennek eredménye azonban már 1920. évi népszámlálásunk adataiban szerepel. Kétségtelen tehát, hogy az 1920-ig bekövetkezett nagy létszámemelkedés nem teljes egészében a háború következményének tudandó be.

Budapest árúforgalmában azt a tényezőt ismertük meg, mely a kereskedelmi tevékenység mértéke gyanánt fogadható el s így arra nézve adhat felvilágosítást, hogy milyen indító okok, milyen előfeltételek forogtak

[2]) *Dr. Laky Dezső:* Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig Első rész. Statisztikai Közlemények 55. kötet 2. szám.

fenn a kereskedelem fejlődésére nézve. A következőkben olyan számsorokat veszünk vizsgálat alá, melyek azt a hatást szemléltetik, melyet az előzőkben jelzett változó viszonyok a kereskedelemre gyakoroltak és melyek annak mértékét jelzik, mellyel a kereskedelem a gazdasági viszonyok változásaira tényleg reagált. Az üzletnyitási engedélyek és üzletbeszüntetések adatai a legközvetlenebb módon fejezik ki a kereskedelem expanziójának vagy visszaszorulásának menetét.

17. Üzletnyitási jogosítványok és visszaadások a kereskedelemben, valamint cégjegyzések és törlések Budapesten.

É v	Üzletnyitások	Üzletbeszüntetések	100 üzletnyitásra jut beszüntetés	Cégjegyzések	Cégtörlések	100 cégjegyzésre jut cégtörlés
1878	1.265	513	40·6	—	—	—
1879	1.124	477	42·4	—	—	—
1880	1.263	580	45·9	—	—	—
1881	1.293	661	51·1	—	—	—
1882	1.166	502	43·0	—	—	—
1883	1.326	537	40·5	—	—	—
1884	1.570	554	35·2	—	—	—
1885	1.488	397	26·7	—	—	—
1886	1.551	459	29·6	—	—	—
1887	1.674	618	36·9	286	—	—
1888	1.461	596	40·8	271	135	49·9
1889	1.479	638	43·2	282	136	48·2
1890	1.283	686	53·5	418	160	38·3
1891	1.345	845	62·8	445	140	31·5
1892	1.648	928	56·3	493	150	30·5
1893	1.756	869	49·5	611	170	27·8
1894	1.784	816	45·8	654	203	31·1
1895	1.992	900	45·2	790	279	35·4
1896	2.170	1.064	49·0	653	367	56·2
1897	2.896	1.444	50·0	965	385	39·9
1898	2.812	1.595	56·8	976	384	39·3
1899	2.717	1.589	58·5	919	372	40·5
1900	2.613	1.562	59·8	898	386	43·0
1901	2.772	1.603	57·9	881	397	45·0
1902	2.621	1.593	60·7	841	376	44·7
1903	2.740	1.482	54·2	973	357	36·6
1904	2.711	1.589	58·5	995	382	38·4
1905	2.697	1.530	56·8	1.120	421	37·6
1906	2.822	1.594	56·5	1.131	437	38·6
1907	2.524	1.544	61·1	1.140	495	43·4
1908	2.733	1.615	59·1	1.151	537	46·6
1909	.	.	.	1.308	652	49·9
1910	3.094	1.485	48·0	1.334	539	40·4
1911	3.177	1.565	49·3	1.420	614	43·2
1912	3.087	1.333	43·2	1.180	501	42·5
1913	1.710	718	42·0	776	384	49·5

Kiadott és visszaadott iparjogosítványok

Száz kiadott iparjogosítványra eső visszaadott iparjogosítványok száma

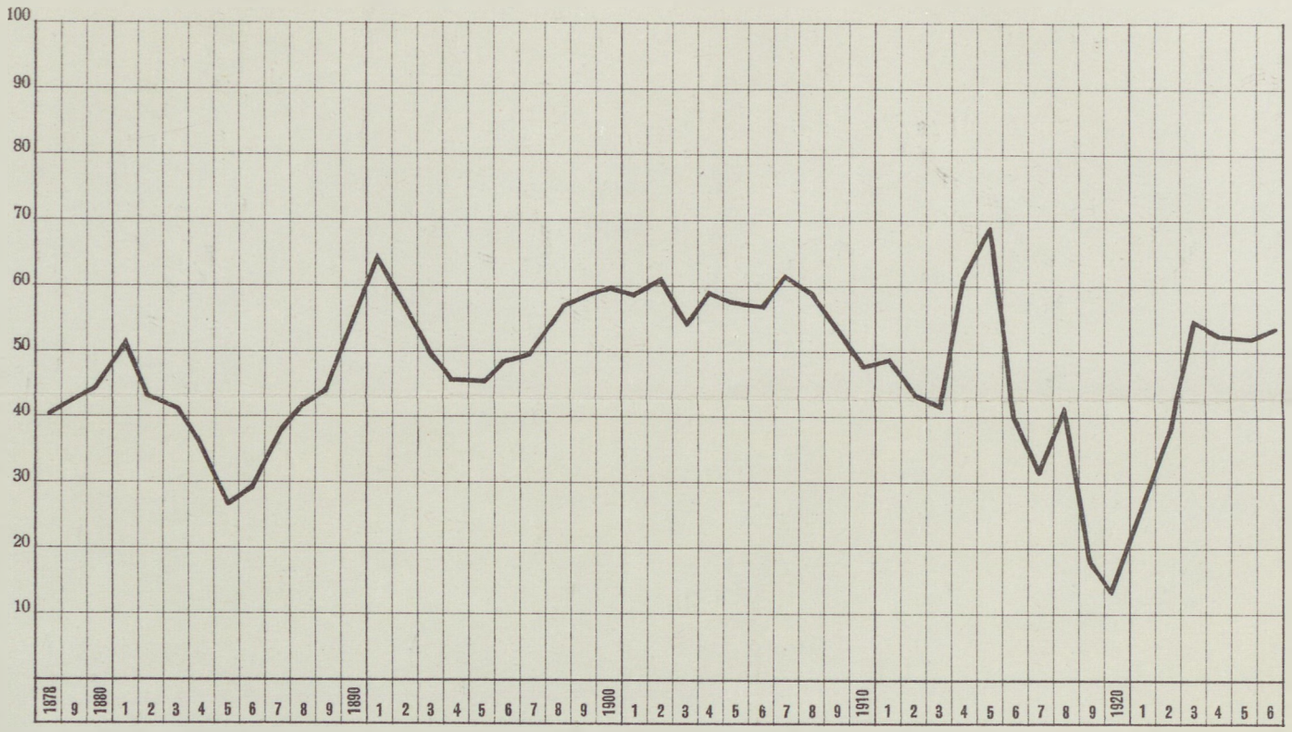

Az adatgyűjtés az iparhatóságok működéséhez, az iparigazolványok kiadásához és visszavonásához kapcsolódik. Ezek az adatok híven beszámolnak a vállalkozói kedv nagyobb vagy kisebb lendületéről, de arra nem használhatók fel, hogy a két sor különbségéből, az üzletnyitások többletéből az üzletek létszáma továbbszámítható legyen. A mozgó tömegből álló tömegre való számítás, mely a lélekszámnak a népmozgalmi adatokból való kiszámításánál a valósághoz közelálló eredményeket szolgáltat, itt nem használható. Egyrészt a két adatsornak, a nyitások és zárások adatainak pontossága nem egyforma mértékű, az iparigazolványhoz kötött üzletnyitások bejelentése elvileg hiány nélkül történik, míg a félbehagyott üzletek bejelentése kevésbé pontos. Másrészt pedig a jogosítványt nyert üzletek egy része meg sem kezdi működését. Végül pedig az is gyakran fordul elő, hogy az üzletnyitási engedély csupán a régi üzletkörnek új üzletágakkal való bővítését jelenti s így az üzletek szaporulatához nem járul hozzá. Mindamellett a két számsor híven szemlélteti a kereskedelem gazdasági viszonyaiban, a vállalkozási kedv intenzitásában bekövetkezett változásokat.

A kereskedelem terén kiadott és bevont iparigazolványok adatait grafikusan a második rajz szemlélteti, mely ezenkívül a száz üzletnyitásra eső üzletbeszüntetések arányára is kiterjeszkedik.

Az üzletnyitások adatainak emelkedése híven visszatükrözteti a nyolcvanas évek közepén történt fellendülést, a kilencvenes évek fejlődése pedig épen kimagasló. A századforduló után jelentkező ellanyhulás is élénken érezhető. Az üzletbeszüntetéseknek a nyitásokkal szemben való alakulása már nem ilyen egyenletes. Elméletileg az volna a követelmény, hogy *a jó konjunktura idején a zárások adatai visszaesést jelezzenek ugyanakkor, mikor az új üzletek alapítása emelkedő irányzatot mutat.*

Tényleg ez a helyzet a nyolcvanas évek kedvező viszonyai között. Ez az ellentétes mozgás, amely grafikusan a két görbe közötti köz kimélyítésében jelentkezik, a zavartalan kedvező konjunkturának, a jól megalapozott gazdasági fellendülésnek tanújele. A mult század utolsó éveiben azonban az üzletnyitások nagy emelkedésével együtt az üzletek felhagyása is rohamosan növekvő számban történt, ami kétségkívül egészségtelen tünet és azzal egyértelmű, hogy a megnyilt üzletek nagyrésze hamarosan megszűnni volt kénytelen. A konjunktura tehát áldozatokat követelt, mivel kevésbé megalapozott egységek is léptek a vállalatalapítás terére. Az a gyakoriság, mellyel az üzletek gazdát cseréltek, arra utal, hogy a gazdasági fejlődés 1890. után már bizonyos feszültségi állapotba jutott, mely már a visszahatás előkészítője volt,

Jelen század első évtizedében is hasonló a kép. Sok üzletnyitás történik, de egyszersmind magas az összeomlások hányada is, ami a tartós bizonytalanság kétségtelen jellemzője. Csak az évtized végén távolodik két görbének ismét jobban egymástól, a nagyobb lendülettel meginduló prosperitás következménye gyanánt.

Különösen szemléltetően mutatja be azt a hullámzó mozgást, mellyel a kereskedelem a változó gazdasági viszonyokra reagált, a száz üzletnyitásra eső üzletbeszüntetések görbéje, melyet mintegy a vállalkozói kedvre jellemző indexnek tekinthetünk. Igen feltűnő módon mutatkoznak a rajzon a mult század két utolsó évtizedének közepén beállott nagy fellendülések, az évtizedek végén pedig a pangás. E tekintetben nagyfokú párhuzamosság áll fenn az árúforgalom adataival, csak épen — teljesen megfelelően egyébként az elméleti feltételeknek — valamelyest későbbre tolódnak el a maximális kilengések. Az 1900. évtől meglassul a gazdasági élet menete, a depresszió ugyan nem tör ki olyan méretű akut vállságban, mint a korábbi évtizedekben, hanem inkább lappangó pangás formáját ölti. A főváros fejlődésének általános meglassúbbodása, a vidéki népesség korábbi méretű bevándorlásának elmaradása mind abban az irányban hatottak, hogy az üzletek számának szaporodása, ami elsősorban a fogyasztók számának emelkedését tételezi fel, lassúbb ütemben történjék. Az üzletnyitások többlete állandóan az átlag alatt mozog ebben az időben és dacára az évtized közepén más téren mutatkozó kedvezőbb irányzatnak, nem jut a normális szinvonal fölé. Csak az évtized végén, 1910 és 1912 között jeleznek nagy fejlődést adataink, míg az 1913. esztendő ismét a visszaesés éve gyanánt jelentkezik.

A mellékelt diagramm a cégjegyzések, cégtörlések számának és arányának alakulását tünteti föl. (Az adatok csupán az egyéni és társas cégekre vonatkoznak, míg a részvénytársaságok és szövetkezetek körében előfordult cégjegyzési, ill. törlési eseteket figyelmen kívül hagyják.) Ezek az adatsorok hasonló gazdasági kategóriát képeznek, ezért hasonló alakulást is mutatnak, mint az üzletnyitások adatai. Igen élénken kitűnik a kilencvenes évek nagy alapítási tevékenysége, mely csekély közbenső — és talán más, nem gazdasági okból származó — visszaeséstől eltekintve egészen az évtized végéig szakadatlanul magas színvonalon volt. Míg azonban az évtized első felében a cégjegyzések emelkedésével kapcsolatban a törlések száma alászállott, ami az üzletnyitásoknál tapasztaltakkal egyezően a jó konjunkturával indokolt szaporulatot jelent, addig az évtized második felében a bejegyzésekkel együtt a törlések száma is emelkedik, vagyis sok az egészségtelen alakulás.

A századforduló körüli depresszió után a cégjegyzések adatsorai az eddigieknél kifejezettebben reagálnak a század első éveiben mutatkozó fellendülésre. Igen tisztán jelentkezik az 1908. évi válság erős visszaesés formájában, hogy azután egészen 1912-ig annál hirtelenebb emelkedésnek adjon helyet.

A gazdasági hullámmozgások megfigyelését csak az 1913. évig folytathatjuk, míg a háború olyan rendkívüli viszonyokat teremtett, hogy tárgyalására külön fejezetet kell szentelnünk.

Cégjegyzések és cégtörlések

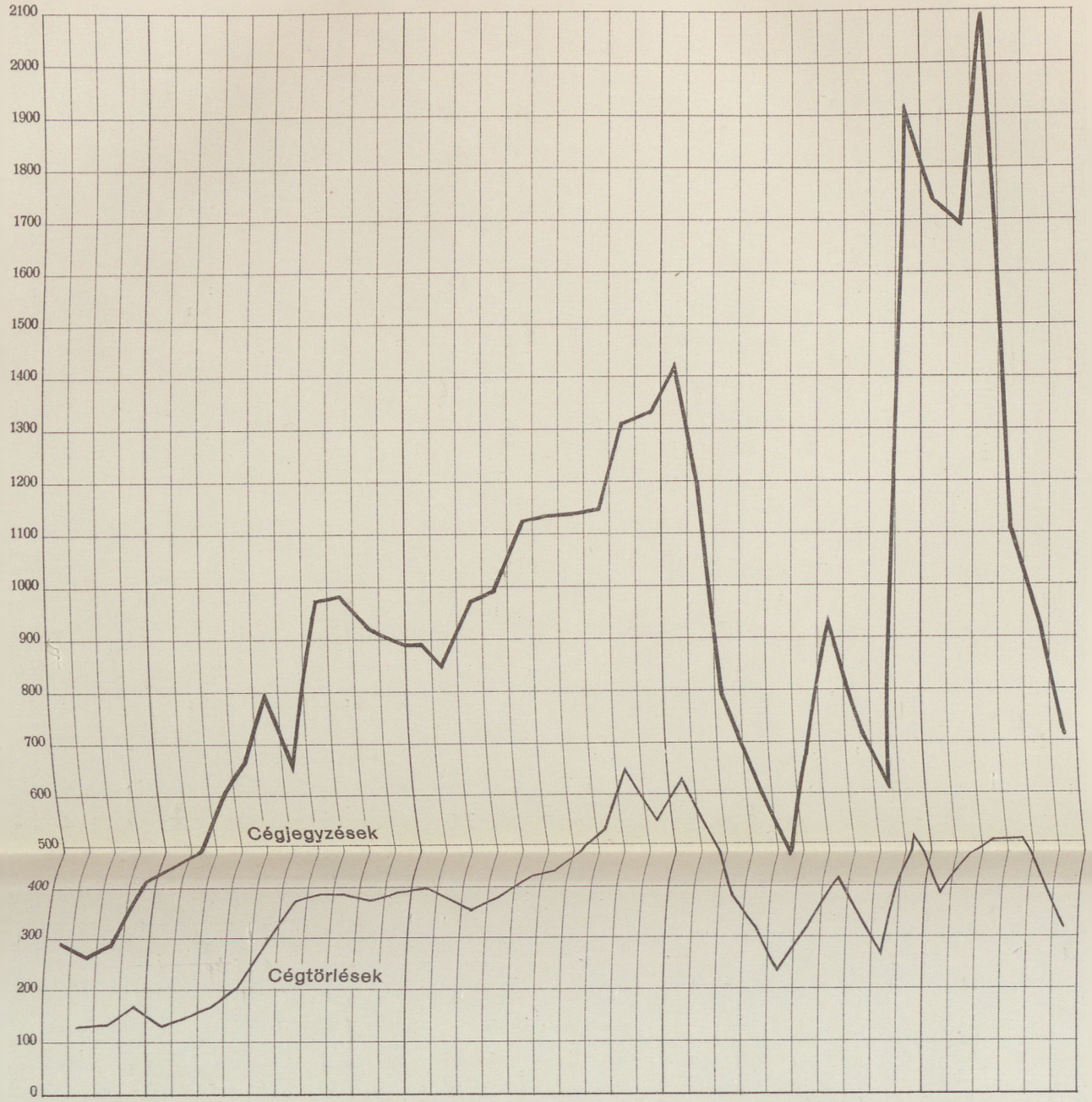

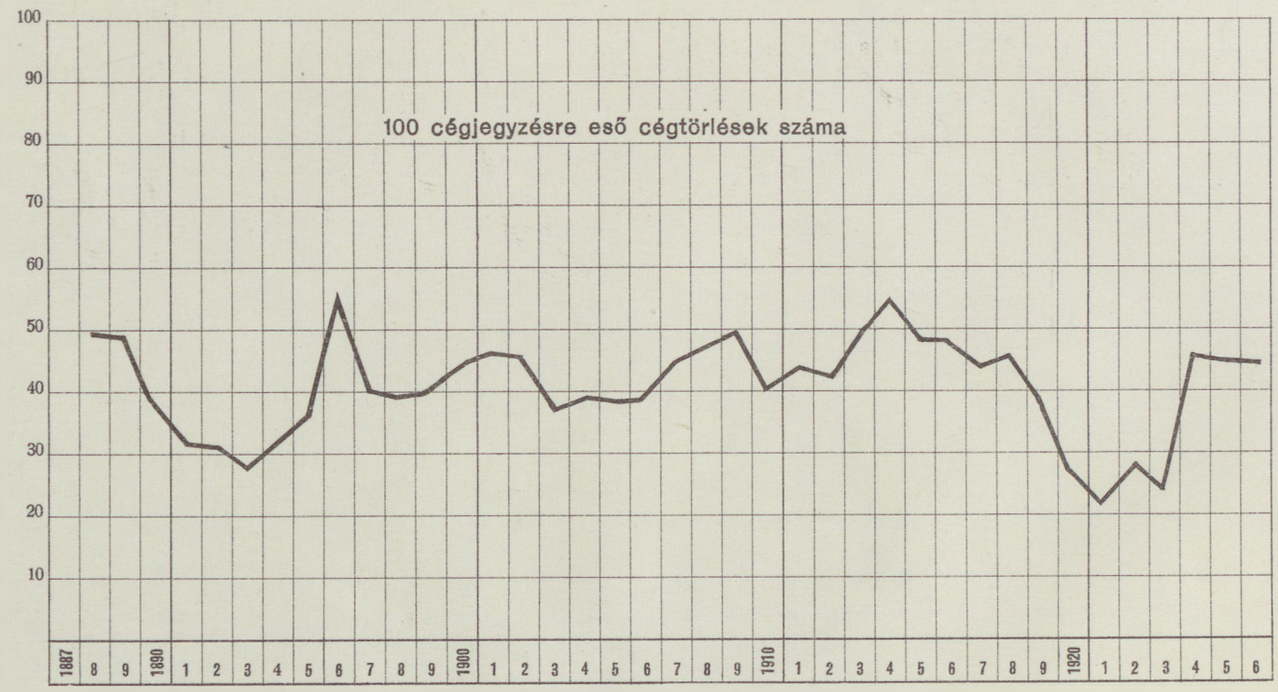

c) *A kereskedelem a világháború alatt.*

Midőn a budapesti kereskedők létszámának alakulását az egyes évtizedek során végigkísértük, megállapítást nyert az a feltűnő nagy emelkedés, mely 1910 és 1920 között, tehát a világháború éveit tartalmazó évtized folyamán végbement. Ugyanakkor, midőn a főváros lélekszáma alig mutatott emelkedést, számos jelentős foglalkozási ág pedig számszerű erőveszteséget szenvedett, a kereskedők számában oly arányú növekedés következett be, hogy méltán tehetjük fel a kérdést: melyek azok a tényezők, melyek ezt a jelentős és előre nem várt változást előidézték? Korábbi fejezetünk csupán mint tényt szögezte le a fenti megállapítást, míg most az a feladat, hogy a foglalkozásbeli eltolódás gazdasági hatóokai megvilágítást nyerjenek.

Egyike a legnehezebb feladatoknak a világháború gazdasági viszonyait statisztikai alapon vizsgálat alá vonni. Igaz, hogy a statisztika számsorai, melyek azelőtt csak a megszokott keretek között végezték hullámmozgásaikat, a háború idején addig példátlan elváltozásokat szenvedtek. A végbement nagy megrázkódtatások mindazonáltal nem tükröződnek vissza a számszerű adatokban oly mértékben, hogy a rendkívüli viszonyok okozta átalakulások nagyvonalúsága a maga teljességében kifejezésre jusson. Mint Buday László találó hasonlattal szemlélteti: »a statisztika ezidőszerint nem képes a társadalmi életnek ilyen közeli, rendkívüli zavarait megfigyelni, mint a szeizmográf is közeli kisebb, vagy távoli nagyobb rezgéseket ír le csak szabatosan, de közeli nagyobb rezgések idején a tű kiugrik helyéből és a legérdekesebb tünemények följegyzésével adós marad«.[1])

Ép ezért inkább csak arra van mód, hogy a lényegesebb körülményeket szövegesen összefoglaljuk, mintsem arra, hogy azok hatásait számszerűen is bemutassuk.

Nem is célunk egyébként a háború alatti kereskedelmi viszonyok részletes anyagát monografikus módon feldolgozni, hanem csupán azokat a fontosabb tényezőket kívánjuk kiemelni, melyek a kereskedelem további fejlődésének irányára is hatással voltak és melyek tekintetbevétele nélkül a kereskedő társadalom mai gazdasági helyzete sem képezheti szakszerű megítélés tárgyát.

A háború legközvetlenebb hatása a bevonulásokban és az elszenvedett vérveszteségekben nyilvánult. Ez a körülmény ugyan a kereskedők számának csökkentésére irányult, hatása azonban mégsem lehetett az, hogy a fővárosi üzletek száma visszaesést mutasson. Ha ugyanis a gazdasági viszonyok az üzlet fentartására a lehetőséget megadták, az utánpótlás nem igen ütközött nehézségekbe, különösen mert a női munkaerő aránylag könnyen tudott a kereskedelem terén elhelyezkedni.

---

[1]) *Buday László:* A statisztika elmélete és története. Budapest 1923. 182. oldal.

A kereskedelem helyzetének és létszámbeli változásainak kulcsát tehát a gazdasági viszonyokban kell megtalálnunk. A háborús nehézségek egyik legközvetlenebb hatása az árúelosztó tevékenységet érintette s így a kereskedelem munkája volt egyike azoknak a gazdasági életfunkcióknak, melyeket a legerősebben zavartak meg a rendkívüli viszonyok. Bár még élénk emlékezetben vannak és így közismerteknek tekinthetők a háborús viszonyok kereskedelmi következményei, mégis szükségesnek mutatkozik a fővárosi kereskedelem állapotának megítélése céljából a kiemelkedőbb mozzanatokat röviden összefoglalni.

A kereskedelmi tevékenység két színtere, az árúbeszerzés és az árúelosztás közül egyikben sem hiányoztak a nehézségek. Mégis az árúkereslet oldalán kevésbé voltak a bajok érezhetők. Bár kétségtelen tény a népesség egy része — különösen a fixfizetésű osztályok — vásárló erejének és ezzel fogyasztóképességének csökkenése, más kategóriák viszont nem voltak kedvezőtlenebb helyzetben. Laky Dezső kifejti azokat a körülményeket, melyek a mezőgazdasági népesség és a hadimunkálatok által erősen foglalkoztatott ipar anyagi viszonyainak kedvezőbb voltát a háború alatt előidézték és ezáltal a kereskedelmet is nagyobb fizetőképességű fogyasztó rétegekhez juttatták.[1]) Minthogy továbbá az elsőrendű közszükségleti cikkek fogyasztása csak kevéssé korlátozható, a mutatkozó nehézségek inkább a ruházati cikkekkel, továbbá a könnyebben nélkülözhető árúkkal való kereskedelmet, kiváltkép pedig a fényűzési cikkek kereskedelmét érintették. A fogyasztás visszaesésének hátrányaiért azonban minden bizonnyal kárpótolták a kereskedőket a hadiszükségletek folytán fellépő szállítási lehetőségek, melyek némely kereskedelmi ágnak igen kedvező üzleti lehetőségeket nyitottak.

Ha az árúelhelyezés ennélfogva kevésbé is ütközött nehézségekbe, annál nagyobbak voltak a bajok az árúbeszerzés oldalán. A külkereskedelemnek csaknem teljes megakadása, a belső termelés visszaesése és ezzel szemben a katonai szükségletek fellépése mind a közismert árúhiány bekövetkezését segítették elő. Minthogy pedig a közgazdaság automatikus működésének egyik legfőbb kellélke abban jelölhető meg, hogy a javak kellő mennyiségben rendelkezésre álljanak, autoritativ beavatkozásoknak kellett az árúelosztás mikéntjébe szabályozólag közbelépni. A közvetlen termelés — különösen a mezőgazdaság, de bizonyos mértékben az ipari termelés is — kevésbé volt az állami beavatkozásoknak hozzáférhető és ezért a háborús korlátozások, — főleg eleinte — az árú utolsó forgalmazóját, a detailkereskedőt rendszabályozták meg.[2]) Az elsőrendű életszükségleti cikkekre kiépülő jegyrendszeren kívül számos szükségrendelet építette ki a szabadforgalom megkötöttségének rendszerét.

---

[1]) *Laky Dezső:* Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig. Második rész. 1929. Statisztikai Közlemények. 57. kötet. 1. szám. 16. oldal.

[2]) *Katona Béla:* Magyarország közgazdasága az 1914. évben.

Majd a nagybani kereskedelem munkaköre is folytonos csorbulást szenved. Egymásután épülnek ki a különböző háborús központok, melyek számos kereskedelmi ágat úgyszólván teljesen megszűntetnek, míg mások munkakörét lényegesen megszűkítik. Mindezekhez a korlátozó intézkedésekhez járul a valuta romlásával kapcsolatban az áremelkedés megindulása. Bár az üzleti élet az emelkedő árakhoz általában könnyebben igazodik hozzá, mint az ársülyedéshez, a bekövetkezett gyors emelkedés mégis súlyosan érintette a kereskedelmet, már csak azért is, mert az ármaximálások útján ismét a hatósági beavatkozásnak nyitott teret.

Mindezeknek a körülményeknek figyelembevételével szinte előre várható az a tény, hogy a kereskedelmi tevékenység tulajdonképeni magva, az árúforgalom, rohamos visszaesést mutasson a háború éveiben. Annak a grafikus rajznak a megtekintésével, mely Budapest árúforgalmának alakulását mutatja be, szemléltető módon tárulnak elénk a háborúval beköszöntő gyökeres változások. Az egész időszak állandó zuhanás képét adja. Ez a visszaesés közvetlenül csatlakozik az 1913. évi depressziós hullámhoz, de mennyire más képet nyújt, mint a békés évtizedek fellendülései és válságai között végbemenő konjunkturális hullámzások! Míg ott néhány százalékos eltérések jelentkeztek csupán az irányvonal körül, addig itt a forgalom mennyisége korábbi színvonalának ¼ részére esik vissza rövid néhány év leforgása alatt. A háború első éveiben igen gyors a visszaesés, majd 1915 és 1916 között a behozatalnál meglassul az esés, a kivitelnél pedig valamelyes emelkedés is áll be, hogy ez az átmeneti javulás azután ismét a rohamos csökkenés folytatásának adjon helyet. Abból a célból, hogy a kérdés számszerű anyagát is hozzáférhetővé tegyük, a következő táblában megadjuk a főváros háborús árúforgalmának számértékeit is.

18. Budapest székesfőváros árúforgalma a világháború éveiben.

É v	Behozatal	Kivitel	Összforgalom	Összforgalom %-os visszaesése az 1913. évi állapothoz képest
	ezer métermázsa			
1913	69.890	32.113	102.003	—
1914	59.890	27.101	86.991	—14·7
1915	50.482	22.589	73.071	—28·4
1916	49.732	25.629	75.361	—26·2
1917	46.204	22.082	68.286	—33·0
1918	42.772	17.965	60.737	—40·5
1919	19.323	8.050	27.373	—73·2
1920	29.194	12.652	41.846	—59·0

E táblázat adatai szintén bemutatják azt a hanyatlást, melyet a háború évei előidéztek. Különösen mély a sülyedés érthető módon a forradalmak éveiben, mikor szinte a kereskedelemi forgalom megbénulásáról beszélnek az adatok. Az árúforgalom nagymértékű visszaesése a kereskedelmi tevékeny-

ségnek olyan megszűkülését eredményezte, hogy nyugodtan kimondhatjuk, miszerint *a háború alatti gazdasági lehetőségek semmiesetre sem adtak okot a kereskedők számának nagyobbarányú felduzzadásához.* Ennek dacára el kell fogadnunk, hogy *a kereskedők száma a háború alatt is folytatta növekedését.* Erre utalnak az üzletek forgalmának túloldali adatai és ugyanerre az eredményre vezettek Laky idézett munkájában foglalt széleskörű meggondolások a kereskedelem háború alatti fejlődésére nézve. A kereskedelem azon részei is, melyek a viszonyok által munkásságukban meg voltak bénítva, nem adták fel üzleteiket, hanem várták a helyzet jobbrafordulását, míg a kereskedelem más részein a háborús kereseti lehetőségek létszámemelkedést is okozhattak.

Azt azonban nincs okunk feltételezni, hogy a kérdéses létszámgyarapodás túlnyomó részében a háború éveire esett volna. Már pusztán megfontolás alapján is *nagyrészt a háborút közvetlen megelőző és közvetlen követő egy-két esztendőre kell a kereskedők számának 1910 és 1920 között beállott emelkedését helyezni.* Mindkét — bár rövid ideig tartó — időszak olyan jellegű, hogy közelfekvővé teszi a kereskedők számának gyarapodását. Az 1911—1912. évek a gazdasági konjunktura tetőpontjának évei és minthogy az üzletalapítások eredményei a kialakult gazdasági helyzetnek, feltételezhető, hogy bizonyos mértékben késéssel követik a kereskedelem konjunkturahullámzását. (Ez a feltevés egyébként a korábbi időszak adatai alapján igazolást is nyert.) Mindezek folytán valószínű, hogy még az *1909—1910. évi fellendülési időszak által esedékessé váló üzletalapítások egy része is a szóbanforgó évtized számlájára irandó.* Ezek a viszonyok számszerűleg is kifejezésre jutnak, ha egyrészt az üzletnyitások és beszűntetések, másrészt a cégjegyzések és cégtörlések számsorain végigtekintünk. Erre pedig úgy a korábbi fejezetben közölt grafikus rajzok, mint pedig az alábbi táblázatos kimutatások is módot nyujtanak.

19. Az üzletek mozgalma Budapesten az 1910. és 1920. évek között.

a) *Üzletnyitási engedélyek és beszüntetések a kereskedelemben.*

Év	Üzletnyitások	Üzletbeszüntetések	100 üzletnyitásra jut beszüntetés
	s z á m a		
1911	3.177	1.565	49·3
1912	3.087	1.333	43·2
1913	1.710	718	42·0
1914	2.417	1.497	62·0
1915	1.610	1.124	69·9
1916	2.940	1.124	38·3
1917	3.764	1.178	31·2
1918	2.660	1.112	41·8
1919	2.464	440	17·8
1920	6.888	889	12·9

b) *Cégjegyzések és cégtörlések.*

Év	Cégjegyzések	Cégtörlések	100 cégjegyzésre jut cégtörlés
	s z á m a		
1911	1.420	614	43·2
1912	1.180	501	42·5
1913	776	384	49·5
1914	602	328	54·5
1915	470	230	48·9
1916	654	314	48·0
1917	933	424	45·4
1918	721	332	46·0
1919	622	240	38·6
1920	1.915	511	26·7

Az évtized első időszakában tehát valóságos üzletalapítási lázról lehet beszélni, mely jelentékeny részt foglal le magának a tíz évnek emelkedéssel záruló mérlegéből. A háború első éveiben az üzletnyitások a gazdasági viszonyok romlásával összhangban tényleg alatta maradnak az előző évek színvonalának, az üzletbeszüntetések adatai pedig csaknem a korábbi magaslatot tartják, úgyhogy az új üzletek többlete megcsappan. A háború további folyamán a nyitások száma ismét emelkedést mutat, ami annak tulajdonítható, hogy az első zavarok után a háborúra való berendezkedés következtében bizonyos alapítási tevékenység ismét megkezdődik. Ez a közbenső javulás azonban csak igen rövid ideig tart és a háború utolsó időszakában, majd a forradalom éveiben az üzletnyitások vonala még mélyebre sülyed. Mindazonáltal az üzletnyitások visszamaradása nem oly mértékű, mely az árúforgalom hatalmas visszaesése után várható lett volna és arra utal, hogy az alapítási tevékenységet a rendkívüli viszonyok sem akasztották meg jelentékenyebben. Tisztábban jut érvényre a háború hatása a cégjegyzéseket feltüntető grafikus rajzon, melynek vonala az egész időszakon végig mélyen a békebeli színvonal alatt marad, bár 1916-ban ott is mutatkozik némi javulás.

Mindkét számsor megegyezik azonban abban, hogy *az üzletnyitások legváratlanabb emelkedése a háború befejezése után, az 1920. évben következett be. Ebben az időszakban kell tehát keresnünk a másik főtényezőt, mely az 1910. és 1920. évek között beállott létszámbeli szaporulatot előidézte.* Már a budapesti önálló iparűzés fejlődésének ismertetésénél[1]) összefoglaltuk azokat a hatóokokat, melyek az iparosság körében is erős létszámnövekedést idéztek elő a háborús évtized folyamán. Nagyjában ugyanazok a tényezők működtek közre a kereskedők számbeli viszonyainak kialakításánál is, csupán hatásukban megsokszorozva, mert hiszen a kérdéses létszámemelkedés az önálló kereskedők körében az iparosoknál sokkal nagyobb méretekben ment végbe.

[1]) Budapest székesfőváros iparosai. 21. oldal. Statisztikai Közlemények 1928. évi. 56. kötet. 3. szám.

Elsősorban a háborúból visszatérő kereskedők és volt kereskedelmi alkalmazottak törekedtek arra, hogy békés munkájukat önálló üzletemberekként vegyék fel újra. Emellett azonban kétségtelenül igen nagy számmal voltak olyanok, kik más foglalkozások teréről igyekeztek a kereskedelemben megélhetéshez jutni. Egyrészt a háborúból visszatérő állástalanok, másrészt a létszámcsökkentések folytán állásukból elbocsátottak, — amennyiben bizonyos kis tőkeerővel rendelkeztek — az önálló vállalkozások felé orientálódtak, minthogy a bizonytalanságnak és tespedésnek ebben az időszakában alkalmazottként elhelyezkedni nagyobb tömegek számára lehetetlen volt. Az önálló iparűzés terén ugyanez volt a helyzet, ott azonban az előírt képesítés legalább az idegen foglalkozásbelieket bizonyos mértékben visszatartotta a pálya elözönlésétől, míg a kereskedelemnél ez a gát hiányzott s így az szinte kínálkozott munkaterületül az elhelyezkedést keresők számára. Mindezekből azonban az is nyilvánvalóvá válik, hogy a bekövetkezett létszámgyarapodást nem szabad teljes egészében a kereskedelemben mutatkozó gazdasági lehetőségeknek tulajdonítani. Az általános szociális, politikai és gazdasági helyzetnek, a rendkívüli viszonyoknak rovására kell írnunk ezt a sok tekintetben kedvezőtlen szaporulatot, mert hiszen a viszonyok változtával le kellett játszódnia annak a gazdaságilag hátrányos folyamatnak, mely a kereskedők létszámának normális színvonalra való visszavezetésére irányult.

d) *A kereskedelem a háború után.*

Az 1920. és 1925. évek között eltelt öt esztendő olyan mozgalmas időszakot jelentett Budapest kereskedelme számára, hogy szinte lehetetlenné válik a kereskedők gazdasági viszonyaira befolyással bíró tényezők sokoldalúságát áttekinteni. S ha még felsorolásunk sikerülne is, mily távol állunk akkor még attól, hogy megállapítsuk, mekkora hatást gyakoroltak azok a kereskedelmi tevékenység élénkségére, az üzletek forgalmára, a kereskedők létszámának változására és más életbevágó kérdésekre. Minden gazdasági kérdés vizsgálatánál, midőn valamely hatóok szerepét megítélni akarjuk, lehetőleg analógiát keresünk a multban, szabályszerűségeket törekszünk kifürkészni, vagyis olyan irányzatot igyekszünk megállapítani a dolgok rendjében, melynek alapján elvárhatjuk, hogy hasonló körülmények hasonló eredményeket hozzanak létre. De hogy is lehetne a háború óta letelt időszakra vonatkozólag analógiát, szabályszerűséget felfedezni, midőn olyan alakulásokkal állunk szemben, melyeknek hiába keressük párját a gazdasági történetben!

Ha azt keressük, hogy mi a főoka, hogy a háborútól a szanálásig terjedő évek viszonyai oly kevéssé hozzáférhetők a megfigyelés számára, akkor a legfontosabb körülményt abban kell látnunk, hogy a közgazdaság rendes ható erői alig, vagy egyáltalában nem érvényesülhettek, hanem a

gazdasági életen kívül álló tényezők vittek vezető szerepet. Ennek felismerése folytán már megkönnyíti a vizsgálatot, ha különválasztva tárgyaljuk azokat a tényezőket, melyek külső forrásból erednek és külön vesszük szemügyre a gazdasági viszonyok alakulását.

Nem fér hozzá kétség, hogy a budapesti kereskedelem szemszögéből nézve is a legnagyobb kihatású tény az ország feldarabolása volt. Igaz, hogy tényleges megtörténtét tekintve tárgyalásunk korábbi szakába tartozik, az elszakított területek már akkor leváltak az ország vérkeringéséből és ezzel nagyrészt elvesztek a budapesti kereskedelem számára is, mikor 1918. őszén az idegen megszálló csapatok az ország területére benyomultak. Az 1921. évi XXXIII. t.-c.-ben lefektetett »békeszerződés« a korábban lezajlott eseményeknek lerögzítése volt. Az is kétségtelen azonban, hogy a veszteség teljes gazdasági horderejében csak akkor vált nyilvánvalóvá, midőn a forradalmi mozgalmak elcsitultával ismét megindult az a rendesnek bár nem mondható, de mégis valamelyest megnyugodott gazdasági tevékenység. A trianoni határok gazdasági következményeit pedig minden más foglalkozási ág között elsősorban a kereskedelem kellett, hogy megérezze.

Midőn a fővárosi kereskedők létszámát a vidéken uralkodó viszonyok távlatában figyeltük meg, arra a megállapításra jutottunk, hogy Budapest fejlett és a lélekszámhoz képest igen nagy terjedelemmel bíró kereskedelme nem csupán a fővárosi lakosság életszükségleteinek ellátására rendezkedett be, hanem árúelosztó szerepével az egész országra kiterjeszti munkakörét. Ép ezért a kereskedelem — jobban, mint más foglalkozási ágak — állandó kapcsolatban van az egész ország életével. A városi lakosság fogyasztóképességének alakulásán kívül a vidék vásárlóereje, a termés kimenetele, a mezőgazdaság jövedelmezősége mind olyan tényezők, melyek változásaira nagy érzékenységgel reagál.

Természetes, hogyha a közgazdaság folyton változó hullámmozgásai is ily érzékenyen érintik a főváros kereskedelmét, akkor az oly súlyos kihatású tények, mint az ország feldarabolása és a vidéki munkaterület nagy részének elszakítása nagy változásokat kellett, hogy e téren is előidézzenek. Ha a vidéki lakosság $^2/_3$ részének elvesztése nem is jelentett számszerűleg ugyanekkora csapást Budapest kereskedelmének, — tekintve, hogy a perifériák kisebb mértékben kapcsolódtak ide, mint a közvetlen környék — a veszteség mégis beláthatatlan. Kétségtelen, hogy a budapesti kereskedelem háború utáni súlyos viszonyainak legfőbb okozóját a trianoni országcsonkításban kell megjelölnünk.

Budapest kereskedelme a háború utáni években nemcsak belföldi munkaterületének nagyrészét vesztette el, hanem a külföldre irányuló tevékenység is megbénult a rendkívüli viszonyok során. A háború utáni évek kereskedelmi forgalmát a megkötöttség, a kiviteli és behozatali korlátozások jellemzik. Az előbbiekre főként az első években volt szükség, midőn

az ország mezőgazdasági termelését és élelmiszerkészleteit a belső fogyasztás számára kellett imperativ eszközökkel megvédeni. Az utóbbiak pedig elsősorban a lábbadozó magyar ipart voltak hivatottak talpra állítani, de a behozatali korlátozások a kereskedelmi mérleg tetemes passzivitása miatt sem voltak a háborút közvetlen követő években mellőzhetők. A behozatali korlátozások 1923 elején érték el tetőpontjukat, míg a kivitel terén a kormányzat ekkor már annak előmozdítására törekedett.[1]) Mindezek a nehézségek, melyekhez még a forgalomnak a határállomásokon való megakadása és a szállítóeszközök hiánya is járult, természetesen igen érzékenyen sujtották az export- és importkereskedelmet. Ha pedig meggondoljuk, hogy a külfölddel lebonyolódó forgalmat intéző — nagyobbára tekintélyesebb — cégek legnagyobbrészt Budapesten települtek, akkor áttekinthetjük a háború utáni külkereskedelmi viszonyoknak Budapest önálló kereskedőire gyakorolt hatását is. A korlátozások gyökeres felszabadítása csak az 1924. év végén történt meg, amivel kapcsolatban 1925. január 1-én életbe lépett az új vámtarifa is. Ezáltal magyar részről helyreállott a forgalom szabadsága, ami kétségkívül a behozatali kereskedelem helyzetének megkönnyebbülésére vezetett, de exportterületeink távolról sem hárították el a kivitel útjából a mesterséges akadályokat. Az az időszak, amelyre kereskedőink részletes adatai vonatkoznak — 1925. vége — az autonóm vámtételek korszakának tekintendő, mert a vámszerződések életbelépése már a népszámlálás időpontja utáni időre esik. Ausztriával az 1926., Cseh-Szlovákiával pedig az 1927. évben lépett életbe a szerződés, vizsgálataink idején tehát a szerződések által okozott forgalmi könnyítések még nem léptek érvényre.

Az export- és importkereskedelem helyzetének valamelyes megvilágítására szolgálhatnak és ezért ideiktatjuk a külkereskedelmi forgalom főadatait, még pedig nemcsak az 1925. évig, hanem a legújabb időkig, hogy az akkori helyzet a mai viszonyok távlatában legyen megítélhető.

20. Magyarország külkereskedelmi forgalmának legfőbb adatai.

Év	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
	millió pengő		
1921	604·0	294·5	309·5
1922	625·7	382·9	242·8
1923	490·7	392·2	98·5
1924	815·3	667·0	148·3
1925	858·0	812·1	45·9
1926	952·0	869·7	82·3
1927	1.146·8	800·5	346·3
1928	1.185·5	819·1	366·4

A külforgalom adatai mindenekelőtt arról az emelkedésről adnak számot, mely egyrészt a háborút követő gazdasági tespedés után a talpra-

[1]) Lásd: *Kádas Károly* tanulmányát a külkereskedelmi forgalomról, az Országos Gazdaságstatisztikai és Konjunkturakutató Bizottság Közleményeinek 1. számában (126. old.)

állás folytán, másrészt a kötött gazdálkodásról a szabadforgalom felé való átmenet következtében előállott. Mindkét körülmény a külkereskedelemben érdekelt budapesti kereskedők helyzetére sem maradhatott hatás nélkül. A kivitel terén ez a folyamat lasabban ment végbe, mint a behozatal oldalán, de egyöntetűbb, állandóbb jellegű lefolyást mutat, legalább is az 1926. évig. A behozatal terén viszont az 1923. évi behozatali korlátozások a forgalom visszaesésében nyilvánulnak meg és csak 1924-ben, a kötöttségek megszüntetése után jelentkezik erősebben emelkedő irányzat. Látható, hogy a háború utáni külkereskedelmi viszonyok csaknem teljes egészükben a külső tényezők által voltak befolyásolva.

A korlátozások, a kötöttségek belföldi viszonylatban sem hiányoztak ebben az időben. A háborút követő első években még fennállottak azok az intézkedések, melyek a kötött gazdálkodás képviselői voltak. A háborús központok, melyek a kereskedelemnek csaknem minden ágára kiterjesztették hatáskörüket, még folytatták működésüket az első időkben. A közélelmezési minisztérium, mely az élelmiszerellátás hatósági irányítását végezte, 1921. július havában megszűnt ugyan, de a viszonyok még nem voltak érettek a szabadforgalom helyreállítására. Ezért 1921. december havában újra felállították és így az egészen 1924. január végéig folytatta működését. Ebben a tárgykörben meg kell emlékeznünk az 1922-ben felállított devizaközpontról is, mely ugyan nem szorosan a kereskedelem megkötését célozta, de a valuta védelmében tett intézkedései mégis természetszerűleg a külkereskedelem akadályozását idézték elő.[1])

A legfontosabb közgazdasági jelenségek egyike, mely az 1920. után következő éveket jellemezte, a valuta romlása és ezzel kapcsolatban az áremelkedés voltak. Noha a pénzromlás kiinduló pontja az állampénzügyek rendezetlen volta és a közszükségletek céljára szükséges fedezetlen bankjegykibocsátás volt, mégis az akkori gazdasági viszonyoknak szinte szükségszerű folyománya volt s így a fentebb méltatott külső tényezőkkel szemben már a gazdasági hatóerők következményének tekinthetjük. Közvetlen hatása az áremelkedésben nyilvánult, mely a háború befejezéséig csak kisebb mértékben zavarta meg a gazdasági viszonyokat és csak a most tárgyalt években vett veszedelmes fordulatot. Hatása kétségkívül arra irányult, hogy az üzleti élet rendes menetét, a normális kalkulációt megzavarta. Bár ez a körülmény a kereskedelmi tevékenység nehezítését okozta, aránylag mégis könnyen alkalmazkodott a rendkívüli viszonyokhoz. Ha a kereskedő beszerzési áron adta volna el árúját, nem tudta volna raktárát újból kiegészíteni, életbe lépett tehát az utánpótlási ár rendszere, mely viszont a fogyasztást nehezítette meg. Mindezekből megállapíthatjuk, hogy maga az áremelkedés, bár e téren sem hiányoztak a nehézségek, mégis

[1]) A háboru utáni kereskedelmi viszonyokra nézve lásd: *Kereskedelmünk és iparunk.* A budapesti kereskedelmi és iparkamara évi jelentései.

aránylag kevésbé nehezítette az üzleti élet menetét. A közgazdaságtan régen megállapított igazsága, hogy a kereskedelem könnyebben alkalmazkodik az emelkedő, mint a sülyedő árakhoz s ez a megállapítás most tárgyalt években is bebizonyosodott. Sőt a kereskedelem egyes részeinek az áremelkedés határozottan előnyére vált s mint a következőkben rátérünk, az áremelkedés által előidézett — sokszor csak látszólagos — nyereség volt egyik tényezője az inflációs konjunkturának.

Mindazonáltal az áremelkedés több szempontból sújtotta a kereskedelmet. Az áremelkedés nem ment egyenletes ütemben végbe. Időközi hullámzások történtek, melyek annál erősebben érintették a kereskedelmet, mert az emelkedő árak mellett bevásárolt és az akkori időben éppen a vásárlóerő bizonytalansága miatt erősen telített raktárkészletek értékét erősen befolyásolta az árak — akár csak átmeneti — sülyedése is. Különösen az 1921. évben, mikor a pénzromlás megállítására kísérlet történt, az árak visszaesése érzékenyen sújtotta a kereskedelmet.

Az áremelkedésnek a kereskedelem szempontjából legkedvezőtlenebb hatása közvetett úton jelentkezett. Az áremelkedés felidézte ugyanis azokat a hatósági intézkedéseket, melyek a jogosulatlan áremelkedés meggátlására szolgáltak. Az árak hatósági szabályozása, vagyis az ármaximálások, az Országos Árvizsgáló Bizottság felállítása és az uzsorabíróságok működése a viszonyok által parancsolt intézkedések voltak, de kétségtelen, hogy nagyban hozzájárultak a rendes kereskedelmi tevékenység megakadályozásához, különösen, mert a napról-napra változó árviszonyok közepette a legnehezebb dolog megítélni, hogy mily határig tartjuk az áremelést jogosultnak és mikor kezdődik az árdrágítás.

Azokon a külső tényezőkön kívül, melyek a budapesti kereskedelem helyzetét ebben az időben döntő módon befolyásolták, a gazdasági élet belső működéséből eredő változások is erősebb hatást gyakoroltak tárgyalásunk idején, mint a nyugalmasabb esztendők folyamán. A gazdasági élet menetében bekövetkező hullámmozgások, — melyek egyébként minden időben fennállanak — a háború utáni esztendőben szokatlan gyorsasággal követték egymást. A beálló eltolódások hirtelenül, egyenlőtlenül érték a védekezésre kevéssé felkészült gazdasági életet. Ha végigtekintünk azokon a konjunkturális változásokon, melyek az 1920. év óta eltelt időszakot jellemezték, megállapíthatjuk, hogy a háborút közvetlen követő egy-két esztendőt a gazdasági tespedés jellemezte. Ez természetes is volt akkor, midőn még a román megszállás és a forradalmak által megbénított gyáripar nem kezdette meg munkáját, a vállalkozói szellem még nem bontakozott és a forgalom országos viszonylatban is szűk mederben mozgott. A kereskedelem egyes ágai azonban ebben az időben is megtalálhatták számításaikat. A készleteiből kifogyott lakosság, mely a háború alatt élelmiszerszükségletét redukált mérvben, ruházkodási cikkek és egyéb felszerelési tárgyak beszerzését pedig úgyszólván

teljesen beszüntetni volt kénytelen, a közvetlen életszükségleti cikkek iránt nagy keresletet mutatott. Egyes kereskedelmi ágak forgalmának élénkítéséhez ez a körülmény is hozzájárulhatott.

A következő esztendők gazdasági viszonyai az inflációs konjunktura fogalma által ismeretesek. Ezek a konjunkturális viszonyok ismét főként külső tényezőkben, a pénzromlásban találják magyarázatukat, de a kereskedelem szempontjából mégis gazdasági hatásukban érvényesültek. Bár ez a fokozott gazdasági és üzleti tevékenység beteges tünet, a vásárló erő mesterséges gyarapításának eredménye volt, hatása mégis az volt, hogy a kereskedelem forgalmát élénkítette és ezzel a kereskedők anyagi viszonyait is kedvező irányban befolyásolta. Természetesen a vállalkozás könnyű volta, a kereseti lehetőségek növekedése az üzletek számának emelkedését is eredményezte. Ez a körülmény ugyan közbenső számlálás híján számszerűen nem mérhető fel, de az akkori viszonyok figyelmes szemlélői közvetlenül is megállapíthatták. Az infláció ugyan elsősorban a pénzüggyel közvetlen kapcsolatban állók, tehát a bankházak és tőzsdebizományosok szaporítását eredményezte, akik nem tartoznak jelen tárgyalásaink körébe, mégis az árúkereskedelem létszáma is feltétlenül megérezte a konjunkturális időszakot. A kereskedelem túlméretezettsége tehát, mely már az ország megcsonkítása folytán úgysem volt elkerülhető, az inflációs időszak folytán még növekedett is.

Minden fellendülési időszak magában hordja az elkövetkezendő válság csíráit. Különösen érvényesül ez a tétel, ha a konjunktura nem a gazdasági viszonyok által megokolt jelenség, hanem a rendkívüli viszonyok által előidézett folyamat. A kereskedelem berendezkedett a fokozott üzleti tevékenységre és az áremelkedésre, természetes tehát, hogy midőn az infláció megszüntével a könnyű kereseti lehetőségek korszaka elmult, a visszahatásnak igen erősnek kellett lenni. Az 1924. közepén bekövetkezett válságot »szanálási válság« név alatt szokták említeni, annak folytán, hogy elsősorban két okra, a pénzromlás megállítására és az államháztartás egyensúlya érdekében erősen megnövelt közterhekre vezethető vissza. Kétségtelen azonban, hogy a válság igazi gyökere már ott volt tartósan a fenn nem tartható inflációs idők visszásságaiban is. Közismert tény, hogy a kereskedelem igen érzékeny a gazdasági hullámmozgások iránt. Természetes, hogy ebben az esetben is elsősorban a kereskedők sorait ritkította meg a bekövetkezett fizetésképtelenségek áradata.

Mindezekre a körülményekre statisztikai adatok útján rávilágítani igen nehéz feladat. A fizetésképtelenségek rendszeres adatgyűjtése csak az 1925. évben, sőt a foglalkozási ágak szerint is tagozott részletes adatok sorozata csak 1926-ban, tehát a válság időszakában indult meg, úgyhogy a korábbi viszonyokkal való összehasonlítás nem lehetséges. Egyedül a csődök számára vonatkozólag vannak korábbi adataink, melyeket az alábbiakban sorolunk fel:

Év	Csődnyitások összes száma	Ebből egyéni és társascég
1920	4	4
1921	19	16
1922	22	19
1923	18	15
1924	40	31
1925	160	117
1926	248	191
1927	96	67
1928	89	76

Ezek a számok is szemléltetik azt a nagy változást, mely az 1924. év után végbement. Az inflációs évek átlagos 20 csődesetével szemben 1925-ben 160, sőt 1926-ban 248 csőd fordult elő Budapesten, vagyis az esetek száma több, mint 22-szeresére emelkedett. Pedig a csődök száma még nem is fejezi ki teljesen híven azt a változást, mely a fizetésképtelenségek terén valóban végbement. A kereskedelem fizetésképtelenségi esetei ugyanis túlnyomórészben kényszeregyezségek útján nyernek lebonyolítást, úgy, hogy e téren minden bizonnyal még nagyobb változás állott be.

Mindezek a körülmények arra irányultak, hogy a kereskedőknek az infláció alatt megnövekedett létszámát ismét szűkebb keretek közé vezessék vissza. A bekövetkezett helyzet mérlegelése útján érthetővé válik az a sülyedés, mely 1920-al szemben bekövetkezett. Az 1925. végén végrehajtott számlálás már kb. másfél évi válságos periódus után történt s ez — úgy látszik — elég idő volt arra, hogy a viszonyok hatása az adatokban jelentkezzék. A kereskedők számának csökkenése az 1925. év végéig mindenesetre még csekély volt, hiszen a kereskedők létszáma ekkor is igen jelentékenyen meghaladta a háboruelőtti kereteket.

A másik tényező, melyet a kereskedelem gazdasági viszonyainak szemléltetésére használhatunk, a már korábban is bemutatott üzletnyitások és beszüntetések (jobban mondva a kereskedelem terén kiadott és bevont iparigazolványok) adatai lesznek.

21. Üzletnyitások és beszüntetések a kereskedelemben a háború után.

Év	Üzlet-nyitások	Üzlet-beszüntetések	100 üzletnyitásra jut beszüntetés
1920	6.888	889	12·9
1921	.	.	.
1922	6.517	2.351	36·1
1923	6.231	3.374	54·2
1924	6.280	3.297	52.5
1925	6.024	3.163	52·5
1926	6.068	3.228	53·2
1927	5.334	3.068	57·5
1928	5.261	3.052	58·0

Első pillanatra úgy látszik, mintha az üzletnyitások a gazdasági hullámmozgásoktól mintegy függetlenül alakultak volna. A maximum az 1920. évben mutatkozott, vagyis a háborúból visszatértek elhelyezkedésének tüneményes folyamatát az inflációs konjunktura sem tudta megközelíteni. Ez időponttól kezdve az üzletnyitások száma fokozatos hanyatlást jelez és az 1920. évi közel 6900-as létszámról 1925-ig 6000-re szállt alá. A gazdasági viszonyok változása azonban igen jellemző módon jut kifejezésre az üzletbeszüntetések adataiban. Az 1920. évi 6900 új üzlettel szemben mindössze 890 beszüntetésről számol be a statisztika, de a további évek során ez utóbbi szám mind rohamosabb emelkedésnek indul. 1923-tól kezdve már a 3000-et is meghaladta a visszaadott jogosítványok száma, a mind gyakrabban előforduló összeomlások szomorú tanújele gyanánt. Említettük már, hogy a két szóbanforgó számsor közötti különbséget nem lehet az üzletnyitások többlete gyanánt fennmaradó üzleteknek tekinteni. A két számsor közeledése egymáshoz mégis azt jelenti, hogy erősen megcsappant az a lehetőség, hogy Budapesten az önálló kereskedelem további fejlődést érjen el. Jól szemléltetik ezeket a viszonyokat a 100 üzletnyitásra eső beszüntetések arányszámai, melyek az 1920. évi 13%-ról 50% fölé emelkedtek.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a válság tünetei elsősorban az üzletbeszüntetések magas számában és nem annyira az üzletnyitások csökkenésében jelentkeztek, minek folytán úgy tűnhetik, hogy a vállalkozási kedvet kevéssé lohasztották le a nehéz gazdasági viszonyok. Erről azonban aligha lehet szó. Egészen más jellege van az üzletnyitások 1925. évi magas számának és más az 1920. évi kimagasló adatoknak. Akkor új elemek tömeges elhelyezkedését jelentette az, míg most állandó üzletcsere formájában a tömeges bukások következményének tekinthető. A megszűnt üzletek helyébe újak keletkeznek, a kiürült üzlethelyiségek — ha nem is valamennyi — új gazdát kapnak s így maga az összeomlások gyakori volta szinte automatikusan létrehozza az üzletnyitások számának feltűnő magasságát. Így nyilvánulnak meg adatainkban *a gyakori üzletváltoztatások, melyek a háború utáni kereskedelmi viszonyok egyik legjellemzőbb tünetének tekinthetők.*

A következőkben a cégjegyzések és cégtörlések adatait tekintjük át.

22. Cégjegyzések és cégtörlések Budapesten a háború után.

Év	Cégjegyzések	Cégtörlések	100 cégjegyzésre jut törlés
1920	1.915	511	26·7
1921	1.730	384	22·2
1922	1.698	466	27·5
1923	2.091	503	24·1
1924	1.101	506	45·9
1925	928	416	44·8
1926	718	319	44·4
1927	539	323	59·9
1928	536	299	55·8

Fenti adataink még szemléltetőbben tárják elénk a helyzetet. Az 1920. évi magas számadat itt is a háborút követő elhelyezkedések következménye volt, de még a korábbi két népszámlálás közötti időszakot gyarapította. Majd visszaesnek a cégjegyzések adatai, hogy azután az inflációs konjunktura tetőpontját jelentő 1923. évben még magasabb színvonalat (2000-nél nagyobb számot) érjenek el. Ez időtől kezdve azonban a viszonyok rosszra fordultával erős hanyatlás következik és a cégjegyzések száma az 1923. évi számnak csaknem $^1/_3$ részére esik vissza. Ennek folytán a 100 cégjegyzésre jutó törlések adatai útján az időszak két élesen elkülönülő részre osztható. 1923-ig a kérdéses arányszám 25% körül helyezkedik el, míg 1924-től kezdve egyöntetüen 45%-os színvonalra szökik fel. A cégjegyzések forgalmának adatai tehát szintén híven szemléltetik azt a változó helyzetet, melyben a háború utáni évek kereskedelmének része volt.

Végezetül az árúforgalom alakulását mutatjuk be, már csak abból a célból is, hogy a korábbi időszakok vizsgálatával a folytonosság fennmaradjon.

23. Budapest árúforgalma a háború után.

Év	Behozatal	Kivitel	Összforgalom
	ezer métermázsa		
1921	38.556	17.613	56.169
1922	40.851	20.595	61.446
1923	44.978	17.949	62.927
1924	56.100	23.483	79.583
1925	48.435	18.336	66.771
1926	61.999	15.987	77.986
1927	69.566	15.643	85.209
1928	71.136	18.566	89.702

Az árúforgalom adatai a háború után a romokból való kiemelkedésnek megfelelően állandóan emelkedő vonalat jeleznek. Ez az irányzatszerű emelkedés, mely a háború utáni feltünően alacsony forgalmi adatokból (1919-ben az összforgalom 27 ezer métermázsa volt) a normális gazdasági tevékenység által igényelt árúmennyiség felé irányult, mindazonáltal a gazdasági helyzet változásaira is reagál. A forgalom tetőpontja az 1924. évben következett be, a miután az inflációs időszak alatt a forgalom állandó emelkedésben volt. A válság tünetei e téren csak az 1925. évben kezdtek mutatkozni, a forgalom visszaesésében. A következő évben azonban már ismét a javulás jelei mutatkoztak.

Mindezek a számsorok, melyeket korábbi grafikus rajzaink is szemléltetővé tesznek, alátámasztják azokat a megfontolásokat, melyeket az előzőkben a kereskedelem helyzetére nézve általánosságban tettünk. Megmutatják, milyen súlyos helyzettel küzdöttek kereskedőink, kik a válság esztendejében, 1925-ben a háborút közvetlen követő idők elhelyezkedési lázában kialakult létszámnál ugyan csekélyebb, de a békebeli kereteket jelentékenyen meghaladó számmal igyekeztek megélhetésüket biztosítani.

5. A kereskedelem egyes ágainak fejlődése.

A budapesti kereskedelem fejlődését tárgyaló eddigi vizsgálatainknál a kereskedelmet mindig a maga összességében tekintettük és nem voltunk figyelemmel arra, hogy az milyen részekből épül fel. Következő feladatunk tehát, hogy a kereskedelem belső tagozódásában az évtizedek folyamán bekövetkezett változásokat vonjuk megfigyeléseink körébe, annál is inkább, mert a kereskedelem összességére vonatkozólag megállapított fejlődési folyamat az egyes kereskedelmi ágak kedvező vagy kedvezőtlen viszonyainak, gyorsabb vagy lassúbb ütemű gyarapodásának eredménye. Minthogy egy korábbi fejezetünk a kereskedelmi ágazatok szerint való tagozódás jelenlegi képét és a budapesti kereskedelemnek ily szempontból való különleges viszonyait — egyszóval a szervezeti viszonyokat — már feldolgozásban részesítette, következő fejtegetéseink célja csupán a mult időkre visszatekintő fejlődési folyamat vizsgálatának végrehajtása lehet.

Elsősorban a kereskedelem főbb üzemformáinak fejlődését vesszük szemügyre, vagyis a tulajdonképeni kereskedelem létszámemelkedését hasonlítjuk össze a kereskedelem többi típusaival. Az abszolut számokon kívül a kereskedők létszámának az egyes kereskedelmi üzemformák között való százalékos megoszlását és a fejlődést szemléltető indexszámokat is közöljük, mely utóbbiaknál az 1890. évet vesszük százzal egyenlőnek.

24. A kereskedelmi üzemformák fejlődése.

Megnevezés	1890	1900	1910	1920
	a) *Abszolut számok.*			
Tulajdonképeni kereskedelem	5.864	7.711	9.436	13.880
Kofák, piaci árusok stb.	1.178	3.458	4.426	6.757
Házalókereskedelem	1.086	1.629	1.405	1.054
Együtt	**8.128**	**12.798**	**15.267**	**21.691**
	b) *Százalékos megoszlás.*			
Tulajdonképeni kereskedelem	72·2	60·3	61·8	63·9
Kofák, piaci árusok stb.	14·5	27·0	29·0	31·2
Házalókereskedelem	13·3	12·7	9·2	4·9
Együtt	**100·0**	**100·0**	**100·0**	**100·0**
	c) *Jelzőszámok (1890 = 100).*			
Tulajdonképeni kereskedelem	100·0	131·1	160·9	236·5
Kofák, piaci árusok stb.	100·0	293·5	376·0	575·0
Házalókereskedelem	100·0	150·0	129·2	97·0
Együtt	**100·0**	**157·2**	**187·9**	**267·0**

A legcélszerűbb módon indexszámaink alapján tudjuk megvizsgálni azt, hogy a kereskedelem általános fejlődése miképen tevődik össze az egyes kategóriák létszámának alakulásából. Könnyűszerrel megállapítható, hogy az első két kategória, *a tulajdonképeni kereskedelem és piaci árusok csoportja állandó és egyöntetű fejlődést mutatott a vizsgált időszak folyamán. Egyedül a házalókereskedelem az, melynek fejlődése a századfordulónál megtörik.* Miután ugyanis ez a csoport 1890 és 1900 között még elég jelentékenyen növelni tudta létszámát, ez időponttól kezdve nemcsak, hogy a kereskedelem többi ágainak fejlődésével lépést tartani nem volt képes, hanem még korábbi kereteinek összeszűkülését, létszámának megfogyatkozását volt kénytelen elszenvedni. Ez a folyamat teljes magyarázatot talál azokban a megfontolásokban, melyeket a megfelelő helyen a vándorkereskedelemnek a nagyvárosi életviszonyok közt betöltött szerepéről elmondottunk volt. A kereskedelem fejlődésével kapcsolatban ez a primitív üzemforma, mely a kevésbé fejlett viszonyok között lényeges szerepet visz a lakosság szükségleteinek ellátásában, lassan elveszti korábbi munkaterét.

A tulajdonképeni kereskedelem ezzel szemben évtizedről-évtizedre jelentékeny mértékben haladta túl korábbi létszámát. Az indexszámok vizsgálata azonban arról győz meg, hogy mégsem a tulajdonképeni kereskedelem volt az, melynek fejlődése a leggyorsabban haladt előre. *A legnagyobb számszerű fejlődést a piaci és utcai árúsok csoportja tárja elénk*, jeléül annak, hogy a nagyvárosi lakosság szükségletei ennek a csoportnak kibővülését eredményezték legelsősorban. Ismét azokra a körülményekre kell utalnunk, melyek a nagyváros lakosságának körében az egyoldalú fogyasztói gazdaságok számának szaporodását idézték elő, azokét a gazdaságokét, melyek minden szükségletükkel, minden élelmiszerbeszerzésükkel a piacra vannak utalva.

Az indexszámokból megállapítható különböző erejű fejlődés folyománya gyanánt azok a százalékos adatok is lényeges eltolódásokat szenvedtek, melyek az egyes üzemformák egymáshoz mért jelentőségét hivatottak bemutatni. *A tulajdonképeni kereskedelem, létszámának nagymértékű emelkedésének dacára, a mult század utolsó évtizedében érzékenyen vesztett túlsúlyából a piaci kereskedelem előtörése miatt. A századfordulótól kezdve azonban ismét állandó növekedésben van az az arányszám, mely a kereskedelem letelepedett üzletekkel bíró részének szerepét mutatja a kereskedői foglalkozások összességében.* A bekövetkezett hullámzások végső eredménye gyanánt a háború utáni években a tulajdonképeni kereskedelem a létszám $^2/_3$ részét közelíti meg.

Rohamos haladás mutatkozik a piaci kereskedelem arányszámai terén, úgy hogy ez a csoport a kereskedelemnek mind nagyobb hányadát foglalja el. Százalékos aránya a korábbi 14·5%-ról 31%-ra emelkedett fel, vagyis jelentősége megkétszereződött a kereskedelmi tevékenység munkaterületén.

Ma a fővárosi kereskedelemnek csaknem $^1/_3$ része ebbe a csoportba tartozik. A házalókereskedelem — mint már az előzők alapján előre várható — állandóan veszít jelentőségéből. Az 1890. évben számaránya még csaknem egyenlő magas volt a piaci kereskedelemmel, de már a következő évtizedben — az abszolut számokban még mutatkozó szaporodása ellenére — veszit relativ jelentőségéből. A későbbi érvtizedekben a hanyatlás mind rohamosabb mértékű lesz. 1920-ban már egy huszadrészét sem képviseli a kereskedők táborának.

Adatainkból tehát megállapítható az a kettős irányzat, mely Budapest gazdasági életének átalakulása folytán a kereskedelmi üzemformák fejlődésében végbemegy: az egyik a vándorkereskedelem visszaszorulása a letelepedett kereskedelem mögött, a másik pedig a fogyasztói gazdaságok szaporodásával kapcsolatban a piaci kereskedelem térfoglalása.

Következő feladatunk ezek után a tulajdonképeni kereskedelem egyes főcsoportjainak sorravétele, hogy a végeredményekben már megnyilvánult fejlődés alkatelemeit megfigyelésünk tárgyává tehessük. Vizsgálataink ismét az indexszámok útján a fejlődés ütemét mérik fel, majd a százalékos megoszlás segítségével az egyes kereskedelmi csoportok egymáshoz mért jelentőségében bekövetkezett eltolódásokat veszik a következtetések alapjául. A százalékos megoszlás kiszámításánál az egyes főcsoportok létszámát ezúttal nem a kereskedelem egészéhez, hanem csupán a tulajdonképeni kereskedelemhez viszonyítottuk, hogy vizsgálatainkat az egyéb üzemformák létszámváltozásainak zavaró befolyásától mentesítsük. (Lásd a 25. táblázatot a 64. oldalon.)

Adataink áttekintését ismét az indexszámokkal kezdjük meg. Az összes főcsoportok átlaga gyanánt 1890-el szemben 236-os jelzőszámot állapíthatunk meg az 1910. évre vonatkozólag, ettől azonban az egyes főcsoportok igen nagy eltéréseket mutatnak. Ez az eltérő viselkedés teljes magyarázatot talál, ha meggondoljuk, hogy *a főváros lakosságának társadalmi és gazdasági átrétegeződése és kulturális fejlődése folytán a különböző szükségletek nem egyforma arányban nőnek meg s igy egyes kereskedelmi ágakra összpontosul a fejlődés túlnyomó része.* Jelzőszámaink alapján kitűnik, hogy korábbi létszámát a legerősebb mértékben a vas- és fémárukkal, továbbá a gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelem sokszorozta meg. Ezekhez csatlakozik a bőr-, fa- és díszműárúkereskedelem, de az utóbbi már csak jóval alacsonyabb arányszámot ér el. Ha az előbb említett *két legnagyobb fejlődést felmutató kereskedelmi ág jellegét tekintjük, úgy látnivaló, hogy általában a műszaki fejlődés, az anyagi kultúra haladása által leginkább érintett kereskedelmi ágakról van szó.* A gyarapodás itt olyan rohamos volt, hogy mindkét főcsoport 1920. évi létszáma jóval több, mint hatszorosát alkotta a 30 év előttinek.

25. A tulajdonképeni kereskedelem főcsoportjainak fejlődése.

Kereskedelmi főcsoport		1890	1900	1910	1920
		a) *Abszolút számokban.*			
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel	való kereskedés	766	814	851	1.244
II. Fával és erdei termékekkel		407	745	880	972
III. Vas- és fémárúkkal		198	395	613	1.268
IV. Kő-, agyag- és üvegipari cikkekkel		72	117	96	171
V. Fa-, bőr-, és díszmű- stb. árúkkal		308	469	626	1.156
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal		1.087	1.264	1.755	2.869
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel		2.051	2.756	3.207	4.103
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel		86	152	239	591
IX. Könyv- és műkereskedés		108	161	203	314
X. Egyéb kereskedelmi ágak		781	838	966	1.192
Együtt		**5.864**	**7.711**	**9.436**	**13.880**
		b) *A tulajdonképeni kereskedelem százalékában.*			
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékkekel	való kereskedés	13·1	10·5	9·0	9·0
II. Fával és erdei termékekkel		6·9	9·7	9·3	7·0
III. Vas- és fémárúkkal		3·4	5·1	6·5	9·1
IV. Kő-, agyag- és üvegipari cikkekkel		1·2	1·5	1·0	1·2
V. Fa-, bőr- , díszmő- stb. árúkkal		5·3	6·1	6·6	8·3
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal		18·5	16·4	18·6	20·6
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel		35·0	35·7	34·0	29·6
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel		1·5	2·0	2·5	4·3
IX. Könyv- és műkereskedés		1·8	2·1	2·2	2·3
X. Egyéb kereskedelmi ágak		13·3	10·9	10·3	8·6
Együtt		**100·0**	**100·0**	**100·0**	**100·0**
		c) *Jelzőszámokban, 1890 = 100.*			
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel	való kereskedés	100	106	111	162
II. Fával és erdei termékekkel		100	183	216	238
III. Kő-, agyag- és üvegárúkkal		100	199	309	640
IV. Fonó- és szövőipari árúkkal		100	163	133	238
V. Fa-, bőr-, díszmű- stb. árúkkal		100	152	203	375
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal		100	116	162	264
VII. Élelmezési- és élvezeti cikkekkel		100	134	156	201
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel		100	177	278	688
IX. Könyv- és műkereskedés		100	149	188	290
X. Egyéb kereskedelmi ágak		100	107	124	153
Együtt		**100**	**131**	**161**	**236**

Bár ezek a főcsoportok érték el a legnagyobb fejlődést a vizsgált időszak folyamán, mégsem ezek foglalják magukban a kereskedők legnagyobb tömegeit. *A budapesti kereskedővilág két legnépesebb csoportja, melyek egyenkint* a létszám 20 illetve 30%-át képviselik, egyfelől *a textil- és ruházati cikkek kereskedelme,* másfelől *az élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedés.* Ez a két főcsoport *nem mutatott olyan rohamos fejlődést, hogy ezáltal a többi csoport közül kivált volna.* A fejlődést feltüntető indexszámok a kereskedelem főátlaga körül mozognak, de a két főcsoport között mégis lényeges különbség állapítható meg. Míg az élelmiszerkereskedelem 1920. évi jelzőszáma az átlagos

színvonal alatt marad, addig a textilkereskedelemé meghaladja azt. Az élelmiszerkereskedelem gyengébb fejlődése a háborús évek idején külső körülményekben leli magyarázatát, amennyiben *a háborús ellátási nehézségek és korlátozások elsősorban az élelmiszerkereskedelem különböző ágazatait sujtották* és szinte lehetetlenné tették új üzletek alapítását. Az a körülmény azonban, hogy *már az 1910. évben is a fonó- és szövőipari cikkekkel való kereskedelem indexe állott a másik legnépesebb főcsoport felett*, arra utal, hogy a bekövetkezett változások nemcsak a rendkívüli viszonyok következményeként, hanem általános gazdaságtársadalmi átalakulások eredménye gyanánt jöttek létre. A mutatkozó különbségek itt is arra utalnak, hogy a főváros lakosságának igényei és fogyasztóképessége emelkedtek. Különösen áll ez a háborút megelőző időszakra, mikor az ország és a főváros gazdasági erejének kibontakozásával kapcsolatban a lakosság vásárlóereje is megnőtt. Ez a tény elsősorban a textil- és ruházati cikkekre vonatkozik, hiszen tudvalevőleg ezen a téren emelkedtek legnagyobb mértékben az igények és a fényűzés is. Az élelmezési kereskedelem elmaradása viszont nem azt jelenti, hogy ez a kereskedelem visszaesett volna, amiről — tekintve az idetartozó ágazatoknak elsőrendű életszükségleteket ellátó voltát és a népesség szaporodását — nem is lehetne szó. Az élelmiszerkereskedelem is gyarapította létszámát, csupán nem abban a mértékben, amelyet az egyéb, munkakörüket erősen tágító kereskedelmi csoportok elértek.

Mind e változások folytán a tulajdonképeni kereskedelemnek főcsoportok szerint való százalékos megoszlása is eltolódásokat szenvedett. A legnépesebb főcsoport, az élelmiszerkereskedelem viszonylagos szerepe hanyatlást jelez. Míg 1890-ben és 1900-ban a kereskedelemnek csaknem $^1/_3$ részét a maga számára foglalja le, addig a háborúutáni népszámlálás alkalmával már a 30%-ot sem ütötte meg. Beszámolnak adataink a textilkereskedelemnek 1900 óta tartó állandó térfoglalásáról, majd a fentiekben gyors fejlődésűeknek felismert kereskedelmi főcsoportok jelentőségének megsokszorozódásáról. Ez utóbbiak közül a vas- és fémárúkereskedelem aránya 3·4%-ról 9·1%-ra, a vegyszerekkel való kereskedelem aránya pedig 1·5%-ról 4·3%-ra emelkedett, tehát mindkét főcsoport csaknem megháromszorozta korábbi viszonylagos jelentőségét.

A további kereskedelmi csoportokat szemügyre véve *kedvező jelnek tekinthetjük a főváros kulturális fejlődése szempontjából a könyv- és műkereskedelem térfoglalását is*, mely szintén az átlagos létszámemelkedést meghaladóan növelte korábbi létszámát s így a főváros kereskedelmében elfoglalt jelentősége előrehaladt.

Meg kell végül emlékeznünk azokról a kereskedelmi csoportokról, melyek fejlődési menete elmarad az átlagos színvonal mögött. Foglalkozási

beosztásunk első és utolsó főcsoportjai tartoznak ide. Az első a mezőgazdasági cikkekkel és állatokkal való kereskedelmi ágakat, az utolsó pedig a vegyes kereskedelmi ágakat foglalja össze. Mezőgazdasági jellegű kereskedelmünk gyengébb fejlődését némileg talán indokolja, hogy a fővárosnak és környékének az iparforgalmi foglalkozások irányában történő fejlődése a mezőgazdasági kereskedelem fogyasztóközönségét nem igen növelte. Mégis kedvezőtleneknek kell minősítenünk a számainkból folyó tanulságokat, mert úgy tünik azokból, hogy *a főváros kereskedelme nem tudta kellőkép kimélyíteni a vidéki mezőgazdasággal való kapcsolatait.* A mezőgazdasági cikkek budapesti kereskedelmének oly fontos feladatokat kell ellátnia, — úgymint a vidéki agrárnépesség termékeinek felvásárlását és a mezőgazdasági export irányítását — hogy a gyenge létszámemelkedés egyáltalában nem tekinthető kedvező gazdasági viszonyok jele gyanánt. Minthogy azonban valamely kereskedelmi ág fejlődése a létszámemelkedésen kívül oly módon is végbemehet, hogy a nagyvállalatok terjedésével a növekvő számú segédszemélyzet bonyolítja le a növekvő forgalmat, következtetéseinkhez majd az alkalmazottak adatait is fel kell használnunk.

Az utolsó kereskedelmi főcsoport gyengébb fejlődése két okban is találja magyarázatát, mivel a kereskedelmi csoport kétféle tipusú ágazatokból is van felépítve. A főcsoport egyik része a szorosan vett vegyeskereskedelmet, tehát a különböző csoportokba tartozó árúcikkekkel egyaránt foglalkozó kereskedőket tartalmazza. Előre várható, hogy a fővárosban, *a kereskedelem specializálódása* folytán, ez a kategória nem lesz képes a többi csoportokkal a fejlődésben lépést tartani. Ez a tény már a statikai vizsgálatnál, a fővárosnak a vidékkel való összehasonlításában is kifejezésre jutott, most pedig ez az irányzat történeti kialakulásában is elénk tárul. A főcsoport másik része a tágabb értelemben vett kereskedelmi ágakat — mint a bizományosok, bútorszállítók, beraktározóvállalatok stb. csoportját — foglalja magában, melyek *igen nagy hányadban nagyvállalatok*, gyakran részvénytársasági formában. Természetesnek mondható, hogy itt a *kisemberek elhelyezkedése számára kevesebb tér nyílik.* A vegyes kereskedelmi ágak jelentősége ennélfogva vissza is esett a főváros kereskedelmében, még pedig a vizsgált három évtized folyamán 13·3%-ról 3·6%-ra.

Az egyes kereskedelmi főcsoportok önálló kereskedőinek létszámában bekövetkezett változások még nem elégségesek ahhoz, hogy a végbement fejlődés mértéke teljesen megítélhető legyen. Eddigi adatainkat még az önállók által foglalkoztatott segédszemélyzet adataival is ki kell egészítenünk és ezért a következő táblánkban a kérdés lényegét leghívebben feltáró viszonyszámokat, a száz önállóra eső segédszemélyzet számát is közöljük az 1890 óta eltelt időszakra.

26. Száz önálló kereskedőre esett alkalmazottak száma kereskedelmi főcsoportonkint, 1890—1920-ig.

Kereskedelmi főcsoport	1890	1900	1910	1920
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel. (való kereskedés)	233	260	272	244
II. Fával és erdei termékekkel (való kereskedés)	235	231	248	236
III. Vas- és fémárúkkal (való kereskedés)	401	466	611	371
IV. Kő-, agyag- és üvegárúkkal (való kereskedés)	286	238	440	254
V. Fa- bőr- és díszműárúkkal (való kereskedés)	460	411	458	205
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (való kereskedés)	380	465	596	211
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel (való kereskedés)	199	198	175	224
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel (való kereskedés)	413	420	595	283
IX. Könyv- és műkereskedés	413	822	853	819
X. Egyéb kereskedelmi ágak	157	390	424	828
Tulajdonképeni kereskedelem összesen	**262**	**318**	**360**	**295**
Kofák, piaci és utcai árúsok	3	10	8	6
Házalókereskedelem	1	1	2	2
Mindössze	**190**	**194**	**225**	**191**

A budapesti kereskedelem alkalmazott segédszemélyzetének létszáma tekintetében már korábban megállapítottuk azt az egyöntetű és állandó fejlődést, mely 1910-ig úgy állítja elénk a békebeli Magyarország fővárosának önálló kereskedelmét, mint amely nemcsak számszerűen gyarapodott, hanem belső erejét is mindinkább fejlesztette. 1920-ra a rendkívüli idők sajnálatos következményei gyanánt a kereskedelem fejlettségi foka — legalább ebben a viszonylatban — ismét visszaesést mutat. A két időszak eltérő jellege folytán külön tekintjük át a háborúelőtti három népszámlálás adatait és külön a háború alatt bekövetkezett változásokat.

Az 1910-ig tartó időszakban kedvező fejlődés által jellemzett kereskedelmi csoportok közül először is *a textil- és ruházati kereskedelem említendő*, egyrészt a fejlődés egyenletessége s így mélyebb gazdasági megalapozottságra utaló volta miatt, másrészt mert a főcsoport tekintélyes létszáma nagy súlyt kölcsönöz a munkaerők létszáma tekintetében a bekövetkezett kedvező változásoknak. *Az alkalmazott segédszemélyzet arányának kérdésében ezenkívül erős emelkedéssel tünnek ki a vas- és fém-, továbbá a gyógy- és vegyészeti cikkek kereskedelme*, melyek mindegyikében 1910-ben 50%-kal több alkalmazott jutott minden önálló kereskedőre mint 20 évvel azelőtt. Nem okozhat meglepetést, hogy *ugyanazok a főcsoportok szerepelnek itt is, melyek önállóinak létszámemelkedése is feltűnt annak idején.* Nem a kedvező fejlődés határozott bizonysága, hogy ugyanazok a kereskedelmi csoportok, melyek keretei leginkább bővültek, tudták alkalmazottaik számát még ennél is gyorsabb ütemben növelni? Ez a tény újra alátámasztja korábbi következtetéseinket, melyek a fővárosi lakosság fogyasztóképességének és kultúrigényeinek növekedésére vonatkoztak. A könyv- és műkereskedelem adatai igen nagy fejlődést

árulnak el, de az nem ment egyenletesen végbe : a mult század utolsó évtizedében a segédszemélyzet arányának hirtelen felduzzadása következett be, majd szinte stagnálás a következő tíz év alatt. A fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem viszont a korábbi gyenge szereplését 1900—1910-ig váltotta fel hirtelen emelkedéssel. Az »egyéb« kereskedelmi ágak segédszemélyzetének előretörése a tágabb értelemben vett kereskedelmi ágak körében szereplő nagyvállalatok térfoglalásának tulajdonítható.

Az eddigi bemutatott kedvező viszonyokkal szemben találunk stagnáló, sőt visszaeső kereskedelmi csoportokat is. Ez azonban egy esetben sem jelenti az alkalmazottak létszámának tényleges visszaesését, hanem csupán annak tulajdonítandó, hogy számbeli gyarapodásuk nem tudott lépést tartani az önállók létszámemelkedésével. *Ide kell sorolnunk a mezőgazdasági termékek kereskedelmét, ami nem alkalmas arra, hogy e főcsoport fejlődéséről alkotott korábbi kedvezőtlen nézetünket enyhítse.* Néhány más fejlődést nem mutató csoporton kívül meg kell emlékeznünk *az élelmezési cikkek kereskedelméről is, hol egészen a háborúig évtizedről évtizedre mind kevesebb alkalmazott segédkezett egy-egy kereskedő munkájának végzésében.*

A háború folyamán bekövetkezett változásokat szemügyre véve, mindenekelőtt megállapítható, hogy a tulajdonképeni kereskedelem szempontjából a visszaesés nem oly nagymértékű, mint amekkora a kereskedelem egészében mutatkozott. Itt ugyanis a segédszemélyzet szempontjából mindvégig elenyésző szerepet játszó egyéb üzemformák fokozódó részesedése sülyesztette az alkalmazottak arányát. Találhatók azonban főcsoportok, hol a visszaesés igen súlyos, néhol a száz önállóra eső alkalmazottak aránya korábbi színvonalának felét sem éri el. Feltünő, hogy *pozíciójukat leginkább azok a főcsoportok tudták megtartani, melyek azelőtt a fejlődésre kevésbbé voltak hajlamosak, sőt az élelmezési kereskedelemnél a kérdéses viszonyszám 175-ről 224-re még emelkedést is mutat. A korábban leggyorsabb fejlődésben állott kereskedelmi főcsoportokat törte viszont le legkegyetlenebbül a háború.* A vas- és fémárúk, a fa-, bőr- és díszműárúk, a textil- és ruházati árúk, továbbá a gyógy- és vegyészeti cikkek kereskedelmét említhetjük e helyen. Szinte úgy látszik, hogy a gazdasági helyzet változásai iránt legérzékenyebb kereskedelmi ágak ezek, melyek a kedvező és kedvezőtlen viszonyokra gyorsan és intenziven reagálnak.

A budapesti kereskedelemre vonatkozó vizsgálatainkat mindeddig az 1920. évvel megszakítottuk. Tettük ezt azért, mert az 1925. évi fővárosi népszámlálásnak csoportosítása oly mértékben eltér a korábbi adatok részletezésétől, mely a folytatólagos összehasonlítást, ha nem is lehetetlenné, de legalább is aggályossá teszi. A legfőbb oka ennek, hogy a tulajdonképeni kereskedelem nincsen elválasztva a kereskedelem többi üzemformáitól. Nem róható fel hibául az 1925. évi feldolgozásnak, hogy ezt a megkülönböztetést nem vitte keresztül. Egy időközi népszámlálás alkalmával,

midőn a népesség felvétele nem egyéni lapokon, hanem lakásíven történik, természetesen nincs mód annyira kimerítő kérdéseket feltenni, hogy a foglalkozási viszonyok beható megismerése lehetővé váljék. A tízévenkint végrehajtott nagy népszámlálásoknál a kérdőpontok egész sorozata törekszik a foglalkozás minél pontosabb meghatározására és többek közt a kereskedelem, illetve iparűzésének módját is tudakolja. Minthogy az utóbbi kérdés — mely a kereskedelmi üzemformák szétválasztására módot ad — az 1925. évi lakásívekre nem volt felvehető, ezért nem is volt lehetőség ily irányú feldolgozásra sem. A piaci és vándorkereskedelmi ágak ezért részben az árúcikkeik jellegének megfelelő kereskedelmi főcsoportban, legnagyobbrészt azonban az »egyéb« kereskedelmi ágak között szerepelnek.

Mindezen meggondolások után az alábbiakban mégis szembeállítjuk az 1925. évi adatokat az öt évvel korábbiakkal és az emelkedés vagy csökkenés arányszámait bemutatjuk, hogy legalább azokra a főcsoportokra nézve, hol az eltérő beosztás változásokat nem okozott, az összehasonlítás lehetővé váljék.

27. Az önálló kereskedelem főcsoportjai 1920-ban és 1925-ben.

Kereskedelmi főcsoport	1920 abszolut számok	1925		Emelkedés (+) v. csökkenés (—) 1920-hoz képest	
		abszolut számok	%-os megoszlás	absz.	%
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel (való kereskedés)	1.244	1.289	7·1	+ 45	+ 3·6
II. Fával és erdei termékekkel (való kereskedés)	972	970	5·4	— 2	— 0·2
III. Vas- és fémárúkkal (való kereskedés)	1.268	1.230	6·8	— 38	— 3·0
IV. Kő-, agyag- és üvegárúkkal (való kereskedés)	171	203	1·1	+ 32	+ 18·7
V. Bőr-, fa- és díszműárúkkal (való kereskedés)	1.156	1.014	5·6	— 142	— 12·3
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (való kereskedés)	2.869	3.304	18·3	+ 435	+ 15·2
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel (való kereskedés)	4.103	3.970	22·0	— 133	— 3·2
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel (való kereskedés)	591	677	3·8	+ 86	+ 14·6
IX. Könyv- és műkereskedés	314	552	3·1	+ 238	+ 75·8
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1.192	1.078	6·0	— 114	— 9·6
Egyéb és ismeretlen	—	3.768	20·8	.	.
Tulajdonképeni kereskedelem együtt	13.880	.	.	.	.
Egyéb kereskedelmi formák	7.811	.	.	.	.
Mindössze	21.691	18.055	100·0	—3.636	—16·8

Adataink ismét tanuságot tesznek arról, hogy az egyes kereskedelmi ágak fejlődése, amelyet az elmult évtizedekre vonatkozólag megállapítottunk, nem véletlen körülmények vagy átmeneti gazdasági alakulások eredménye volt, hanem mélyebb gazdaságtársadalmi hatóokok következményének kell azt tartanunk. *Azok a kereskedelmi főcsoportok ugyanis, melyek már a multban is kitűntek létszámemelkedésük gyorsabb volta által* (a vas- és fémárúkereskedelem kivételével), megtar-

tották ezt a tulajdonságukat a háború utáni évek folyamán is. Legnagyobb százalékos gyarapodás a könyv- és műkereskedés terén mutatkozik, de igen tekintélyes mértékben fokozta a háború alatti visszaesés után ismét munkakörét a gyógy- és vegyészeti cikkek kereskedelme is. A két legnépesebb főcsoport — a textil- és élelmiszerkereskedelem — szintén követte az 1910-ig eltelt húsz békés esztendőben mutatott irányzatot. A textilcikkek kereskedelme a számlálás időpontjában uralkodó kedvezőtlen gazdasági viszonyokat és a rövidebb, ötéves időszakot tekintve, igen tekintélyes mértékben, 18·6%-kal növelte meg önálló tagjainak korábbi számát. Ez a szaporodás minden bizonnyal nagyrészben az inflációs konjunktura rovására irandó és egyben annak magyarázatára is egy okot szolgáltat, hogy a rövid konjunkturális időszak után bekövetkezett fizetésképtelenségi válság miért sújtotta épen ezt a kereskedelmi ágat oly erősen. A főváros másik kiemelkedő kereskedelmi foglalkozása, az élelmiszerkereskedelem — bár csak csekély mértékben — ismét hanyatló számokat mutatott. Új jelenség a kő-, agyag- és üvegárúkkal való kereskedelem erőteljesebb gyarapodása. Az egyéb kereskedelmi ágak létszámának hirtelen felduzzadása csupán annak következménye, hogy a piaci árúsok nagyrésze ide nyert beosztást.

Látható e vizsgálatokból, hogy az eltérő csoportosítások erősen gátolják a kereskedelem fejlődésének főcsoportok szerint való vizsgálatát. Zavartalanabbul lesz a kereskedelem egyes részeinek fejlődéstörténete áttekinthető egészen az 1925. évig akkor, ha az egyes kereskedelmi ágakat, foglalkozási alcsoportokat vesszük vizsgálat alá. Minthogy ezek az alcsoportok többnyire tipikus foglalkozásokat tartalmaznak, a feldolgozás eltérő szempontjai is kevéssé érintik ezek tartalmát. Midőn az alábbi táblán az egyes kereskedelmi ágak fejlődését áttekintjük 1890-től 1925-ig, csupán a jelentősebb, nagyobb számú önálló kereskedőt magában foglaló alcsoportokra terjeszkedhetünk ki. (Lásd a 28. táblát a 71. oldalon.)

A fenti adatok — melyek segítségével már az 1925. évig egy vonalban tekintjük át a fejlődés menetét — sok tekintetben kiegészítik a képet és számos kérdésre adnak feleletet, melyek a főcsoportok vizsgálatánál magyarázat nélkül maradtak.

Az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelem esetében újból megállapítható annak gyenge fejlődése. Az élőállatkereskedők közül csupán a lókereskedők száma emelkedett, míg a marhakereskedelem stagnálást, sőt a sertéskereskedelem határozott visszaesést mutatott. A halkereskedelem körében viszont tüneményes fejlődés állapítható meg az utóbbi években, ami valószínűleg a halgazdaságok, a szakszerű haltenyésztés és a halkivitel előtérbelépésének tulajdonítandó. Az élőbaromfikereskedelem az 1920. évig nem mutatott nagy fejlődési hajlandóságot, az 1925. évi adat viszont itt nem alkalmas az összehasonlításra. A gabona-, liszt- és termény-

28. A fontosabb kereskedelmi ágak (alcsoportok) fejlődése. — 1890—1925.

Kereskedelmi alcsoport megnevezése	1890	1900	1910	1920	1925
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelem.					
Lókereskedő	15	18	19	81	96
Borjú- és marhakereskedő	36	54	34	66	34
Sertéskereskedő	84	59	36	43	22
Halkereskedő	12	12	30	20	65
Élőbaromfikereskedő	43	41	15	22	[1]) 266
Gabonakereskedő	289	187	138	142	88
Liszt-, termény- és takarmánykereskedő	107	202	157	312	186
Zöldség- és főzelékkereskedő	28	37	147	210	167
Gyümölcskereskedő	50	116	125	142	130
Élőfa- és virágkereskedő	38	61	84	112	123
Nyersbőrkereskedő	—	16	18	39	28
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel való kereskedelem.					
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	330	688	754	825	254
Szénkereskedő	64	27	95	102	669
III. Vas- és fémárúkkal és műszaki cikkekkel való kereskedelem.					
Vaskereskedő	78	105	152	321	315
Gazdasági gépekkel kereskedő	19	36	67	51	36
Varrógép-, kerékpárkereskedő	10	17	40	69	120
Háztartási cikkekkel kereskedő	4	38	53	153	105
Műszaki cikkekkel kereskedő	6	55	133	391	361
Zongora-, hangszerkereskedő	11	11	12	21	41
Óra-, látszer-, sporteszköz- és írógépkereskedő	64	32	60	99	210
IV. Kő-, agyag- és üvegipari cikkekkel való kereskedelem.					
Agyagárú- és üvegkereskedő	72	117	95	171	1
V. Fa-, bőr-, díszmű- stb. árúkkal való kereskedelem.					
Bútorkereskedő	67	91	104	138	126
Bőrkereskedő	108	129	159	337	368
Díszmű- és norinbergi árú kereskedő	58	85	132	219	204
Papírárúkereskedő	75	164	231	462	265
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal való kereskedelem.					
Kötél- és kötélárúkereskedő	27	35	39	68	92
Kézmű- és rövidárúkereskedő	623	577	806	1.350	2.504
Divatárúkereskedő	178	371	565	749	
Posztókereskedő	63	82	109	150	
Szücsárúkereskedő	14	18	13	30	50
Cipőkereskedő	33	41	38	219	261
Ruhakereskedő	139	135	185	297	282
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelem.					
Déligyümölcs- és cukorkakereskedő	24	71	218	250	319
Fűszerkereskedő, szatócs	1.485	1.804	1.824	2.329	2.154
Hentesárúkereskedő	2	69	56	71	66
Baromfi- és vadkereskedő	—	61	45	108	175
Tej-, sajt-, vaj-, tojáskereskedő	182	201	214	116	239
Bor-, sör-, szeszkereskedő	152	190	154	331	191
Dohánytőzsdés	182	291	519	563	763
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelem.					
Gyertya-, szappan- és olajkereskedő	13	18	11	19	36
Gyógy-, vegyészeti- és festékkereskedő	73	134	228	572	614
IX. Könyv- és műkereskedelem.					
Könyv- és zeneműkereskedő	98	139	146	194	316
Mű-, régiség-, képkereskedő	10	22	57	120	232
X. Egyéb kereskedelmi ágak.					
Zsibárús	163	275	255	258	228
Cselédközvetítő	98	141	92	59	50
Hirdetésközvetítő	10	36	54	30	55
Bizományos, szállító	91	87	163	163	614

[1]) Az 1929 és 1925 között bekövetkezett nagy emelkedés a piaci árusoknak az alcsoportba való beosztása folytán jött létre.

kereskedelem 1925-ben lényegesen visszaesett adatokkal szerepel, bár az 1920. évig — legalább az utóbbi — meglehetősen fokozta tagjainak számát. Kétségtelen, *hogy az adatok megváltozásának mélyenfekvő oka a magyar mezőgazdaság válságában található meg.* A kiviteli nehézségek és a mezőgazdasági értékesítés megoldatlan problémái következtében az őstermelés a kereskedelmi foglalkozások körében is mind kevesebb embernek adott kenyeret. Ehhez járul, hogy a budapesti gabonakereskedők a békekötés előtt az egész ország gabonatermését innen irányították a külföldre s erre az organizációra a trianoni határon túl levő gabonatermő vidékek — különösen a Bánát és Bácska — elszakítása igen súlyos csapást mért. A többi kereskedelmi ág, mely az első főcsoportba tartozik, a legutóbbi öt év alatt alig változtatta létszámát, míg a háború előtt a legtöbb jelentékeny fejlődést árult el.

A második kereskedelmi főcsoport általában erős fejlődésben volt a háború alatt. Az abban foglalt két említésreméltó kereskedelmi ág, a fa- és épületfakereskedelem egyrészt, a szénkereskedelem másrészt, mindkettő évtizedről-évtizedre növelte tagjainak számát. 1925-ben az eltérő feldolgozási módszer a tűzifakereskedőket a szénkereskedelemmel együtt mutatja ki s így a tüzelőanyagkereskedelmet foglalja össze, míg a korábbi esztendőkben ez az ágazat a fa- és épületfakereskedők csoportjában szerepelt. Az összehasonlítás ezért csak a két ág összevonásával végezhető el s így megállapítható, hogy az 1920. évi 927 kereskedővel szemben 5 év multán 925 áll, tehát itt is stagnálás mutatkozik.

A vas-, fém- és műszaki árúkkal való kereskedelem alcsoportjainál is az a helyzet, hogy míg a háború előtt általános kedvező fejlődés volt észlelhető, addig a közelmult időben csak egyes helyeken jelentkezik számbajövő emelkedés. Így a látszer-, sporteszköz-, óra- és írógépkereskedők csoportjában találjuk a legnagyobb létszámemelkedést. Ez a körülmény minden bizonnyal egyrészt a sport előtérbelépésének, másrészt pedig az írógép növekvő terjedése folytán az írógépképviseletek és lerakatok szaporodásában találja magyarázatát. Emellett a varrógép- és kerékpárkereskedelem tudta tagjainak létszámát jelentékenyen megnövelni a legutóbbi öt év latt, míg a hangszerkereskedelem létszámemelkedése már kisebbszámú egyént juttatott keresethez.

Az agyag- és üvegárúkereskedelemben a fejlődés a legutóbbi időkig folyamatosan tart, míg a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem alcsoportja közül csak a bőrkereskedők tudták a háborúelőtti létszámemelkedést 1925-ig is folytatni. Csekély a bútorkereskedelem körében 1920 óta tapasztalt visszaesés, létszámuk így is meghaladja a békebeli kereteket. Hasonló a helyzet a díszmű- és norinbergi árúkkal foglalkozó kereskedők soraiban. Legerősebb a hanyatlás a papír- és papírárúkereskedelem terén, hol azonban a szinte érthetetlenül magas 1920. évi létszámról a háborúelőtti viszonyokhoz való visszatérést eredményezték a legutóbbi öt évben bekövetkezett változások.

A számszerű fejlődés tekintetében a legkedvezőbb képet a textil- és ruházati kereskedelem nyújtja. A fejlődés menete csaknem valamennyi idetartozó kereskedelmi ágban folytatódott a háború alatt és után is. Minden bizonnyal kapcsolatos ez a fejlődés azzal a konjunkturális időszakkal, mely az inflációs éveket jellemezte, amikor épen ezek a kereskedelmi ágak voltak az átmeneti fellendülés által igen erősen érintve. Bizonyára abban az időben sokkal magasabbra hágott a textilkereskedelemmel foglalkozók száma s az 1925. év végén mutatkozó adatok már a másféléves szanálási válság hatása alatt megfogyatkozott, de még mindig az 1920. évi kereteket messze meghaladó létszámot mutatják be. Az idetartozó legnépesebb foglalkozási ágakat, a kézmű-, divatárú- és posztókereskedőket a feldolgozás eltérő volta miatt összevonva mutatjuk ki 1925-ben, mikor e három csoport létszáma 2504 volt az öt évvel korábbi 2249-cel szemben. Jelentékeny volt még az emelkedés a cipő- és szűcsárúkereskedőknél is, míg a ruhakereskedők körében csekélymértékű hanyatlás következett be. Létszámuk azonban így is csaknem százzal meghaladja a megfelelő 1910. évi adatokat.

Az élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelmet ezzel szemben már távolról sem tüntetik fel ilyen kedvező színben adataink. Míg az egyik kereskedelmi ágban itt is folytatódott a fejlődés az 1925. évig, addig másutt viszont hanyatlás következett be. Minthogy pedig épen a főcsoport legnépesebb ágában, a fűszerkereskedők és szatócsok csoportjában mutatkozik 1920. és 1925. között 7·5%-os visszaesés, ezért a főcsoport összesített létszáma sem éri el 1925-ben az öt év előtti magasságot. Megjegyezhetjük még, hogy a legutóbbi öt év folyamán a déligyümölcs- és cukorkakereskedők, a baromfi- és vadkereskedők, a tej-, sajt-, vaj- és tojáskereskedők, végül pedig a dohánytőzsdések létszáma ért el kedvező fejlődést, míg a hentesárú, a bor-, sör- és szeszkereskedők a létszám tekintetében ismét kedvezőtlen helyzetről tesznek tanuságot.

A gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelem mindkét jelentős alcsoportja erős fejlődésben volt úgy a háború előtt, mint pedig a békekötés utáni években. A rendkívüli viszonyok itt tehát nem zavarták a fejlődés menetét. Hasonló a helyzet a könyv- és műkereskedelem mindkét alcsoportjában is. Az egyéb kereskedelmi ágak cím alá besorozott foglalkozások viszont nem mutatnak egységes képet, a változó gazdasági viszonyok egyiknél a létszám erős növelését eredményezték, míg más helyen annak ellanyhulását idézték elő.

6. Összefoglalás a kereskedelem fejlődésének rajzához.

Miután az önálló kereskedők létszámának, alkalmazottaik számának és gazdasági helyzetüknek alakulását egyenkint áttekintettük, még egységes szempontok alá kell foglalnunk, úgyszólván közös nevezőre kell hoznunk az ott tett megállapításokat, hogy a fejlődés képe egyöntetűen álljon előttünk.

Természetes, hogy az ilyen bonyolult, számtalan szempont által befolyásolt viszonyok vizsgálatánál legtöbb érdekességgel bíró részletkérdések csak az eredeti anyag tárgyalása alkalmával voltak megfigyelhetők.

Az előzőkben a kereskedelem fejlődésének kétféle lehetőségét ismertük meg. Az egyik az önálló üzletemberek létszámának emelkedése volt, melyet a kereskedelem extenziv fejlődésének, szélességben való térfoglalásának tekinthettünk. A másik folyamat a kereskedelem belső megerősödése, az üzletek munkakörének növelése, a segédszemélyzet számának gyarapodása volt. Megállapíthattuk, hogy a háború kitöréséig mindkét tényező irányzata állandóan emelkedő volt, sőt a segédszemélyzet számának gyorsabb szaporodása folytán az egy-egy üzletre jutó alkalmazottak száma is nem csekély mértékben növekedett. Épen ez utóbbi tényező az, amelyet a kereskedelem belső megerősödése jelének tekinthettünk.

Midőn a lélekszámmal vetettük egybe a kereskedelem fejlődését, láttuk, hogy egy-egy lakosra eső önálló kereskedők száma állandó maradt, vagyis a kereskedelem pontosan követte a fővárosi lakosság lélekszámában bekövetkezett változásokat. A kereskedelem e téren tehát csak a főváros nagyobbodásával tartott lépést, valami kifejezett fejlődési irányzatról nem tett tanúságot. Ez a körülmény nem volt kedvezőtlen jelenségnek tekinthető, hiszen azt jelentette, hogy a kereskedők száma a háború előtt sohasem ért el túltelítettséget, hanem mindig alkalmazkodott a főváros fejlődésének üteméhez.

Azt a tényezőt, mely a gazdasági erők, a vásárlóképesség és ezzel kapcsolatban a fogyasztás kifejlődése folytán a kereskedelem expanziójának eszköze volt, nem az üzletek, hanem az alkalmazottak számának emelkedésében találhattuk meg. Ez a jelenség a budapesti kereskedelem koncentráltabb, nagyszabásúbb szervezetének kialakulását segítette elő.

Annak ellenére, hogy ez az alapvető, általános irányzat a fejlődés terén a háborúig egyöntetűen megnyilvánul, az egyes évtizedek igen eltérő viszonyokat mutatnak a kereskedelem fejlődése tekintetében. A változások megértéséhez itt a gazdasági tényezők vizsgálata vezetett közelebb. A mult század utolsó évei képezték azt az időszakot, mely szinte a budapesti kereskedelem fejlődésének hőskorának volt tekinthető, midőn hirtelen fejlődés, nagymértékű expanzió jellemezte azt. Noha a fejlődés mindkét évtizedben egyaránt hatalmas volt, mégis az 1880—1890-ig terjedő tíz évet tekinthetjük kedvezőbbnek. Az önálló kereskedők számának emelkedése ugyan a következő évtizedben volt nagyobb, de a kereskedelem belső megerősödése a nyolcvanas években érte el a legnagyobb arányokat. Ez a folyamat teljes magyarázatot talál a gazdasági viszonyok alakulásában. A kereskedelmi konjunktúra jellemzésére felhasznált tényezők, az árúforgalom, az üzletnyitások és a cégjegyzések mindegyike a szóbanforgó két évtized közepén hatalmas ívben emelkedik felfelé. Mégis kifejezésre jutnak e téren is a nyolcvanas

évek egészségesebb gazdasági viszonyai, mikor az üzletnyitások emelkedésével egyidejűleg a zárások száma alásüllyedt, míg a következő tíz év folyamán a könnyelműbb alapítások jele gyanánt az üzletbeszüntetések sorozata kísérte a fellendülés menetét.

A jelen század első évtizedének lassúbb fejlődésmenete, mely a gazdasági élet minden részéből kiolvasható, úgy a kereskedelem gazdasági helyzetére tipikus számsorokból megállapítható, mint pedig a kereskedők tényleges létszámemelkedésében is érvényre jut. Különösen az önállók soraiban történő elhelyezkedések gyérültek meg, míg a kereskedelem belső megerősödésének ezek a viszonylag gyengébb gazdasági lehetőségek sem tudtak gátat szabni. Az évtized végén meginduló erőteljes fellendülési folyamat már nagyrészt a következő évtized létszámváltozásainak számlájára esik.

Ha pedig a kereskedelem összessége helyett annak egyes részeit tekintjük, látható, hogy a fejlődés egyik főtényezője a piaci kereskedelem térfoglalása volt, amit főként az önállótlan, minden szükségletével a piacra szoruló városi gazdaságok szaporodásával okolhatunk meg. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy míg a kereskedelem többi ágai belterjességükben gyarapodtak a legerősebben, addig a csaknem kivétel nélkül segédszemélyzet nélkül dolgozó piaci kereskedelem számára az egyetlen lehető fejlődési folyamat a létszámemelkedésben áll. A tulajdonképeni kereskedelem szintén erősen táguló soraiból viszont azok a csoportok váltak ki, melyek a modern haladás, az igények és a fogyasztóképesség növekedésével leginkább voltak érintve, tehát a műszaki és kulturális jellegű kereskedelmi csoportok és ágak. Jellemző, hogy ugyanezek az ágak voltak azok, melyek egyszersmind alkalmazottaikat is — nemcsak létszámban, hanem arányban is — leginkább tudták megnövelni.

Ez az egyöntetű fejlődési folyamat csak a háborúig tartott. A nagy világégés a főváros kereskedelmében is olyan változásokat hozott létre, melyekre eddig nem találunk példát. A statisztika számoszlopai az 1910-től 1920-ig terjedő tíz évre vonatkozólag az önálló kereskedők számának nagyarányú szaporodását tárták elénk. Ez a folyamat három élesen elkülönülő részletben ment végbe. Az első a háborút megelőző 3½ esztendő kedvező gazdasági fejlődésének eredménye volt, a második rész egyes kereskedelmi ágak háborús konjunkturájának következménye gyanánt állott be, míg a létszámemelkedés harmadik — és bizonyára legnagyobb — részét a háborúból visszatértek, menekültek és állásnélküliek elhelyezkedési törekvésének rovására kell írnunk.

Ez a más körülmények között kedvező gazdasági viszonyokat sejtető jelenség azonban ez alkalommal több olyan alakulással párosult, melyek erősen alászállítják annak értékét. Már az a körülmény, hogy ez a létszámemelkedés egyáltalán nem állott kapcsolatban a főváros lélekszámának gyarapodásával, az előző tanulságok alapján a fejlődés kevéssé megalapozott

voltára és a kereskedelem bizonyos túltelítettségére enged következtetni. A másik körülmény, mely a háború utáni fejlődést elhomályosítja, a segédszemélyzet igen gyenge szaporodása volt, úgyhogy egy-egy kereskedőre jutó alkalmazottak aránya érzékenyen visszaesett. A kisemberek, a kisüzemek szaporodásának korszaka volt ez az időszak. Ez a jelenség nemcsak a kereskedelemben, hanem az iparban és a közgazdaság többi területein is érvényre lépett, úgyhogy a közgazdaság atomizálása volt a háború egyik jellemző következménye.

Az sem érdektelen jelenség, hogy a segédszemélyzet arányának ez a visszaesése épen azokat a kereskedelmi csoportokat sujtotta erősen, melyek azelőtt a legerősebb fejlődésben voltak és a gazdasági viszonyok változásai iránt a legnagyobb érzékenységet mutatták. Az állandóbb kereskedelmi ágak a nehezebb viszonyok között jobban tartották magukat.

A háborút követő évek gazdasági viszonyai nem voltak olyanok, hogy a megnövekedett kereskedőlétszám kedvező munkalehetőségeit elősegítették volna. Az ország megcsonkítása folytán a budapesti kereskedelem vidéki munkaterületének jelentékeny részét elvesztette s így túlméretezettsége még inkább érvényre lépett. Ehhez járultak azok a beteges tünetek, melyek a szóbanforgó éveket főleg valutáris oldalról és az áralakulás szempontjából jellemezték. Igaz, hogy az infláció okozta látszatkonjunktúra a kereskedelemnek valóban könnyebb kereseti lehetőségeket nyitott. Felidézte azonban egyúttal azokat a következményeket, melyek a válság beálltával épen a kereskedelmet sujtották a legnagyobb mértékben. Az inflációs konjunktúra minden bizonnyal még növelte a kereskedők létszámát, másrészt pedig szükségképen maga után vonta a reakciót, mihelyt a pénzromlás megállítása után az áremelkedés megszűnése, a közterhek növelése, a fogyasztóképesség visszaesése, a hitelszerzés nehezebbé válása és más tényezők a kereskedelem munkakörének szűkülését eredményezték.

Tisztán megnyilatkozik mindezeknek a körülményeknek a hatása az 1925. évi népszámlálás eredményeiben, mely már 1½ esztendővel a válság kitörése után hajtatott végre. Az önálló kereskedők létszáma aláhanyatlott az 1920. évvel szemben, de a sülyedés nem olyan mértékű, hogy a háborús szaporodást, vagy akár annak túlnyomó részét felemésztette volna. Kereskedőink 1925. évi létszáma tehát még mindig jelentékenyen meghaladja Nagy-Magyarország fővárosának békebeli kereskedő-létszámát. A másik folyamat a segédszemélyzet még erősebb visszaesése volt. A depresszió elsősorban az alkalmazottak elbocsátására vezetett s így a kereskedelem jelen helyzetének súlyossága a legszembetűnőbben az alkalmazottak példátlanul alacsony arányában nyilvánul meg.

A korábbi évtizedekkel szemben lényegesen eltérő viszonyokat találunk a háború után a kereskedelem egyes ágainak fejlődésének kérdésében is. A háború előtt valamennyi foglalkozási ág állandó szaporulatot mutat

fel s e szabály alól alig fordul elő kivétel. Az egyes kereskedelmi ágak gazdasági viszonyainak jobb vagy kedvezőtlenebb volta csak abból tűnik ki, hogy a fejlődés üteme meghaladta-e az átlagos viszonyokat, vagy pedig azokon alul maradt. A háború után egyöntetű fejlődésről szó sem lehetett. Egyes ágazatok létszámának gyors felduzzadásával szemben másutt exisztenciák tömeges pusztulása áll, ami jól szemlélteti azokat a bizonytalan időket, melyek a közelmult években az infláció nyomán a budapesti kereskedelemre nehezedtek. Itt még fennállnak az inflációs konjunktúra által erősen kibővített keretek, ott már elsöpörte a fizetésképtelenségi hullám azt a felesleget, melynek nem tudott kenyeret adni a lakosság erősen csökkent vásárlóereje. Kiegyensúlyozatlan viszonyokat, kiforratlan alakulásokat tárnak elénk ezek a számadatok is, melyek az 1925. év végén, tehát a válság mélypontján vették számba a főváros kereskedelmét. Felette valószínű, hogy amikor majd legközelebb világít be a statisztika fényszórója a kereskedelmi ágak sorai közé, már a nyugodtabb gazdasági viszonyoknak megfelelő eloszlást, a hirtelen változások helyett megállapodottabb viszonyokat fog találni Budapest kereskedői között.

III. A kereskedelem anyagi viszonyai.

1. A budapesti kereskedők üzleti forgalma.

Egyike a kereskedelemre vonatkozó legfontosabb gazdaságstatisztikai problémáknak az a kérdés, hogy tagjai milyen üzleti forgalmat bonyolítanak le. A kereskedelem munkateljesítményére, foglalkoztatottságára és általában gazdasági helyzetére nézve elsősorban az üzleti forgalom nagysága nyújt mértéket és egyszersmind képet ad arról a szerepről is, melyet a kereskedelem a közgazdaság többi tényezői között betölt. Bizonyos mértékben a kereskedők anyagi viszonyaival, tehát jövedelmük nagyságával is összefüggésben van a kérdés. Igaz ugyan, hogy a forgalom összegéből a jövedelem csak akkor volna kiszámítható, ha minden egyes kereskedelmi ágra nézve megállapítást nyerne a kereskedelmi haszon százalékos aránya. Kellő megfontolásokkal azonban az üzleti forgalom mégis statisztikai hátterét képezheti az egyes kereskedelmi ágazatok anyagi helyzetének.

A legfontosabb kérdés azonban, hogy mennyiben áll rendelkezésre megfelelő statisztikai alap az üzleti forgalom számszerű megállapítására. A kérdés megoldásához a forgalmi adó statisztikája nyújt lehetőséget és valóban ezen az alapon vannak azok az adatok számítva, melyek Budapest székesfőváros közigazgatási és statisztikai évkönyve 1927. évi évfolyamának 510. oldalán találhatók és a melyek következő vizsgálataink alapjául is fognak szolgálni. Ha a befizetett forgalmi adó összegszerű adatai rendelkezésre állnak, akkor a 2%-os adókulcs alapján egyszerű számtani művelet a forgalom összegének megállapítása. Más kérdés azonban, hogy az így számított összegek mennyiben tekinthetők valóban a budapesti kereskedelem üzleti forgalmának hiteles mértékéül. Eltekintve minden adóstatisztikának helyrehozhatatlan hiányosságától, az adóeltitkolások befolyásától, az átalányozás rendszere igen nagy mértékben kétségessé teszi, hogy a számított forgalmi összegek magassága helyesnek ismertessék-e el. Az átalány összegének megállapítása mindenesetre a ténylegesnél kisebb forgalom alapulvételével történik s így statisztikánk e réven a való helyzetnél alacsonyabb forgalmi összegeket fog kimutatni.

Mindazonáltal ezek a zavaró körülmények nem teszik értéktelenné az üzleti forgalom statisztikáját. Az adóbevallás pontatlanságai minden kereskedelmi ágban jelentkeznek s így az összehasonlíthatóságot csak kevéssé érintik. Az átalányozás viszont nagyobbára csak kisforgalmú üzleteknél fordul elő s így ezeknek forgalmi adatait szállítja le a tényleges színvonal alá, Ha tehát a vizsgálatok kapcsán sor kerül kis- és nagyforgalmú kategóriák összehasonlítására, akkor az átalányozás befolyása inkább abban merül ki, hogy a különbségek még inkább kiéleződnek, de az egyes kereskedelmi ágak jellege helyesen lesz beállítva. Általában az említett hibaforrások inkább a forgalom abszolut nagyságát, semmint az egyes kereskedelmi ágak összehasonlíthatóságát befolyásolják, azért a statisztikai vizsgálatoknak ez utóbbi szempont kiaknázására kell törekedniök. Felette sajnálatos továbbá, hogy adataink az 1926. évet megelőző időszakról nem állanak rendelkezésre. Ennek folytán a korábbi esztendők forgalmával nem tudjuk egybevetni az ujabb adatokat s így nincs mód annak az életbevágó kérdésnek eldöntésére, hogy a szanálási válság mélypontján hogyan állt a kereskedelem a korábbi viszonyokhoz képest. Minthogy időbeli összehasonlítás nem lehetséges, a vizsgálatoknak a strukturális viszonyok felderítésére kell szorítkozni, az egyes kereskedelmi ágaknak az üzleti forgalom szempontjából való jellegét kell tanulmányozás tárgyává tenni.

Ilyen esetekben a matematikai statisztika segédeszközei megbecsülhetetlen szolgálatot tehetnek. Mint Mandelló Gyula a középkori munkabérek történetéről írt úttörő munkájában[1]) már kifejtette, minden olyan esetben, ha a számadatok abszolut magassága valamely oknál fogva kevésbbé alkalmas következtetések levonására, a statisztikai tömeg belső megoszlása derítheti fel a keresett szabályszerűségeket. A vizsgált adatsorok gyakorisági megoszlása, a középérték különböző fajtái és azok egymáshoz való viszonya, a szóródás mértéke, a gyakorisági görbe szimmetrikus voltára jellemző matematikai kifejezések mind olyan eszközök, melyekkel a matematikai statisztika a kutatásokat ilyen esetekben is értékessé teszi. A főváros statisztikai hivatalának évkönyve egyébként is az anyagot olyan formában közli, — a forgalom nagyságkategóriái szerint megadja az előfordult esetek számát, vagyis szorosabb értelemben vett statisztikai sorokat közöl, — mely a matematikai vizsgálatok számára kiválóan alkalmas. Minthogy az említett évkönyvben a nyers adatok teljes részletességükben úgy is hozzáférhetők, következő tábláink csupán az áttekinthetőség érdekében összevont adatok és a matematikailag megmunkált anyag közlésére szorítkoznak. A forgalom nagyságkategóriái szerint részletezett adatokat a 29. számú táblázat szemlélteti.

---

[1]) *Mandelló Gyula:* Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Budapest 1903. 20. oldal.

29. Kereskedők számának megoszlása a forgalom nagysága szerint. — 1926.

Megnevezés	millió korona											Összesen
	— 5	5 — 10	10 — 20	20 — 50	50 — 100	100— 250	250— 500	500—1.000	1.000—2.500	2.500—5.000	5.000—	
	ezer pengő évi minimális forgalom											
	—0·4	0·4—0·8	0·8—1·6	1·6—4·0	4 —8	8 —20	20 —40	40 —80	80 —200	200—400	400—	
	a) *Abszolút számokban.*											
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	11	5	4	28	19	55	41	31	29	13	17	253
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	7	4	2	14	18	34	28	31	38	22	20	218
Kőszénkereskedő	1	—	7	13	14	18	7	4	12	5	12	93
Fa- és szénkereskedő	33	44	86	187	181	200	31	20	19	3	5	809
Vas- és vaskályhakereskedő	2	1	6	6	21	35	36	41	33	22	21	224
Háztartási, konyhaberendezési cikk kereskedő	3	4	9	15	20	37	22	5	4	—	4	123
Műszaki cikkekkel kereskedő	5	4	6	19	20	35	44	46	40	21	17	257
Porcellán-, üveg- és tükörkereskedő	5	1	3	9	13	37	23	11	18	5	10	135
Bútorkereskedő	2	—	5	9	10	21	21	20	26	10	4	128
Bőrárú-, bőrbútorkereskedő	3	1	6	17	27	37	45	55	39	19	31	280
Díszmű- és norinbergi árúkereskedő	16	3	5	13	18	20	12	9	14	5	3	118
Kötött-szövöttárú kereskedő	3	10	6	8	19	19	28	18	29	24	26	190
Kézmű- és rövidárúkereskedő	8	5	13	40	44	84	64	48	42	38	44	430
Vászon stb. kereskedő	15	13	17	40	63	81	69	84	90	58	95	625
Kelme-, szövet-, posztókereskedő	1	1	2	7	3	9	11	29	26	20	37	146
Selyem- és csipkekereskedő	6	8	9	24	15	20	17	15	11	12	13	150
Cipőkereskedő	3	2	7	9	23	44	52	48	34	14	1	237
Férfi és nőidivatkereskedő	2	2	7	37	43	112	104	95	91	32	32	557
Ruhakereskedő	4	8	9	8	18	29	30	33	52	19	20	230
Női- és férfikalapkereskedő	7	1	6	10	16	29	31	15	13	10	2	140
Cukorka- és gyümölcskereskedő	4	3	21	31	36	47	27	11	3	—	—	183
Fűszer- és gyarmatárúkereskedő	8	5	11	37	55	149	106	57	36	10	22	496
Csemegekereskedő	—	—	6	9	7	21	16	14	10	6	—	89
Szatócs	39	61	86	223	427	701	211	33	4	—	—	1.785
Élelmiszerkereskedő k. m. n	8	8	16	31	30	32	10	6	3	—	3	147
Tej-, sajt-, vajkereskedő	9	7	15	29	24	29	16	7	5	5	8	154
Borkereskedő	4	4	1	10	9	33	28	28	30	6	12	165
Dohánytőzsdés	64	171	449	166	21	10	7	2	1	—	—	891
Drogista	4	5	10	18	46	83	49	28	19	2	2	266
Festék- és enyvkereskedő	3	3	3	11	24	65	37	26	18	8	4	202
Könyv- és papírkereskedő	9	15	18	42	69	97	66	54	38	20	22	450
Zsibárús	2	4	9	57	50	67	9	1	1	—	1	201
Ócskaárúkereskedő	15	6	31	40	13	12	8	3	6	1	—	135
Bizományos k. m. n.	17	4	18	32	40	75	42	27	23	16	3	297
Bútorszállító	8	1	8	18	15	26	38	26	20	9	4	173
Gyümölcsárús (utcai)	50	50	129	344	205	99	19	2	3	—	—	901
Déligyümölcs- és cukorkakereskedő (utcai)	20	22	51	86	35	29	3	1	—	—	—	247
Élelmiszerárús (utcai)	16	9	20	51	17	14	—	—	—	—	—	127
Főzelék-, zöldségárús, (csarnoki)	46	58	171	532	320	163	17	10	—	2	—	1.319
Árús k. m. n.	208	163	394	1.181	652	401	40	23	3	—	—	3.065
Házaló, őszeres	90	106	150	218	49	14	1	—	—	—	—	628
Ügynök és alkusz	150	142	199	360	239	245	114	60	39	13	3	1.564
Lakásközvetítő-, ingatlanügynök	37	28	38	42	16	14	4	3	2	1	—	185
Tőzsdebizományos	35	12	16	25	13	13	5	1	1	—	1	122
Főösszeg	983	1.004	2.085	4.106	3.017	3.395	1.589	1.081	925	451	499	19.135

29. Kereskedők számának megoszlása a forgalom nagysága szerint. (Vége.)

Megnevezés	— 5	5 — 10	10 — 20	20 — 50	50 — 100	100— 250	250— 500	500—1.000	1.000—2.500	2.500—5.000	5.000—
	millió korona										
	—0·4	0·4—0·8	0·8—1·6	1·6—4·0	4 —8	8 —20	20 —40	40 —80	80 —200	200—400	400—
	ezer pengő évi minimális forgalom										
	b) *Százalékban*										
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	4·3	2·0	1·6	11·1	7·5	21·7	16·2	12·3	11·5	5·1	6·7
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	3·2	1·8	0·9	6·4	8·3	15·6	12·9	14·2	17·4	10·1	9·2
Kőszénkereskedő	1·1	—	7·5	14·0	15·0	19·4	7·5	4·3	12·9	5·4	12·9
Fa- és szénkereskedő	4·1	5·5	10·6	23·1	22·4	24·7	3·8	2·5	2·3	0·4	0·6
Vas- és vaskályhakereskedő	0·9	0·4	2·7	2·7	9·4	15·6	16·1	18·3	14·7	9·8	9·4
Háztartási, konyhaberendezési cikk kereskedő	2·4	3·3	7·3	12·2	16·3	30·1	17·9	4·1	3·2	—	3·2
Műszaki cikkekkel kereskedő	1·9	1·6	2·3	7·4	7·8	13·6	17·1	17·9	15·6	8·2	6·6
Porcellán-, üveg- és tükörkereskedő	3·7	0·7	2·2	6·7	9·6	27·4	17·1	8·2	13·3	3·7	7·4
Bútorkereskedő	1·6	—	3·9	7·0	7·8	16·4	16·4	15·6	20·4	7·8	3·1
Bőrárú-, bőrbútorkereskedő	1·1	0·4	2·1	6·1	9·6	13·2	16·1	19·6	13·9	6·8	11·1
Díszmű- és norinbergi árúkereskedő	13·5	2·6	4·2	11·0	15·3	16·9	10·2	7·6	11·9	4·2	2·6
Kötött-szövöttárú kereskedő	1·6	5·3	3·2	4·2	10·0	10·0	14·7	9·5	15·2	12·6	13·7
Kézmű- és rövidárúkereskedő	1·9	1·2	3·0	9·3	10·2	19·5	14·9	11·2	9·8	8·8	10·2
Vászon stb. kereskedő	2·4	2·1	2·7	6·4	10·1	13·0	11·0	13·4	14·4	9·3	15·2
Kelme-, szövet-, posztókereskedő	0·7	0·7	1·4	4·8	2·0	6·2	7·5	19·9	17·8	13·7	25·3
Selyem- és csipkekereskedő	4·0	5·3	6·0	16·0	10·0	13·3	11·3	10·0	7·4	8·0	8·7
Cipőkereskedő	1·3	0·8	3·0	3·8	9·7	18·6	21·9	20·2	14·4	5·9	0·4
Férfi és nőidivatkereskedő	0·4	0·4	1·3	6·7	7·7	20·1	18·7	17·0	16·3	5·7	5·7
Ruhakereskedő	1·7	3·5	3·9	3·5	7·8	12·6	13·0	14·4	22·6	8·3	8·7
Női- és férfikalapkereskedő	5·0	0·7	4·3	7·2	11·4	20·7	22·1	10·7	9·3	7·2	1·4
Cukorka- és gyümölcskereskedő	2·2	1·6	11·5	16·9	19·7	25·7	14·8	6·0	1·6	—	—
Fűszer- és gyarmatárúkereskedő	1·6	1·0	2·2	7·5	11·1	30·0	21·4	11·5	7·3	2·0	4·4
Csemegekereskedő	—	—	6·7	10·1	7·9	23·6	18·0	15·7	11·2	6·8	—
Szatócs	2·2	3·4	4·8	12·5	23·9	39·3	11·8	1·9	0·2	—	—
Élelmiszerkereskedő k. m. n	5·4	5·4	10·9	21·1	20·5	21·8	6·8	4·1	2·0	—	2·0
Tej-, sajt-, vajkereskedő	5·8	4·5	9·8	18·8	15·6	18·8	10·4	4·5	3·3	3·3	5·2
Borkereskedő	2·4	2·4	0·6	6·1	5·4	20·0	17·0	17·0	18·2	3·6	7·3
Dohánytőzsdés	7·2	19·2	50·4	18·6	2·4	1·1	0·8	0·2	0·1	—	—
Drogista	1·5	1·9	3·8	6·8	17·3	31·2	18·4	10·5	7·2	0·7	0·7
Festék- és enyvkereskedő	1·5	1·5	1·5	5·4	11·9	32·1	18·3	12·9	8·9	4·0	2·0
Könyv- és papírkereskedő	2·0	3·3	4·0	9·3	15·3	21·6	14·7	12·0	8·5	4·4	4·9
Zsibárús	1·0	2·0	4·5	28·3	24·9	33·3	4·5	0·5	0·5	—	0·5
Ócskaárúkereskedő	11·1	4·5	22·9	29·6	9·6	8·9	5·9	2·2	4·5	0·8	—
Bizományos k. m. n.	5·7	1·3	6·1	10·8	13·5	25·2	14·1	9·1	7·8	5·4	1·0
Bútorszállító	4·6	0·6	4·6	10·4	8·7	15·0	22·0	15·0	11·6	5·2	2·3
Gyümölcsárús (utcai)	5·6	5·6	14·3	38·2	22·7	11·0	2·1	0·2	0·3	—	—
Déligyümölcs- és cukorkakereskedő (utcai)	8·1	8·9	20·6	34·9	14·2	11·7	1·2	0·4	—	—	—
Élelmiszerárús (utcai)	12·6	7·1	15·7	40·2	13·4	11·0	—	—	—	—	—
Főzelék-, zöldségárús, (csarnoki)	3·5	4·4	13·0	40·4	24·2	12·4	1·3	0·7	—	0·1	—
Árús k. m n.	6·8	5·3	12·9	38·5	21·3	13·1	1·3	0·7	0·1	—	—
Házaló, őszeres	14·3	16·9	23·9	34·7	7·8	2·2	0·2	—	—	—	—
Ügynök és alkusz	9·6	9·1	12·7	23·0	15·3	15·7	7·3	3·8	2·5	0·8	0·2
Lakásközvetítő-, ingatlanügynök	20·0	15·1	20·5	22·7	8·7	7·6	2·2	1·6	1·1	0·5	—
Tőzsdebizományos	28·7	9·8	13·1	20·5	10·7	10·7	4·1	0·8	0·8	—	0·8
Főösszeg	5·1	5·2	10·9	21·5	15·8	17·7	8·2	5·7	4·9	2·4	2·6

Mielőtt a kereskedelem üzleti forgalmára kiszámított jellemző értékeket számszerűen közreadnók, még néhány szóval meg kell emlékeznünk azokról a matematikai fogalmakról, melyek a vizsgálatokhoz szükségesnek mutatkoznak. Mindenekelőtt az üzleti forgalom bizonyos átlagos, közepes értékének megállapítása válik szükségessé. Az egyszerű számtani átlag nem számítható ki, mert a forgalom összege nincs közölve, csak a kereskedők száma forgalmi nagyságkategóriák szerint és e kategóriák közül a legmagasabb csoport felfelé nincs is határolva. Ezért a közepes forgalom megállapítására a legcélszerűbben a mediánnak nevezett középérték használható. Ha az egyes forgalmi összegeket növekvő sorba állítjuk, akkor a számsor közepén levő adat lesz a medián (vagy középszám), tehát az az érték, melynél nagyobb vagy kisebb forgalom ugyanolyan számban fordul elő. Ez a mediánérték az egyes kereskedelmi ágazatokra nézve az alábbi tábla C-vel jelölt oszlopában található.

Hasonlóképen egyszerű a statisztikai sor másik jellemző adatainak, quartiliseknek értelmezése. A növekvő rendbe állított forgalmi összegek sorozata négy egyenlő részre osztható. Az első beosztásnál álló adatnak, melynél tehát a sor tagjainak $\frac{1}{4}$ része kisebb, $\frac{3}{4}$ része pedig nagyobb, első quartilis (Q_1) a neve. A harmadik quartilis (Q_3) viszont a sorozat felső $\frac{1}{4}$ részét választja el s így az adatok $\frac{3}{4}$ része annál alacsonyabb. Az alábbi tábla a két quartilis és a medián adatain kívül megadja a Q_1 és Q_3 átlagát is, mely utóbbi természetesen a mediánnal nem esik egybe, sőt épen a két adat eltérésének mértékéből lesznek majd bizonyos következtetések vonhatók. Közli a tábla ezenkívül a kereskedők létszámát is az egyes csoportokban, melyre a matematikai kifejezések vonatkoznak. (Lásd a 30. táblát a 83. oldalon.)

Első feladatunk a forgalom közepes értékeit összehasonlítás tárgyává tenni a különböző kereskedelmi ágazatok között. A forgalom középértékeit a 83. oldalon levő táblázat harmadik oszlopa tartalmazza. Az 1926. évben még a papírkorona volt a törvényes pénzegység, ezért táblázatunk is ily módon közli az adatokat. Hogy azonban az ott közölt összegek a jelenleg pengőben számoló olvasónak jobban áttekinthetők legyenek, második táblánk pengőértékre átszámítva is közzéteszi az adatokat. Ezuttal azonban új szempontok nyujtása kedvéért, nem a foglalkozási séma sorrendjében, hanem a közepes forgalom nagyságának rendjében soroljuk fel a kereskedelmi ágazatokat.

Adataink értelmezése alkalmával ismét nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az átalányozás miatt az adatok az üzleti forgalom minimumának tekintendők, melynél a valóságos forgalom minden valószínűség szerint nagyobb.

30. Budapesti kereskedők üzleti forgalmának jellemző értékei.

Kereskedelmi ág	Kereskedők száma	Első quartilis Q_1	Medián (Közepes forgalom) C	Harmadik quartilis Q_3	Quartilisek átlaga $\frac{Q_1 + Q_3}{2}$
	millió korona				
Gabona-, liszt-, termény- és takarmány-kereskedő	253	84·1	270·4	768·9	426·5
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	818	129·7	522·2	1.687·8	908·8
Kőszénkereskedő	93	65·4	168·8	1.625·0	845·2
Fa- és szénkereskedő	809	24·7	62·1	128·1	76·4
Vas-, vaskályhakereskedő	224	175·0	531·2	1.850·0	1.012·5
Háztartási, konyhaberendezési cikk kereskedő	123	49·4	137·5	273·6	161·5
Műszaki cikk kereskedő	257	134·4	467·9	1.262·5	698·5
Porcellán-, üveg-, tükörkereskedő	135	104·9	220·8	962·5	533·7
Bútorkereskedő	128	135·7	433·3	1.400·0	767·9
Bőrárú-, bőrbútorkereskedő	280	154·2	522·2	1.541·6	847·9
Díszmű-, norinbergiárúkereskedő	118	22·5	120·0	425·0	223·8
Kötött-szövöttárúkereskedő	190	112·5	600·0	2.678·5	1.395·5
Kézmű-, rövidárúkereskedő	430	97·9	320·0	1.293·7	695·8
Vászon-, vászonárú- és bélésárúkereskedő, rőfös	625	111·5	551·8	2.419·0	1.265·3
Kelme-, szövet- és posztókereskedő	146	531·2	1.366·6	5.000·0	2.765·6
Selyem- és csipkekereskedő	150	35·5	200·0	825·0	430·3
Cipőkereskedő	237	168·8	355·4	865·0	516·9
Férfi- vagy női divatárúkereskedő	557	167·0	413·5	1.119·5	643·3
Férfi-, egyen-, női- és gyermekruhakereskedő	230	153·1	581·8	1.904·0	1.028·6
Női és férfikalapkereskedő	140	80·0	253·8	600·0	340·0
Cukorka- és gyümölcskereskedő	183	38·4	97·8	230·2	134·3
Fűszer- és gyarmatárúkereskedő	496	108·0	233·7	504·8	306·4
Csemegekereskedő	89	103·1	268·8	618·8	361·0
Szatócs	1.785	55·2	106·7	187·1	121·2
Élelmiszerkereskedő k. m. n.	147	24·0	69·2	165·6	94·8
Tej, sajt-, vajkereskedő	154	27·9	96·1	275·0	151·5
Borkereskedő	165	150·8	385·0	1.287·5	719·2
Dohánytőzsdés	891	9·7	12·4	19·5	14·6
Drogista	266	88·5	176·8	396·9	242·7
Festék- és enyvkereskedő	202	116·6	225·0	550·0	330·8
Könyv- és papírkereskedő	450	73·0	198·7	685·0	379·0
Zsibárus	201	39·5	80·8	125·2	82·4
Ócskaárúkereskedő	135	13·4	28·1	68·1	40·8
Bizományos k. m. n.	297	54·1	142·5	440·0	247·1
Bútorszállító	173	83·1	297·7	786·1	434·6
Gyümölcsárus (utcai)	901	19·7	39·2	70·3	45·0
Déligyümölcs-, cukorkakereskedő (utcai)	247	14·2	23·0	56·3	35·3
Élelmiszerárus (utcai)	127	12·8	27·5	49·5	31·2
Főzelék-, zöldségárus (csarnoki)	1.319	22·5	41·9	72·3	47·4
Árus k. m. n.	3.065	20·0	36·1	71·9	46·0
Házaló, ószeres	628	8·1	17·5	29·4	18·8

31. Budapesti kereskedők 1926. évi üzleti forgalmának középértékei pengőre átszámítva, nagyság szerint.

Megnevézés	P	Megnevezés	P
Kelme-, szövet és posztókereskedő	109.328	Selyem- és csipkekereskedő	16.000
Kötött-szövöttárúkereskedő	48.000	Könyv- és papírkereskedő	15.896
Férfi-, egyen-, női- és gyermekruhakereskedő	46.544	Drogista	14.144
Vászon-, vászonárú- és bélésárúkereskedő, rőfös	44.144	Kőszénkereskedő	13.504
Vas- és vaskályhakereskedő	42.496	Bizományos k. m. n.	11.400
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	41.776	Háztartási cikkekkel kereskedő	11.000
Bőrárú, bőrbútorkereskedő	41.776	Díszmű, norinbergi árukkal keresk.	9.600
Műszaki cikkekkel kereskedő	37.432	Szatócs	8.536
Bútorkereskedő	34.664	Cukorka- és gyümölcskereskedő	7.924
Férfi- és női divatárúkereskedő	34.080	Tej-, sajt-, vajkereskedő	7.688
Borkereskedő	30.800	Zsibárus	6.464
Cipőkereskedő	28.432	Élelmiszerkereskedő k. m. n.	5.536
Kézmű- és rövidárúkereskedő	25.600	Fa- és szénkereskedő	4.968
Bútorszállító	23.816	Főzelék-, zöldségárus (csarnoki)	3.352
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	21.632	Gyümölcsárus (utcai)	3.136
Csemegekereskedő	21.504	Árus k. m. n.	2.888
Női és férfikalapkereskedő	20.304	Ócskaárúkereskedő	2.248
Fűszer- és gyarmatárúkereskedő	18.696	Élelmiszerárus (utcai)	2.200
Festék- és enyvkereskedő	18.000	Déligyümölcs-, cukorkakereskedő (utcai)	1.840
Porcellán-, üveg-, tükörkereskedő	17.664	Házaló	1.400
		Dohánytőzsdés	992

A tulajdonképeni kereskedelem első főcsoportjaiba tartozó kereskedelmi ágazatok közül *a forgalom összege tekintetében kiemelkednek az épületfakereskedők, a vaskereskedők, továbbá a műszaki cikkekkel, a bútorokkal és a bőrárúkkal kereskedők csoportjai.* A felsorolt ágakban ugyanis az évi minimális forgalom közepes színvonala az 500 millió koronát — 40.000 pengőt — meghaladja, vagy legalább is megközelíti. A tipikusan kiskereskedelmi üzemformák által jellemzett fa- és szénkereskedelem ezzel szemben alacsony forgalmi összeget képvisel, míg az első öt kereskedelmi főcsoport többi ágazataiban megállapított közepes forgalom értéke bizonyos átlagos színvonal körül helyezkedik el.

A textilkereskedelem általában jelentékeny mértékű forgalom lebonyolításával tünik ki a többi kereskedelmi ág soraiból. Itt szerepel a legnagyobb forgalmi összeg; a szövet- és posztókereskedelem ugyanis átlagosan 1367 millió korona évi forgalmat mutat ki, tehát meghaladja a 100 ezer pengős határt. A forgalom nagysága tekintetében a kötött-szövöttárúkkal való kereskedelem következik 600 millió koronás közepes forgalommal, melyet ismét a ruha-, majd a vászonárúkereskedelem követ. A textilkereskedelem csoportjában egyetlen olyan ágazat sem található, hol a forgalom középértéke 200 millió korona (16.000 P) alá sülyedne.

Az élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelem csoportjában már sokkal alacsonyabb forgalmi adatok szerepelnek. Különösen a tej-, sajt- és vajkereskedelem, továbbá a cukorkakereskedők csoportjában sülyed a forgalmi érték alacsony színvonalra, amelynél kisebb adatokkal csak a dohány-

tőzsdések csoportjában találkozunk. Hasonlóképen csekély a szatócsok forgalma is, míg a fűszer- és gyarmatárúkereskedők, valamint a csemegekereskedők esetében aránylag kedvezőbb viszonyokat állapíthatunk meg. Mindazonáltal jelentékenyebb mértékben egyedül a borkereskedelem által lebonyolított forgalom emelkedik ki az élelmezési cikkek kereskedelmének átlagos keretei közül.

A következő főcsoportba tartozó drogisták, nemkülönben a festék- és enyvkereskedők által lebonyolított forgalom a normális színvonalhoz áll közel. A két csoport közül egyébként a festékkereskedők állanak jobban 225 millió korona (18.000 pengő) évi forgalommal. Az átlagos színvonal jellemzi a könyv- és papírkereskedelmet is. Azon alcsoportok közül, amelyeket »vegyes kereskedelmi ágak« cím alatt szokott a statisztika összefoglalni, a zsibárúsok és ócskaárúsok forgalmának alacsony adataival szemben a bizományosok és bútorszállítók forgalma ismét normális színvonalon mozog.

Ezzel végigtekintettünk a kereskedelmi tevékenységnek azon ágain, melyek a tulajdonképeni kereskedelem csoportjait alkotják. A piaci kereskedelem forgalmi adatai az előbbiekkel összehasonlítva erősen alászállnak. A kis forgalmi összegeken kívül a piaci kereskedelmet az is jellemzi, hogy a különböző ágakra számított középértékek igen közel esnek egymáshoz, ami e kereskedelmi ágak rokonjellegére és egységes gazdasági alkatára enged következtetni. Nem kedvező tünet, hogy a kereskedőknek igen nagy hányada a forgalom értékének alacsony színvonalával jellemzett csoportokba esik. Itt találhatók olyan ágazatok, melyek ezernél több kereskedőt foglalnak össze, sőt 3000-re emelkedő taglétszámmal bíró ágazat is előfordul a legalacsonyabb forgalmat lebonyolító csoportok között. A piaci kereskedelemhez hasonlóan csekély forgalmi összeget érnek el a vándorkereskedelmet reprezentáló házalók is.

Összefoglalásképen *kiemelhető az a nagy különbség, mely az üzleti forgalom tekintetében a tulajdonképeni kereskedelmet a primitivebb üzemformáktól, a piaci és vándorkereskedelemtől elválasztja.* Ez utóbbiak által lebonyolított forgalom alacsony volta mindenesetre kedvezőtlen jelenség, az is kétségtelen azonban, hogy a tulajdonképeni kereskedelem magasabb forgalmából nem lehet minden további nélkül arra következtetni, hogy ott az anyagi viszonyok ugyanabban az arányban volnának kedvezőbbek. A *primitiv kereskedelmi formáknál nemcsak a forgalom, hanem a rezsi is lényegesen alacsonyabb.* A tulajdonképeni kereskedelem alkalmazottainak magas létszámával szemben e csoportban segédszemélyzet alig szerepel és nem terhelik a piaci és vándorkereskedelmet azok a költségek sem, melyek az üzletbérek, a fűtés-világítás, a befektetett tőke kamatozása és hasonló címeken a tulajdonképeni kereskedelemre hárulnak.

A tulajdonképeni kereskedelem és a piaci árúsok jövedelmi viszonyai között mutatkozó különbséget egyébként megmagyarázhatóvá teszik azok

a társadalmi és kulturális különbségek, melyek a két réteg között fennállnak. Az igények és életszükségletek különbözősége folytán a kereseti viszonyok eltérése bizonyos keretek között nem adhat aggodalomra okot. A tulajdonképeni kereskedelem egyes főcsoportjai közül egyébként az élelmiszerkereskedelem áll a forgalom tekintetében a piaci árúsok csoportjához a legközelebb, amint az jellegét és árúit tekintve természetesnek is mondható.

A forgalom mediánértékeinek tanulmányozása után egy lépéssel tovább megyünk az üzleti forgalom megoszlásának vizsgálatában. A medián csupán bizonyos átlagos értékét adta a forgalmi adatoknak, most azután annak megállapítása kerül sorra, hogy az egyes adatok miképen helyezkednek el a medián körül. Erre a kérdésre a quartilisek helyzete fog felvilágosítással szolgálni. Ennél a kérdésénél elsősorban az fogja a vizsgálatok tárgyát képezni, hogy mennyire tömörülnek az adatok a médián köré. *Ha az esetek túlnyomó része a médián körül sorakozik, akkor azt mondjuk, hogy a sornak kis szóródása van. A középérték ebben az esetben tipikus adat, mert az adatok túlnyomó részére jellemző. Ha a szóródás viszont nagy,* vagyis a forgalom adatai nem a médián körül, hanem a széles skálán eloszolva helyezkednek el, *akkor sok kisforgalmú kereskedővel szemben nagyforgalmú üzletek is előfordulnak* s így a médián nem az esetek túlnyomó részét képviseli, hanem csak az említett két szélsőség átlaga gyanánt fogható fel. *A szóródás tehát mintegy a különböző kereskedelmi ágak társadalmi és jóléti tagozódásának mértékét képezi.* A szóródás (diszperzió) mértéke a két quartilis távolsága által van jellemezve. Az első és a harmadik quartilis közé ugyanis kiszámításuk módja értelmében az eseteknek fele tartozik. Ha a két quartilis közel esik a médiánhoz, ez kis szóródásra mutat, míg egymástól távoleső quartilisok azt mutatják, hogy az adatok nem hajlamosak központ körül való tömörülésre. A matematikai statisztika[1]) a szóródás kifejezésére a quartilisek közének felét használja és azt quartilis diszperziónak (Q) nevezi. Ezt az adatot kereskedelmi főcsoportonkint következő táblánk első oszlopa tartalmazza. Képlete : $\frac{Q_3 - Q_1}{2}$.

A quartilis diszperzió abszolut értékben, vagyis millió koronákban, illetve pengőkben adja meg azt a közt, melybe az esetek fele tartozik. Ez a körülmény a vizsgálatok szempontjából abban a hibában szenved, hogy nem független a pénzegységtől, továbbá, hogy a medián magassága is bizonyos mértékben befolyással bír a szóródásra, amennyiben nagyobb középérték, tehát általában magasabb adatok mellett a puszta lehetősége is nagyobb annak, hogy a szóródás szélesebb határok között történjék. Ezért vezették be a relativ szóródás fogalmát, mely abban áll, hogy a diszperziót valamely

---

[1]) L. *Dr. Jordan Károly :* Matematikai statisztika. 110. oldal. — *Czuber, E. :* Die statistischen Forschungsmethoden, Wien, 1921. 101. oldal.

középérték százalékában fejezik ki. Ebben az esetben a quartilisek átlagához, $\frac{Q_3+Q_1}{2}$-höz viszonyítjuk a diszperziót, képlete tehát $v=\frac{Q_3-Q_1}{Q_3+Q_1}\,100$. A relativ szóródás nulla és 100 között ingadozhat. A relativ szóródás alábbi táblánk második oszlopában foglal helyet, míg a harmadik oszlop egyelőre figyelmen kívül hagyható, mert csak későbbi vizsgálatoknál lesznek adatai felhasználandók.

32. Szóródás és szimetria mértékei a kereskedők üzleti forgalmának adatainál.

Kereskedelmi ág	Quartilis diszperzió $\varrho=\frac{Q_3-Q_1}{2}$	Relativ szóródás $v=\frac{Q_3-Q_1}{Q_3+Q_1}\cdot 100$	Szimmetria mértéke $s=\frac{Q_3+Q_1-2C}{Q_3-Q_1}\,100$
	millió K	százalék	
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	342·4	80·1	45·6
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	779·1	85·7	49·8
Kőszénkereskedő	779·8	92·1	86·8
Fa- és szénkereskedő	51·7	67·7	27·7
Vas- és vaskályhakereskedő	837·5	82·8	51·0
Háztartási és konyhaberendezési cikk kereskedő	112·1	69·6	21·4
Műszaki cikkekkel kereskedő	564·1	80·7	41·0
Porcellán-, üveg-, tükörkereskedő	428·8	80·5	72·8
Bútorkereskedő	632·2	82·3	52·9
Bőrárú-, bőrbútorkereskedő	693·7	81·7	47·0
Díszmű- és norinbergiárúkereskedő	201·3	90·0	51·5
Kötött-szövöttárúkereskedő	1.283·0	92·0	62·0
Kézmű- és rövidárúkereskedő	597·9	85·9	62·9
Vászon-, vászonárú- és bélésárúkereskedő, rőfös	1.153·7	91·9	61·8
Kelme-, szövet- és posztókereskedő	2.234·4	80·9	62·5
Selyem- és csipkekereskedő	394·7	91·5	58·4
Cipőkereskedő	348·1	67·6	46·4
Férfi- vagy nőidivatárúkereskedő	476·2	65·8	48·2
Férfi-, egyen-, női és gyermekruhakereskedő	875·4	85·3	50·9
Női- és férfikalapkereskedő	260·0	76·5	33·1
Cukorka- és gyümölcskereskedő	100·9	74·8	33·4
Fűszer- és gyarmatárúkereskedő	198·4	64·7	36·6
Csemegekereskedő	257·9	71·5	35·7
Szatócs	66·0	54·2	21·9
Élelmiszerkereskedő k. m. n.	70·8	74·6	27·0
Tej-, sajt- és vajkereskedő	123·6	81·5	44·8
Borkereskedő	568·4	79·0	58·8
Dohánytőzsdés	4·9	33·6	44·9
Drogista	154·2	63·5	42·7
Festék- és enyvkereskedő	219·2	66·4	25·5
Könyv- és papírkereskedő	306·0	80·7	59·0
Zsibárus	42·9	52·0	3·2
Ócskaárúkereskedő	17·4	61·1	46·3
Bizományos k. m. n.	193·0	78·2	54·2
Bútorszállító	351·5	81·0	38·8
Gyümölcsárus (utcai)	25·3	56·4	22·9
Déligyümölcs- és cukorkakereskedő (utcai)	21·1	59·8	58·1
Élelmiszerárus (utcai)	18·4	59·0	19·9
Főzelék- és zöldségárus (csarnoki)	24·9	52·6	22·0
Árus k. m. n.	26·0	56·5	38·0
Házaló, ószeres	10·7	56·8	11·8

Első áttekintés céljából fenti táblázatnak a quartilis diszperzió adatait tartalmazó számoszlopán kell végigtekintenünk. Szembetűnők az egyes kereskedelmi csoportok között mutatkozó különbségek. Vannak ugyanis ágazatok, hol a kétmilliárd K-t is meghaladja az a köz, melybe az esetek fele tartozik, míg másutt alig néhány millió K-ra terjed az átlagtól való kilengések mértékét jelző határ. Ha azonban megfigyeljük a szóródás nagy mértéke által jellemzett kereskedelmi ágazatok forgalmának abszolut nagyságát, akkor látjuk, hogy a quartilis diszperzió magas értékei csaknem mindig tekintélyes forgalmi összeggel kapcsolatban fordulnak elő. Ez a körülmény magától értetődő, mert hiszen a kilengésre való ugyanolyan hajlam mellett is nagyobb összegeknél nagyobb számokkal vannak jellemezve azok a határok, melyek között a kilengések valóban végbemennek. A konkrét számadatok tehát teljes mértékben igazolták a matematikai statisztikának azt a korábban kifejtett álláspontját, miszerint a szóródás mértékét az átlaghoz való viszonyítás útján az abszolut számoktól függetleníti s így a relativ szóródás mértékét megállapítja.

A következőkben ezt a relativ mérőszámot vesszük vizsgálat alá és elsősorban annak nagyságrendjére vagyunk általában tekintettel. A relativ szóródási tényező százalékban kifejezve a 100%-ot nem érheti el. A szóródásnak igen nagy mértékére enged tehát következtetni, hogy a kereskedelmi csoportoknak számszerint fele (21) 75%-nál nagyobb szóródást mutat és ezek közül is 5 olyan csoport akad, hol a szóródás a 90%-ot is meghaladja. A kereskedelmi ágazatok másik felének szóródási tényezője 50 és 75% közé esik, míg 50% alatt csupán egy ágazat található. *Általában tehát a budapesti kereskedelem a forgalmi viszonyok szempontjából nem mutat egységes képet*, hanem az egyes kereskedelmi ágakon belül is igen nagy eltérések mutatkoznak az üzletek között az általuk lebonyolított forgalom tekintetében. Az üzleti forgalom adatai tehát kevés hajlandóságot mutatnak a központ körül való tömörülésre, hanem szélesen eloszolva jelentkeznek.

A következőkben az egyes kereskedelmi ágak összehasonlítását végezzük el. A legerősebb szóródást mutató csoportok többnyire a textilkereskedelem köréből kerülnek ki. Ez a kereskedelmi csoport szolgáltatja a legtöbb 90%-nál nagyobb szóródást mutató ágazatot és a körébe tartozó kilenc alcsoportból hat 80%-nál nagyobb szóródást mutat. Ezekből a számokból közvetlenül megállapítható az a tény, hogy *a textilkereskedelemben vannak legkevésbé kiegyensúlyozva a kereseti viszonyok és az egyes kereskedők által lebonyolított forgalom között itt mutatkozik a legnagyobb ellentét.* Mindez részben annak tulajdonítható, hogy *a nagykereskedelem a kiskereskedelemtől kevés kereskedelmi ágban van szervezetileg annyira elkülönítve, mint épen a textilkereskedelem körében*, ez a két üzemforma pedig a forgalmazott összeg tekintetében lényegesen eltér egymástól. Meglátszik azonban az adatokon a közelmult időszak hatása is, amennyiben *a jól megalapozott üzletek kedvező*

helyzetével szemben különösen ebben a csoportban sok az inflációs alapítás, melyek gyengeségük folytán az alacsony forgalmi tételek számát növelik.

Igen kevéssé egységes szervezetre enged következtetni a kőszénkereskedelem 92·1%-os szóródása is, ami ismét a nagykereskedelem és a kis elosztókereskedelem anyagi erejében és forgalmában mutatkozó különbségek rovására irandó. A fa- és szénpincék tulajdonosai által benépesített csoport viszont alacsony szóródást árul el, ami a kisegzisztenciák egységesebb gazdasági rétegére enged következtetni. A tulajdonképeni kereskedelem többi ágazatai általában a 80%-os színvonal körül mozognak, kivéve az *élelmiszerkereskedelmet, mely egységesebb összetétellel van jellemezve* és a kereskedői által lebonyolított forgalom adatai közelebb esnek az átlagos színvonalhoz. Itt általában 70—80%-ig terjedő szóródás mondható általánosnak. Feltűnően alacsony a diszperzió a vegyészeti cikkekkel való kereskedelem körében, amennyiben úgy a drogisták, mint a festék- és enyvkereskedők 70%-nál kisebb diszperziót mutatnak a forgalom közepes értékétől.

Ezzel végigtekintettünk azokon a kereskedelmi ágakon, melyek a tulajdonképeni kereskedelmet felépítették. Ha ezekkel az adatokkal szembeállítjuk a kereskedelem egyéb üzemformáit, feltűnő különbség állapítható meg. Míg a tulajdonképeni kereskedelem terén 60%-nál alacsonyabb szóródási érték csak elvétve fordul elő, addig a piaci és házalókereskedelem terén egyetlen csoport sem éri el ezt a határt. A kereskedelmi üzemformák tehát élesen elkülönülnek egymástól ebben a tekintetben is. *A tulajdonképeni kereskedelemben mutatkozó nagy divergenciával, a szélsőségek kiéleződésével szemben a piaci kereskedelem és a házalókereskedés sokkal egyöntetűbb képet mutat.* Az utóbbi csoportokban az egyének sokkal nagyobb hányada tömörül a forgalom középértéke körül, ami az átalányozás kiegyenlítő hatásán kívül arra is bizonyítékot szolgáltat, hogy a *piaci és házalókereskedelem tagjai egységesebb társadalmi réteget alkotnak.*

Általában megállapítható, hogy bizonyos összefüggés áll fenn a forgalom értékének nagysága és a szóródás között, mivel a forgalom nagyobb értéke rendszerint azzal kapcsolatos, hogy a diszperzió is nagyobb. Tisztább képet nyerünk a kérdésről, ha a szóródási tényezők nagyságkategóriáit szembeállítjuk az illető kereskedelmi ágak forgalmának középértékeiből számított átlaggal, amit az alábbi összeállítás tesz szemléltetővé:

Relativ szóródás %-ban	Kereskedelmi ágak száma	A forgalom medián értékeinek átlaga
90 felett	5	328·1
80—89	13	448·4
70—79	6	202·9
60—69	8	204·0
50—59	8	56·9
49 alatt	1	33·6

Annak ellenére, hogy a forgalom értéke nem arányosan esik vissza a szóródási tényező csökkenő kategóriáiban, mégis kétségtelen, hogy e két jellemző számadat között szoros összefüggés áll fenn. Ha tehát teljes párhuzamosság e két tényező között nem is állapítható meg, mégis kitünik, hogy *általában magas forgalmi adatokkal rendszerint nagy szóródás jár együtt* és fordítva. Minthogy a relativ szóródási tényező már a forgalom abszolut értékétől matematikailag nincs befolyásolva, a fenti körülmény hátterében társadalmi és gazdasági tényezők hatását kell felismernünk.

Az adatok tanusága szerint a kisembereket magában foglaló kisforgalmú kereskedelmi csoportok egységes felépítettségével szemben a nagy forgalmat lebonyolító kategóriák nagy egyenlőtlenséggel tűnnek ki. Ez a körülmény arra figyelmeztet, hogy *a kereskedelmi forgalom középértékének egyes kereskedelmi ágakban mutatkozó magasabb adatai nem nyugtathatnak meg teljes mértékben azzal, hogy ott kedvező gazdasági és szociális körülmények uralkodnának.* Egyrészt a gazdasági ellentétek kiéleződését jelenti az a tény, hogy a nagy forgalmat kimutató üzletekkel szemben igen sok egészen alacsony forgalmú kereskedő található, vagyis *a nagy átlagos forgalom dacára ezekben a csoportokban is nagy számmal fordulnak elő kedvezőtlen anyagi helyzetben levő kereskedők.*

Másrészt a gazdasági viszonyok kevéssé megalapozott voltára szolgáltat bizonyítékot a fenti körülmény, mert a sok bizonytalan egzisztencia, *a kiáltó ellentét, mely a normálisan megalapozott üzletek és a gyenge forgalmú kereskedők között épen a jelentékenyebb forgalmat lebonyolító kereskedelmi ágakban fennáll, a kereskedelmi erőviszonyok kiegyensúlyozatlan voltáról győzhet meg.* A kereskedelem háborús és inflációs nagy létszámemelkedése tehát még a fizetésképtelenségek és felszámolások felduzzadása árán sem simult hozzá kellőképen a gazdasági lehetőségekhez.

A táblázat utolsó oszlopa, mely a szimmetria mértékének nevezett számadatokat tartalmazza, még további bepillantást enged az üzleti forgalom statisztikai számsorainak megoszlásába. Arra a kérdésre, hogy miképen helyezkednek el az egyes esetek a középérték körül, a szóródási tényező csak az elhelyezkedés szűkebb vagy tágabb volta tekintetében adott felvilágosítást. A következő probléma az elhelyezkedés mikéntjére vonatkozik. Abban az esetben, ha az adatok a médiántól felfelé és lefelé egyformán oszlanak el, a számsort szimmetrikusnak mondjuk, ilyenkor a felső és alsó quartilis egyforma távolságra van a médiántól, továbbá az adatok tömörülése vagyis a leggyakrabban előforduló értékek a mediánnal egybe esnek. Ellenkező esetben a sor megoszlása a szimmetrikus, mikoris azt kell megvizsgálni, hogy az adatok zöme a medián felett vagy alatt található-e.

A fentiek értelmében a megoszlás szimmetrikus voltára nézve a két quartilis és a medián viszonylagos helyzetét kell figyelembe vennünk. Ha végigtekintünk adatainkon, úgy megállapíthatjuk, hogy szimmetrikus

megoszlás a kereskedők üzleti forgalmának adatainál egyáltalában nem fordul elő, még megközelítőleg is csak elvétve. Az első quartilis és a középszám közötti távolság minden esetben kisebb a középszám és a harmadik quartilis közénél, vagyis az adatok súlypontja az alsó határ felé tolódik el. Ha a matematika nyelvéről ismét a gazdasági megfontolások mezejére visszük át a kérdést, azt mondhatjuk, hogy *a kereskedők üzleti forgalmának leggyakrabban előforduló tételei a normális színvonal alatt, a kisebb forgalmú kategóriák felé sűrűsödnek.* Bár a forgalom korábban kimutatott középértékei sem voltak olyan magasak, hogy azokból túlságosan kedvező anyagi viszonyokra lehetett volna következtetni, még inkább fokozza a kedvezőtlen benyomást, hogy a leggyakrabban előforduló — tehát a budapesti kereskedelemre nézve tipikus — tételek a medián alatt helyezkednek el. A közepes forgalom aránylag magasabb értékét tehát csupán kevesebb számú kimagasló forgalmi összeg idézte elő, míg a budapesti kereskedők túlnyomó tömegei az átlagosnál kisebb forgalmat bonyolítanak le.

Az a körülmény egyébként, hogy a kereskedők legnagyobb száma az alacsony üzleti forgalomban osztozik, nem a budapesti kereskedelemre szorítkozó jelenség. Ez a tény a statisztikai vizsgálatok tanusága szerint általában minden olyan számsorra nézve többé-kevésbé érvényes, mely a jövedelmi, vagyoni vagy forgalmi viszonyok megoszlására vonatkozik.

Midőn a következőkben az egyes kereskedelmi ágak viszonyait tesszük ebben a tekintetben összehasonlítás tárgyává, a megoszlás szimmetrikus voltának jellemzésére konkrét számszerű kifejezésre van szükségünk, hogy a különböző kereskedelmi ágak között fennálló, de egyszerű áttekintés útján nem észlelhető különbségek megmérhetők legyenek. A szimmetria matematikai mértéke egyszerű folyománya a korábbi megfontolásoknak. Megállapítjuk azt a különbséget, mely a harmadik quartilis (Q_3) és a medián (C) között fennáll és ebből kivonjuk a medián és az első quartilis (Q_1) különbségét. Abból a célból, hogy ismét ne abszolut, hanem viszonyszámokat nyerjünk, ezt a különbséget még a két quartilis távolságával $(Q_3—Q_1)$ osztjuk. Ezek alapján a szimmetria (s) képlete így alakul:[1])

$$s = \frac{(Q_3 - C) - (C - Q_1)}{Q_3 - Q_1}$$

A számítás céljaira egyszerűbb formában:

$$s = \frac{Q_3 + Q_1 - 2C}{Q_3 - Q_1}$$

---

[1]) A szimmetria matematikai kifejezéseire nézve lásd: *Jordan Károly:* Matematikai statisztika. 110. oldal. — *H. L. Rietz.* (ed.): Handbook of mathematical statistics. 33. oldal.

A szimmetria mértéke —1 és +1 között ingadozhatik. (Táblázatukban az adatok százzal szorozva, %-os alakban szerepelnek.) Mérőszámunk akkor lesz nullával egyenlő, ha a két quartilis távolsága a mediántól egyforma, ekkor tehát a megoszlás szimmetrikus. Pozitiv aszimetria baloldalra, a kisebb értékek felé való eltolódást jelez, míg negativ mérőszám az ellenkezőjét. A 32. számú tábla utolsó oszlopában foglalt adatok tanusága szerint a kereskedelmi forgalom esetében kizárólag pozitiv aszimmetria fordul elő.

Az aszimmetria nagy foka által jellemzett kereskedelmi ágak ismét jellemző összefüggésre mutatnak. Elsősorban ismét a textilkereskedelem az a terület, hol csaknem kivétel nélkül, minden kereskedelmi ágazatban tekintélyes aszimmetria mutatkozik. Igen magas a szóbanforgó mérőszám ezenkívül a kőszénkereskedelem, továbbá a vaskereskedés, a bútorkereskedés stb. körében is. Mindazokban a kereskedelmi ágakban tehát, hol már a szóródás adatai is kevéssé homogén viszonyokra engedett következtetni, ugyanez állapítható meg más szempontból a szóródás adataiból is. *A legnagyobb egyenlőtlenség épen a legnagyobb forgalmú csoportokban érvényesül, míg a kisemberek által benépesített ágazatokban* — mint az élelmiszerkereskedelem kisebb forgalmú csoportjai, a piaci árúsok, a házalók és a zsibárúsok csoportja — *nagyobb egyöntetűség mutatkozik*, a kimutatott közepes forgalom sokkal szélesebb rétegre nézve jellemző.

Fenti számítások arról is meggyőznek, hogy még *a gazdaságilag jelentős tényezőt képviselő és nagyobb átlagos forgalommal kitűnő kereskedelmi ágak tagjainak is tekintélyes hányada anyagi szempontból nem igen haladja meg a létminimum színvonalát, hanem a kisexisztenciák sorsában osztozik.* Ez a megállapítás folytán az aszimmetria annak ellenére is fennáll, hogy ezekben a csoportokban a forgalom középszámai magasabb értéket képviseltek.

Mindezek a körülmények képet adhatnak azokról a nehézségekről, melyekkel a főváros kereskedőinek anyagi fennmaradásuk érdekében meg kell küzdeniök és egyszersmind magyarázatát adhatják annak a fizetésképtelenségi hullámnak, mely épen az 1926. évben, melyről adataink szólnak, tetőpontját érte el. Bár a fővárosi kereskedelmét, mint egységet tekintve, előnyösebb volna, ha az ellentétek kiéleződése helyett az anyagi viszonyok általános színvonala volna kedvezőbb, mégis bizonyos fokig enyhíti a bemutatott képet, hogy a fontosabb kereskedelmi ágakban a jól megalapozott rétegek is megfelelő forgalmi összegekkel vannak képviselve.

A budapesti kereskedelem helyzetének tárgyalása alkalmával több ízben hangsúlyoztuk, hogy adataink a legsúlyosabb gazdasági viszonyok idejéből származnak s így sötétebbre festik a képet, mint amilyen viszonyok a későbbi évek folyamán kialakultak. Már pusztán a kereskedelem gazdasági tényezőinek vizsgálatánál nyert tanulságok alapján joggal feltételezhetjük,

hogy az 1926. év óta bekövetkezett gazdasági javulás, kapcsolatban a kereskedők számának valamelyes megritkulásával, az üzleti forgalom tekintetében is bizonyos emelkedést, esetleg kiegyenlítődést hozott létre.

A kereskedelem üzleti forgalmára vonatkozó adatok 1926 után a forgalmi adó rendszerében bekövetkezett változások miatt nem jelenhettek meg a fentebb közölt feldolgozásban, mindazonáltal mód kínálkozik arra, hogy ezt a kérdést számszerű alapon is bemutassuk. Az általános forgalmi adó kérdéseiről ugyanis oly nagyszabású forrásmunkával rendelkezünk[1]), mely a kereskedelem forgalmi adójának alakulását is beható vizsgálat alá vonta. Számunkra a legnagyobb jelentőségű, hogy a mű illusztris szerzője, dr. Laky Dezső, aki legkiválóbb statisztikusunk, nem elégedett meg az anyag statisztikai feldolgozásával, hanem a forgalmi adózás egész történetét és joganyagát a tanulmány körébe vonta. Ezáltal helyes képet kapunk az 1926. évet követő időszak adatainak elbírálásához.

Az 1927. évben életbelépett adócsökkentési törvény (1927. évi V. t.-c.) alapján kiadott miniszteri rendeletek ugyanis számos enyhítést léptettek életbe a forgalmi adózás terén. (Ilyenek a kenyér és péksütemények forgalmi adójának eltörlése, az őrlemények egyszeri adóztatásának megvalósítása, a tüzelőanyagok váltságának életbeléptetése, a főzelékfélék mentesítése a forgalmi adó alól, a húsnak a vágás alkalmával történő egyszeri megadóztatása.) Mindezek a körülmények a forgalmi adóbevételek csökkenése irányában hatottak ki, amit adataink megítélésénél fokozott mértékben figyelembe kell venni.

33. A budapesti kereskedelem által fizetett forgalmi adó, kereskedelmi főcsoportok szerint. — 1926—1928.

Kereskedelmi főcsoport	Forgalmi adó összege pengőben		
	1926	1927	1928
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel kereskedők	997.915	873.573	675.087
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel kereskedők	1,364.644	1,492.089	956.035
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők	3,420.458	3,479.535	5,038.931
IV. Kő- agyag- stb. cikkekkel kereskedők	359.287	364.229	522.782
V. Fa-, bőr- és díszműárukkal kereskedők	1,668.485	2,174.060	2,425.908
VI. Fonó-szövőipari és ruházati cikkekkel kereskedők	9,986.594	10,444.794	10,129.835
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők	4,174.938	3,014.069	2,501.492
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	1,203.626	1,846.280	1,324.018
IX. Könyv- és műkereskedés	781.550	414.491	347.976
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1,045.568	922.214	1,482.656
XI. Piaci, utcai és házalókereskedelem	716.486	231.919	287.241
Összesen	**25,719.551**	**25,257.253**	**25,691.963**

[1]) *Dr. Laky Dezső:* Az általános forgalmi adó Budapesten 1921—1927. 1929. Statisztikai Közlemények. 57. kötet. 3. szám.

Az adatok első tanulsága, hogy 1927-ben alacsonyabb volt a befizetett forgalmi adó összege, mint egy évvel korábban. Hogy azonban ez a körülmény nem a kereskedelmi üzletmenet lanyhulásának, hanem egyedül az adókönnyítéseknek tulajdonítandó, világosan kitűnik abból a körülményből, hogy a visszaesés egy kivétellel azokban a főcsoportokban mutatkozik, melyek az adócsökkentés által érintve voltak. Így a mezőgazdasági és állati termékekkel való kereskedés, az élelmiszerkereskedelem, továbbá a piaci árusok adója jelentékenyen visszaesett. A kereskedelmi főcsoportok túlnyomó része ezzel szemben emelkedést jelez. Különösen kiemelendőnek tartjuk a legnagyobb összegeket képviselő textilkereskedelem, továbbá a vegyészeti cikkekkel, a bőr- és díszműárukkal való kereskedelem adójának (tehát forgalmának) emelkedését.

Az 1928. évben az általános gazdaságstatisztikai adatok tanulsága szerint az előző esztendő javuló irányzata meglassult, de hogy a fejlődés nem minden vonalon akadt meg, arra a fenti táblázat adatai is bizonyságot szolgáltatnak. Igaz, hogy a forgalom szempontjából a legnagyobb jelentőségű főcsoport, a textilkereskedelem megérezte a gazdasági helyzet gyengülését, de más kereskedelmi csoportok pótolták az itt mutatkozó hanyatlást, úgyhogy a kereskedelem forgalmi adójának főösszege — az adózók erősebb megterhelése nélkül — meghaladta az egy évvel korábbi kereteket. Ha pedig az adócsökkentések által érintett I., II., VII. és XI. főcsoportok elhagyásával állapítjuk meg a forgalmi adó összegét, akkor a három esztendőre 18·5, 19·6 és 21·3 millió pengőt mutathatunk ki, ami 15·1%-os emelkedésnek felel meg.

A számos kedvezőtlen tünet között tehát, melyeket a kereskedelem gazdasági és anyagi viszonyaira nézve megállapítanunk kellett, beszámolhatunk arról a folyamatról is, mely az 1925/26. évi mélypontról — ha nem is kimondott fellendülés —, de mégis kétségtelen javulás jeleit mutatta.

2. A kereskedők lakásviszonyai.

Egyike a legértékesebb statisztikai adatkincseknek a kereskedelemre nézve az 1925. évi népszámlálásnak az a része, mely a lakásviszonyokról nyújt tájékoztatást. Az anyagi viszonyok oly kevéssé hozzáférhető kérdéseibe való bepillantást ez a statisztikai anyag a legközvetlenebb módon teszi lehetővé. Különösen a főbérlők és albérlők egymáshoz mért aránya és a lakás nagysága a legszorosabb összefüggésben vannak azzal, hogy az illető foglalkozási, illetve kereskedelmi ágban milyen kereseti viszonyok uralkodnak.

Természetesen itt sem szabad szem elől téveszteni a háború utáni lakásviszonyok különleges voltát, épúgy, mint az iparosok lakásügyének tárgyalásánál is ez a körülmény teljes figyelemben részesült. A lakás-

változtatás nehézségei, a lakbérek kötöttsége mind olyan tényezők, melyek megakadályozzák, hogy a lakosság anyagi helyzetének megfelelő lakást foglaljon el. Ez a zavaró körülmény úgy felfelé, mint lefelé érvényesül. A jobb keresetre szert tett egyének a kötött lakásviszonyok mellett nem tudják szűkebb hajlékukat nagyobb lakással felcserélni, különösen nem az 1925. évben, mikor még távolról sem állott olyan bőségben lakás az újonnan épült házakban rendelkezésre, mint — ha magas áron is — e sorok megírásának idején. Másrészt viszont nem kevesen lehettek, kiknek jelenlegi jövedelme egyáltalában nem felelt meg annak a lakásnak, melyet az akkori, még olcsó kötött lakbérek mellett feladni nem kényszerült. Az ilyen, a gazdasági viszonyoknak meg nem felelő nagy lakásokban lakó egyének tekintélyes része mindenesetre albérlő tartásával igyekszik kihasználni a nagyobb lakás anyagi előnyeit, ami tehát arra int, hogy az albérleti viszonyok kérdését a mai viszonyok között fokozott mértékben kell szemügyre venni a lakáskérdés statisztikájának kiegészítése gyanánt.

Tárgyalásunk úgy ebben a részben, mint a következő fejezetekben — mikor az albérlő és cselédtartás kérdései kerülnek sorra — fokozatosan halad feladatának megvalósítása felé. Elsősorban a kereskedelmet a többi foglalkozási ággal állítja szembe, ez alkalommal azonban csak a bennünket közelebbről érdeklő foglalkozási osztályokat véve figyelembe. Ezután az önálló kereskedők főcsoportjai kerülnek tárgyalás alá, miáltal a kereskedelem különböző részeiben uralkodó lakásügyi (és közvetett úton jövedelmi) viszonyok már megvilágítást nyernek.

Ezt a gondolatot dolgozzák ki tovább vizsgálatunk következő részei, melyek a fontosabb alcsoportok (kereskedelmi ágak) főbb adatai alapján még mélyebben hatolnak a kereskedelem lakásviszonyainak taglalásába.

Felette sajnálatos, hogy a lakásviszonyok tanulmányozása csak az 1925. évi népszámlálás adatai alapján hajtható végre. A lakáskérdés korábban nem részesült olyan részletes feldolgozásban, hogy az egyes foglalkozási ágak foglalkozási viszony (önálló — alkalmazott) szerint is vizsgálat tárgyává tehetők lettek volna. Az 1906. évi népszámlálás ugyan kimutatta a lakásviszonyokat foglalkozás, illetve társadalmi rétegek szerint, de az önálló iparosokat és kereskedőket egy tételben foglalta össze, továbbá a lakásnagyságokat nem a szobák, hanem a helyiségek száma szerint részletezte. Mindezen okoknál fogva az 1925. évvel való összehasonlítás céljaira ezek az adatok sem használhatók fel. Bár ez a körülmény a tanulmány szempontjából sajnálatos, viszont annál inkább növeli az 1925. évi anyag értékét, hogy az önálló kereskedők — és hasonlóképen az önálló iparosok — lakásviszonyait elsőízben teszi kutatás tárgyává.

34. Az önálló kereskedők lakbérleti viszony szerint, a főbb foglalkozási osztályokkal összehasonlítva.

Megnevezés	A lakásul szolgáló bérlemény minősége szerint			Lakbérleti viszony szerint			Összesen
	Rendes lakás	Egyéb bérlemény	Intézeti háztartás	Főbérlő és családtagja	Albérlő és családtagja	Egyéb	
	a) *Abszolut számokban.*						
Önálló kereskedők	17.100	482	473	15.143	1.810	1.102	18.055
Kereskedelmi alkalmazottak	24.866	338	56	20.771	3.772	717	25.260
Önálló iparosok	60.529	1.883	1.126	49.671	10.142	3.725	63.538
Ipari alkalmazottak	97.165	1.762	2.424	75.041	19.558	6.752	101.351
Pénz-, hitel-, biztosításügy	16.918	19	116	13.589	2.662	802	17.053
Közlekedés	21.261	930	484	18.810	2.750	1.115	22.675
Közszolgálat és szabad foglalkozások	79.890	586	5.822	62.298	11.601	12.399	86.298
Összes kereső népesség...	**468.575**	**7.235**	**19.335**	**323.697**	**68.470**	**102.978**	**495.145**
	b) *Százalékban.*						
Önálló kereskedők	94·7	2·7	2·6	83·9	10·0	6·1	100·0
Kereskedelmi alkalmazottak	98·4	1·4	0·2	82·2	15·0	2·8	100·0
Önálló iparosok	95·2	3·0	1·8	78·2	16·0	5·8	100·0
Ipari alkalmazottak	95·9	1·7	2·4	74·0	19·3	6·7	100·0
Pénz-, hitel-, biztosításügy	99·2	0·1	0·7	79·7	15·6	4·7	100·0
Közlekedés	93·8	4·1	2·1	83·0	12·1	4·9	100·0
Közszolgálat és szabad foglalkozások	92·6	0·7	6·7	72·2	13·4	14·4	100·0
Összes kereső népesség...	**94·6**	**1·5**	**3·9**	**65·4**	**13·8**	**20·8**	**100·0**

Első táblázatunk a fontosabb foglalkozási osztályok lakásviszonyainak adatai közül a lakásul szolgáló bérlemény minősége és a lakbérleti viszony szerint való tagozódást ragadja meg. Az adatok első része azt a kérdést világítja meg, hogy a lakosságnak milyen része lakik rendes lakásban és mely része az, mely nem kimondottan lakás céljaira szolgáló helyiségben — műhelyben, üzlethelyiségben, raktárban stb. — lakik. Ez a részletezés »intézeti háztartásban« cím alatt foglalja össze a szállodákban, laktanyákban, kórházakban lakó és egyéb tömeges elszállásolásban részesülő egyéneket.

A rendes lakásban lakó kereskedők aránya 94·7%-kal a fővárosi lakosság átlagához áll közel s így ebben a tekintetben helyzetük nem jobb az átlagos viszonyoknál, ha nem is rosszabb annál. »Egyéb bérleményben«, vagyis ebben az esetben külön lakás híján üzlethelyiségében 482 budapesti kereskedő lakik, akik százalékban kifejezve viszont elég tekintélyes arányt képviselnek a többi foglalkozási ággal szemben. Az »egyéb bérlemények« lakóinak 2·7%-os aránya jóval felülmulja úgy az átlagos viszonyokat, mint a kereskedelem alkalmazottai esetében mutatkozó 1·4%-os arányszámot is. Ennek a jelenségnek könnyű magyarázatát adni. *Az üzlethelyiséggel rendelkező önállók esetében természetesen sokkal inkább nyílik lehetőség arra, hogy a rendes lakás nélkülözhető legyen, mint az alkalmazásban*

levők életviszonyai között. Az már ismét más lapra tartozik, hogy mennyire jellemző tünet, ha ezt a lehetőséget számosan igénybe is veszik. Az »egyéb bérlemények« aránya egyébként az ipar körében is az önállók soraiban magasabb, sőt 3%-os arányával a kereskedőket is felülmulja. Az iparban tehát inkább el van terjedve a munkahelyiségnek lakás céljára való felhasználása, mint a kereskedelemben. Az intézeti háztartásban kimutatott egyének viszont a kereskedelemben szerepelnek magasabb arányszámokkal. Ez a körülmény is teljes magyarázatot talál a kereskedelem jellegében, ha meggondoljuk, hogy *a kereskedelem mozgékony mivolta, üzleti utazásai a szállodákban tartózkodó kereskedők számában szükségképen megnyilvánul.* Ebben a tekintetben a kereskedelem az összes gazdasági jellegű foglalkozási ágak között az első helyet foglalja el, míg az összlakosság esetében mutatkozó magas arányszám a kimondottan intézeti háztartásban elhelyezkedő ágazatok (pl. véderő) befolyására állott elő.

Táblázatunk második részéből különösen a főbérlők és albérlők aránya érdemel különös figyelmet. Ez a kérdés mélyen belevág az anyagi helyzet megvilágítását célzó vizsgálatokba. Az önálló kereskedelem adataink e részének világánál már jóval kedvezőbb beállításba kerül, mint előző fejtegetéseink folyamán. *Valamennyi foglalkozási ág közül ugyanis az önálló kereskedelem az, mely a főbérlők legmagasabb arányával tűnik ki.* Az is megállapítható azonban, hogy a kereskedelem önállóinak adatai a közlekedést nem sokkal mulják felül és közel állanak ahhoz a kereskedelmi segédszemélyzet adatai is.

Az albérleti lakásban lakók aránya tekintetében még inkább kiválik a kereskedelem a többi foglalkozás köréből. *Az a körülmény ugyan nem teljesen megnyugtató, hogy minden tizedik önálló kereskedő albérleti lakásban helyezkedik el,* holott a kereskedőréteget rendszerint mint anyagi tekintetben kiváltságos osztályt szokták tekinteni. *Ezzel a meggondolással szemben áll azonban az a tény, hogy az albérlők tekintetében ilyen »alacsony« arányszámot egyetlen más foglalkozási ág sem tud felmutatni.* Még legközelebb áll hozzá a közlekedés, hol 12% lakik albérletben, majd a közszolgálati és szabadfoglalkozási ágak következnek, 13·4%-os aránnyal. A kereskedelem segédszemélyzetének soraiban már 15% az albérlő, még magasabb az önálló iparosok közt, kiket ismét az ipar segédszemélyzete halad meg.

Mindezekből összefoglalólag kitűnik, hogy *ha a főbérleti lakás hiányát a jövedelmi viszonyok kedvezőtlen jelének tekintjük és viszont, akkor a kereskedelemről, mint anyagi tekintetben jobb viszonyok között élő rétegről beszélhetünk. Igaz viszont, hogy a kereskedők körében súlyosabban esik latba az a 10% albérlő is, mint más foglalkozás esetében.* Az önálló kereskedők — mint a korviszonyok tárgyalásánál látni fogjuk — az idősebb korosztályok nagy szerepe által

vannak jellemezve. A hosszú működés után önállóságot elért idősebb, többnyire tehát családos kereskedők esetében sokkal feltűnőbb azok albérlők gyanánt való szereplése, mint más foglalkozásokban, hol nagyszámban szerepelnek fiatal korban lévő, életpályájuk kezdetén álló egyének.

A következő feladat a lakásviszonyok legjellemzőbb adatainak, a lakás nagyságának megfigyelése a különböző foglalkozási osztályokban.

35. Önálló kereskedők a lakás nagysága szerint, a főbb foglalkozási osztályokkal összehasonlítva.

Foglalkozási osztály	0[1])	1	2	3	4	4—	egyéb bérleményben	Összesen
	szobás lakásban							
	lakó kereső foglalkozású egyének száma							
	a) *Abszolut számokban.*							
Önálló kereskedők	4	4.141	5.362	3.198	1.421	621	396	15.143
Kereskedelmi alkalmazottak	32	10.647	6.463	2.329	694	438	168	20.771
Önálló iparosok	257	27.927	14.462	3.973	1.244	653	1.155	49.671
Ipari segédszemélyzet	365	57.426	12.018	3.557	728	352	595	75.041
Pénz-, hitel-, biztosításügy	—	3.572	4.793	3.219	1.458	537	10	13.589
Közlekedés	2	11.242	4.735	1.565	408	158	700	18.810
Közszolgálat és szabad foglalkozás	98	20.260	20.192	12.241	5.843	3.568	96	62.298
Összes kereső népesség	**968**	**169.827**	**84.751**	**39.370**	**16.248**	**9.147**	**3.386**	**323.697**
	b) *Százalékban.*							
Önálló kereskedők	0·0	27·4	35·4	21·1	9·4	4·1	2·6	100·0
Kereskedelmi segédszemélyzet	0·2	51·3	31·1	11·2	3·3	2·1	0·8	100·0
Önálló iparosok	0·5	56·2	29·2	8·0	2·5	1·3	2·3	100·0
Ipari segédszemélyzet	0·5	76·5	16·0	4·7	1·0	0·5	0·8	100·0
Pénz-, hitel-, biztosításügy	—	26·3	35·3	23·7	10·7	3·9	0·1	100·0
Közlekedés	0·0	59·8	25·2	8·3	2·2	0·8	3·7	100·0
Közszolgálat és szabad foglalkozás	0·1	32·6	32·5	19·6	9·4	5·7	0·1	100·0
Összes kereső népesség	**0·3**	**52·5**	**26·2**	**12·2**	**5·0**	**2·8**	**1·0**	**100·0**

A lakás nagyságára vonatkozó adatok világánál még határozottabban bontakoznak ki azok a tanulságok, amelyeket korábbi adataink során nyertünk. *Az önálló kereskedelem lakásviszonyai valóban kiválnak a többi foglalkozás köréből, ha nem is foglalják el mindenütt a legelső helyet.* Adataink

[1]) Csak konyhából álló lakások.

közül mindjárt szembetűnik az a viszonylag alacsony arányszám, mellyel a kereskedők a legkisebb, egy szobából álló lakásokból részesednek. *Igaz, hogy az önálló kereskedőknek is több mint ¼ része a szegénysorsúak lakásában, egyszobás lakásokban helyezkedik el.* Ez az önmagábanvéve nem kedvező megállapítás azonban egészen más szinezetet nyer, ha szembeállítjuk vele akár a többi itt felsorolt fontosabb foglalkozási osztályokat, akár a budapesti lakosság átlagos viszonyait. *Hiszen a kereskedők 27·4%-os arányával szemben a főváros kereső lakosságának több, mint felerésze — 52·8%-a — egyszobás és annál kisebb lakásban szorul össze,* sőt ez az arányszám egyes foglalkozásoknál még sokkal magasabbra emelkedik, melyek közül csupán a közlekedés 60%-os és az ipari alkalmazottak 76·5%-os arányát emeljük ki. Míg a főbérleti és albérleti viszonyok terén az önálló kereskedelem alkalmazottaitól nem sok eltérést mutatott, addig most már teljes mértékben érvényesül az önállók kedvezőbb lakásügyi helyzete. A kereskedelmi alkalmazottak körében az egyszobás a jellegzetes lakástípús (az arányszám 51·3%) ami tehát igen jelentékenyen felülmulja az önállók fentebb bemutatott arányszámait.

A következő csoportban, a kétszobás lakásoknál már megfordul a helyzet. Az önálló kereskedőknek kb. ⅓ része ebben a lakástípusban találja otthonát, nagyobb hányada tehát, mint ami az átlagos budapesti viszonyoknak és nagyobb — ha nem is sokkal — mint ami a kereskedelmi segédszemélyzet körében uralkodó viszonyoknak megfelel. Ugyanezt az alakulást volt módunk megfigyelni az önálló iparosok adatainak vizsgálatánál is. Ott is már kétszobás lakásoknál változott a helyzet, úgy, hogy azon alul az alkalmazottak, innen kezdve pedig az önállók soraiban mutatkozott magasabb arányszám. Lehetetlen itt újra rá nem mutatni arra a feltűnő körülményre, mely a budapesti lakásviszonyokra oly jellemző, t. i. hogy *már a kétszobás lakás is a viszonylagos jómód jele gyanánt mutatkozik, mely ennélfogva csak a kedvezőbb anyagi helyzetben levő foglalkozási osztályokban fordul elő nagyobb számmal.*

A mind tágasabb lakáskategóriák felé haladva mind jobban erősödik az a különbség, mely az önálló kereskedőket a kereskedelem segédszemélyzetétől, az önálló iparosoktól és általában a legtöbb foglalkozási osztálytól elválasztja. Háromszobás lakásban az átlagos 12·2% helyett 21·1%-ban találunk kereskedőket, a négyszobás lakásnagyság pedig 9·4%-os szerepet játszik az önálló kereskedelem és csupán 5%-osat a többi foglalkozások körében. Ugyancsak fennáll ez a különbség a négy szobánál nagyobb lakások esetében 4·1, illetve 2·8%-os arányszámokkal. *Ezek a számok minden kétséget kizáróan a kereskedelem lakásviszonyainak kedvezőbb voltáról tesznek tanuságot. Az is igaz azonban, hogy az önálló kereskedők a nagyobb lakások közül egyetlen lakáskategóriában sem foglalják el az első helyet.* A 3—4 szobás lakásokban a pénz-, hitel- és biztosításügy éri el a legmagasabb arányszámokat, annak

ellenére, hogy ez a foglalkozási osztály döntő többségben alkalmazásban levő egyénekből tevődik össze. A négynél több szobából álló lakásokban pedig a közszolgálati és szabadfoglalkozási ágaké az elsőség, melynek tagjai a kereskedelem imént említett 4·1%-os arányával szemben 5·7%-ban helyezkednek el ezekben a nagylakásokban. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy pusztán ebből a tényből nem volna jogosult ez utóbbi foglalkozási osztály — kiváltkép a közalkalmazottak — lakásviszonyainak különösen kedvező voltára következtetni. Nem jogosult már csak azért sem, mert a nagylakások adatai kevésszámú egyént ölelnek fel, míg e foglalkozási osztály tagjainak is csaknem $^1/_3$ részét egyszobás lakásban találta a statisztika. Ez már magában is ellentmond annak a feltevésnek, mintha e foglalkozás körében uralkodó lakásviszonyok akár csak megfelelnének annak, amit társadalmi helyzete megkíván.

Mindezek alapján az önálló kereskedők lakásviszonyait, ha nem is a legkiválóbbnak minden foglalkozási osztály között, de mindenesetre az átlagosnál jóval kedvezőbbnek találtuk. E jelenség regisztrálásánál azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a lakásügyi adatokat csak igen nagy körültekintéssel szabad elbírálnunk. Bár a statisztikai adatok helyessége ellen e téren a legkevésbé merülhet fel kifogás és segítségükkel a tényekhez híven állapíthatjuk meg a való helyzetet, viszont a lakásnagyság puszta megállapítása által még nem vettük tekintetbe azt a számos társadalmi, családi és lélektani körülményt, mely az életviszonyok sokoldalúsága folytán állandóan befolyásolja és alakítja a lakásviszonyokat is. Kétségtelen, hogy *a lakáskérdés a különböző társadalmi osztályok esetében lényegesen más megítélés alá kell, hogy essék.* Az igények, a társadalmi miliő és sok más körülmény hozza magával, hogy a munkáscsalád esetleg nem is kívánkozik háromszobás lakás után, míg egy társadalmi szerepet vívő önálló kereskedő vagy tisztviselő — különösen, ha családos — már nem tartja megfelelőnek a maga számára a kétszobás lakást és kedvezőtlen tünet, ha nagyobb lakáshoz jutni nem képes. A körülmények ily alapon való megítélése mellett természetesen nem könnyű eldönteni, hogy az önálló kereskedelem és más foglalkozási osztályok (pl. a segédszemélyzet) között mutatkozó különbség valóban az önálló kereskedelem anyagi viszonyainak kedvező voltára szolgáltat-e bizonyítékokat. Ha azonban e téren ítéletet akarnánk mondani, ezzel már ingoványos talajra lépnénk, miáltal messze eltávolodnék a számokkal bizonyítható megállapításokat kereső statisztikus tulajdonképeni feladatától. Megelégedhetünk tehát azzal, ha ezekre a szociális körülményekre rámutatva kizárólag a lakásviszonyok adatainak vizsgálatával foglalkozunk.

A kereskedelem helyzetének a többi foglalkozási osztály távlatában való szemléltetése után következő adataink alapján az egyes kereskedelmi főcsoportokban uralkodó viszonyokat mutatjuk be, mindenekelőtt a lakásul szolgáló bérlemény minőségére való tekintettel.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

36. Kereskedők a lakásul szolgáló bérlemény minősége szerint.

Kereskedelmi főcsoport	Rendes lakás	Egyéb bérlemény	Intézeti háztartás	Összesen	Rendes lakás	Egyéb bérlemény	Intézeti háztartás
	abszolut számokban				százalékban		
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel kereskedők	1.228	37	24	1.289	95·2	2·9	1·9
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel kereskedők	913	47	10	970	94·1	4·9	1·0
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők	1.186	37	7	1.230	96·4	3·0	0·6
IV. Kő-, agyag- és üvegipari cikkekkel kereskedők	191	10	2	203	94·1	4·9	1·0
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal kereskedők	993	17	4	1.014	97·9	1·7	0·4
VI. Fonó-szövőipari és ruházati cikkekkel kereskedők	3.198	79	27	3.304	96·8	2·4	0·8
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők	3.757	195	18	3.970	94·6	4·9	0·5
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	657	18	2	677	97·0	2·7	0·3
IX. Könyv- és műkereskedés	408	13	131	552	73·9	2·4	23·7
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1.068	9	1	1.078	99·1	0·8	0·1
Kereskedő k. m. n.	3.501	20	247	3.768	92·9	0·5	6·6
Összesen	**17.100**	**482**	**473**	**18.055**	**94·7**	**2·7**	**2·6**

Ha rendes lakásban lakó kereskedők magas arányát kedvező, az »egyéb bérleményben« lakókét pedig kedvezőtlen jelnek tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy e téren a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelemben és a vegyes kereskedelmi ágakban találjuk a legmegfelelőbb viszonyokat. Kimutatásunkban szerepel ezzel szemben három olyan főcsoport — az erdei és bányászati termékekkel, az agyag- és üvegárúkkal, végül az élelmezési cikkekkel való kereskedelem — hol az »egyéb bérleményben«, tehát ebben az esetben főleg az üzlethelyiségükben lakó kereskedők aránya egyaránt magas és csaknem 5%-ot ér el az átlagos 2·7%-kal szemben. Ugyancsak meghaladja az átlagos színvonalat az egyéb bérlemények lakóinak aránya az állatokkal és mezőgazdasági terményekkel, továbbá a vas- és fémárúkkal való kereskedelem körében is. Az intézeti háztartásban lakó kereskedők aránya tekintetében a könyv- és műkereskedés feltünően magas szereplésétől eltekintve a külön megnevezés nélküli kereskedők válnak ki. Ez a körülmény annak a már többször említett feltevésnek ad igazat, mely szerint az átmenetileg Budapesten tartózkodó kereskedők tekintélyes számmal szerepelnek ez utóbbi csoport tagjai között. Következő táblánk a lakbérleti viszonyokat részletezi kereskedelmi főcsoportok szerint.

37. Önálló kereskedők a lakbérleti viszony szerint, kereskedelmi főcsoportonkint.

Kereskedelmi főcsoport	Főbérlő és családtagja	Albérlő és családtagja	Egyéb	Összesen	Főbérlő és családtagja	Albérlő és családtagja	Egyéb
	abszolut számokban				százalékban		
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel kereskedők	1.077	147	65	1.289	83·6	11·4	5·0
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel kereskedők	853	79	38	970	88·0	8·1	3·9
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők	1.087	119	24	1.230	88·4	9·7	1·9
IV. Kő-, agyag- és üvegipari cikkekkel kereskedők	173	17	13	203	85·2	8·4	6·4
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal kereskedők	909	83	22	1.014	89·7	8·2	2·1
VI. Fonó-szövőipari és ruházati cikkekkel kereskedők	3.017	216	71	3.304	91·3	6·5	2·2
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők	3.595	265	110	3.970	90·5	6·7	2·8
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	590	74	13	677	87·2	10·9	1·9
IX. Könyv- és műkereskedés	368	38	146	552	66·7	6·9	26·4
X. Vegyes kereskedelmi ágak	967	89	22	1.078	89·8	8·2	2·0
Kereskedő k. m. n.	2.507	683	578	3.768	66·6	18·1	15·3
Összesen	**15.143**	**1.810**	**1.102**	**18.055**	**83·9**	**10·0**	**6·1**

Azok közül a kereskedelmi főcsoportok közül, melyeket fentebb a rendes lakások aránya alapján kedvezőtlenebb helyzetben levőknek nyilvánítottunk, az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel, továbbá a vas- és fémárúkkal való kereskedelem itt is kiválik az albérlők magas aránya folytán. Ezekhez csatlakozik azonban — ami új jelenség — a gyógy- és vegyészeti cikkek kereskedelme, valamint a külön megnevezésnélküli kereskedők tömege, mely utóbbi csoportban éri el az albérletben lakó kereskedők aránya 18%-kal a maximumot. Ez a jelenség nem kedvező tünet az illető főcsoportban uralkodó lakás- és ezzel együtt a kereseti viszonyokra nézve. A főbérleti lakások megfelelő aránya (90% körül) viszont ismét a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelmet és a vegyes kereskedelmi ágakat jellemzi, de még ezeknél is kedvezőbb viszonyokat találunk ez alkalommal a textil- és az élelmezési kereskedelem körében.

Eddigi adataink tehát meglehetős változatossággal jellemezték a kereskedelem különböző részeiben uralkodó lakásviszonyokat és még nem alakult ki olyan egységes kép, mely az egyik vagy másik kereskedelmi csoportnak a többiek fölött való határozott fölényére engedett volna következtetni. Mélyebb bepillantást következő táblánk fog biztosíthatni a lakásügy kérdéskomplexumába, mely a lakás nagysága szerint részletezi az egyes főcsoportok tagjainak számát.

38. Önálló kereskedők száma lakásnagyság szerint, kereskedelmi főcsoportonkint.

Kereskedelmi főcsoport	0[1])	1	2	3	4	4—	Egyéb bérleményben	Összesen
	szobás lakásban							
	lakó kereskedők							
	a) *Abszolut számokban.*							
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel kereskedők	2	383	346	184	90	44	28	1.077
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel kereskedők	—	297	221	158	89	50	38	853
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők	—	187	362	300	139	63	36	1.087
IV. Kő-, agyag- és üvegipari cikkekkel kereskedők	—	40	70	33	17	10	3	173
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal kereskedők	1	171	375	230	91	31	10	909
VI. Fonó-szövőipari és ruházati cikkekkel kereskedők	—	468	1.173	814	347	149	66	3.017
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők	1	1.444	1.265	466	164	77	178	3.595
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	—	136	228	144	54	18	10	590
IX. Könyv- és műkereskedés	—	70	125	109	40	18	6	368
X. Vegyes kereskedelmi ágak	—	250	343	226	98	46	4	967
Kereskedő k. m. n.	—	695	854	534	292	115	17	2.507
Összesen	**4**	**4.141**	**5.362**	**3.198**	**1.421**	**621**	**396**	**15.143**
	b) *Százalékban.*							
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel kereskedők	0·2	35·6	32·1	17·1	8·3	4·1	2·6	100·0
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel kereskedők	—	34·8	25·9	18·5	10·4	5·9	4·5	100·0
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők	—	17·2	33·3	27·6	12·8	5·8	3·3	100·0
IV. Kő-, agyag- és üvegipari cikkekkel kereskedők	—	23·1	40·5	19·1	9·8	5·8	1·7	100·0
V. Fa-, bőr- és diszműárúkkal kereskedők	0·1	18·8	41·3	25·3	10·0	3·4	1·1	100·0
VI. Fonó-szövőipari és ruházati cikkekkel kereskedők	—	15·5	38·9	27·0	11·5	4·9	2·2	100·0
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők	0·0	40·2	35·2	13·0	4·6	2·1	4·9	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	—	23·1	38·6	24·4	9·2	3·0	1·7	100·0
IX. Könyv- és műkereskedés	—	19·0	34·0	29·6	10·9	4·9	1·6	100·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	—	25·8	35·5	23·4	10·1	4·8	0·4	100·0
Kereskedő k. m. n.	—	27·7	34·1	21·3	11·6	4·6	0·7	100·0
Összesen	**0·0**	**27·4**	**35·4**	**21·1**	**9·4**	**4·1**	**2·6**	**100·0**

[1]) Csak konyhából álló lakások.

A lakások nagyságára vonatkozó adatok nyujtanak leginkább módot arra, hogy a kereskedelem egyes részeiben uralkodó viszonyokról képet nyerjünk. Első főcsoportunk, *az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelem itt is a lakásviszonyok kedvezőtlen volta által tűnik ki.* Az egyszobás lakások aránya igen erős ebben a főcsoportban, viszont a 2 szobától felfelé mindinkább elmarad a lakáskategóriák telítettsége az átlagos színvonal mögött. Különösen a háromszobás lakások esetében nagy a különbség, tehát épen a középosztálynak megfelelő lakástípus van legkevésbé képviselve. A 4 szobánál nagyobb lakások viszont ismét az átlagos aránnyal fordulnak elő. Mindezekre a körülményekre magyarázatot ad a főcsoport összetétele: a főként kisárusokból álló zöldség, baromfi stb. kereskedelem mellett a nagylakásokat benépesítő gabona- és élőállatkereskedelem is képviselve van.

Még kedvezőtlenebb a kép, amelyet az élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelem adatainak áttekintése útján nyerünk. Az egyszobás lakások aránya 40%-os színvonalával az egész kereskedelemben itt éri el a maximumot. Igaz, hogy emellett a kétszobás lakások képviselete sem túlságosan alacsony, viszont 3 szobától felfelé ismét itt találjuk minden kereskedelmi főcsoport közül a legalacsonyabb arányszámokat. Így a 3 szobás lakásokban az átlagos 21% helyett az élelmiszerkereskedelemben csak 13%-ot találtunk, négyszobás lakásban pedig az átlagos 9·4% helyett mindössze 4·5%-ot. Hasonló a helyzet a négy szobánál nagyobb lakásoknál, hol a szóbanforgó főcsoport 2·1%-os arányt ér el, ami épen felét képezi az átlagos arányszámnak. Az élelmiszerkereskedelemben helyet foglaló sok egészen kisexisztencia (szatócs, dohánytőzsdés stb.) magyarázatot nyujt adataink ilyetén alakulására, de nem enyhítheti az itt uralkodó lakásviszonyokra vonatkozó kedvezőtlen következtetéseinket.

Találunk még egy kereskedelmi főcsoportot, melyben az egyszobás lakások aránya feltünően magas, még pedig a fával, erdei és bányászati termékekkel foglalkozó kereskedelmet. A nagyobb lakáskategóriákat tekintve azonban itt érdekes jelenségekre bukkanunk. A közepes nagyságú lakások igen kevéssé vannak képviselve a többi főcsoporthoz képest, a nagy lakásoknál azonban megváltozik a helyzet. A négyszobás lakásoknál elérik az átlagos színvonalat, a még nagyobb lakások pedig nemcsak igen tekintélyes számmal fordulnak elő, hanem 5·9%-os arányukkal minden kereskedelmi csoport között a legerősebb képviselettel bírnak. *Az erdei és bányászati termékekkel foglalkozó kereskedelmi főcsoportban tehát igen erősen érvényesülnek a jövedelmi és társadalmi különbségek.* Az egészen kis lakásokban meghúzódó kisemberek (fa- és szénpincék tulajdonosai) nagy száma mellett szerepet játszanak a jó lakásviszonyok között élő kereskedők is, kik bizonyára főként a fa- és szénnagykereskedelem, valamint az épületfakereskedők soraiból kerülnek ki.

A következő kereskedelmi főcsoport, *a vas-, fém- és műszaki cikkekkel való kereskedelem a lakás nagysága tekintetében egyike a legkedvezőbb helyzetben levő kereskedelmi ágaknak* és ezáltal teljesen ellensúlyozza azt a hátrányos benyomást, melyet a nem rendes lakásban és albérletben lakó tagjainak aránya kiváltott. *Meglehetősen hasonló viszonyokat találunk a textil- és ruházati cikkekkel való kereskedelemben, úgy hogy ezt a két főcsoportot tekinthetjük olyannak, mint amelyek a lakásnagyság terén Budapest kereskedelemében a vezető helyetfoglalják el.* Mindkét főcsoportban igen alacsony (17·2 és 15·5%) az egyszobás lakásokat elfoglaló kereskedők aránya, a háromszobás lakások szerepe ezzel szemben a 30%-ot közelíti meg, a négy és annál nagyobb szobás lakások pedig szintén jóval erősebben vannak képviselve az átlagos viszonyoknál.

A két főcsoport között hasonló viszonyaik dacára lényeges különbségeket is észlelhetünk. A textilkereskedelem kedvezőbb helyzetére látszik utalni az egyszobás lakások gyengébb képviselete. Viszont a három-, négyszobás és nagyobb lakások szerepe a vaskereskedelemben jelentékenyebb, sőt itt érik el a négyszobás lakások 12·8%-kal valamennyi főcsoport között a legnagyobb arányszámot. Jóval inkább telített kétszobás lakásokkal a textilkereskedelem, ami arra utal, hogy a közepes lakástípust igénylő elemek itt gyakrabban fordulnak elő.

A textilkereskedelmen kívül az *agyag- és üvegárúkereskedelem, valamint a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem azáltal tűnnek ki, hogy a polgári, közepes nagyságú lakások nagyszámban fordulnak elő körükben.* A könyv- és műkereskedelemben a nagyobb lakások felé látunk eltolódást, míg a vegyeskereskedelmi ágak és külön megnevezésnélküli kereskedők az átlagos viszonyokhoz közel eső, normális megoszlás képét mutatják.

Még számos tanulság kifürkészését tennék lehetővé az előző táblázatban foglalt kifejező számadatok, ha a vizsgálatot a legkisebb részletekig akarnók folytatni. Tanulságosabb lesz azonban, ha ehelyett a fontosabb kereskedelmi ágazatok viszonyait mutatjuk be.

Következő oldalunkon levő tábláink közül az első a bérlemény minőségére és a lakbérleti viszonyra, a második pedig a lakásnagyságra vonatkozólag közöl adatokat.

Ezeket az adatainkat nem kívánjuk részletes kommentárral végig kísérni. Egyrészt ugyanis arra a célra szolgálhatnak, hogy a már fentebb, a kereskedelmi főcsoportok adatainál kifejtett tanulságokra magyarázatul szolgáljanak, másrészt pedig a kérdéssel behatóbban foglalkozni kívánók számára biztosítanak statisztikai anyagot. A következőkben csupán a legfontosabb, a leginkább szembetűnő jelenségekre kívánunk rámutatni.

39. A fontosabb kereskedelmi ágak lakbérleti viszonyai.

Kereskedelmi ág	Főbérlő	Albérlő	Egyéb	Összesen	Ebből egyéb bérleményben lakik	100 kereskedő közül			
						főbérlő	albérlő	egyéb	egyéb bérleményben lakik
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	210	30	34	274	5	76·7	10·9	12·4	1·8
Élőbaromfikereskedő	226	32	8	266	—	85·0	12·0	3·0	—
Zöldség-, főzelék- stb. kereskedő	140	22	5	167	14	83·8	13·2	3·0	8·4
Gyümölcskereskedő	111	15	4	130	1	85·4	11·6	3·0	0·8
Virágkereskedő	112	7	4	123	2	91·1	5·7	3·2	1·6
Lókereskedő	73	21	2	96	—	76·0	21·9	2·1	—
Halkereskedő	57	5	3	65	14	87·7	7·7	4·6	21·5
Egyéb	148	15	5	168	1	88·1	8·9	3·0	6·0
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel keresk. összesen	**1.077**	**147**	**65**	**1.289**	**37**	**83·6**	**11·4**	**5·0**	**2·9**
Fa- és szénkereskedő	607	51	11	669	39	90·7	7·6	1·7	5·8
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	173	22	19	214	7	80·8	10·3	8·9	3·3
Egyéb	73	6	8	87	1	83·9	6·9	9·2	1·1
II. Erdei és bányászati termékekkel kereskedők összesen	**853**	**79**	**38**	**970**	**47**	**88·0**	**8·1**	**3·9**	**4·9**
Vas- és vaskályhakereskedő	275	36	4	315	6	87·3	11·4	1·3	1·9
Műszaki cikkekkel kereskedő	254	22	4	280	6	90·7	7·9	1·4	2·1
Óra- és ékszerkereskedő	120	12	1	133	2	90·2	9·0	0·8	1·5
Háztartási stb. cikk. kereskedő	97	4	—	101	7	96·0	4·0	—	6·9
Egyéb	341	45	15	401	16	85·0	11·2	3·8	4·0
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők összesen	**1.087**	**119**	**24**	**1.230**	**37**	**88·4**	**9·7**	**1·9**	**3·9**
Porcellán-, üveg-, tükörkeresk.	138	8	6	152	6	90·8	5·3	3·9	3·9
Egyéb	35	9	7	51	4	68·6	17·7	13·7	7·8
IV. Agyag- és üvegipari árúkkal kereskedők összesen	**173**	**17**	**13**	**203**	**10**	**85·2**	**8·4**	**6·4**	**1·7**
Bőrkereskedés	311	23	7	341	5	91·2	6·7	2·1	1·5
Papír-, rajzszerkereskedő	163	10	7	180	3	90·5	5·6	3·9	1·7
Bútorkereskedő	120	5	1	126	—	95·2	4·0	0·8	—
Díszműárúkereskedő	95	5	—	100	1	95·0	5·0	—	1·0
Gyermekjátékkereskedő	70	22	2	94	5	74·5	23·4	2·1	5·3
Papírárúkereskedő	74	10	1	85	1	87·1	11·7	1·2	1·2
Egyéb	76	8	4	88	2	86·4	9·1	4·5	2·3
V. Fa-, bőr- és díszműárúkereskedők összesen	**909**	**83**	**22**	**1.014**	**17**	**89·7**	**8·2**	**2·1**	**2·4**

39. A fontosabb kereskedelmi ágak lakbérleti viszonyai. (Vége).

	Kereskedelmi ág	Főbérlő	Albérlő	Egyéb	Összesen	Ebből egyéb bérleményben lakik	100 kereskedő közül			
							főbérlő	albérlő	egyéb	egyéb bérleményben lakik
	Férfi- vagy nőidivatárúkereskedő	784	42	7	833	8	94·1	5·1	0·8	1·0
	Kézmű- és rövidárúkereskedő	459	27	1	487	15	94·3	5·5	0·2	3·1
	Kelme-, szövet-, posztókeresk.	402	16	9	427	5	94·1	3·8	2·1	1·2
	Ruhakereskedő	259	18	5	282	9	91·8	6·4	1·8	3·2
	Cipőkereskedő	238	21	2	261	6	91·2	8·0	0·8	2·3
	Kötött-szövöttárúkereskedő	110	19	24	153	13	71·9	12·4	15·7	8·5
	Vászonárúkereskedő, rőfös	140	12	1	153	2	91·5	7·8	0·7	1·3
	Női kalapkereskedő	126	19	3	148	8	85·2	12·8	2·0	5·4
	Kötél-, ponyva- stb. kereskedő	85	6	1	92	2	92·4	6·5	1·1	2·2
	Szőnyegkereskedő	65	7	—	72	1	90·3	9·7	—	1·4
	Egyéb	349	29	18	396	10	88·1	7·3	4·6	2·5
VI.	Fonó-, szövő- és ruházati cikkekkel kereskedők összesen	**3.017**	**216**	**71**	**3.304**	**79**	**91·3**	**6·5**	**2·2**	**2·4**
	Fűszer-, gyarmatárúkereskedő	1.019	77	41	1.137	42	89·6	6·8	3·6	3·7
	Szatócs	753	16	10	779	53	96·7	2·0	1·3	6·8
	Dohánytőzsdés	712	34	17	763	49	93·3	4·5	2·2	6·4
	Cukorkakereskedő	189	21	7	217	7	87·1	9·7	3·2	3·2
	Tej-, sajt-, vajkereskedő	143	22	6	171	11	83·6	12·9	3·5	6·4
	Leölt baromfikereskedő	136	23	2	161	—	84·5	14·3	1·2	—
	Borkereskedő	143	11	6	160	1	89·4	6·9	3·7	0·6
	Cukorka- és gyümölcskereskedő	49	18	1	68	8	72·0	26·5	1·5	11·8
	Tojáskereskedő	66	2	—	68	3	97·1	2·9	—	4·4
	Egyéb	385	41	20	446	21	86·3	9·2	4·5	4·7
VII.	Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők összesen	**3.595**	**265**	**110**	**3.970**	**195**	**90·5**	**6·7**	**2·8**	**4·9**
	Drogista	341	42	8	391	13	87·2	10·7	2·1	3·3
	Festék-, enyvkereskedő	161	12	4	177	3	91·0	6·8	2·2	1·7
	Egyéb	88	20	1	109	2	80·7	18·4	0·9	1·8
VIII.	Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők összesen	**590**	**74**	**13**	**677**	**18**	**87·2**	**10·9**	**1·9**	**2·7**
	Könyv- és papírkereskedő	248	18	7	273	6	90·8	6·6	2·6	2·2
	Képkereskedő	30	4	129	163	3	18·4	2·5	79·1	1·8
	Mű- és régiségkereskedő	52	9	8	69	2	75·4	13·0	11·6	2·9
	Egyéb	38	7	2	47	2	80·8	14·9	4·3	4·3
IX.	Könyv- és műkereskedelem összesen	**368**	**38**	**146**	**552**	**13**	**66·7**	**6·9**	**26·4**	**2·4**
	Bizományos	282	19	10	311	—	90·7	6·1	3·2	—
	Bútorszállító	276	24	3	303	2	91·1	7·9	1·0	0·7
	Zsibárus	157	9	2	168	2	93·5	5·3	1·2	1·2
	Egyéb	252	37	7	296	5	85·1	12·5	2·4	1·7
X.	Vegyes kereskedelmi ágak	**967**	**89**	**22**	**1.078**	**9**	**89·8**	**8·2**	**2·0**	**0·8**
	Kereskedelem k. m. n.	2.507	683	578	3.768	20	66·6	18·1	15·3	0·5
	Főösszeg	**15.143**	**1.810**	**1.102**	**18.055**	**482**	**83·9**	**10·0**	**6·1**	**2·7**

40. A fontosabb kereskedelmi ágazatok főbérleti lakásainak nagysága.

Kereskedelmi ág	0 [1])	1	2	3	4	4—	Egyéb bérleményben	Összesen
	szobás lakásban							
	lakó kereskedők							
	a) *Abszolut számokban.*							
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	—	30	60	53	39	26	2	210
Élő baromfikereskedő	—	110	78	33	5	—	—	226
Zöldség-, főzelék stb. kereskedő	—	76	35	12	3	3	11	140
Gyümölcskereskedő	1	47	40	18	4	—	1	111
Virágkereskedő	1	37	40	18	9	6	1	112
Lókereskedő	—	23	34	10	5	1	—	73
Halkereskedő	—	20	12	9	3	1	12	57
Egyéb	—	40	47	31	22	7	1	148
I. Állatokkal és mezőgazdasági term. kereskedők összesen	**2**	**383**	**346**	**184**	**90**	**44**	**28**	**1.077**
Fa- és szénkereskedő	—	269	166	84	31	22	35	607
Fa- deszka-, épületfakereskedő	—	15	39	51	44	22	2	173
Egyéb	—	13	16	23	14	6	1	73
II. Erdei és bányászati termékekkel kereskedők összesen	—	**297**	**221**	**158**	**89**	**50**	**38**	**853**
Vas- és vaskályhakereskedő	—	50	97	73	35	13	7	275
Műszaki cikkekkel kereskedő	—	27	72	91	36	22	6	254
Óra- és ékszerkereskedő	—	10	44	37	18	9	2	120
Háztartási stb. cikk kereskedő	—	33	41	11	6	1	5	97
Egyéb	—	67	108	88	44	18	16	341
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők összesen	—	**187**	**362**	**300**	**139**	**63**	**36**	**1.087**
Porcellán-, üveg-, tükörkereskedő	—	26	60	27	13	10	2	138
Egyéb	—	14	10	6	4	—	1	35
IV. Agyag- és üvegipari árúkkal ker. összesen	—	**40**	**70**	**33**	**17**	**10**	**3**	**173**
Bőrkereskedő	1	56	117	90	30	13	4	311
Papír-, és rajzszerkereskedő	—	25	72	42	21	3	—	163
Bútorkereskedő	—	28	47	19	20	6	—	120
Díszműárúkereskedő	—	22	41	28	3	1	—	95
Gyermekjátékkereskedő	—	15	36	13	1	2	3	70
Papírárúkereskedő	—	13	30	18	10	1	2	74
Egyéb	—	12	32	20	6	5	1	76
V. Fa-, bőr- és díszműárúkereskedők összesen	**1**	**171**	**375**	**230**	**91**	**31**	**10**	**909**

[1]) Csak konyhából álló lakások.

40. A fontosabb kereskedelmi ágazatok főbérleti lakásainak nagysága. (Folytatás.)

Kereskedelmi ág	0	1	2	3	4	4—	Egyéb bérleményben	Összesen
	szobás lakásban							
	lakó kereskedők							
Férfi- vagy nőidivatárúkereskedő..	—	107	333	192	100	43	9	784
Kézmű- és rövidárúkereskedő ..	—	79	191	117	37	24	11	459
Kelme-, szövet-, posztókereskedő.	—	48	125	117	62	42	8	402
Ruhakereskedő.....	—	55	80	70	39	8	7	259
Cipőkereskedő	—	45	93	76	16	2	6	238
Kötött-szövöttárúkereskedő	—	13	43	27	10	5	12	110
Vászonárúkereskedő, rőfös	—	33	74	22	7	2	2	140
Női kalapkereskedő	—	22	49	33	18	3	1	126
Kötél-, ponyva- stb. kereskedő..	—	6	36	19	14	9	1	85
Szőnyegkereskedő	—	5	23	27	9	1	—	65
Egyéb	—	55	126	114	35	10	9	349
VI. Fonó-szövő és ruházati cikkekkel kereskedők összesen	—	**468**	**1.173**	**814**	**347**	**149**	**66**	**3.017**
Fűszer-, gyarmatárúkereskedő ...	—	360	404	134	58	25	38	1.019
Szatócs.....	1	364	275	57	6	—	50	753
Dohánytőzsdés	—	272	235	105	37	8	55	712
Cukorkakereskedő	—	91	63	24	3	—	8	189
Tej-, sajt-, vajkereskedő.....	—	74	40	14	9	1	5	143
Leölt baromfikereskedő	—	48	50	31	4	3	—	136
Borkereskedő	—	22	48	35	14	24	—	143
Cukorka- és gyümölcskereskedő ..	—	26	15	6	2	—	—	49
Tojáskereskedő.....	—	28	23	8	1	2	4	66
Egyéb	—	159	112	52	30	14	18	385
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők összesen	1	**1.444**	**1.265**	**466**	**164**	**77**	**178**	**3.595**
Drogista	—	88	129	84	28	4	8	341
Festék-, enyvkereskedő	—	32	75	36	12	5	1	161
Egyéb	—	16	24	24	14	9	1	88
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők összesen	—	**136**	**228**	**144**	**54**	**18**	**10**	**590**
Könyv- és papírkereskedő	—	48	88	71	27	12	2	248
Képkereskedő	—	8	5	7	7	—	3	30
Mű- és régiségkereskedő	—	3	27	18	2	2	—	52
Egyéb	—	11	5	13	4	4	1	38
IX. Könyv-ésműkereskedelem összesen	—	**70**	**125**	**109**	**40**	**18**	**6**	**368**
Bizományos	—	27	78	98	53	26	—	282
Bútorszállító	—	78	107	62	22	7	—	276
Zsibárus.....	—	72	68	15	—	1	1	157
Egyéb	—	73	90	51	23	12	3	252
X. Vegyes kereskedelmi ágak	—	**250**	**343**	**226**	**98**	**46**	**4**	**967**
Kereskedelem k. m. n.	—	**695**	**854**	**534**	**292**	**115**	**17**	**2.507**
Főösszeg	**4**	**4.141**	**5.362**	**3.198**	**1.421**	**621**	**396**	**15.143**

40. A fontosabb kereskedelmi ágazatok főbérleti lakásainak nagysága. (Folytatás).

Kereskedelmi ág	0	1	2	3	4	4—	Egyéb bérleményben	Összesen
	szobás lakásban							
	lakó kereskedők							
	b) *Százalékban.*							
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	—	14·3	28·6	25·2	18·6	12·4	0·9	100·0
Élő baromfikereskedő	—	48·7	34·5	14·6	2·2	—	—	100·0
Zöldség-, főzelék stb. kereskedő	—	54·3	25·0	8·6	2·1	2·1	7·9	100·0
Gyümölcskereskedő	0·9	42·4	36·0	16·2	3·6	—	0·9	100·0
Virágkereskedő	0·9	33·0	35·7	16·1	8·0	5·4	0·9	100·0
Lókereskedő	—	31·5	46·6	13·7	6·8	1·4	—	100·0
Halkereskedő	—	35·1	21·0	15·8	5·3	1·8	21·0	100·0
Egyéb	—	27·0	31·8	20·9	14·9	4·7	0·7	100·0
I. Állatokkal és mezőgazdasági term. kereskedők összesen	**0·2**	**35·6**	**32·1**	**17·1**	**8·3**	**4·1**	**2·6**	**100·0**
Fa- és szénkereskedő	—	44·3	27·4	13·8	5·1	3·6	5·8	100·0
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	—	8·7	22·5	29·5	25·4	12·7	1·2	100·0
Egyéb	—	17·8	21·9	31·5	19·2	8·2	1·4	100·0
II. Erdei és bányászati termékekkel kereskedők összesen	—	**34·8**	**25·9**	**18·5**	**10·4**	**5·9**	**4·5**	**100·0**
Vas- és vaskályhakereskedő	—	18·2	35·3	26·5	12·7	4·7	2·6	100·0
Műszaki cikkekkel kereskedő	—	10·6	28·4	35·8	14·2	8·6	2·4	100·0
Óra- és ékszerkereskedő	—	8·3	36·7	30·8	15·0	7·5	1·7	100·0
Háztartási stb. cikk kereskedő	—	34·0	42·3	11·3	6·2	1·0	5·2	100·0
Egyéb	—	19·6	31·7	25·8	12·9	5·3	4·7	100·0
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel kereskedők összesen	—	**17·2**	**33·3**	**27·6**	**12·8**	**5·8**	**3·3**	**100·0**
Porcellán-, üveg-, tükörkereskedő	—	18·8	43·5	19·6	9·4	7·2	1·5	100·0
Egyéb	—	40·0	28·5	17·2	11·4	—	2·9	100·0
IV. Agyag- és üvegipari árúkkal ker. összesen	—	**23·1**	**40·5**	**19·1**	**9·8**	**5·8**	**1·7**	**100·0**
Bőrkereskedés	0·3	18·0	37·6	28·9	9·7	4·2	1·3	100·0
Papír-, és rajzszerkereskedő	—	15·3	44·1	25·8	12·9	1·9	—	100·0
Bútorkereskedő	—	23·3	39·2	15·8	16·7	5·0	—	100·0
Díszműárúkereskedő	—	23·2	43·1	29·5	3·2	1·0	—	100·0
Gyermekjátékkereskedő	—	21·4	51·4	18·6	1·4	2·9	4·3	100·0
Papírárúkereskedő	—	17·6	40·5	24·3	13·5	1·4	2·7	100·0
Egyéb	—	15·8	42·1	26·3	7·9	6·6	1·3	100·0
V. Fa-, bőr- és díszműárúkereskedők összesen	**0·1**	**18·8**	**41·3**	**25·3**	**10·0**	**3·4**	**1·1**	**100·0**

40. A fontosabb kereskedelmi ágazatok főbérleti lakásainak nagysága. (Vége).

Kereskedelmi ág	0	1	2	3	4	4—	Egyéb bérleményben	Összesen
	szobás lakásban							
	lakó kereskedők							
Férfi- vagy női- divatárúkereskedő	—	13·6	42·5	24·5	12·7	5·5	1·2	100·0
Kézmű- és rövidárúkereskedő ..	—	17·2	41·6	25·5	8·1	5·2	2·4	100·0
Kelme-, szövet-, posztókereskedő.	—	11·9	31·1	29·1	15·4	10·5	2·0	100·0
Ruhakereskedő.....	—	21·2	30·9	27·0	15·1	3·1	2·7	100·0
Cipőkereskedő	—	18·9	39·1	31·9	6·7	0·9	2·5	100·0
Kötött-szövöttárúkereskedő	—	11·8	39·1	24·6	9·1	4·5	10·9	100·0
Vászonárúkereskedő, rőfös	—	23·6	52·9	15·7	5·0	1·4	1·4	100·0
Női kalapkereskedő	—	17·4	38·9	26·2	14·3	2·4	0·8	100·0
Kötél-, ponyva- stb. kereskedő..	—	7·1	42·3	22·3	16·5	10·6	1·2	100·0
Szőnyegkereskedő	—	7·7	35·4	41·6	13·8	1·5	—	100·0
Egyéb	—	15·7	36·1	32·7	10·0	2·9	2·6	100·0
VI. Fonó- szövő- és ruházati cikkekkel kereskedők összesen	—	**15·5**	**38·9**	**27·0**	**11·5**	**4·9**	**2·2**	**100·0**
Fűszer-, gyarmatárúkereskedő ...	—	35·3	39·6	13·2	5·7	2·5	3·7	100·0
Szatócs.....	0·1	48·4	36·5	7·6	0·8	—	6·6	100·0
Dohánytőzsdés	—	38·2	33·0	14·8	5·2	1·1	7·7	100·0
Cukorkakereskedő	—	48·2	33·3	12·7	1·6	—	4·2	100·0
Tej-, sajt-, vajkereskedő.....	—	51·7	28·0	9·8	6·3	0·7	3·5	100·0
Leölt baromfikereskedő	—	35·3	36·8	22·8	2·9	2·2	—	100·0
Borkereskedő	—	15·4	33·5	24·5	9·8	16·8	—	100·0
Cukorka- és gyümölcskereskedő ..	—	53·1	30·6	12·2	4·1	—	—	100·0
Tojáskereskedő.....	—	42·4	34·9	12·1	1·5	3·0	6·1	100·0
Egyéb	—	41·3	29·1	13·5	7·8	3·6	4·7	100·0
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedők összesen	**0·0**	**40·2**	**35·2**	**13·0**	**4·6**	**2·1**	**4·9**	**100·0**
Drogista	—	25·8	37·8	24·6	8·2	1·2	2·4	100·0
Festék-, enyvkereskedő	—	19·9	46·6	22·4	7·4	3·1	0·6	100·0
Egyéb	—	18·2	27·3	27·3	15·9	10·2	1·1	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők összesen	—	**23·1**	**38·6**	**24·4**	**9·2**	**3·0**	**1·7**	**100·0**
Könyv- és papírkereskedő	—	19·4	35·5	28·6	10·9	4·8	0·8	100·0
Képkereskedő	—	26·7	16·7	23·3	23·3	—	10·0	100·0
Mű- és régiségkereskedő	—	5·8	51·9	34·6	3·8	3·9	—	100·0
Egyéb	—	29·0	13·2	34·2	10·5	10·5	2·6	100·0
IX. Könyv- és műkereskedelem össz..	—	**19·0**	**34·0**	**29·6**	**10·9**	**4·9**	**1·6**	**100·0**
Bizományos	—	9·6	27·7	34·7	18·8	9·2	—	100·0
Bútorszállító	—	28·2	38·8	22·5	8·0	2·5	—	100·0
Zsibárus.....	—	45·9	43·3	9·6	—	0·6	0·6	100·0
Egyéb	—	29·0	35·7	20·2	9·1	4·8	1·2	100·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	—	**25·8**	**35·5**	**23·4**	**10·1**	**4·8**	**0·4**	**100·0**
Kereskedelem k. m. n.	—	**27·7**	**34·1**	**21·3**	**11·6**	**4·6**	**0·7**	**100·0**
Főösszeg	**0·0**	**27·4**	**35·4**	**21·1**	**9·4**	**4·1**	**2·6**	**100·0**

Jelen adatok segítségével tűnik ki teljes valóságában, hogy az első kereskedelmi főcsoportban milyen erősen elkülönülnek a kedvező és kedvezőtlen lakásviszonyok között élő ágazatok. A gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedők közül 31% négyszobás és annál nagyobb lakásban lakik, újabb 25% pedig három szobás lakásban. Itt tehát joggal beszélhetünk a lakásviszonyok kedvező voltáról, viszont az élőbaromfikereskedők, a zöldség- és főzelékkereskedők és bizonyos mértékben a gyümölcskereskedők is gyenge lakásviszonyokkal tűnnek ki. Az erdei és bányászati termékekkel foglalkozó II. főcsoport azzal tűnt ki, hogy a kis- és nagylakások szerepe kimagasló a közepes lakástípussal szemben. Valóban, a fa- és szénkereskedők túlnyomórészt a kislakásokban húzódnak meg, hiszen 44%-uk egyszobás lakást foglal el. A kereskedelmi ágban gazdaságilag jelentős szerepet játszó nagykereskedők, kik a nagyobb lakások számát gyarapítják, a 600 főnyi létszámban számszerint háttérbe szorulnak, míg abban döntő súllyal a kiskereskedők szerepelnek. Ez utóbbiak helyzete még azáltal is rosszabb megvilágításba kerül, mert az átlagot jóval meghaladó 5·8% arányban találjuk köztük az egyéb »bérlemények« lakóit, e címen pedig itt bizonyára gyakran szénpince szerepel. Az épületfa kereskedők viszont kedvezőbb viszonyaik által vannak jellemezve és azon kevés kereskedelmi ág közé tartoznak, melyeknél a háromszobás lakások mutatják a maximumot.

A vas- és fémárúkereskedelem korábbi vizsgálatainknál is kiemelkedett a lakásviszonyok rendezettebb voltával. Különösen az óra- és ékszerkereskedők, a műszaki cikkekkel kereskedők és — bár nem ily mértékben — a vaskereskedők kedvező adatai folytán. A fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem soraiban a bőrkereskedők, a papír, rajzszer- és papírárúkereskedők csoportja mutat kedvező arányszámokat. A bútorkereskedelemben a kislakások elég gyakoriak, viszont az egész nagy lakások is itt fordulnak elő a legnagyobb arányban. Találunk ezzel szemben olyan alcsoportokat — mint a díszműárú- és gyermekjátékkereskedők — hol a polgári jellegű közepes lakástípus képviselete kimagasló.

A textilkereskedelem általában kedvező lakásviszonyai a két legnépesebb ágazatban, a divatárú-, továbbá a kézmű- és rövidárúkereskedők között is megnyilvánulnak, még pedig az előbbinél nagyobb mértékben. A nagylakások jelentős szerepe mutatkozik a szövet- és posztókereskedelemben, míg a ruhakereskedők soraiban a négyszobás lakások magas aránya mellett az egyszobás lakások is gyakran fordulnak elő. A három elsőnek említett kereskedelmi ág azáltal is kitünt, hogy a főbérlők igen magas, 94%-ot is meghaladó aránnyal szerepelnek. Nem mondhatjuk ugyanezt a kötött- és szövöttárúkereskedőkről, kik között úgy az albérletben, mint a nem rendes lakásban lakók aránya tekintélyes. A lakás nagysága szempontjából nyilváníthatjuk kedvezőtlennek a viszonyokat a vászonárú-

kereskedők és rőfösök soraiban, bizonyára az itt szereplő sok kisexisztencia következtében. A kötél-, ponyva- és zsákkereskedők esetében viszont a nagylakások jelentős száma a nagykereskedők előnyösebb helyzetére enged következtetni. Ugyancsak kedvezőek a viszonyok a szőnyegkereskedők csoportjában is.

Az élelmiszerkereskedelem már alapjában véve sokkal kedvezőtlenebbül áll, mint az imént tárgyalt főcsoport. Csupán az egyszobás lakásokat tekintve, 40%-os arányt találtunk itt a textilkereskedelem 15·5%-ával szemben. Különösen a szatócsok, a cukorkakereskedők, a cukorka- és gyümölcsárúsok és a tej-, sajt-, vajkereskedők igen kedvezőtlen lakásviszonyait kell kiemelnünk. Meg kell viszont említenünk, hogy a tejkereskedelemben — bizonyára a nagykereskedők szerepe folytán — az egészen nagy lakások is nagyobb aránnyal fordulnak elő. Kedvezőnek mondható lakásviszonyokat e főcsoportban csupán a borkereskedelemben találhatunk.

A gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelemben a drogisták egyenletesebben oszlanak meg a lakáskategóriák között, míg a festékkereskedők esetében a kétszobás lakások magas arányával szemben úgy az annál kisebb, mint a három- és négyszobás lakások gyenge szerepét emelhetjük ki. Legkedvezőbbek a viszonyok az »egyéb« vegyészeti cikkekkel foglalkozó kereskedőknél. A könyv- és műkereskedelem jellegét kizárólag a könyvkereskedők adatainak alakulása adja meg.

A vegyes kereskedelmi ágak tagjai közül a bizományosok jó lakásviszonyaik által tűnnek ki, a bútorszállítók viszont már az átlag alatt maradnak. Jellemzők a zsibárúsok adatai, melyek szerint azok csaknem kizárólag az egészen kis lakásokat népesítik be. Ez a jelenség teljes magyarázatot talál a kereskedelmi ágazat gazdasági és szociális körülményeinek figyelembevételével.

Az egyes kereskedelmi ágazatok lakásügyének áttekintése tehát célszerűen egészíti ki korábbi vizsgálatainkat és sok esetben magyarázatot nyújt a főcsoportok tanulmányozásánál tett megállapításokra. A lakásviszonyokról nyert kép teljessé tételéhez azonban még nélkülözhetetlen az albérlőtartásra vonatkozó adatok megismerése, ami következő fejezetünk tárgyát képezi.

3. Albérleti viszonyok a kereskedelemben.

Albérlőkről már volt szó e tanulmány előző fejezetében, midőn az albérleti lakásokban lakó kereskedők számát idéztük elénk. Ezúttal más szempontból kerülnek az albérlők tárgyalás alá, mert itt az a kérdés kerül szóba, hogy a főbérletben lakó önálló kereskedők közül hányan tartanak albérlőt lakásukban. Az albérlőtartás kérdése általános társadalompolitikai szempontból is nagy jelentőséggel bír. Az albérlő szempontjából a saját

otthon hiánya, a bérbeadó oldaláról nézve viszont a lakás megosztottsága, mind olyan kérdések, melyeknek számszerű ismerete szociális szempontból is érdeklődésre tarthat számot. Nem kisebb azonban az albérlőtartás adatainak gazdasági jelentősége sem. A lakásviszonyokból levont következtetéseink kiegészítője és ellenőrzője az albérleti kérdés statisztikája, mely sokszor egészen megváltoztathatja azt az első benyomást, melyet a lakásviszonyok elkülönített vizsgálata kelthet. A nagylakások alapján feltételezett jó anyagi viszonyok valószínűsége erősen alászáll, ha a tágasabb lakásokat albérletbe adott szobák szűkítik össze, a kislakások esetében pedig különösen kedvezőtlen viszonyokra következtethetünk, ha még itt is nagy számmal szerepelnek albérlők.

A lakásviszonyok tárgyalásánál követett rendszerhez alkalmazkodva, mindenekelőtt a fontosabb foglalkozási osztályokkal állítjuk szembe az önálló kereskedelem adatait.

41. Albérleti viszonyok a kereskedelemben, a főbb foglalkozási osztályokkal összehasonlítva.

Foglalkozási osztály	Főbérlők összes száma	Ebből albérlőt tart	
		abszolut számokban	%-ban
Önálló kereskedők	15.143	1.640	10·8
Kereskedelmi segédszemélyzet	20.771	3.808	18·4
Önálló iparosok	49.671	7.955	16·0
Ipari segédszemélyzet	75.041	12.856	17·1
Pénz-, hitel-, biztosításügy	13.589	894	6·6
Közlekedés	18.810	883	4·7
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	62.298	7.075	11·4
Összes kereső népesség	**323.697**	**49.892**	**15·4**

A táblázat rovatainak egyszerű megtekintése már meggyőz arról, hogy *az albérleti viszonyok szempontjából az önálló kereskedelem az átlagos viszonyoknál jobb helyzetben van, bár az is megállapítható, hogy az albérlők arányszáma távolról sem a kereskedelemben a legalacsonyabb. Az önálló kereskedők közül minden tizedik albérleti szobákat ad ki,* míg találunk olyan foglalkozási osztályokat is, hol ez az arány a fentiek felét sem éri el. Lássuk tehát mindenekelőtt ezeket a foglalkozásokat közelebbről. A pénz-, hitel- és biztosításügy, továbbá a közlekedésügy képezi azt a két foglalkozási osztályt, hol az albérlőtartás aránya 6·6, illetve 4·7%-kal mélyen az átlagos színvonal alá sülyed. Érdekes tanulság, hogy mindkettő túlnyomólag alkalmazottakból épül fel,

de az is feltűnő, hogy a lakásviszonyok tekintetében két egymástól teljesen elütő foglalkozási osztály kerül itt egymás mellé. A hitelügy még az önálló kereskedőket is felülmulta lakásviszonyainak kedvező voltával és ezt a tanulságot most még fokozza az albérleti viszonyok előnyös volta. A közlekedés viszont főként kislakásokban helyezkedett el, igaz, hogy csaknem kizárólag főbérleti lakásokban. A közlekedésügy alkalmazottai tehát általában szűk helyen, de főbérlőként laknak és albérlők tartásához is csak ritkán folyamodnak. Akár annak következménye ez a jelenség, hogy számos természetbeni lakásban lakónak (például vasutastelepek lakóinak) albérlő tartására nincs lehetősége, akár más körülménynek, mindenesetre a nyugodt, kispolgári életnek bizonyítékát képezi.

Tárgyunkhoz visszatérve, mindezekből az a tanulság, hogy a kereskedelem, mely nagyobb lakásokban helyezkedik el, nem kis mértékben kényszerül az albérleti szobák hozadékát felhasználni jövedelmének kiegészítése céljából. Ezzel szemben áll az a tény, hogy előnyben van a kereskedelem a közszolgálati és szabadfoglalkozási ágakkal szemben és ugyancsak kisebb arányban mutat ki albérlőt, mint az önálló exisztenciák másik nagy tábora, az iparosok, hol a megfelelő adatunk 16%-ot ér el.

Jellemző megfigyeléseket tehetünk, ha a kereskedelemben — és összehasonlítás céljából az iparban is — az önállók és alkalmazottak adatait hasonlítjuk össze az albérlőtartás szempontjából. *Ugy a kereskedelemben, mint az iparban az önállók kedvezőbb helyzete az albérletbe adott lakások kisebb arányában is híven kifejezésre jut.* A mutatkozó különbség azonban jóval nagyobb a kereskedelemben, mint az ipar esetében. Előbbinél az önállók 10·8%-ával szemben 18·4%-ban találunk albérlőt az alkalmazottak lakásaiban, míg az iparban a két megfelelő arányszám 16·0% és 17·1%. Amennyire csekély volt az a különbség, mely a kereskedelem önállói és segédszemélyzete között a lakás nagysága kérdésében mutatkozott, annyival inkább kidomborodnak az anyagi különbségek adataink e részében.

A kevéssé tagozott adatok, melyeket eddig ismertettünk, noha az egyes foglalkozási osztályokban uralkodó viszonyokba némi bepillantást nyújtottak, mégsem alkalmasak messzebbmenő következtetések levonására, mert az albérlőtartás lehetősége nagymértékben függ attól, hogy a lakásviszonyok milyenek az illető foglalkozási osztály körében. Ezért kell igen értékesnek tartanunk az 1925. évi népszámlálás feldolgozásának azt a részletét, mely az albérlőtartást a lakásnagysággal egybevetve dolgozta fel. A kombinativ feldolgozások tudvalevőleg különösen alkalmasak arra, hogy általuk a fennálló szabályszerűségek nyitjára jussunk. Az alábbiakban ezeket a behatóbb adatokat csupán a kereskedelem és ipar önálló és alkalmazásban levő tagjaira mutatjuk be, minthogy tárgykörünkkel ezek a kategóriák vannak legközelebbi vonatkozásban.

42. Albérlőtartás a kereskedelem és ipar önállói és segédszemélyzete körében, a lakás nagysága szerint.

	Albérlőt tart							
	0[1])	1	2	3	4	4—	egyéb bérleményben	összesen
	szobás lakásban							
	a) *Abszolut számokban.*							
Önálló kereskedők	—	300	545	448	226	105	16	1.640
Kereskedelmi segédszemélyzet	1	1.696	1.399	513	140	50	9	3.808
Önálló iparosok	16	3.812	2.874	859	219	96	79	7.955
Ipari segédszemélyzet	24	8.588	3.461	556	132	49	46	12.856
	b) *A megfelelő lakásnagyság összes főbérlőinek százalékában.*							
Önálló kereskedők	—	7·2	10·1	14·0	15·9	16·9	4·0	10·8
Kereskedelmi segédszemélyzet	3·1	15·9	21·6	22·0	20·2	11·4	5·4	18·4
Önálló iparosok	6·2	13·6	19·8	21·6	17·6	13·0	6·8	16·0
Ipari segédszemélyzet	6·8	15·0	28·8	15·7	18·1	13·9	7·7	17·1

Az önálló kereskedők esetében a lakásnagyság növekedésével mind nagyobb és nagyobb arányban találunk albérlőket a lakásokban. Míg az egyszobás lakásokban csak 7% erejéig, addig fokozatos emelkedéssel a négynél több szobából álló lakásokban már 17% erejéig albérlőket mutat ki a statisztika. Ha ez a körülmény bizonyos fokig magától értetődő is, mert hiszen kislakásokban, különösen népes család esetében, egyáltalán nem, egyébként pedig szintén csak nehezen és végső szükség esetén helyezhető el albérlő. Adataink mégis azt a benyomást keltik, hogy *a nagyobb lakás nem mindenütt jelenti a jómódnak azt a nagyobb mértékét, mely a nagylakás fentartását gazdaságilag indokolná.* Azt a körülményt, hogy a kereskedelemben a magasabb lakáskategóriák viszonylag gyakrabban fordulnak elő, mint más foglalkozási ágakban, részben tehát ellensúlyozza épen ezekben a lakásokban az albérlők magas aránya. *Az egészen nagy* (négynél több szobás) *lakások gazdáinak több mint* $^1/_6$ *része nem képes saját jövedelméből a lakbért fedezni!* Bizonyára még a korábbi időkből, a gazdaságilag kedvezőbb viszonyok korszakából maradt fenn ezeknek a lakásoknak tekintélyes része, melyet a lakbér kötöttsége és a lakásváltoztatás korlátozottsága miatt tulajdonosa fenntart ugyan még, de albérlő tartásával igyekszik a kereseti viszonyaiban mutatkozó hiányokat ellensúlyozni.

A kereskedelmi alkalmazottak körében az albérlők tartása — mint már korábbi összefoglaló adataink alapján látható volt — általában kedvezőtlenebbül áll, mint a foglalkozási osztály önálló tagjainál. Feltűnő azonban, hogy az alkalmazottak *rosszabb helyzete épen a legszűkebb lakáskategóriákban, az egyszobás lakásokban ölti a legnagyobb méreteket.* Itt az albérlős háztartások aránya több, mint kétszerese az önállók esetében mutatkozó arányszámnak

[1]) Csak konyhából álló lakások.

míg a magasabb lakáskategóriákban a különbség enyhül, *a négy szobánál nagyobb lakással bíró kereskedelmi alkalmazottak otthonaiban pedig már csak 11·4%, tehát jóval kevesebb albérlő található, mint az önállók ugyanezen lakáskategóriájában.* Mire következtethetünk ebből a feltűnő jelenségből? Kétségkívül arra, hogy az alkalmazottak anyagilag függetlenebb rétegei — például nagyvállalatok, részvénytársaságok magasrangú tisztviselői — aránylag kevesebb anyagi gonddal küzdenek, mint az önálló kereskedelem ugyancsak jobbmódú rétegei. *A jól dotált fixfizetésű alkalmazottak közül kevesebben szorulnak arra, hogy lakásukat a lakbérfizetés megkönnyítése vagy mellékjövedelem szerzése céljából albérlővel osszák meg, mint a nagylakású önálló kereskedők.*

Igen érdekes következtetésekre akadunk, ha az iparban mutatkozó jelenségeket vetjük össze a kereskedelemben uralkodó viszonyokkal. Az önálló iparosok az albérlőtartás szempontjából a kereskedelem önálló és alkalmazásban levő tagjai között foglalnak helyet. Ha azonban a lakásnagyság szerint részletezett adatokat tekintjük, nyilvánvalóvá válik, hogy az önálló exisztenciák két csoportja, az ipar és a kereskedelem, szempontunkból, lényegesen eltérő képet mutat. Az albérlők százaléka a kereskedelemben állandóan emelkedett a lakásnagysággal, az iparban ezzel szemben előbb emelkedés, majd újból visszaesés áll be. Ennek folytán *az a különbség, mely a kereskedelem javára az önálló iparosokkal szemben mutatkozott, csak az alacsonyabb lakáskategóriákban érvényesül.* Jelentősége természetesen itt annál nagyobb, mert épen ezekben a kislakásokban mondható károsnak az albérlők (gyakran ágyrajárók) szereplése. A magasabb lakáskategóriák felé haladva azonban a különbség enyhül. A háromszobás lakásokban még $^1/_3$ résszel magasabb az albérlők aránya az iparban a kereskedelem felett, a négyszobás lakásokban a különbség már elenyésző, hogy azután a négynél több szobából álló lakásokban a helyzet megforduljon, itt ugyanis az ipar tűnik ki albérleti viszonyainak kedvezőbb voltával. Ennek a körülménynek igen fontos gazdasági hátteret tulajdoníthatunk. *A kislakásokban mindenesetre a kis- és kézműiparosok száma dominál, kiknek helyzetével szemben a kereskedelem viszonyai kedvezőbbek. Amint feljebb és feljebb haladva mindinkább túlsúlyra kerülnek a középipar képviselői, majd a gyártulajdonosok, oly arányban halványul a kereskedelem viszonylagos anyagi fölénye, majd utóbb az ipar felül is mulja azt.*

Az is fontos tanulság, hogy *a kereskedelem terén ezek szerint sokkal egységesebb képet, kisebb társadalmi különbséget találunk, mint az önálló iparűzés mezején.* Ez utóbbiban a kisüzem : a kézműiparos és a gyártulajdonos sokkal inkább elkülönülnek a lakásviszonyok egyik alapvető szempontja, az albérleti kérdés tekintetében, míg a kereskedelem a kiegyensúlyozottabb társadalmi rétegződés képét tárja elénk.

Következő feladatunk az egyes kereskedelmi főcsoportok adatait sorra venni, hogy a kereskedelem egyes részeiben uralkodó viszonyokat az albérlőtartás adatainak világánál is szemügyre vegyük.

43. Albérlőt tartó kereskedők, kereskedelmi főcsoportok szerint.

Kereskedelmi főcsoport		Albérlőt tartó kereskedők száma						
		1 szobás lakásban	2 szobás lakásban	3 szobás lakásban	4 szobás lakásban	4— szobás lakásban	egyéb bérieményben	összesen
		a) *Abszolut számokban.*						
I. Állatokkal, mezőgazd. stb. termékekkel	kereskedők	51	41	37	11	6	2	148
II. Fával, erdei stb. termékekkel	kereskedők	25	35	20	6	10	3	99
III. Vas- és fémárúkkal	kereskedők	18	29	33	18	7	—	105
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal	kereskedők	5	7	1	2	1	—	16
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal	kereskedők	4	28	28	12	5	1	78
VI. Fonó- és szövőipari cikkekkel	kereskedők	29	90	96	82	41	3	341
VII. Élelmezési stb. cikkekkel	kereskedők	76	138	102	38	9	5	368
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel	kereskedők	19	42	29	15	1	—	106
IX. Könyv- és műkereskedés		3	5	12	1	3	1	25
X. Vegyes kereskedelmi ágak		27	49	16	12	6	—	110
Kereskedelem k. m. n.		43	81	74	29	16	1	244
Összesen		**300**	**545**	**448**	**226**	**105**	**16**	**1.640**
		b) *A megfelelő lakásnagyság összes főbérlőinek százalékában.*						
I. Állatokkal, mezőgazd. stb. termékekkel	kereskedők	13·3	11·9	20·1	12·2	13·6	7·1	13·7
II. Fával, erdei stb. termékekkel	kereskedők	8·4	15·8	12·7	6·7	20·0	7·9	11·6
III. Vas- és fémárúkkal	kereskedők	9·6	8·0	11·0	12·9	11·1	—	9·7
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal	kereskedők	12·5	10·0	3·0	11·8	10·0	—	9·2
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal	kereskedők	2·3	7·5	12·2	13·2	16·1	10·0	8·6
VI. Fonó- és szövőipari cikkekkel	kereskedők	6·2	7·7	11·8	23·6	27·5	4·5	11·3
VII. Élelmezési stb. cikkekkel	kereskedők	5·3	10·9	21·9	23·2	11·7	2·8	10·2
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel	kereskedők	14·0	18·4	20·1	27·8	5·6	—	18·0
IX. Könyv- és műkereskedés		4·3	4·0	11·0	2·5	16·7	16·7	6·8
X. Vegyes kereskedelmi ágak		10·8	14·3	7·1	12·2	13·0	—	11·4
Kereskedelem k. m. n.		6·2	9·5	13·9	9·9	13·9	5·9	9·7
Összesen		**7·3**	**10·2**	**14·0**	**15·9**	**16·9**	**4·0**	**10·8**

Az első kereskedelmi főcsoportnak már a lakásviszonyok tárgyalásánál kiemelt hátrányosabb helyzete még inkább bebizonyosodik fenti adatok alapján, melyek nagyszámú albérlőt mutatnak ki, különösen épen a kisebb lakásokban. Az erdei és bányászati termékekkel foglalkozó kereskedelem viszonyai csak kevéssel rosszabbak az átlagnál, viszont a vas- és fémárúkereskedelem jóval kedvezőbb viszonyokat tüntet fel annál s ez a legkisebb lakások kivételével az összes lakáskategóriákon végig érvényesül. Igen érdekes viszonyokat találunk az agyag- és üvegárúkereskedelemben, ahol épen a kislakásokban feltűnően sok az albérlő, ami a főcsoport szerény viszonyok között élő tagjainak kedvezőtlen viszonyairól számol be, míg a nagylakások meglehetősen mentesek albérlőktől. A fa-, bőr- és díszműárúkereskedelemben mutatkozó kedvező állapotok után fordítsuk figyelmünket a textilkereskedelem felé, ahol igen jellemző viszonyokat találunk. Itt a kislakásokban szerepel csekélyszámú albérlő, míg a nagyobb lakástipusokban szerepük annyira kimagasló, hogy a legnagyobb arányszámokat a négy és négynél több szobás lakásokban épen a textilkereskedelem terén találjuk. Közelfekvő jelen adataink alapján az a következtetés, hogy *épen a textilkereskedelem az a terület, ahol a korábbi kedvező konjunkturával szemben a legélesebb ellentét gyanánt hatnak közre az utóbbi idők depressziós tünetei.* A korábban nagy-

lakásokban elhelyezkedett rétegek ennélfogva albérleti szobák kiadásával igyekeznek a gyengébb kereseti lehetőségeket jelentő időszakot ellensúlyozni. A viszonyok jellemzésére ideiktathatjuk, hogy a négyszobás lakásban lakó textilkereskedők közül 23·6%, az ennél nagyobb lakások főbérlői közül pedig 27·5%, átlag tehát a létszám ¼ része albérlő tartására kényszerül.

Az élelmiszerkereskedők adatai szintén a nagyobb — három-négyszobás — lakásoknak albérlőkkel való telítettségéről beszélnek, a legnagyobb lakások tulajdonosai viszont itt kedvezőbb helyzetben vannak. A gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelem az előbbiekkel szemben a kislakásokban mutat ki sok albérlőt, a nagylakások viszont épen ebben a főcsoportban mutatják a minimumot, minden bizonnyal a nagyvállalkozók szereplése folytán. A könyv- és műkereskedés kiválik a többi főcsoport közül viszonyainak előnyös voltával, utolsó főcsoportunk, a vegyes kereskedelmi ágak viszont az átlagos viszonyokhoz állnak közel.

Végezetül bemutatjuk a lakásviszonyok tárgyalása alkalmával is megfigyeléseink körébe vont fontosabb kereskedelmi ágazatokat. Ezeket a részletesebb adatokat azonban lakásnagyság szerint nem tagoljuk, hanem csak az albérlőt tartók összes számát és arányát mutatjuk be. Bővebb adatok tekintetében Budapest székesfőváros 1927. évi statisztikai és közigazgatási évkönyvére utalunk. Táblázatunk (l. a 120—121. old.) egyúttal a cselédtartás adatait is tartalmazza, melyek következő fejezetünk tárgyát fogják képezni.

Az egyes kereskedelmi főcsoportok átlagos adatait tekintve, az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelemben találtuk a legnagyobb arányban, 13·7%-ban albérlőket. Azok a kereskedelmi ágazatok azonban, melyek a legtöbb albérlővel tünnek ki, más főcsoportok körében keresendők. Így az élelmiszerkereskedelemhez tartozó gyümölcs- és cukorkaárúsok 26·5%-a, a leölt baromfikereskedőknek pedig 19·1%-a ad ki albérleti szobákat. Ezektől a kimagasló adatoktól eltekintve azonban az élelmiszerkereskedelem viszonylag kisebb arányszámokat jelez, elsősorban mindenesetre azért, mert a legtöbb ágazat olyan szűk lakásokban él, (például szatócs, dohánytőzsdés stb.) hogy albérleti szobák kiadása úgyszólván lehetetlen. Feltűnő a drogisták soraiban mutatkozó kimagasló adat, mely szerint több mint ¼ részük albérlők tartására rendezkedett be. A kedvezőtlen viszonyokat felmutató ágazatok sorozatában ezután a mezőgazdasági jellegű alcsoportok következnek. A zöldség- és főzelék-, az élőbaromfi- és gyümölcskereskedők, továbbá az élőállatokkal foglalkozó kereskedők mind kitűnnek a lakásaikban elhelyezett albérlők nagy száma által. A kereskedelem többi részeivel összehasonlítva, a textilkereskedelem viszonyai sem kedvezőek. Ebből a tényből már a főcsoport tárgyalásánál levontuk következtetéseinket, most csak azt említjük meg, hogy főként a női kalap- és divatárúkereskedők, valamint a ruha- és cipőkereskedők azok, akik a kedvezőtlen átlag létrehozásában közreműködtek.

44. Albérlő és cselédtartás a fontosabb kereskedelmi ágazatokban.

Kereskedelmi ág	Főbérlők összes száma	Ebből albérlőt tart abszolut számokban	Ebből cselédet tart abszolut számokban	Ebből albérlőt tart %-ban	Ebből cselédet tart %-ban
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	210	16	157	7·6	74·8
Élőbaromfikereskedő	226	40	86	17·7	38·1
Zöldség-, főzelék-, burgonyakereskedő	140	26	37	18·6	26·4
Gyümölcskereskedő	111	19	45	17·1	40·5
Virágkereskedő	112	11	46	9·8	41·1
Lókereskedő	73	11	34	15·1	46·6
Halkereskedő	57	7	19	12·3	33·3
Egyéb	148	18	79	12·2	53·4
I. Állatokkal, mezőgazdasági termékekkel való kereskedelem összesen	**1.077**	**148**	**503**	**13·7**	**46·7**
Fa- és szénkereskedő	607	82	174	13·5	28·7
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	173	9	138	5·2	79·8
Egyéb	73	8	44	11·0	60·3
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel való kereskedelem összesen	**853**	**99**	**356**	**11·6**	**41·7**
Vas- és vaskályhakereskedő	275	25	161	9·1	58·5
Műszaki cikkekkel kereskedő	254	18	172	7·1	68·9
Óra- és ékszerkereskedő	120	14	87	11·7	72·5
Háztartási stb. cikkekkel kereskedő	97	13	40	13·4	41·2
Egyéb	341	35	182	10·3	53·4
III. Vas-, fém- és műszaki cikkekkel való kereskedelem összesen	**1.087**	**105**	**642**	**9·7**	**59·1**
Porcellán-, üveg-, tükörkereskedő	138	11	86	8·0	62·3
Egyéb	35	5	14	14·3	40·0
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal való kereskedelem összesen	**173**	**16**	**100**	**9·2**	**57·8**
Bőrkereskedő (nem nyersbőr)	311	17	217	5·5	69·8
Papír-, rajzszerkereskedő	163	12	95	7·4	58·3
Bútorkereskedő	120	12	73	10·0	60·8
Díszműárúkereskedő	95	10	55	10·5	57·9
Gyermekjátékkereskedő	70	8	38	11·4	54·3
Papírárúkereskedő	74	14	38	18·9	51·6
Egyéb	76	5	48	6·6	63·2
V. Fa-, bőr-, díszműárú- stb. kereskedelem összesen	**909**	**78**	**564**	**8·6**	**62·0**

44. Albérlő és cselédtartás a fontosabb kereskedelmi ágazatokban. (Vége.)

Kereskedelmi ág	Főbérlők összes száma	Ebből albérlőt	Ebből cselédet	Ebből albérlőt	Ebből cselédet
		tart abszolut számokban		tart %-ban	
Férfi- vagy női divatárúkereskedő	784	113	550	14·4	70·2
Kézmű- és rövidárúkereskedő	459	23	311	5·0	67·8
Kelme-, szövet- és posztókereskedő	402	37	281	9·2	69·9
Ruhakereskedő	259	35	154	13·5	59·5
Cipőkereskedő	238	33	135	13·9	56·7
Kötött- és szövöttárúkereskedő	110	11	69	10·0	62·7
Vászon-, vászonárúkereskedő, (rőfös)	140	12	67	8·6	47·9
Nőikalapkereskedő	126	20	77	15·9	61·1
Kötél-, ponyva-, zsák-, zsinegkereskedő	85	8	54	9·4	63·5
Szőnyegkereskedő	65	8	54	12·3	83·1
Egyéb	349	41	242	11·7	69·3
VI. Fonó-, szövőipari és ruházati árúkkal való kereskedelem összesen	**3.017**	**341**	**1.994**	**11·3**	**66·1**
Fűszer- és gyarmatárúkereskedő	1.019	97	489	9·5	48·0
Szatócs	753	58	238	7·7	31·6
Dohánytőzsdés	712	73	203	8·1	28·5
Cukorkakereskedő	189	22	64	11·6	33·9
Tej-, sajt-, vajkereskedő	143	19	55	13·3	38·5
Leölt baromfikereskedő	136	26	60	19·1	44·1
Borkereskedő	143	10	85	7·0	59·4
Cukorka- és gyümölcskereskedő	49	13	11	26·5	22·4
Tojáskereskedő	66	9	28	13·6	42·4
Egyéb	385	41	160	10·6	41·6
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelem összesen	**3.595**	**368**	**1.393**	**10·2**	**38·7**
Drogista	341	89	170	26·1	49·9
Festék- és enyvkereskedő	161	8	109	5·0	67·7
Egyéb	88	9	58	10·2	65·9
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal való kereskedelem összesen	**590**	**106**	**337**	**18·0**	**57·1**
Könyv- és papírkereskedő	248	12	134	4·8	54·0
Képkereskedő	30	5	13	16·7	43·3
Mű- és régiségkereskedő	52	3	13	5·8	25·0
Egyéb	38	5	18	13·2	47·4
IX. Könyv- és műkereskedelem összesen	**368**	**25**	**178**	**6·8**	**48·4**
Bizományos	282	22	204	7·8	72·3
Bútorszállító	276	28	145	10·1	52·5
Zsibárus	157	22	60	14·0	38·2
Egyéb	252	38	98	15·1	38·9
X. Vegyes kereskedelmi ágak összesen	**967**	**110**	**507**	**11·4**	**52·4**
Kereskedés k. m. n.	2.507	244	989	9·7	39·5
Főösszeg	**15.143**	**1.640**	**7.563**	**10·8**	**49·5**

A legkevesebb albérlőt ezzel szemben a könyv- és papírkereskedők, a festék-, a kézmű- és rövidárúkereskedők, a borkereskedők és a mű- és régiségkereskedők között találjuk, melyekhez a műszaki cikkekkel, a gabona és terményfélékkel való kereskedelem, majd a bizományosok csatlakoznak.

Az adatokban mutatkozó jellegzetesebb tünetek kiemelése után nem kívánjuk a vizsgálatokat további részletekig folytatni. A közzétett anyag lehetővé teszi mindazok számára, kik a kérdéssel foglalkozni óhajtanak, hogy behatóbb megfigyeléseket is végezzenek.

4. Adatok a kereskedők cselédtartására nézve.

Annak folytán, hogy a cselédtartás az anyagi helyzettel a legszorosabb összefüggésben van, erre a kérdésre vonatkozó adataink ismét felette alkalmasak arra, hogy segítségükkel az önálló kereskedők kereseti viszonyairól és életszínvonaláról felvilágosítást nyerjünk. Az 1925. évi népszámlálás eredményeinek a cselédtartásra vonatkozó részlete azonkívül értékes kiegészítését képezi a lakásügyi és albérleti viszonyok adatkincsének és az ott tett megállapítások ellenőrzésére és kiegészítésére fog szolgálhatni. Elsősorban ismét a többi foglalkozási osztállyal való összehasonlítást kívánjuk végrehajtani.

45. Cselédtartás a főbb foglalkozási osztályokban.

Foglalkozási osztály	Főbérlők összes száma	Ebből cselédet tart	
		abszolut számokban	%-ban
Önálló kereskedők	15.143	7.563	50·0
Kereskedelmi segédszemélyzet	20.771	5.006	24·1
Önálló iparosok	49.671	7.698	15·6
Ipari segédszemélyzet	75.041	3.923	5·2
Pénz-, hitel-, biztosításügy	13.589	5.731	42·3
Közlekedés	18.810	1.779	9·4
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	62.298	21.548	34·6
Összes kereső népesség	**323.697**	**67.959**	**21·0**

A cselédtartás adatai határozottabb formában mutatják a kereskedők életszínvonalának viszonylag kedvezőbb voltát, mint akár a lakásügyi, akár az albérleti statisztika adatai. Az önálló kereskedők közül minden második (pontosan 50%) cselédet tart és ezáltal valamennyi más foglalkozási osztályt megelőz. A pénz-, hitel- és biztosításügy, mely a lakásviszonyok terén a kereskedelemnek legerősebb versenytársa volt, e téren már csak 42·3%-ot ér el, míg a közszolgálatban álló és szabadfoglalkozásúak csak $^1/_3$ részben képesek cselédet tartani. A többi foglalkozási osztály még messzebb marad el a kereskedelem mögött. Ez a körülmény tehát a kereskedelem anyagi viszonyainak rendezettebb voltára utal, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy részben a kereskedők foglalkozásával kapcsolatos

életkörülményekben is magyarázatot talál. A kereskedelemben — különösen kisebb üzletek esetén — el van terjedve a családtagoknak, a feleségnek segítőmunkájával az üzletben való közreműködése. Minthogy emiatt a házi munka végzése gyakran nehézségekbe ütközik, olyan esetekben is szükségessé válhatik háztartási alkalmazottak igénybevétele, midőn arra más foglalkozás körében, hol a munkateljesítmény egyedül a kenyérkereső vállaira nehezedik, nem volna feltétlenül szükség.

Figyelemreméltó az a különbség, mely e részben az önállók és alkalmazottak kategóriái között fennforog. Míg a lakásügy terén a kereskedelem önállói és alkalmazottai közötti különbség nem volt kimagasló, addig a cselédtartás kérdésében — ép úgy, mint az albérleti viszonyok tekintetében — erősen kimélyül az ellentét az önállók és alkalmazottaik között. Adataink tanusága szerint ugyanis *a kereskedelmi alkalmazottak fél akkora arányban sem képesek cseléd tartására, mint önálló gazdáik.* Ez a különbség, bármennyire hátrányos helyzetet jelent a kereskedelem alkalmazottaira nézve, enyhül, ha összehasonlítjuk az ipar esetében mutatkozó arányszámokkal. Itt az önállók is jóval csekélyebb arányban, mindössze 15·6% erejéig mutatnak ki házi cselédet. Az alkalmazottak helyzete még sokkal kedvezőtlenebb. Itt a cselédtartás aránya nem több 5·2%-nál, ami az önállók megfelelő arányszámának nem fele, mint a kereskedelemben, hanem annak csupán $^1/_3$ része. *Ebben a távlatban tehát a kereskedelmi alkalmazottak helyzete ismét kevesebb panaszra adhat okot és az önállók és a segédszemélyzet közötti különbség is kevésbbé feltűnő.* Ez alkalommal tehát ismét az a tanulság lép előtérbe, hogy a kereskedelemben az önállók és alkalmazottaik közötti különbség nem éleződik ki annyira, mint az ipar két kategóriája között.

A következőkben az egyes kereskedelmi főcsoportokban vizsgáljuk meg a cselédtartás alakulását, lakásnagyság szerint részletezve az adatokat.

46. Cselédtartás az önálló kereskedők között, kereskedelmi főcsoportok és lakásnagyság szerint.

Kereskedelmi főcsoportok		Cselédet tartó kereskedők száma						
		szobás lakásban					egyéb bérleményben	összesen
		1	2	3	4	4—		
		a) *Abszolut számokban.*						
I. Állatokkal, mezőgazd. termékekkel	kereskedők	60	188	137	75	43	—	503
II. Fával, erdei stb. termékekkel	kereskedők	13	94	119	82	45	3	356
III. Vas- és fémárúkkal	kereskedők	26	202	225	129	59	1	642
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal	kereskedők	9	42	27	13	9	—	100
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal	kereskedők	37	241	177	79	29	1	564
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal	kereskedők	111	756	664	315	145	3	1.994
VII. Élelmezési stb. cikkekkel	kereskedők	288	610	299	126	66	4	1.393
VIII. Gyógy- stb. árúkkal	kereskedők	42	132	102	45	16	—	337
IX. Könyv- és műkereskedés	kereskedők	10	53	83	20	12	—	178
X. Vegyes kereskedelmi ágak		25	169	180	92	41	—	507
Kereskedelem k. m. n.		68	173	388	254	105	1	989
Összesen		**689**	**2.660**	**2.401**	**1.230**	**570**	**13**	**7.563**

46. Cselédtartás az önálló kereskedők között, kereskedelmi főcsoportok és lakásnagyság szerint. (Vége.)

Kereskedelmi főcsoportok	Cselédet tartó kereskedők száma						
	szobás lakásban					egyéb bérlemények	összesen
	1	2	3	4	4—		
	b) *A megfelelő lakásnagyság összes főbérlőinek százalékában.*						
I. Állatokkal, mezőgazd. termékekkel	15·7	54·3	74·5	83·3	97·7	—	46·7
II. Fával, erdei stb. termékekkel	4·4	42·5	75·3	92·1	90·0	7·9	41·7
III. Vas- és fémárúkkal	13·9	55·8	75·0	92·8	93·7	2·8	59·1
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal	22·5	60·0	81·8	76·5	90·0	—	57·8
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal	21·6	64·3	77·0	86·8	93·6	10·0	62·0
VI. Fonó és szövőipari árúkkal	23·7	64·5	81·6	90·8	97·3	4·5	66·1
VII. Élelmezési stb. cikkekkel	19·9	48·2	64·2	76·8	85·7	2·2	55·5
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel	30·9	57·9	70·8	83·3	88·9	—	57·1
IX. Könyv- és műkereskedés	14·3	42·4	76·1	50·0	66·7	—	48·4
X. Vegyes kereskedelmi ágak	10·0	49·3	79·6	93·9	89·1	—	52·1
Kereskedelem k. m. n.	9·8	20·3	72·7	87·0	91·3	5·9	39·5
Összesen	**16·6**	**49·6**	**75·1**	**86·6**	**91·8**	**3·3**	**49·9**

Az egyes kereskedelmi főcsoportok adatait áttekintendő, mindenekelőtt a cselédtartás átlagos arányszámait vesszük szemügyre. Az átlagos 50%-os arányt főleg a fonó- és szövőipari cikkekkel való kereskedelem haladja meg, melynek tagjai $^2/_3$ részben cselédet mutatnak ki, de közel áll hozzá a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem, hol a cselédtartás aránya szintén meghaladja a 60%-ot. Megemlíthetjük ezenkívül a vas- és fémárúkereskedelem, az agyag- és üvegárúkereskedelem, végül pedig a gyógy- és vegyészeti cikkekkel foglalkozó kereskedelem kedvező arányszámait. A legrosszabb viszonyokat pedig a külön megnevezésnélküli kereskedelmen kívül (hol az arányszám 40%-ot sem ér el) a két első főcsoportban találunk, melyek a mezőgazdasági termékekkel, továbbá a fával és szénnel foglalkozó kereskedőket foglalják össze. Feltünően csekély ezenkívül a cselédek aránya a könyv- és műkereskedelem terén is. Nagy vonásokban tehát a cselédtartás adatai is azokat a főcsoportokat jelzik kedvező vagy kedvezőtlen viszonyok között levőknek, melyek már e tekintetben korábbi vizsgálataink alkalmával is kiváltak a többi közül. A cselédtartás adatai tehát ismét más oldalról világítják meg eddigi megállapításaink eredményeit.

Különös érdeklődésre tarthatnak számot táblázatunk azon adatai, melyek lakásnagyság szerint tagozzák a cselédtartás alakulását. A szóbanforgó kérdésről csak ez úton lehet hű képet kapni, mert hiszen a végső arányszámokat nagymértékben befolyásolja az a körülmény, hogy milyen arányban szerepelnek egészen kis lakások, melyekben cseléd tartása alig lehetséges és milyenben a nagy lakáskategóriák, hol a cseléd alig nélkülözhető.

Valóban, adataink is teljes mértékben annak a közismert ténynek megfelelően alakulnak, mely szerint *a nagyobb és nagyobb lakásokban a cselédtartás mind általánosabbá válik.* Az egyszobás lakásokban lakó kereskedőknek mindössze $^1/_6$ része tart cselédet, a kétszobás lakások gazdáinak már csaknem fele módot talál erre, a háromszobás lakásoknak pedig már $^3/_4$ részében cselédet találunk. A négyszobás lakásokban az arányszám 87%-ra, a még nagyobbakban pedig 92%-ra emelkedik.

Ez az általános emelkedő irányzat a dolog természeténél fogva minden kereskedelmi főcsoportban többé-kevésbbé kifejezésre jut, de annak alakulása nagy eltéréseket tüntet fel. Találunk olyan főcsoportokat, ahol a kis lakásokban feltűnő csekély számban szerepelnek a cselédek és arányuk csak a nagylakásokban emelkedik számottevő színvonalra. Így a fával és erdei termékekkel kereskedők az egyszobás lakásokban mélyen a normális adatok mögött, csupán 4·4%-ban tartanak cselédet és a kétszobás lakásokban is az átlag alatt marad az arányszám. Négyszobás lakásokban ellenben az átlagos 87% helyett 92%-ot észlelünk. A kislakásokban lakó rétegek átlagon aluli életszínvonalával szemben a nagy lakások tulajdonosai esetében a viszonylagos jólét jelei mutatkoznak. A főcsoport erős társadalmi különbségei egyébként már szintén kiütköztek adatainkból más alkalommal is. Hasonló viszonyokat találunk, bár nem ennyire kiélezett mértékben a vas- és fémárúkereskedelem, továbbá a vegyes kereskedelmi ágak mezején. Ez utóbbi helyen ugyanis a zsibárúsok és más kisexisztenciák mellett a szállítók, bizományosok és más ágazatok kedvezőbb anyagi körülményei befolyásolják adatainkat.

A kis- és középlakások gazdáinak jobb helyzetével válik ki az agyag- és üvegárúkereskedelem majd az élelmiszerkereskedelem is, míg a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem, de különösen a textilkereskedelem adatai az összes lakáskategóriákra kiterjedően egyöntetűleg mutatják a viszonyok kedvezőbb voltát. Érdekes jelenség az a megoszlás, melyet a gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelem felmutat. Épen a legkisebb, egyszobából álló lakásokban feltűnően magas a cselédek szerepe, 30·8%-os arányuk csaknem kétszeresen meghaladja az átlagos színvonalat. Ugyancsak jelentős különbség észlelhető a kétszobás lakásoknál is, ahol főcsoportunk tagjai az átlagos 49·6% helyett 57·9%-ban tartanak cselédet. A legnagyobb lakástípusban azonban nemcsak hogy nem érvényesül az a kedvező jelenség, hanem épen ellenkezőleg még az átlagos arányszámot sem sikerül tartani. Ezek az adatok igen valószínűvé teszik, hogy a főcsoport tagjainak lakásviszonyaiban annak idején mutatkozott hátrányos kép, mely szerint a kislakások szerepe jelentékeny volt, nem okvetlenül kedvezőtlen anyagi viszonyok hatására utal. A vegyészeti cikkek kereskedelmének általánosságban kedvező fejlődési lehetőségei folytán bizonyára számos tagja a lakás-

viszonyok abnormis volta miatt csak kislakást tudott magának biztosítani, de anyagi helyzete nagyobb lakás tartására is képesítené, amit épen a cseléd-tartás adatai látszanak igazolni.

Mindezekből kitűnik, hogy a cselédtartás alakulása, ha nem csupán arra vagyunk tekintettel, hogy az mily mértékben van a különböző főcsoportokban elterjedve, hanem a lakásnagysággal kombináljuk adatainkat, nagymértékben befolyásolhatják következtetéseinket, melyeket az anyagi viszonyokra nézve más oldalról levontunk.

Végezetül az egyes kereskedelmi ágazatok áttekintésére kerülhet a sor. Az ide vonatkozó adatokat már korábbi fejezetünk 44. sz. táblája közölte s így itt csak arra szorítkozunk, hogy a könnyebb áttekinthetőség kedvéért összefoglaljuk azokat az ágakat, melyeket a cselédtartás nagy elterjedettsége tüntet ki és azokat, hol feltűnően kevés cselédet mutat ki a statisztika. A kereskedelmi ágak felsorolása mellett az arányszámokat is közöljük, melyek a cselédet tartó kereskedők számát az összes főbérlők %-ában mutatják ki.

Legnagyobb		Legkisebb	
arányban cselédet tartó kereskedelmi ágazatok			
Szőnyegkereskedő	83·1	Cukorka-, gyümölcskereskedő	22·4
Fa-, deszka- és épületfakereskedő	79·8	Mű- és régiségkereskedő	25·0
Gabona-, liszt- stb. kereskedő	74·8	Zöldség-, főzelékkereskedő	26·4
Óra- és ékszerkereskedő	72·5	Dohánytőzsdés	28·5
Férfi- és női divatárúkereskedő	70·2	Fa- és szénkereskedő	28·7
Kelme-, szövet- és posztókereskedő	69·9	Szatócs	31·6
Bőrkereskedő	69·8	Halkereskedő	33·3
Műszaki cikkekkel kereskedő	68·9	Cukorkakereskedő	33·9
Kézmű- és rövidárúkereskedő	67·8	Élő baromfikereskedő	38·1
Festék- és enyvkereskedő	67·7	Zsibárús	38·2
Kötél- ponyva- stb. kereskedő	63·5	Tej-, sajt- vajkereskedő	38·5
Nőikalapkereskedő	61·1	Gyümölcskereskedő	40·5
Bútorkereskedő	60·8	Virágkereskedő	41·1
		Háztartási cikkekkel stb. kereskedő	41·2
		Tojáskereskedő	42·4

Nagyrészt ugyanazok a kereskedelmi ágak szerepelnek a cselédtartás szempontjából is a kedvező viszonyokat jelentő oszlopban, melyek már korábbi vizsgálatainknál, így a lakásviszonyok tárgyalásánál is kiváltak a többi közül az átlagosnál nagyobb jólét jeleit mutatva. Az ott megállapított viszonyokat adataink tehát ismét más oldalról támasztják alá. Ha bizonyos általánosabb képet igyekszünk adataink útján nyerni, megállapíthatjuk, hogy a *nagy százalékban cselédtartásra berendezkedett kereskedelmi ágak között*

a textilkereskedelmet találjuk kellő számban képviselve, míg azok az ágazatok, hol a cselédtartásra aránylag ritkán nyílik mód, elsősorban a mezőgazdasági és élelmiszerkereskedelem soraiból kerülnek ki. Az a körülmény is kiolvasható adatainkból, hogy a cselédtartás szempontjából kedvező jellegű sorozatban ott találjuk azokat az ágazatokat, melyek nagyobb méretek között, nagyüzemszerűleg is folytathatók. Főleg a gabona-, épületfa-, bőr- és műszaki cikkek kereskedelmére gondolunk e helyen. A másik csoportban viszont a legtöbb csoport olyan jellegű, hogy csaknem kizárólag kisexisztenciák által, kis keretek között folytathatók. Ebbe a kategóriába sorolhatók a szatócsok, zöldség-, főzelék-, gyümölcs-, tojáskereskedők, a dohánytőzsdések és zsibárúsok is. A kereskedelmi ág jellegében megnyilvánuló társadalmi különbségek tehát a cselédtartás adataira sem maradtak hatás nélkül.

IV. Budapest kereskedőinek származása.

1. A kereskedők születési hely szerint.

Ha valamely népcsoport statisztikai megfigyelését kívánjuk végrehajtani, a származás kérdése a legalapvetőbb kérdések egyikét képezi. Az illető társadalmi réteg jellege, összetétele, demográfiai megoszlása mind azokon az alapokon épülnek fel, melyeket a bevándorlás kiinduló pontjai meghatároznak. Minden bevándorló csoport annak a területnek különleges karakterét hozta magával a fővárosba, ahonnan származik s így épült fel mozaikszerűen a szélrózsa minden irányából történő, de egyenlőtlen intenzitással folyó beköltözés eredménye gyanánt az a kép, mely mint Budapest népességének demográfiai megoszlása a népszámlálások útján elénk tárul. Természetesen a bevándorlás csak azt az alapot adja meg, mely a népességi viszonyoknak mintegy gerincét képezi. A gazdasági és társadalmi viszonyok folytonos átalakulása a demográfiai tényezők változását is magával hozza és ez a változó, dinamikus szempont szinte föléje helyezkedik a származás által megadott alapvető váznak.

Az egyes foglalkozási ágak lényeges eltéréseket mutatnak tagjaik népességi jellege tekintetében. Közelfekvő, hogy ezek az eltérések nem kis részben azokban a mélyreható különbségekben találják magyarázatukat, melyek a különböző foglalkozások bevándorlóinak területi hovatartozandósága kérdésében fennállanak. Ép ezért az önálló kereskedők bevándorlásának tárgyalása alkalmával is elsősorban a más foglalkozásokkal szemben fennálló különleges jellemvonások megállapítása válik szükségessé. Ebből a célból először a főbb bevándorlási területek összehasonlítását végezzük el s csak a későbbiek során kerülnek tárgyalás alá az egyes területrészek további részletezésben, mégpedig Magyarországon vármegyék, a külföldön államterületek szerint.

A legfontosabb alapvető megkülönböztetés, melyet a származás tekintetében tehetünk, abban áll, hogy a helybeli születésűeket különválasztjuk a bevándorolt elemektől. Az összes foglalkozásokat összefoglalva megállapítható, hogy a lakosságnak átlagosan 28%-a született Budapesten, míg 72%-a bevándorlás útján gyarapította a főváros produktiv népességének táborát.

47. Budapest kereső népességének származása, foglalkozási osztályok szerint.

Foglalkozási osztály	Budapesti születésű	Bevándorolt	Ebből: Csonka-magyarországon	Ebből: elszakított területen	Ebből: külföldön	Ismeretlen származású	Összesen
			Ebből: született				
	a) *Abszolut számokban.*						
Őstermelés	1.081	3.093	2.095	727	271	27	4.201
Bányászat	66	205	103	90	12	—	271
Ipar	57.101	106.638	66.004	32.822	7.812	1.150	164.889
Ebből: önálló	*21.958*	*41.292*	*24.159*	*13.901*	*3.232*	*288*	*63.538*
alkalmazott	*35.143*	*65.346*	*41.845*	*18.921*	*4.580*	*862*	*101.351*
Kereskedelem	14.584	28.516	16.292	9.875	2.349	215	43.315
Ebből: önálló	*4.900*	*13.041*	*7.161*	*4.768*	*1.112*	*114*	*18.055*
alkalmazott	*9.684*	*15.475*	*9.131*	*5.107*	*1.237*	*101*	*25.260*
Pénz, hitel, biztosítás	5.999	11.000	6.271	4.146	583	54	17.053
Közlekedés	5.003	17.533	12.000	5.033	500	139	22.675
Közszolgálat és szabad foglalk.	28.248	57.613	31.853	21.034	4.726	437	86.298
Véderő	911	5.272	3.278	1.855	139	41	6.224
Napszámos k. m. n.	3.789	11.742	7.844	3.185	713	144	15.675
Nyugdíjas, tőkepénzes	6.966	26.091	13.862	10.294	1.935	181	33.238
Egyéb és ismeretlen	13.632	86.798	61.799	20.568	4.431	876	101.306
Összesen	**137.380**	**354.501**	**221.401**	**109.629**	**23.471**	**3.264**	**495.145**
	b) *Százalékban.*						
Őstermelés	25·8	73·6	49·8	17·3	6·5	0·6	100·0
Bányászat	24·4	75·6	38·0	33·2	4·4	—	100·0
Ipar	34·6	64·7	40·1	19·9	4·7	0·7	100·0
Ebből: önálló	*34·6*	*65·0*	*38·0*	*21·9*	*5·1*	*0·4*	*100·0*
alkalmazott	*34·6*	*64·5*	*41·3*	*18·7*	*4·5*	*0·9*	*100·0*
Kereskedelem	33·7	65·8	37·6	22·8	5·4	0·5	100·0
Ebből: önálló	*27·1*	*72·3*	*39·7*	*26·4*	*6·2*	*0·6*	*100·0*
alkalmazott	*38·3*	*61·3*	*36·2*	*20·2*	*4·9*	*0·4*	*100·0*
Pénz, hitel, biztosítás	35·2	64·5	36·8	24·3	3·4	0·3	100·0
Közlekedés	22·1	77·3	52·9	22·2	2·2	0·6	100·0
Közszolgálat és szabad foglalk.	32·7	66·8	36·9	24·4	5·5	0·5	100·0
Véderő	14·6	84·7	52·7	29·8	2·2	0·7	100·0
Napszámos k. m. n.	24·2	74·9	50·0	20·3	4·6	0·9	100·0
Nyugdíjas, tőkepénzes	21·0	78·4	41·7	30·9	5·8	0·6	100·0
Egyéb és ismeretlen	13·5	85·6	61·0	20·2	4·4	0·9	100·0
Összesen	**27·8**	**71·5**	**44·7**	**22·1**	**4·7**	**0·7**	**100·0**

Az átlagos megoszlástól az egyes foglalkozási ágak természetesen többkevesebb eltérést mutatnak. Már Budapest iparosainak statisztikai vizsgálata alkalmával volt alkalmunk rámutatni arra, hogy *a városi jellegű foglalkozási ágak állanak a legnagyobb mértékben helybeli születésűekből.* A pénz-, hitel- és biztosításügy, az ipar és a kereskedelem képezik azokat a foglalkozási osztályokat, melyek a helybeliek legnagyobb arányait mutatják, melyekhez közvetlenül a közszolgálati ágak és szabad foglalkozások csatlakoznak. A felsorolt foglalkozási csoportokban a budapesti születésűek a létszám 30%-át is meghaladják.

Ha azonban az önállók és alkalmazottak adatait külön választjuk, akkor a kereskedelem esetében meglepő eredményre jutunk. *Míg az iparban az önállók és alkalmazottak táborában egészen egyforma a helybeliek arányszáma, addig a kereskedelem terén a két kategória lényegesen eltérő adatokat mutat.* A segédszemélyzet igen magas hányadban áll helybeliekből, úgy hogy itt találjuk mind között a budapestiek legerősebb képviseletét. *Az önálló kereskedők soraiban* ellenben *a helybeliek jelentősége erősen alászáll és 27·1%-os színvonalával az átlagos megoszlás alá sülyed.* Ez a jelenség annál inkább szembetűnik, mert a kereskedelem épen korábbi fejtegetéseink értelmében a leginkább városi jellegű foglalkozási ágak közé tartozik. Az a feltűnő ellentmondás, mely a kereskedelem kimondott városi jellege és tagjainak csekély arányú városi származása között fennáll, mindenekelőtt a kereskedelem mozgékony voltát szemlélteti. Tagjai aránylag könnyebben változtatják lakóhelyüket és *épen a kereskedők soraiban játszanak nagy szerepet azok a vállalkozó szellemű egyének, kik idejében felismerték azokat a lehetőségeket, amelyekkel a fejlődő főváros a beköltözőket biztatta.*

Emellett a gazdasági körülmények is kétségkívül közreműködtek a helybeliek arányának visszaszorításában. Adataink alakulásában ugyanis az üzletalapítás lehetőségeinek illetve nehézségeinek hatását is felismerhetjük. Az iparban az önállók és alkalmazottak azonos adatai arra engednek következtetni, hogy közel rokonszármazású rétegek építik fel a két csoportot, az átmenet az egyik foglalkozási csoportból a másikba aránylag könnyebben következik be s így a nagy hányadban budapesti születésű iparossegédek lépnek át fokozatosan az önálló iparűzés körébe. A kereskedelem esetében ezzel szemben a helyben született rétegek túlnyomórészt csak alkalmazottként tudnak maguknak elhelyezkedést biztosítani, míg az önálló üzletnyitást az ahhoz megkívánt nagyobb tőke nagy részüknél megakadályozza, illetve csak később teszi lehetővé. *Az önálló kereskedelem ezért erősebb mértékben egészült ki bevándorlás útján, mint az ipar, amennyiben számos kereskedő hosszabb vidéki munka- és tőkegyűjtés árán jut el ahhoz, hogy Budapesten üzletet nyisson.* Erre a megállapításra különben nemcsak a bevándorlás adatai vezetnek, hanem — mint későbbi fejezeteinkből kiderül — az életkor adatai ugyanezt a következtetést erősítik meg.

Miután az önálló kereskedelemnek a többi foglalkozási ág között elfoglalt helyzete megvilágítást nyert, az egyes kereskedelmi ágak jellegét kívánjuk a bevándorlási mozgalom szempontjából vizsgálat alá vonni. Erre vonatkozólag következő táblánk szolgál adatokkal.

Ha ismét a helybeli és bevándorolt elemek arányát tesszük megfigyelés tárgyává, megállapíthatjuk, hogy *általában az erősebben városi jellegű kereskedelmi ágak azok, melyek a budapestiek nagyobb szereplése által kitűnnek.* A vegyészeti cikkekkel, valamint a vas-, fém- és műszaki cikkekkel való kereskedelem emelkedik ki e tekintetben erősebben a többi közül.

48. Önálló kereskedők születési hely szerint, kereskedelmi főcsoportonkint.

Kereskedelmi főcsoport	Budapesti születésű	Bevándorolt	Ebből: Csonka-magyarországon	Ebből: elszakított területen	Ebből: külföldön	Ebből: ismeretlen származású	Összesen
			a) *Abszolut számokban.*				
I. Állatokkal, mezőgazd. termékekkel (kereskedők)	320	951	578	282	91	18	1.289
II. Fával és erdei termékekkel (kereskedők)	202	754	418	295	41	14	970
III. Vas- és fémárúkkal (kereskedők)	407	821	428	321	72	2	1.230
IV. Agyag- és üvegárúkkal (kereskedők)	55	147	58	69	20	1	203
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal (kereskedők)	306	703	363	257	83	5	1.014
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (kereskedők)	967	2.322	1.254	871	197	15	3.304
VII. Élelmezési stb. cikkekkel (kereskedők)	810	3.142	1.789	1.138	215	18	3.970
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal (kereskedők)	244	432	239	166	27	1	677
IX. Könyv- és műkereskedés	159	388	222	124	42	5	552
X. Vegyes kereskedelmi ágak	400	675	360	257	58	3	1.078
Kereskedelem k. m. n.	1.030	2.706	1.452	988	266	32	3.768
Összesen	**4.900**	**13.041**	**7.161**	**4.768**	**1.112**	**114**	**18.055**
			b) *Százalékban.*				
I. Állatokkal, mezőgazd. termékekkel (kereskedők)	24·8	73·8	44·8	21·9	7·1	1·4	100·0
II. Fával és erdei termékekkel (kereskedők)	20·8	77·8	43·2	30·4	4·2	1·4	100·0
III. Vas- és fémárúkkal (kereskedők)	33·1	66·7	34·8	26·1	5·8	0·2	100·0
IV. Agyag- és üvegárúkkal (kereskedők)	27·0	72·5	28·6	34·0	9·9	0·5	100·0
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal (kereskedők)	30·2	69·3	35·8	25·3	8·2	0·5	100·0
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (kereskedők)	29·2	70·3	37·9	26·4	6·0	0·5	100·0
VII. Élelmezési stb. cikkekkel (kereskedők)	20·4	79·1	45·1	28·6	5·4	0·5	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal (kereskedők)	36·1	63·8	35·3	24·5	4·0	0·1	100·0
IX. Könyv- és műkereskedés	28·8	70·3	40·3	22·4	7·6	0·9	100·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	37·1	62·6	33·4	23·8	5·4	0·3	100·0
Kereskedelem k. m. n.	27·4	71·9	38·6	26·2	7·1	0·7	100·0
Összesen	**27·1**	**72·3**	**39·7**	**26·4**	**6·2**	**0·6**	**100·0**

Különösen azonban a »vegyes kereskedelmi ágak« név alatt összefoglalt csoportok magas arányszáma tűnik szembe, hol a kimondottan városi jellegű szállítók, bizományosok és más nagyvállalkozók adatai dominálnak. Emellett a textilkereskedelem mutat jelentékenyebb mértékben városi eredetre.

Azok a kereskedelmi ágak ellenben, melyek már a foglalkozás jellegénél fogva inkább vidéki szinezettel bírnak, tagjaik származása tekintetében is erősebb vidéki túlsúlyra engednek következtetni. Már a foglalkozás elsajátítása és a kereskedelmi szaktudás megszerzése is inkább a vidékieknek volt e téren fentartva, kik a vidéken már korábban is folytatott szakmájuk színterét helyezték át csak a fővárosba, mikor a gazdasági viszonyok azt kívánatossá tették. A foglalkozási jelleg alapján az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelmet sorolhatjuk elsősorban ebbe a kategóriába, a legalacsonyabb helybeli arányszámokat azonban a fával és erdei termékekkel, továbbá az élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelemben találjuk.

Az eddigiekben egy összegben állítottuk szembe a beköltözött népesség adatait a helybeli születésűek táborával. Következő fejtegetéseink során a bevándorolt népességnek területrészek szerint való megoszlását kell megfigyelés tárgyává tennünk, miközben először a főbb összefoglaló adatokat vesszük szemügyre és hármas tagozást alkalmazunk, amennyiben a csonkamagyarországi születésűeket az elszakított területrészeken születettektől és a külföldi születésűektől szétválasztjuk. Erre a kérdésre vonatkozó adatainkat a népesség összes foglalkozási osztályaira nézve a 47. sz. tábla, az önálló kereskedelem főcsoportjaira nézve pedig a 48. sz. tábla már közölte.

Budapest összes kereső népességére vonatkozólag kitűnik adatainkból, hogy annak 45%-a a mai Magyarország vidéki részeiről, 22%-a az elcsatolt területekről, 4·7%-a pedig külföldről költözött a fővárosba. Leginkább a jelenlegi területről származnak az őstermelés, a véderő tagjai és a napszámosok, de kiváltkép a közlekedéssel foglalkozó népességben magas a bevándoroltak e csoportjának az aránya. A kereskedelem bevándorlása e téren is alatta marad az átlagos színvonalnak. Bár az önálló kereskedők valamelyest nagyobb arányban vándoroltak be Csonkamagyarország vármegyéiből, mint alkalmazottaik, arányuk mégsem éri el a 40%-ot. A helybeli származásúak tekintetében már korábban megállapítottuk önálló kereskedőink kisebb arányú szerepét, most ugyanez a tény mutatkozik a vidéki bevándorlás adatainál. Ennek megfelelően természetesen a másik két bevándorlási terület, az elszakított részek és a külföld jelentkezik magasabb arányszámokkal.

A Magyarországtól elcsatolt részek bevándorlási kontingense a legmagasabbak közül való, a külföldről történő beköltözés pedig egyenesen minden más foglalkozási ágat felülmul az önálló kereskedés esetében, ha a Budapesten kisebb jelentőségű őstermeléstől eltekintünk, hol a bolgárkertészek beköltözésének tulajdonítható a külföldiek magas szerepe. Önálló kereskedőink között ily módon 6%-ot is meghalad a külföldiek aránya az átlagos 4·7%-kal szemben. Meg kell azonban állapítanunk, hogy fenti adatunk csupán az arányszámok tekintetében kimagasló, míg abszolut számokban mindössze 1.112 kereskedőt jelent a 18.000 főnyi kereskedőtársadalommal szemben s így annak magyar jellegét kevéssé befolyásolja.

Adatainkból általában az a következtetés vonható le, hogy a *budapesti kereskedelem a távolabbi vidékekről mutat erősebb beköltözési hajlandóságot.* Az elszakított területekről származó kereskedők nagy száma azonban indokolttá teszi azt a feltevést is, hogy ez a megosztás nem a kereskedelem strukturájából eredő állandó szabályszerűség, hanem részben a háború utáni viszonyok következménye. *A menekültek nagy száma legkönnyebben a kereskedelem terén vélt magának elhelyezkedést biztosítani* és ennek folytán ez a háború utáni sajnálatos vándormozgalom bizonyára szerepet játszik — a kereskedelem esetében inkább, mint más foglalkozásoknál — a származási adatok kialakulásában.

Az egyes kereskedelmi főcsoportok bevándorlásának vizsgálatánál a külföldről beköltözöttek adatai között nagy különbségek állanak fenn, annak megfelelően, hogy a különböző kereskedelmi ágakban mennyire volt szükség, illetve lehetőség külföldi szakerők bevándorlására. Feltünőbbnek mondható, hogy a beköltözésnek az elszakított országrészek és a megmaradt terület közötti megoszlása is tekintélyes eltéréseket jelez a kereskedelem különböző ágaiban. Könnyen érthetővé válik azonban ez a jelenség annak figyelembevételével, hogy a szétdarabolt Magyarország egyes részei sok tekintetben lényeges eltéréseket mutatnak úgy a földrajzi adottság, mint pedig a népességi összetétel tekintetében.

Az élelmezési cikkekkel való kereskedés, továbbá a fa- és szénkereskedelem a trianoni határokon inneni és túli Magyarországról egyaránt nagy intenzitású bevándorlást mutat. Az említett kereskedelmi ágak tehát az egész integer területről egységes alakulásról tesznek tanúságot. Az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelem azonban már csak a mai területről tünik ki magas bevándorlási adatokkal. A mezőgazdasági kereskedelem elsősorban az alföldön találta munkakörét s itt adódott leginkább alkalom, hogy beköltözés útján a fővárosi kereskedelemnek e kategóriája benépesüljön. Itt tehát a gazdaságföldrajzi viszonyok okolják meg a bevándorlás eltérő alakulását. Ugyancsak a megmaradt terület magaslik ki a könyv- és műkereskedés terén is, míg a perifériák itt kis arányszámot érnek csak el. A mutatkozó különbségek oka itt már szellemi téren keresendő és a megmaradt részek lakosságának nagyobb műveltségében jelölhető meg. Az agyag- és üvegárúkkal való kereskedés ezzel szemben az elszakított területrészek arányát mutatja kimagaslóan nagynak, ami megfelel annak, hogy ez a foglalkozási ág elsősorban a hegyvidékeken talál művelőire.

Ez utóbbi kereskedelmi ágazat képviseli egyúttal azt a főcsoportot, hol a külföldről történő bevándorlás a legerősebb. Ez a foglalkozás tudott a legkevésbé hazai szakembereket szolgálatába állítani, ami kapcsolatban áll azzal, hogy az ipar is fejletlen e téren és a fogyasztást túlnyomórészt behozatai fedezi. Jelentős ezenkívül a külföldiek aránya a bútorkereskedelem, továbbá a könyv- és műkereskedelem terén is. Legkevésbé viszont feltünő módon a vegyészeti cikkekkel való kereskedelemben és a fa- és szénkereskedelem téren tudtak a külföldiek teret foglalni, de az élelmezési cikkekkel való kereskedelemben elfoglalt arányuk is alatta marad az átlagos színvonalnak.

Eddig csak nagy összefoglalásban adtuk meg a főbb területek bevándorlási adatait, most további részletezés válik szükségessé. Adataink Csonka-Magyarország területének vármegyék szerinti tagozását, az elszakított részek és a külföld adatainak pedig országok szerint való részletezését teszik lehetővé. A következőkben az elsőnek említett feladat megoldását kíséreljük meg. Táblázatunk a mai terület vármegyéinek országrészek szerint csoportosított adatait mutatja be.

49. Önálló kereskedők születési helye, vármegyék szerint.[1])

Országrész, vármegye	Bevándorolt: kereskedők száma	Bevándorolt: népesség összes száma	A vármegye lélekszáma	10.000 lélekre esik bevándorolt kereskedő	1000 bevándorolt közül önálló kereskedő
I. Dunántúli dombvidék.					
Baranya	176	7.730	287.599	6·1	22·7
Esztergom	109	6.855	55.793	19·5	15·9
Fejér	503	33.711	262.307	19·2	14·9
Győr	155	8.698	141.004	11·0	17·8
Komárom	184	11.089	110.935	16·6	16·6
Moson	45	2.520	53.227	8·5	17·9
Somogy	392	14.623	368.486	10·6	26·8
Sopron	167	9.485	174.019	9·6	17·6
Tolna	469	16.221	263.112	17·8	28·9
Vas	269	16.716	267.810	10·1	16·1
Veszprém	425	19.326	232.554	18·3	22·0
Zala	360	18.871	346.965	10·4	19·1
I. országrész összesen	**3.254**	**165.845**	**2,563.811**	**12·7**	**19·6**
II. Alföld.					
Arad	6	405	21.720	2·8	14·8
Bács-Bodrog	120	4.249	115.223	10·4	28·3
Békés	181	9.991	311.109	5·8	18·2
Bereg	21	676	25.265	8·3	31·0
Bihar	56	2.518	161.061	3·5	22·2
Csanád	69	2.939	129.908	5·3	23·5
Csongrád	184	9.389	322.383	5·7	19·6
Hajdu	212	8.045	271.506	7·8	26·5
Jász-Nagykun-Szolnok	302	20.758	387.225	7·8	14·5
Szabolcs	288	7.479	333.683	8·6	38·6
Szatmár	71	1.990	109.419	6·5	35·6
Torontál	20	727	15.811	12·6	27·5
Ung	6	486	1.397	43·0	12·4
II. országrész Pestmegye nélkül	**1.536**	**69.652**	**2,205.710**	**7·0**	**22·0**
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	**1.327**	**85.300**	**1,234.434**	**10·8**	**15·6**
II. országrész összesen	**2.863**	**154.952**	**3,440.144**	**8·3**	**18·5**
III. Északi dombos vidék.					
Abauj-Torna	41	1.311	85.817	4·8	31·2
Borsod	265	7.939	307.405	8·6	33·4
Gömör-Kishont	35	1.071	15.989	21·9	32·6
Heves	307	12.821	297.590	10·3	24·0
Hont	57	3.002	27.169	21·0	19·0
Nógrád	210	7.751	177.063	11·9	27·1
Zemplén	129	4.711	136.159	9·5	27·4
III. országrész összesen	**1.044**	**38.606**	**1,047.192**	**10·0**	**27·0**
Magyarország összesen	**7.161**	**359.403**	**7,051.147**	**10·2**	**20·0**

[1]) A thj. városok az azokat körülvevő vármegyék adataiban szerepelnek. A vármegyék lélekszámadatai az 1920. évi népszámlálásból származnak.

Az egyes vármegyék bevándorlási mozgalmának vizsgálatánál már az eredeti adatok, tehát pusztán az abszolut számok áttekintése sem céltalan, mert ezek az adatok mutatják meg, hogy Budapest kereskedelmének jellegét mely területek bevándoroltjai adják meg. Számszerint a fővárost körülövező Pest megye szolgáltatta a legtöbb kereskedőt Budapestnek, amennyiben a mai Magyarország területéről kiinduló hétezer főnyi bevándorlásból több mint 1300 legnagyobb vármegyénkre esik. Ez a szám a magyarországi bevándorlásnak csaknem $^1/_5$-részét (pontosan 18·5%-át) alkotja. A többi vármegye messze elmarad fenti számadat mögött, mindazonáltal néhány dunántúli megye, — mint Fejér 503, Tolna 469 és Veszprém 425 bevándorolt kereskedővel — erősebben kiemelkedik a többi közül. Az egyes országrészek szerepe tekintetében megállapítható, hogy Budapest bevándorolt kereskedői legnagyobb kontingensét a dunántúli dombvidék szolgáltatta, amennyiben a beköltözötteknek csaknem fele (45·4%) innen származik. Az Alföld már csak 40% erejéig részesedik a bevándorlásban, ennek az arányszámnak is jelentős része azonban Pest megye rovására írandó, úgy hogy annak leszámításával a többi alföldi részekre már csak 21·5% esik. Az északi dombvidék szülöttei 14·6%-os aránnyal szerepelnek a főváros kereskedelmében.

A bevándorlás számszerű adatai tehát képet adnak a főváros önálló kereskedelmének származás szerint való összetételéről. Annak megítélésére azonban, hogy milyen intenzitással folyt az egyes országrészekről és vármegyékről a beköltözés önálló üzletnyitás céljából, további számításokra vagyunk utalva. Budapest önálló iparosainak statisztikai feldolgozása alkalmával[1]) kétféle arányszám megállapítása mutatkozott szükségesnek s az ott bevált módszert fogjuk a kereskedelem adataira is alkalmazni. Minthogy a vármegyék lélekszáma között igen nagy különbségek állanak fenn, közelfekvő, hogy mindenekelőtt a vármegye, illetve országrész lélekszámához viszonyítsuk az onnan bevándorolt kereskedők számát s így a kereskedők vándormozgalmának intenzitását mérjük meg. Táblázatunk ebből a célból a vármegye 10.000 lakosára eső Budapestre költözött kereskedők számát adja meg. A kereskedők bevándorlása valamely területrészről azonban két okból is lehet magas. Előidézheti azt, hogy az általános vándormozgalom az illető területről erős méreteket öltött s így a nagyszámú bevándorolt tömegből a kereskedelemre is természetszerűleg több egyén jutott. Előfordul másrészt, hogy valamely területről speciálisan a kereskedelem felé irányul erősebb bevándorlási hajlam, ami az illető vidék gazdasági vagy demográfiai alkatában találja mélyebb indító okát. Ezeknek a körülményeknek vizsgálata csak olymódon hajtható végre, ha a bevándorolt tömeg belső megoszlását figyeljük meg, ami esetünkben azzal az arányszámmal történik, mely mutatja, hogy 1000 bevándorolt egyén közül hány önálló kereskedő.

[1]) Budapest székesfőváros iparosai. Statisztikai Közlemények 56. kötet. 1928. évi 3. szám, 74. oldal.

A kereskedők bevándorlási intenzitására vonatkozó adataink arra a megállapításra vezetnek, hogy a *dunántúli és északi dombvidék bevándorlása jelentékenyen kimagaslik az Alfölddel szemben.* Ugyanaz a megállapítás jut a kereskedelem esetében is kifejezésre, mely már az iparosok adatainál is megnyilvánult, vagyis, hogy a *bevándorlás tekintetében a hegy- illetve dombvidék általában felülmulja a sík területeket.* Ezt a különbséget természetesen nem a nyers földrajzi viszonyokra, hanem a — részben azok által előidézett — népességi és foglalkozásbeli eltérésekre kell visszavezetnünk. Bár ez a jelenség a mondottak értelmében az ipar és kereskedelem terén közös, mégis ez utóbb foglalkozásban még kifejezettebben érvényesül. Az iparosok beköltözésénél ugyanis a szomszédos Pest megye erősen emelte az Alföld bevándorlási arányát, úgyhogy csak annak leszámításával mutatkozott tisztán a hegyvidékek fölénye a sík területek felett. A kereskedelemben Pest megye még közelsége dacára sem tudta elérni a két dombvidék arányszámát.

Az egyes vármegyéket külön-külön vizsgálat alá vonva, el kell tekintenünk azoktól a törvényhatóságoktól, melyekből Trianon csak egészen elenyésző területet hagyott meg számunkra. Itt ugyanis oly kis bevándorlási adatok jelentkeznek, hogy a nagy számok törvénye nem érvényesül és az adatok erősen alá vannak vetve a véletlen befolyásának. Ezektől eltekintve a legnagyobb arányszámokat az északi dombvidék egyes vármegyéi érik el. Gömör megye 10.000 lakosonkint 22 önálló kereskedőt adott Budapestnek, Hont megye arányszáma pedig szintén eléri a 21-es színvonalat. Néhány kimagasló arányszám mellett azonban az északi felvidéken alacsony bevándorlású megyéket is találunk és ez az egyenlőtlenség az oka, hogy a szóbanforgó országrész elmarad a Dunántúl mögött, melynek különböző részeiből sokkal egyenletesebb kép mutatkozik. A 20‰-es arányszámot csaknem eléri a Dunántúl két megyéje is, még pedig Esztergom 19·5 és Fejér 19·0 magasságú arányszámával, emellett még Veszprém, Tolna és Komárom megyék szerepelnek kiemelkedőbb adatokkal. A tőzsgyökeres alföldi megyék viszont alacsony bevándorlással tűnnek ki. Az elmondott megfigyelések igen szemléltető módon leolvashatók a mellékelt kartogrammon, hol az egyes vármegyék színezése a bevándorlási intenzitás alakulásának felel meg. A kartogrammból közvetlenül szembetűnik, hogy a Budapestre történő bevándorlásnak két gócpontja van, az egyik a fővároshoz közelfekvő dunántúli megyékben, a másik az északi dombvidék megyéiben jelölhető meg.

A következőkben a már említett módszertani megfontolásoknak megfelelően azokat az arányszámokat tesszük vizsgálat tárgyává, melyek megmutatják, hogy száz Budapestre vándorolt egyén közül hány volt önálló kereskedő. Ezáltal a bevándorolt tömeg belső tagozódását világítjuk meg és feleletet kapunk arra a kérdésre, hogy mely vidékeken mutatkozott erősebb hajlandóság az önálló kereskedés felé más foglalkozásokkal szemben. Adataink ebből a szempontból határozottan az ország északi vármegyéinek adják az

BUDAPEST KERESKEDŐINEK BEVÁNDORLÁSA

I. A vármegye lélekszámához viszonyítva

elsőséget, minden onnan bevándorolt 1000 egyén közül ugyanis 27 önálló kereskedőt talált a statisztika. Az Alföld és a Dunántúl adatai amellett, hogy messze elmaradnak az északi dombvidék mögött, egymáshoz közelálló képet nyújtanak, amennyiben alföldi adatunk Pest megye nélkül valamelyest meghaladja az ország nyugati felét, Pest megyével együtt csekély mértékben elmarad mögötte. A maximum az északkeleti határszélhez közelfekvő megyékben, Szabolcs, Szatmár, Gömör, Borsod és Abauj megyékben mutatkozik. Az országnak ebben a részében találjuk meg tehát azt a területet, hol a népesség összetétele és a gazdasági viszonyok speciálisan a kereskedelmi pálya felé, még pedig önálló üzletnyitás céljából indították útnak a bevándorlókat Budapest felé.

A budapesti iparosok hasonló statisztikai anyagának feldolgozása alkalmával hasznosnak bizonyult az a csoportosítási módszer, mely távolsági körzetek szerint osztotta be a vármegyéket s ezek alapján a távolság befolyásának vizsgálatát tette lehetővé. A kimutatott szabályszerűségeket már ott sem volt szabad tisztán a fizikai távolság következményének tartani, hanem azon a bonyolult társadalmi és gazdasági különbségek eredményének, melyek a fővároshoz közelebb vagy attól távolabb fekvő vármegyéket egymástól elválasztják. Alábbi táblánk távolsági övezetek szerint adja meg a bevándorlás adatait, külön-külön a Duna két felére.

50. Önálló kereskedők bevándorlása távolsági övezetek szerint.

Távolsági övezetek	Bevándorolt: kereskedők száma	Bevándorolt: népesség összes száma	Az övezet lélekszáma (1920)	10.000 lélekre esik bevándorolt kereskedő	1000 bevándorolt közül önálló kereskedő
			a) *Dunántúl.*		
I. Övezet. (Esztergom, Komárom, Fejér vm.)..	796	51.655	429.035	18·6	15·4
II. Övezet. (Győr, Veszprém, Tolna vm.).....	1.049	44.245	636.670	16·4	23·6
III. Övezet. (Moson, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya vm.).....	1.409	69.945	1,498.106	9·4	20·1
Dunántúl összesen.....	**3.254**	**165.845**	**2,563.811**	**12·7**	**19·6**
			b) *Dunáninnen.*		
I. Övezet. (Pest, Hont, Nógrád vm.).....	1.594	96.053	1,438.666	11·1	16·6
II. Övezet. (Gömör, Heves, Borsod, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Bács-Bodrog v.m).	1.213	56.227	1,445.815	8·4	21·6
III. Övezet. (Abauj, Zemplén, Hajdu, Bihar, Békés, Arad, Csanád, Torontál vm.)	714	30.647	1,133.091	6·3	23·3
IV. Övezet. (Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung vm.)	386	10.631	469.764	8·2	36·2
Dunáninnen összesen	**3.907**	**193.558**	**4,487.336**	**8·7**	**20·2**
Magyarország összesen	**7.161**	**359.403**	**7,051.147**	**10·2**	**20·0**

Vizsgálatainkat ismét ahhoz a kétféle arányszámhoz kapcsoljuk, melyek már eddigi fejtegetésünknek is tárgyát képezték. *A bevándorlás külső terjedelme, vagyis a lélekszámhoz viszonyított adatok a határszélek felé fokozatos visszaesést jeleznek,* vagyis a bevándoroltak létszáma tekintetében a távolabbi megyék egyre kisebb jelentőséggel bírnak. Ez a visszaesés a Dunántúlon egyöntetű módon jelentkezik, míg az ország keleti felében a legutolsó övezet az addig egyenletes csökkenéssel szemben ismét valamelyest nagyobb arányszámot hoz létre.

Egészen más képet mutat a kereskedők bevándorlásának belső intenzitása, vagyis a bevándorolt népesség vonzódása a kereskedelem felé. Ez utóbbi szempontot kidomborító arányszám épen ellenkezőleg a határszélek felé ér el magasabb adatokat. Ez a jelenség a Dunántúl még nem jelentkezik oly határozottsággal, bár a figyelmesebb megtekintés ott is meggyőz az állítás helyességéről. A Dunáninnen azonban mind a négy távolsági körzeten végig egyöntetű módon kifejezésre jut, hogy Budapesttől távolodva 1000 bevándorolt közül mind több és több volt önálló kereskedő, amennyiben a Pestkörnyékén 17‰ alatt maradó viszonyszám a legtávolabbi országrészen a 36‰-et is meghaladja. Végeredményben tehát megállapítható, hogy *Budapesttől távolodva fokozatosan csökken a kereskedők bevándorlásának intenzitása, ez azonban csak annak következménye, hogy a távolabbi részeken, a főváros kulturális és gazdasági hatásának gyengülése folytán az általános beköltözési mozgalom kisebb. Speciálisan a kereskedelem iránti hajlandóság azonban növekszik a határszélek felé és így a távolabbról beköltözött lakosságból mind nagyobb hányad helyezkedik el az önálló kereskedés munkaterületén.*

A budapesti kereskedelem vidékről történt erőgyarapodásának anyagát azonban nem merítettük ki akkor, midőn a mai terület vármegyéinek adatait felsorakoztattuk. Mikor a mai kereskedők legnagyobb része beköltözött, még nem zárták el közbenső határok az ország tagjait egymástól és egységes gazdasági hatóokok működtek közre a húszmilliós ország fővárosának kifejlesztésénél. Alábbi kimutatásunk ezért az elszakitott országrészek adatait is összefoglalja, s az idegen uralom alatt levő részek mellé a mai terület adatait is odaállítja, hogy ilymódon számadatainkban előttünk álljon az integer országból folyó bevándorlási mozgalom egységes képe. E táblában az egyes területrészek 10.000 lakosára számított általános bevándorlási arányszámot is közöltük, hogy azzal a kereskedelem adatait feltünőbben szembeállíthassuk.

Adataink szerint a mai terület általános bevándorlási mozgalma jelentékenyen felülmulja az elszakított területeket, amennyiben a közelebb fekvő s így a fővárossal szorosabb kapcsolatban álló megmaradt vármegyék adták a legtöbb bevándorlót a fővárosnak. A mai Magyarország arányszáma az 535-re emelkedik 10.000 lakosonként, amivel szemben áll a perifériák 175-ös számadata.

Vizsgálatainkat ismét ahhoz a kétféle arányszámhoz kapcsoljuk, melyek már eddigi fejtegetésünknek is tárgyát képezték. *A bevándorlás külső terjedelme, vagyis a lélekszámhoz viszonyított adatok a határszélek felé fokozatos visszaesést jeleznek*, vagyis a bevándoroltak létszáma tekintetében a távolabbi megyék egyre kisebb jelentőséggel bírnak. Ez a visszaesés a Dunántúlon egyöntetű módon jelentkezik, míg az ország keleti felében a legutolsó övezet az addig egyenletes csökkenéssel szemben ismét valamelyest nagyobb arányszámot hoz létre.

Egészen más képet mutat a kereskedők bevándorlásának belső intenzitása, vagyis a bevándorolt népesség vonzódása a kereskedelem felé. Ez utóbbi szempontot kidomborító arányszám épen ellenkezőleg a határszélek felé ér el magasabb adatokat. Ez a jelenség a Dunántúl még nem jelentkezik oly határozottsággal, bár a figyelmesebb megtekintés ott is meggyőz az állítás helyességéről. A Dunáninnen azonban mind a négy távolsági körzeten végig egyöntetű módon kifejezésre jut, hogy Budapesttől távolodva 1000 bevándorolt közül mind több és több volt önálló kereskedő, amennyiben a Pestkörnyékén 17‰ alatt maradó viszonyszám a legtávolabbi országrészen a 36‰-et is meghaladja. Végeredményben tehát megállapítható, hogy *Budapesttől távolodva fokozatosan csökken a kereskedők bevándorlásának intenzitása, ez azonban csak annak következménye, hogy a távolabbi részeken, a főváros kulturális és gazdasági hatásának gyengülése folytán az általános beköltözési mozgalom kisebb. Speciálisan a kereskedelem iránti hajlandóság azonban növekszik a határszélek felé és így a távolabbról beköltözött lakosságból mind nagyobb hányad helyezkedik el az önálló kereskedés munkaterületén.*

A budapesti kereskedelem vidékről történt erőgyarapodásának anyagát azonban nem merítettük ki akkor, midőn a mai terület vármegyéinek adatait felsorakoztattuk. Mikor a mai kereskedők legnagyobb része beköltözött, még nem zárták el közbenső határok az ország tagjait egymástól és egységes gazdasági hatóokok működtek közre a húszmilliós ország fővárosának kifejlesztésénél. Alábbi kimutatásunk ezért az elszakított országrészek adatait is összefoglalja, s az idegen uralom alatt levő részek mellé a mai terület adatait is odaállítja, hogy ilymódon számadatainkban előttünk álljon az integer országból folyó bevándorlási mozgalom egységes képe. E táblában az egyes területrészek 10.000 lakosára számított általános bevándorlási arányszámot is közöltük, hogy azzal a kereskedelem adatait feltünőbben szembeállíthassuk.

Adataink szerint a mai terület általános bevándorlási mozgalma jelentékenyen felülmulja az elszakított területeket, amennyiben a közelebb fekvő s így a fővárossal szorosabb kapcsolatban álló megmaradt vármegyék adták a legtöbb bevándorlót a fővárosnak. A mai Magyarország arányszáma az 535-re emelkedik 10.000 lakosonként, amivel szemben áll a perifériák 175-ös számadata.

BUDAPEST KERESKEDŐINEK BEVÁNDORLÁSA

II. A vármegyékből bevándoroltak összes számához viszonyítva

1000 bevándorolt közül volt:

–20 | 20–25 | 25–30 | 30–35 | 35–

önálló kereskedő

51. Önálló kereskedők bevándorlása Magyarország szétdarabolt részeiből.

Megnevezés	Bevándorolt		A terület lélekszáma (1910)	10.000 lakosra esik Budapestre vándorolt		1000 bevándorolt közül önálló kereskedő
	kereskedők száma	népesség összes száma		egyén	kereskedő	
Ausztriához csatolt terület	49	3.278	292.588	112	1·7	15·0
Jugoszláviához » »	613	25.077	1,568.819	160	3·9	24·4
Romániához » »	1.669	70.770	5,236.305	135	3·2	23·6
Cseh-Szlovákiához » »	2.437	87.801	3,567.575	246	6·8	27·8
Elszakított terület összesen	**4.768**	**186.926**	**10,665.287**	**175**	**4·5**	**25·5**
Csonka-Magyarország	**7.161**	**359.403**	**6,718.875**	**535**	**10·7**	**20·0**
Magyarország, háború előtti terület	**11.929**	**546.329**	**17,384.162**	**308**	**6·7**	**21·8**

Ez a körülmény tehát magától értetődő és eleve előre várható volt. A kereskedők bevándorlásának intenzitása szempontjából szintén a mai terület vezet, 10·2‰-es arányszámmal, amelynek felét sem éri el a többi területrész, bár a csehek által megszerzett terület jelentékenyebb arányszámot mutat. Mindezekből nyilvánvaló, hogy a *budapesti kereskedelem létszámának gyarapítása kérdésében a mai terület — még a lélekszám arányában is — nagyobb szerepet játszik a többi országrészeknél.*

Egészen más megítélés alá tartozik azonban ismét, hogy a bevándoroltak hogyan oszlottak meg az egyes foglalkozási ágak között és hogy e megoszlás eredményeképen mily hányad jutott az önálló kereskedés számára. Ezer bevándorolt közül — mint láttuk — Csonka-Magyarországon 20 egyén vállalkozott önálló üzletnyitásra, az elszakitott területeken azonban ez az arányszám 25·5‰-re emelkedett. Két számadatunk között fennálló különbség arra utal, hogy a perifériákról folyó bevándorlásnak nagyobb hányada gyarapította a kereskedelmet, az elszakitott országrészekből bevándoroltak közül többen részesítették előnyben a kereskedelmet más foglalkozással szemben. Fokozza megállapításuk jelentőségét, hogy ez az eredmény nem a különböző területrészek ellentétes adatainak átlaga gyanánt jött létre, hanem a kisebb osztrák területsávon kívül mind a három területen egyaránt meghaladják az adatok a mai terület arányszámát. Különösen magas a cseh foglalás területén mutatkozó 28‰-et megközelítő arányszám.

A most megállapitott tény összehasonlítható a csonka terület bővebben részletezett adataival, hol távolsági övezetek szerint vizsgáltuk a bevándorlás alakulását. Ott kimutatható volt, hogy a bevándorló tömegek belső foglalkozási megoszlása a határszélek felé mindinkább kedvezett a kereskedelemnek, mind többen helyezkedtek el abban a többi foglalkozások rovására. Jelenlegi adataink szerint ez az irányzat nem állt meg a trianoni határoknál, hanem

azokon túl is egyforma érvényességgel jelentkezik. Két szempontból is meggondolásra késztet ez a jelenség. Egyrészt a megállapított társadalmi szabályszerűségek érvényére nézve szolgál bizonyítékkal, másrészt a szétdarabolt ország népességi és gazdasági összefüzöttségének, egységességének igazolásához is újabb adalékot nyújt. Ezek alapján az *integer Magyarország határáig kiterjesztve mondható, hogy a népesség s ezzel együtt a kereskedők bevándorlása csökken ugyan a határszélek felé, de a bevándoroltak tömegéből Budapesttől távolodva mind nagyobb és nagyobb hányad esik az önálló kereskedelemre.*

A következőkben Magyarország elcsatolt területrészeiről származó kereskedők adatait kereskedelmi főcsoportok szerinti részletezésben adjuk közre.

52. Magyarország elszakított részeiről származó budapesti kereskedők.

Kereskedelmi főcsoport		Ausztriához	Jugoszláviához	Romániához	Csehszlovákiához	Összesen
		csatolt terület				
		a) *Abszolút számokban.*				
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel	kereskedők	1	41	102	138	282
II. Fával, erdei termékekkel	kereskedők	3	43	87	162	295
III. Vas- és fémárúkkal	kereskedők	2	53	102	164	321
IV. Agyag- és üvegárúkkal	kereskedők	—	7	27	35	69
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal	kereskedők	4	41	94	118	257
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal	kereskedők	6	112	286	467	871
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel	kereskedők	19	130	442	547	1.138
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel	kereskedők	2	23	67	74	166
IX. Könyv- és műkereskedés		4	11	41	68	124
X. Egyéb kereskedelmi ágak		3	37	73	144	257
Kereskedelem k. m. n.		5	115	348	520	988
Összesen		**49**	**613**	**1.669**	**2.437**	**4.768**
		b) *Százalékban.*				
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel	kereskedők	0·4	14·5	36·2	48·9	100·0
II. Fával, erdei termékekkel	kereskedők	1·0	14·6	29·5	54·9	100·0
III. Vas- és fémárúkkal	kereskedők	0·6	16·5	31·8	51·1	100·0
IV. Agyag- és üvegárúkkal	kereskedők	—	10·2	39·1	50·7	100·0
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal	kereskedők	1·5	16·0	36·6	45·9	100·0
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal	kereskedők	0·7	12·9	32·8	53·6	100·0
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel	kereskedők	1·7	11·4	38·8	48·1	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel	kereskedők	1·2	13·9	40·4	44·5	100·0
IX. Könyv- és műkereskedés		3·2	8·9	33·0	54·9	100·0
X. Egyéb kereskedelmi ágak		1·2	14·4	28·4	56·0	100·0
Kereskedelem k. m. n.		0·5	11·6	35·3	52·6	100·0
Összesen		**1·0**	**12·9**	**35·0**	**51·1**	**100·0**

Úgy fenti adatainkból, mint korábbi táblánkból, hol a bevándorlási intenzitás arányszámait közöltük, kiderül, hogy a csehszlovák megszállás

alatt álló terület mutatja a legélénkebb bevándorlási mozgalmat. *Főleg tehát a felvidékről, északi irányból történő beköltözés táplálta Budapest kereskedelmét s ez az irányzat egyenes folytatása a csonka határok között megállapított mozgalomnak. Adataink szerint ugyanis itt is az északkeleti megyék tüntek ki a legmagasabb arányszámmal.* Ez a jelenség a kereskedelem demográfiai viszonyainak számos kérdésével is szoros kapcsolatban van. Egészen röviden érintve csak az egyes kereskedelmi ágak szerepét, megemlíthetjük, hogy a cseh uralom alá került terület a legnagyobb arányban a textilkereskedelem, könyv- és műkereskedés, továbbá a fa- és szénkereskedelem bevándoroltjaiból veszi ki részét. A román terület viszont inkább a mezőgazdasági jellegű kereskedelmi ágakban ér el nagyobb arányszámokat, így az élelmezési cikkekkel való kereskedelem számadata kiemelkedő, de az állatokkal és mezőgazdasági cikkekkel való kereskedés szintén meghaladja az átlagos viszonyokat.

A következő lépéssel már az integer Magyarország határain túl terjesztjük ki vizsgálataink körét, s ezzel a külföldről történő bevándorlás adatait vesszük megfigyelés tárgyává. A külföldi bevándorlás foglalkozási főosztályok szerint részletezett adatait már a 47. számú táblázat közölte. Ott láttuk, hogy a kereskedelem számszerűen nem nagy — 1000 főt alig meghaladó — külföldi bevándorlású csoportja a kereskedők létszámához viszonyítva mégis olyan arányszámot hoz létre, mely minden más foglalkozást felülmul, ha a jelentéktelen őstermeléstől eltekintünk. A népesség átlagos 4·7%-os külföldi bevándoroltjával szemben — mely arányszám az ipar körében is pontosan ugyanezen a színvonalon mozog — az önálló kereskedelem 6·2% arányban mutat ki külföldi bevándoroltakat.

Ezt az arányszámot ismét úgy tudjuk beállítani az egész bevándorlási mozgalom távlatába, ha kiszámítjuk, hogy 1000 bevándorolt egyén közül hányan helyezkedtek el önálló kereskedés terén. A szóbanforgó arányszám 28·4‰, vagyis felülmulja úgy a Csonka-Magyarországról folyó bevándorlás esetében megállapított 20‰ adatot, mint pedig az elszakított területet 25·5‰-es arányszámát. Ismét tovább vezethető tehát az a korábban tett megállapítás, mely szerint a kereskedelem a távolabbi vidékekről folyó vándormozgalomban előtérbe nyomul más foglakozásokkal szemben. Ugyanaz a tény, mely e csonka területen távolsági körzetek szerint, majd az elszakitott részek vizsgálatánál is érvényre jutott, a távolabbi külföld adataiban szintén teljes mértékben megnyilvánul.

Végül az egyes külföldi országok szerepének tisztázása fogja a bevándorlásról nyert képet teljessé tenni. Táblázatunk az adatokat kereskedelmi főcsoportok szerinti részletezésben is közli, de a százalékos megoszlást csak a kereskedelem összességére nézve adja meg, mert a kis abszolut számok a százalékos adatok számítását úgyis megbízhatatlanná teszik. Az eddigiekben is végrehajtott összehasonlítások lehetővé tételére azokban odaállítjuk Budapest összlakosságára vonatkozó adatainkat is.

53. Budapest külföldi származású kereskedői.

Kereskedelmi főcsoport száma[1])	Bulgária	Csehszlovákia	Jugoszlávia	Lengyelország	Ausztria	Németország	Románia	Egyéb Európa	Más világrész	Összesen
I.	14	9	6	35	17	2	2	6	—	91
II.	2	4	1	19	6	4	2	2	1	41
III.	1	9	8	21	18	4	2	9	—	72
IV.	1	2	1	11	4	1	—	—	—	20
V.	—	10	2	36	23	3	2	3	4	83
VI.	—	18	14	83	34	15	2	27	4	197
VII.	3	27	14	86	38	10	5	28	4	215
VIII.	—	5	3	8	5	2	—	4	—	27
IX.	1	3	2	5	15	6	4	6	—	42
X.	—	7	3	21	13	6	4	4	—	58
Külön megn. nélkül	6	44	15	93	42	21	5	35	5	266
Összesen	28	138	69	418	215	74	28	124	18	1.112
Százalékban	2·5	12·4	6·2	37·6	19·4	6·7	2·5	11·1	1·6	100·0
	Külföldi születésüek az összes népességben.									
Abszolut számokban	497	7.085	2.396	6.927	11.637	4.215	1.422	4.330	646	39.155
Százalékban	1·3	18·1	6·1	17·7	29·7	10·8	3·6	11·1	1·6	100·0
1.000 bevándorolt közül önálló kereskedő	56·3	19·5	28·8	60·3	18·5	17·6	19·7	28·6	27·8	28·4

Az utódállamok adatai itt a Magyarországtól elszakított részek adatait nem foglalják magukban, mert az utóbbi adatok külön tárgyalás anyagát képezték. Látható, hogy Budapest külföldi születésű lakosságából Ausztria foglalja le a legnagyobb hányadot (közel 30%-ot), annak a szoros kapcsolatnak eredményeként, mely a hazánkat azzal összekötötte. Az osztrák állam aránya a kereskedelem terén is jelentékeny, amennyiben a bevándorlóknak 18·5‰-e az önálló kereskedők számát gyarapította. Lengyelország azonban jelentékenyen felülmulja ezt az arányszámot és az idegen születésű kereskedőknek több mint $^1/_3$ részét foglalja le. Ezenkívül már csak Csehország és Németország arányszáma érdemel említést, míg a többi ország területéről Budapestre költözött önálló kereskedők még az idegen származásúak között sem érik el a 10—10%-ot.

2. A kereskedők honossága.

A háborúelőtti években a honosság a területi hovatartozandóság legmegbízhatóbb jellemzője volt. Ha ugyanis valakit a születési hely alapján külföldi származásúnak is mutat ki a statisztika, ez még nem egyértelmű

[1]) A kereskedelmi főcsoportok megnevezését lásd a 140. oldalon.

azzal, hogy az illető még most is idegen, mert a hosszú évek során teljesen magyarrá változhatott. A külföldi állampolgárság megtartása azonban azt jelenti, hogy továbbra is az idegen állam kötelékébe kíván tartozni s így nem tekinthető a magyarság által asszimiláltnak. Sajnos, a háborút követő események eredményeképen a honossági adatok nagyrészt elvesztették értéküket a statisztika messzebbmenő következtetései számára. Egyrészt a honosság igen sok esetben teljesen tisztázatlan, amennyiben a menekültek honossági ügyeinek rendezetlensége, az optálási eljárások zürzavara azt eredményezi, hogy igen nagyszámú ember maga sem tudja, melyik állam kötelékébe tartozik. Másrészt a külföldi állampolgárság ma igen sok esetben nem jelenti egyúttal az illetők nem magyar voltát. Az utódállamok honosságát megszerzett, elszakított területekre tartozó magyarok közül számosan vannak, kik jelenleg Budapesten keresik kenyerüket, s így ezek — magyar voltuk dacára — külföldiek gyanánt szerepelnek táblázatainkban. Mind e felsorolt körülmények gondos figyelembevételével azonban mégis kiaknázhatjuk a népszámlálás honossági adatait is.

A külföldi honosok aránya a kereskedelem terén nem haladja meg az átlagos színvonalat. Adataink 4·1% külföldi kereskedőről adnak számot, míg Budapest összes kereső népességében 4·2%-kal szerepelnek a külföldi honosok. Úgy az ipar, mint a közszolgálati és szabadfoglalkozási ágak, mint pedig a napszámosok csoportja felülmúlja ebben a tekintetben a kereskedelmet, nem is beszélve az őstermelésről, mely a bolgárkertészet erős szerepe folytán a külföldiekkel legerősebben telített foglalkozási ágat képezi. Ha tanulmányunk tulajdonképeni tárgyát, az önálló kereskedők adatait az alkalmazottakétól elválasztjuk, megállapítható, hogy *az önálló kereskedők között még kevesebb külföldi szerepel, mint a segédszemélyzet körében.* Az utóbbi csoportban ugyanis 4·2%, míg az önállók soraiban csak 3·9% idegen honost találhatunk. Ezzel *az önálló kereskedelem az állampolgárság szempontjából a leginkább hazai jellegű foglalkozási ágak közé sorolható.*

Adataink akkor kerülnek valóban helyes megvilágításba, ha azokat a születési hely kérdésében megállapított arányszámokkal egybevetjük. Ott épen ellenkezőleg az önálló kereskedés vált ki a többi foglalkozási osztály köréből az idegen születésűek aránya tekintetében, sőt a csekélyebb jelentőségű őstermelést nem tekintve, e téren vezető szerepet töltött be. A nagy különbség, mely a külföldi születésűek és külföldi honosok számaránya ügyében épen az önálló kereskedők esetében fennáll, arra enged következtetni, — bármennyire óvatosságra is intenek a fentebb felsorolt zavaró szempontok — hogy a *bevándorolt kereskedők közül igen sokan választották Budapestet végleges letelepedésük helyének.*

Míg az összes foglalkozási ágakat összefoglalva azt látjuk, hogy 4·7% külföldi születésűvel szemben 4·2% idegen honos él Budapesten s

így a különbség csak 0·5%-nak adódik, addig a kereskedelem esetében a két adat eltérése jóval tekintélyesebb. A születési hely tekintetében 6·2% külföldit mutattunk ott ki, míg az idegen honosok aránya fentebb 3·9% volt, a két arányszám különbsége tehát 2·3%. A külföldről bevándorolt kereskedőknek ezek szerint több, *mint* $^1/_3$ *része véglegesen letelepedett budapestinek tekinthető.*

Ennek a megállapításnak az ellenkezője volt az iparosok között észlelhető. Ott az idegen honosok magas aránya arra utalt, hogy a bevándorlást nagyrészben csak ideiglenes kereseti szempontok idézték elő, a külföldi születésűek közül aránylag csak kevesen szerezték meg a magyar honosságot. A kereskedelem ezzel szemben erős beolvadási hajlamról tesz tanulságot. Ez a feltűnő különbség bizonyos fokig meglepő tanulságokat nyújt. A statisztikai adatok ismerete nélkül inkább azt gondolhatnók, hogy a könnyebb mozgású és inkább internacionális jellegű kereskedelem az a foglalkozási ág, hol a külföldiek ideiglenes itt tartózkodása nagyobb méreteket ölt. Az adatok által feltárt tényleges helyzetre azonban magyarázatot találunk, ha tekintetbe vesszük azt az ellentétes jellegű fejlődést, mely a kereskedelem és az ipar között végbement. Tudjuk, hogy az a létszámemelkedés, mely a háborút közvetlen követő idők kereskedelmét jellemezte, inkább kényszerfejlődés eredménye volt, az elhelyezkedni nem tudó elemek özönlötték el a legkönnyebben hozzáférhető kereskedelmi pályát. A rövid ideig tartó inflációs konjunktúra után a szanálási válság nehéz esztendei következtek, melynek legsúlyosabb időszakára esik a tanulmányunkban felhasznált 1925. évi fővárosi népszámlálás. Ilyen gazdasági viszonyok között igazán nem lehet csodálni, ha *a külföldi kereskedők újabban ritkábban határozták el magukat arra, hogy az amúgy is túltelített budapesti kereskedelmi pályába bekapcsolódjanak.* A kereskedelem külföldi tagjai között azért a régebbi idő óta bevándorolt és meghonosodott elemek viszik a vezetőszerepet. Az iparban viszont épen a háborút követő években — nagyrészt az önálló magyar vámpolitika következtében — kezdettek olyan iparágak meghonosodni, melyek azelőtt idegenek voltak a magyar iparosság és munkásság számára. Ez a fejlődés külföldi szakerők bevándorlását tette lehetővé — részben szükségessé is — ami kellő magyarázatot nyujt az ipar külföldi honosainak erős szereplésére. Ezekben a körülményekben találhatjuk a honossági adatok alakulásának gazdasági hátterét.

A következőkben két szempontból fogjuk állampolgársági adatainkat feldolgozni. Egyrészt kereskedelmi csoportok szerint, másrészt országterületek szerint fogják táblázataink az adatokat részletezni. Első táblánk a külföldi honosokat egy összegben választja el a magyar állampolgároktól, ezért viszont foglalkozás szerint enged meg bővebb részletezést és a főcsoportokon kívül a fontosabb (száznál nagyobb taglétszámmal bíró) kereskedelmi ágazatokat is kiemeli.

54. Magyar és külföldi honosok száma kereskedelmi fő- és alcsoportok szerint.

Fő- és alcsoport	Magyar honos	Külföldi honos	Ismeretlen	Összesen	100 magyar honosra esik külföldi
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelem.					
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	267	7	—	274	2·6
Élő baromfikereskedő	258	5	3	266	1·9
Zöldség-, főzelék- burgonyakereskedő	152	15	—	167	9·9
Gyümölcskereskedő	120	8	2	130	6·7
Virágkereskedő	117	6	—	123	5·1
Egyéb	305	23	1	329	7·5
I. főcsoport összesen	**1.219**	**64**	**6**	**1.289**	**5·3**
II. Fával és erdei termékekkel való kereskedelem.					
Fa- és szénkereskedő	645	19	5	669	2·9
Fa-, deszka-, épületfakereskedő	208	6	—	214	2·9
Egyéb	83	3	1	87	3·6
II. főcsoport összesen	**936**	**28**	**6**	**970**	**3·0**
III. Vas- és fémárúkkal való kereskedelem.					
Vas- és vaskályhakereskedő	305	8	2	315	2·6
Műszaki cikkekkel kereskedő	275	5	—	280	1·8
Óra- és ékszerkereskedő	124	9	—	133	7·3
Háztartási cikkekkel kereskedő	91	9	1	101	9·7
Egyéb	392	8	1	401	2·0
III. főcsoport összesen	**1.187**	**39**	**4**	**1.230**	**3·3**
IV. Agyag- és üvegárúkereskedelem.					
Porcellán-, üveg-, tükörkereskedő	146	6	—	152	4·1
Egyéb	47	4	—	51	8·5
IV. főcsoport összesen	**193**	**10**	—	**203**	**5·2**
V. Fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem.					
Bőrkereskedő	332	9	—	341	2·7
Papirkereskedő	175	4	1	180	2·3
Bútorkereskedő	120	5	1	126	4·2
Díszműárúkereskedő	92	8	—	100	8·7
Egyéb	251	16	—	267	6·4
V. főcsoport összesen	**970**	**42**	**2**	**1.014**	**4·3**

54. Magyar és külföldi honosok száma kereskedelmi fő- és alcsoportok szerint. (Vége.)

Fő- és alcsoport	Magyar honos	Külföldi honos	Ismeretlen	Összesen	100 magyar honosra esik külföldi
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal való kereskedelem.					
Férfi- vagy nőidivatárúkereskedő	816	15	2	833	1·8
Kézmű- és rövidárúkereskedő	470	15	2	487	3·2
Kelme- és posztókereskedő	412	14	1	427	3·4
Ruhakereskedő	262	17	3	282	6·5
Cipőkereskedő	255	6	—	261	2·4
Kötött-szövöttárúkereskedő	146	6	1	153	4·1
Vászonárúkereskedő	145	8	—	153	5·5
Női kalapkereskedő	140	7	1	148	5·0
Egyéb	530	30	—	560	5·7
VI. főcsoport összesen	**3.176**	**118**	**10**	**3.304**	**3·7**
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedelem.					
Fűszer-, gyarmatárúkereskedő	1.120	15	2	1.137	1·3
Szatócs	766	12	1	779	1·6
Dohánytőzsdés	757	1	5	763	0·1
Cukorkakereskedő	175	42	—	217	24·0
Tej-, sajt- és vajkereskedő	168	2	1	171	1·2
Leölt baromfikereskedő	154	6	1	161	3·9
Borkereskedő	153	7	—	160	4·6
Egyéb	544	36	2	582	6·6
VII. főcsoport összesen	**3.837**	**121**	**12**	**3.970**	**3·2**
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal való kereskedelem.					
Drogista	378	12	1	391	3·2
Festék- és enyvkereskedő	174	3	—	177	1·7
Egyéb	108	—	1	109	—
VIII. főcsoport összesen	**660**	**15**	**2**	**677**	**2·3**
IX. Könyv- és műkereskedelem.					
Könyv- és papírkereskedő	268	5	—	273	1·9
Képkereskedő	159	4	—	163	2·5
Egyéb	108	7	1	116	6·5
IX. főcsoport összesen	**535**	**16**	**1**	**552**	**3·0**
Vegyes kereskedelmi ágak.					
Bizományos	303	8	—	311	2·6
Bútorszállító	293	9	1	303	3·1
Zsibárus	166	1	1	168	0·6
Egyéb	288	7	1	296	2·4
X. főcsoport összesen	**1.050**	**25**	**3**	**1.078**	**2·4**
Kereskedelem k. m. n.	**3.535**	**218**	**15**	**3.768**	**6·2**
Főösszeg	**17.298**	**696**	**61**	**18.055**	**4·0**

A budapesti külföldi kereskedők 4·1%-os átlagos szereplésétől az egyes kereskedelmi főcsoportokban lényeges eltérést tapasztalhatunk. Kimagasló az idegen honosok jelentősége az állatokkal és mezőgazdasági cikkekkel való kereskedelemben, hol különösen a zöldség- és főzelékkereskedelem magas aránya tűnik szembe. Itt csaknem minden 10-ik kereskedő külföldi honos, ami főként a bolgár kertészek soraiból származó kereskedők szereplésének tulajdonítható. Ezenkívül a gyümölcskereskedők között is sok a külföldi, míg a legjelentősebb ágazatokban, a gabonakereskedelemben, továbbá az élőbaromfikereskedelemben kevés szerepet játszanak. Másik főcsoportunk, hol a nem magyar állampolgárok aránya magasabbra emelkedik, a kő-, agyag- és üvegárúkkal való kereskedelem. Ez a körülmény általában a kereskedelmi ág jellegének tulajdonítható, amennyiben — mint a szóbanforgó árúcikkeket előállító ipar viszonylagosan kevésbé fejlett volta is jelzi — ezt a területet a magyar vállalkozás kevésbé karolta fel s így nagyobb mértékben szorult külföldiekre. Az átlagos színvonalat valamivel meghaladja a fa-, bőr- és díszműárú kereskedés főcsoportja is, ahol a díszműkereskedelem okozza a külföldiek erősebb szerepét, míg a bútorkereskedelem kevés külföldinek ad kenyeret. Ezenkívül a megnevezés nélküli kereskedők soraiban emelkednek az idegenek nagyobb jelentőségre, sőt itt találjuk a főcsoportok között a legmagasabb arányszámot. Részben mindenesetre annak következménye ez, hogy a magyarul nem vagy csak félig-meddig tudó külföldiek kevésbé képesek a számlálóívek helyes kitöltésére. Részben azonban mélyebben fekvő okok is fenforoghatnak, amennyiben valószínű, hogy a még véglegesen meg nem telepedett egyének egy része nincsen határozott kereskedelmi ághoz kapcsolódva, hanem kereseti alkalom után kutatva, ott ragadja meg a kínálkozó lehetőségeket, ahol arra könnyebben mód kínálkozik.

A többi kereskedelmi főcsoport erősen elmarad a külföldiek szerepe tekintetében az átlagos színvonal mögött. Mégis találunk a vas- és fémárúkereskedelemben olyan ágazatot — mint az óra- és ékszerkereskedők, továbbá a háztartási cikkekkel kereskedők csoportja — hol a külföldiek aránya magas. Feltűnő az idegen állampolgárok nagy szerepe a cukorkakereskedelem között, míg általában az élelmiszerkereskedelem igen csekély számú külföldit foglalkoztat. Leginkább belföldiekből épül föl adataink szerint a vegyes kereskedelmi ágakon kívül a gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelem, a könyv- és műkereskedés, továbbá az élelmiszerkereskedés.

A foglalkozási ágak áttekintése tehát arról győz meg, hogy a külföldiek érvényesülése nem kizárólag ott történik, ahol a belföldi vállalkozási kedv hiánya folytán a fejlődő kereskedelemnek idegen szakemberekre szüksége van. Némely kereskedelmi főcsoport adatai azonban ilyen irányzatról is tanuságot szolgáltatnak. Erre látszik utalni az a tény is, hogy — bár van-

55. Budapest kereskedőinek honossága, államterületek és kereskedelmi főcsoportok szerint való részletezésben.

Kereskedelmi főcsoport	Magyar	Osztrák	Cseh	Jugoszláv	Román	Német	Orosz	Lengyel	Francia	Olasz	Egyéb	Külföldi összesen	Ismeretlen	Mindössze
	h o n o s													
I. Állatokkal, mezőgazd. term. (kereskedők)	1.219	5	12	2	3	1	—	23	—	2	16	64	6	1.289
II. Fával és erdei termékekkel (kereskedők)	936	7	4	1	3	2	1	8	2	—	—	28	6	970
III. Vas- és fémárukkal (kereskedők)	1.187	6	12	2	—	3	—	12	1	—	3	39	4	1.230
IV. Agyag- és üvegárukkal (kereskedők)	193	1	2	2	—	—	—	4	—	—	1	10	—	203
V. Fa-, bőr- és díszműárukkal (kereskedők)	970	7	5	3	—	—	1	24	1	—	1	42	2	1.014
VI. Fonó- és szövőipari árukkal (kereskedők)	3.176	10	10	4	1	6	2	61	1	1	22	118	10	3.304
VII. Élelmezési stb. cikkekkel (kereskedők)	3.837	7	17	4	9	2	9	58	2	6	7	121	12	3.970
VIII. Gyógy- és vegyészeti árukkal (kereskedők)	660	4	4	—	—	—	—	6	1	—	—	15	2	677
IX. Könyv- és műkereskedés	535	6	1	—	2	1	1	3	—	1	1	16	1	552
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1.050	5	8	1	2	2	2	4	—	—	1	25	3	1.078
Kereskedelem k. m. n.	3.535	13	48	23	25	15	—	59	1	6	28	218	15	3.768
Összesen	17.298	71	123	42	45	32	16	262	9	16	80	696	61	18.055
Budapest összlakosságának megoszlása állampolgárság szerint	920.187	5.373	10.584	2.125	2.875	2.652	1.013	6.744	280	549	1.831	34.026	6.782	960.995
Százalékos megoszlás:														
Kereskedelem	95·8	0·4	0·7	0·2	0·3	0·2	0·1	1·5	0·0	0·1	0·4	3·9	0·3	100·0
Összlakosság	95·7	0·6	1·1	0·2	0·3	0·3	0·1	0·7	0·0	0·1	0·2	3·6	0·7	100·0
Ezer lakos közül önálló kereskedő	18·8	13·2	11·6	19·7	15·7	12·1	14·4	38·9	32·2	29·2	43·6	20·4	9·0	18·6

nak kivételek — általában a népesebb kereskedelmi ágazatokban kevesebb a külföldi, míg a kisebb ágazatok körében (melyek csekélyebb létszámát részben az okolja meg, hogy viszonyaink között kevésbé tudtak fejlődni) a külföldi vállalkozó szellem inkább tudott teret hódítani. Ezt bizonyítja különben az a körülmény is, hogy az »egyéb« cím alatt minden főcsoport végén összefoglalt kisebb ágazatok legtöbbnyire a főcsoport átlagánál nagyobb arányszámot mutatnak.

Ezzel végigtekintettünk a foglalkozási főcsoportokon és azokon a népesebb ágazatokon, melyek taglétszáma elég nagy volt ahhoz, hogy bizonyos általánosabb megállapításokat lehetővé tett. Következő feladatunk szétbontani az eddig »külföldi honos« cím alatt összefoglalt adatokat államterületek szerint. Adataink kereskedelmi főcsoportok szerinti részletezést fognak nyújtani. (Lásd az 55. táblázatot a 148. oldalon.)

Adataink a főváros összlakosságának honossági tagozódásával állítják szembe a kereskedelem adatait, hogy ezáltal az egyes országok állampolgárainak relatív jelentősége a kereskedelemben megmérhető legyen. A százalékos megoszlást a táblázat csupán a kereskedelem összességére mutatja be, míg az egyes főcsoportok adatait mellőzi, mert kevéssé jellemző törtszámok adódnának. Következő táblánk ezért az idegen honosok országok szerint részletezett létszámát az összes külföldiek százalékában mutatja be.

56. Külföldi honos kereskedők százalékos tagozódása országterületek szerint.

Kereskedelmi főcsoport száma[1])	Osztrák	Cseh	Jugoszláv	Román	Német	Orosz	Lengyel	Francia	Olasz	Egyéb	Összes külföldi
	honosok százalékban										
I.	7·8	18·8	3·1	4·7	1·6	—	35·9	—	3·1	25·0	100·0
II.	25·0	14·3	3·6	10·7	7·1	3·6	28·6	7·1	—	—	100·0
III.	15·4	30·8	5·1	—	7·7	—	30·8	2·5	—	7·7	100·0
IV.	10·0	20·0	20·0	—	—	—	40·0	—	—	10·0	100·0
V.	16·6	11·9	7·1	—	—	2·4	57·2	2·4	—	2·4	100·0
VI.	8·5	8·5	3·4	0·8	5·1	1·7	51·7	0·8	0·8	18·7	100·0
VII.	5·8	14·1	3·3	7·4	1·6	7·4	47·9	1·7	5·0	5·8	100·0
VIII.	26·7	26·7	—	—	—	—	40·0	6·6	—	—	100·0
IX.	37·5	6·2	—	12·5	6·2	6·2	18·8	—	6·3	6·3	100·0
X.	20·0	32·0	4·0	8·0	8·0	8·0	16·0	—	—	4·0	100·0
Külön megn. nélkül	6·0	22·0	10·5	11·5	6·9	—	27·0	0·5	2·8	12·8	100·0
Összesen	**10·2**	**17·7**	**6·0**	**6·5**	**4·6**	**2·3**	**37·6**	**1·3**	**2·3**	**11·5**	**100·0**
Budapest összlakossága	**15·8**	**31·1**	**6·2**	**8·5**	**7·8**	**3·0**	**19·8**	**0·8**	**1·6**	**5·4**	**100·0**

További fejtegetéseink mindkét táblázatunk anyagára egyaránt fognak vonatkozni. Mindenekelőtt ismét rá kell mutatnunk a külföldi országok honosainak a budapesti kereskedelem létszámához mért csekély viszonylagos

[1]) A kereskedelmi főcsoportok megnevezését lásd a 148. oldalon.

jelentőségére. Az idegen honosok aránya együttvéve sem ér el 4%-ot, természetes tehát, hogy az egyes országok általában csak tört százalékokkal dicsekedhetnek s így *arról nem lehet szó, hogy bármely ország állampolgárai a budapesti kereskedelem jellegére valamelyes befolyást is gyakoroljanak.*

Úgy Budapest összlakosságában, mint az önálló kereskedelemben két szomszédos állam: Ausztria és Csehország polgárai, továbbá a lengyel honosok vezetnek. E három ország mindkét megfigyelési körben a külföldi honosoknak körülbelül $^2/_3$ részét szolgáltatja, a három államterület részesedése azonban már lényegesen eltér egymástól. Az összlakosságban a cseh honosok vannak a legszámosabban (30%-nál is nagyobb arányban), míg az osztrák állampolgárok az előbbi csoport arányának felét érik el csupán. Feltűnő azonban, hogy a lengyel honosok az összlakosságban a 20%-os arányszámot sem tudták elérni, míg a kereskedelem idegen honosainak több, mint $^1/_3$ része (37·6%) körükből származik s így a külföldi országok sorozatában a kereskedelem szempontjából Lengyelország lép az első helyre. Ennek a körülménynek oka főkép bizonyára a háborús viszonyokra vezetendő vissza. A lengyel hadszintérről — főkép pedig az akkor még Ausztriához, most pedig Lengyelországhoz tartozó területekről — tudvalevőleg nagy számmal keresték fel a magyar fővárost is menekülők, kiknek túlnyomó része ugyan a békés viszonyok visszatértével ismét eltávozott Budapestről, egy részük azonban — adataink tanusága szerint — maradandóbban itt települt meg. A kereskedelem összességéhez képest ugyan ez a lengyel csoport mindössze 1·4%-ot képvisel, ezzel azonban messze felülmúl minden más országot, melyek között egyetlen sem akad, mely az egy százalékot meghaladná.

Jól szemlélteti a kereskedelem külföldi honosainak különleges megoszlását az az arányszámítás, mely kimutatja, hogy ezer idegen honos budapesti lakos között országonkint hány önálló kereskedő található. Megállapíthatjuk, hogy a két — egyébként népes — kategória, Ausztria és Csehország állampolgárai kisebb szerepet visznek a kereskedelem terén, mint a lakosság többi rétegeiben. Magas arányszámot találunk viszont Lengyelországon kívül a távolabb fekvő országok adatainál. Francia- és Olaszország, továbbá az »egyéb« országok neve alatt összefoglalt távolabbi és exotikus államok azok, melyek adatainál a kereskedelem a lakosság többi rétegeiből kiválik. Teljesen megfelel egyébként ez a tény a kereskedelem országokat és földrészeket összekapcsoló, nemzetközi közvetítő jellegének.

Az egyes kereskedelmi főcsoportokat egyenkint szemügyre véve kitűnik, hogy a legnépesebb kategória, Lengyelország honosainak csoportja a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelemben, valamint a textilkereskedelemben éri el a legnagyobb arányokat, hol az idegen honosok felénél is nagyobb hányadát foglalja magában, de megközelíti ezt az arányt az élelmiszerkereskedelem is. Legkevésbé lepték el viszont ezek a bevándorlók a könyv-

és műkereskedést és a vegyes kereskedelmi ágazatokat. Az osztrák állampolgárok jelentősége ezzel szemben a könyv- és műkereskedelemben kimagasló, hol az idegenek létszámának több mint $^1/_3$ részét képviselik, majd a gyógy- és vegyészeti cikkekkel való kereskedelem következik. Általában tehát a kultúrszükségleteket ellátó ágazatokban lépnek inkább előtérbe, míg a mezőgazdasági jellegű kereskedelmi csoportokban — élelmiszer kereskedelemben, állat- és mezőgazdasági terménykereskedelemben — szerepük teljesen elhalványul. A harmadik jelentékeny csoport Csehország állampolgáraiból áll, kik leginkább az agyag- és üvegipari cikkekkel való kereskedelemben tűnnek ki. Ezeknek a kereskedelmi és iparágaknak Csehország valóban hazáját képezi, ami adataink alakulását kellőkép megindokolja. Ezenkívül a vegyszerekkel való kereskedelemben érnek el a cseh honosok jelentékenyebb arányszámot. A többi állam honosainak száma már oly csekély, hogy az egyes kereskedelmi csoportokban csak néhány — 10-en alul maradó — egységgel szerepelnek s így külön megemlítésre alig érdemesek.

Miután az idegen honosok szerepét önmagában véve megismertük, további érdeklődésre tarthat számot az a már többször említett beolvadási folyamat, melynek megítéléséhez valamelyest közelebb vezet a korábbiakban már alkalmazott megközelítő számításunk, mely a külföldi születésűek és külföldi honosok adatait veti egybe. Ezt az összehasonlító vizsgálatot alábbi táblánk az egyes kereskedelmi főcsoportokra nézve teszi lehetővé.

57. Külföldi származású és külföldi honos kereskedők Budapesten, kereskedelmi főcsoportok szerint.

Kereskedelmi főcsoport	Külföldi születésűek	Külföldi honosok	Külföldi születésűek többlete	
			absz.	%
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel keresk.	91	64	27	29·7
II. Fával és erdei termékekkel kereskedők	41	28	13	31·7
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	72	39	33	45·8
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	20	10	10	50·0
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	83	42	41	49·4
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal kereskedők	197	118	79	40·0
VII. Élelmezési stb. árúkkal kereskedők	215	121	94	43·7
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal kereskedők	27	15	12	44·4
IX. Könyv- és műkereskedés	42	16	26	61·8
X. Vegyes kereskedelmi ágak	58	25	33	56·9
Kereskedelem k. m. n.	266	218	48	18·0
Összesen	**1.112**	**696**	**416**	**37·4**

Megközelítő számításunk eredménye gyanánt azt mondhatjuk, hogy az ittlakó külföldi születésűek közül több mint $^1/_3$ rész megszerezte a magyar honosságot s így véglegesen megtelepedettnek tekinthető. Eközben természetesen nincs módunkban tekintettel lenni azon Nagy-Magyarországi születésű egyének befolyására, kik utódállambeli illetőséget szerezvén, jelenleg mégis Budapesten laknak s a honosság szempontjából külföldinek számítanak.

Ismét nagy a különbség, mely az egyes kereskedelmi főcsoportok között a magyar honosság megszerzése kérdésében mutatkozik. Van olyan csoport — a könyv- és műkereskedőké, — hol a 60%-ot is meghaladja a magyar honosságot szerzett külföldiek aránya. Ennek a kereskedelmi ágnak nagy beolvadási hajlamát talán a magyar kulturával való közelebbi kapcsolata magyarázza. Ezenkívül — a vegyes kereskedelmi ágaktól eltekintve, — még két főcsoport található: a vas- és fémipari cikkekkel, továbbá a fa-, bőr- és díszműárúkkal való kereskedelem, melyekben a honosítások aránya a külföldi születésűek felét eléri, illetve nagyon megközelíti. A mezőgazdasági jellegű I. főcsoportban csekély a beolvadási mozgalom, a legalacsonyabb arányszámot azonban azoknál a kereskedőknél találjuk (18%), akik nem jelentettek be közelebbi meghatározást kereskedelmi foglalkozásukra nézve. Ez a körülmény összefüggésben lehet azzal a már említett körülménnyel, hogy a külföldiek egyrésze alkalmi üzletekre vagy vállalkozási lehetőségekre várakozva, még eddig sem a magyar állam kötelékébe nem léptek, sem a kereskedelem valamely szorosabban vett kategóriájába nem kapcsolódtak be.

3. Helybenlakás tartama a kereskedelemben.

Főleg két szempont indokolja meg a helybenlakás időtartamának statisztikai feldolgozását. Az egyik szempont népességi oldaláról tekinti a kérdést és a kereskedelem demográfiai összetételének szemszögéből figyeli meg az itt tartózkodás időtartamát. Ez a szempont azt a kérdést óhajtja kideríteni, hogy a kereskedelem a régi budapesti lakosok túlsúlya által, vagy pedig az újabban bevándorolt elemek nagy száma által tűnik-e ki a többi foglalkozás köréből. Ebben az esetben arról van tehát szó, hogy mennyiben őslakó a budapesti kereskedelem, — őslakó alatt értve ezúttal nemcsak az itt született, hanem a hosszú évtizedek óta itt lakó bevándoroltakat is. Ennek a kérdésnek a fontossága azonnal szembetűnik, ha meggondoljuk, hogy az említett két kategória úgy a társadalmi rétegződés, mint a demográfiai viszonyok tekintetében lényegesen eltérő képet mutatnak s így a helybenlakás tartama szintén döntő tényező a kereskedők társadalmának összetétele szempontjából.

A másik szempont gazdasági célokat tart szem előtt. A Budapestre történő bevándorlás alakulása, mely úgy a főváros, mint a vidék gazdasági viszonyaival a legszorosabb kapcsolatban van, nem volt közvetlen statisztikai észlelés tárgyává tehető. Ennek a nagyfontosságú kérdésnek megvilágítására tehát igen értékes eszközt fog szolgáltatni a helybenlakás tartamának adatgyűjteménye, mely közvetett úton a bevándorlásra és ezáltal a gazdasági viszonyok alakulására enged következtetni. Igaz, hogy felhasználását számos zavaró körülmény gátolja. A bevándorolt és innen ismét elköltözött egyének nem szerepelnek az adatokban s így statisztikánk csupán a be- és

visszavándorlások mérlegét tárja elénk. Ez még nem képez súlyos akadályt, mert hiszen az ideiglenes beköltözők úgy is kevésbbé érdekelnek problémánk szempontjából, midőn az a kérdés képezi a főszempontot, hogy a fővárosban uralkodó kereseti viszonyok mennyiben tették kívánatossá a végleges megtelepedést. Sokkal inkább zavarja adatainkat a halálozások befolyása, mely a régebbi mult időkben beköltözöttek sorait oly erősen ritkítja, hogy létszámukból az akkor végbement vándormozgalomra következtetni alig lehet. Ezért a bevándorlás intenzitását a helybenlakás tartamának adatai alapján csak az utóbbi évekre vonatkozólag vagyunk jogosultak megítélni.

Az elvi szempontok érintése után még adataink forrására is kell némi figyelmet szentelnünk. Az 1925. évi népszámlálásnál követett feldolgozás módszere folytán a helybeli születésűek adatai is szerepelnek a helybenlakás tartama szerint csoportosított táblázatokban. A budapesti születésűek ily módon, — ha időközi elköltözés és újabb visszaköltözés nem történt — a legrégebben helybenlakók csoportját gazdagítják. Abban az esetben, ha az elsőnek említett szempontból tárgyaljuk a kérdést, akkor teljesen indokolt, hogy a benszülött lakosság — mint a leginkább őslakó — a hosszú idő óta helybenlakó egyének között szerepeljen. Ha azonban az érdekel, hogy a gazdasági viszonyok miképen gyakoroltak befolyást a bevándorlásra, akkor a budapesti születésűek erősebb vagy gyengébb szerepe zavarja a összehasonlíthatóságot. Ezért vizsgálataink e részében bizonyos — később ismertetendő — közelítő számításokat fogunk alkalmazni.

Ezek szerint először is a feldolgozás által nyújtott eredeti anyag segítségével kívánjuk a helybenlakás tartamát a kereskedelem népességi összetétele szempontjából vizsgálat alá vonni. A következő táblázat (lásd a 154. oldalt) az önálló kereskedőket a fővárosi kereső népesség többi foglalkozási osztályával veti össze.

Táblázatunk részletes tagozással, tíz évenkint mutatja be a helybenlakás tartamára vonatkozó adatokat, mert a behatóbb részletezés jobban megközelíti a való viszonyokat. Természetes, hogy az anyag áttekintése céljából egyrészt középértékeket kell megállapítanunk, másrészt szűkebb összevonásokat kell végeznünk. Annak folytán, hogy a táblázat egyenlő időközökben részletezi az anyagot, módunk van a leggyakoribb érték megállapítására, vagyis annak a tíz éves időköznek kijelölésére, melyben a legnagyobb számú egyént találjuk.

A főváros összes kereső népességét tekintve, az 1—10 éve helybenlakó egyének csoportja legnépesebb, amennyiben a kereső lakosságnak több mint $^1/_4$ részét foglalja magában. Ugyanez a megállapítás érvényes a legtöbb foglalkozási osztályra is. Mindazonáltal igen nagy különbségeket találunk a táblázat számsorai között. Vannak egészen speciális megoszlást mutató foglalkozási osztályok. Így a véderő tagjainak több mint felerésze 1—10 éve, 20%-nál nagyobb hányada pedig 1 évnél rövidebb ideje tartózkodik a

58. Budapest kereső népessége a helybenlakás tartama szerint, foglalkozási főosztályonkint.

	—1	1—10	11-20	21—30	31—40	41—50	51—60	61—	Ismeretlen	Összesen
	év óta helybenlakó egyének									
	a) *Abszolut számokban.*									
Őstermelés	809	916	612	648	379	266	211	156	204	4.201
Bányászat	39	45	40	40	50	22	14	5	16	271
Ipar	7.751	37.118	42.581	37.930	19.939	9.591	4.812	2.532	2.635	164.889
Ebből önálló	*2.279*	*11·741*	*16·786*	*15·546*	*8·736*	*4.189*	*2.067*	*1.116*	*1.078*	*63.538*
alkalmazott	*5.472*	*25.377*	*25·795*	*22.384*	*11.203*	*5.402*	*2.745*	*1.416*	*1.557*	*101.351*
Kereskedelem	1.295	7.668	11.078	11.391	6.359	2.933	1.462	677	452	43.315
Ebből önálló	*672*	*2.574*	*4.064*	*4.448*	*3.250*	*1.630*	*849*	*340*	*228*	*18.055*
alkalmazott	*623*	*5.094*	*7.014*	*6.943*	*3.109*	*1.303*	*613*	*337*	*224*	*25.260*
Pénz, hitel, biztosítás	376	2.945	3.465	4.891	2.734	1.454	712	336	140	17.053
Közlekedés	1.366	6.531	5.233	4.740	2.606	1.137	601	298	163	22.675
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	4.115	23.558	18.402	21.741	10.048	4.598	2.050	808	978	86.298
Véderő	1.314	3.195	684	479	254	154	59	29	56	6.224
Napszámos k. m. n.	1.149	3.935	3.609	3.212	1.844	945	484	343	154	15.675
Nyugdíjas, tőkepénzes	1.527	6.983	5.880	5.643	4.558	3.409	2.451	2.470	317	33.238
Egyéb és ismeretlen	19.707	38.328	18.262	11.946	6.142	2.843	1.393	931	1.754	101.306
Összesen	**39.448**	**131.222**	**109.846**	**102.661**	**54.913**	**27.352**	**14.249**	**8.585**	**6.869**	**495.145**
	b) *Százalékban.*									
Őstermelés	19·3	21·9	14·5	15·4	9·0	6·3	5·0	3·7	4·9	100·0
Bányászat	14·4	16·6	14·8	14·8	18·4	8·1	5·2	1·8	5·9	100·0
Ipar	4·7	22·5	25·9	23·0	12·1	5·8	2·9	1·5	1·6	100·0
Ebből önálló	*3·6*	*18·5*	*26·4*	*24·4*	*13·7*	*6·6*	*3·3*	*1·8*	*1·7*	*100·0*
alkalmazott	*5·4*	*25·0*	*25·5*	*22·0*	*11·1*	*5·4*	*2·7*	*1·4*	*1·5*	*100.0*
Kereskedelem	3·0	17·6	25·6	26·3	14·9	6·7	3·4	1·5	1·0	100·0
Ebből önálló	*3·7*	*14·2*	*22·6*	*24·6*	*18·0*	*9·0*	*4·7*	*1·9*	*1·3*	*100·0*
alkalmazott	*2·5*	*20·2*	*27·8*	*27·4*	*12·3*	*5·2*	*2·4*	*1·3*	*0·9*	*100·0*
Pénz, hitel, biztosítás	2·2	17·3	20·3	28·7	16·0	8·5	4·2	2·0	0·8	100·0
Közlekedés	6·0	28·9	23·1	20·9	11·5	5·0	2·6	1·3	0·7	100·0
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	4·8	27·3	21·3	25·2	11·7	5·3	2·4	0·9	1·1	100·0
Véderő	21·1	51·4	10·9	7·7	4·1	2·5	0·9	0·5	0·9	100·0
Napszámos k. m. n.	7·3	25·1	23·0	20·5	11·8	6·0	3·2	2·2	0·9	100·0
Nyugdíjas, tőkepénzes	4·6	21·0	17·7	16·9	13·7	10·3	7·4	7·4	1·0	100·0
Egyéb és ismeretlen	19·5	37·8	18·1	11·8	6·0	2·8	1·4	0·9	1·7	100·0
Összesen	**8·0**	**26·5**	**22·1**	**20·8**	**11·1**	**5·5**	**2·9**	**1·7**	**1·4**	**100·0**

fővárosban, a vidékiek Budapesten teljesített katonai szolgálata következtében. Érdekes továbbá, hogy az egyéb és ismeretlen foglalkozások, valamint a napszámosok körében milyen erősen telítve vannak a rövid ideje itt tartózkodók kategóriái, az előbbieknél a konkrét foglalkozási ágban még el nem helyezkedett, átmenetileg itt tartózkodó egyének szereplése miatt, utóbbiaknál pedig az ideiglenes munkaalkalmak által a fővárosba vonzott napszámosok tömegeinek következtében. *Feltűnően sok a rövid idő óta budapesti lakosok aránya a tipikusan nem városi foglalkozások körében,* az őstermelés és a bányászat soraiban is. *A főváros gazdasági életének tulajdonképeni alkotó elemeit képező foglalkozási ágakban ezzel szemben* — az ipar, a kereskedelem és a pénzügy terén — *a hosszabb ideje budapesti lakosok csoportjai felé tolódik el a maximum.* Ez a jelenség állapítható meg mindazokban a foglalkozási ágakban, melyek a városi jellegű munka gerincét alkotják, a közlekedésen és a szabadfoglalkozásokon kívül, melyek eltérő viszonyairól később lesz szó. Az ipar önálló és alkalmazott tagjai a legnagyobb számmal 11—20 éve laknak a fővárosban s ugyanebbe a kategóriába esnek a kereskedelmi alkalmazottak is. A következő, 21—30 évig terjedő tízéves csoportba csupán két foglalkozási osztály esik: egyrészt a pénz, hitel és biztosítás ügyé, másrészt az önálló kereskedőké. Mindebből tehát kétségkívül nyilvánvalóvá válik, hogy *Budapest önálló kereskedelme a leginkább őslakó, leginkább megtelepedett foglalkozási ágak között is kimagasló helyet foglal el.*

Ez a tanulság eddig csak a leginkább benépesített helybenlakási csoportok vizsgálatára támaszkodott. A kérdés más oldalról való megvilágítása céljából összefoglaljuk a 20 évnél rövidebb és 20 évnél hosszabb ideje itt tartózkodók százalékos arányát is.

	20 évnél rövidebb idő óta helyben lakó egyének	20 évnél hosszabb	ismeretlen
Őstermelés	55·7	39·4	4·9
Bányászat	45·8	48·3	5·9
Ipar	53·1	45·3	1·6
Ebből: önálló	48·5	49·8	1·7
alkalmazott	55·9	42·6	1·5
Kereskedelem	46·2	52·8	1·0
Ebből: önálló	40·5	58·2	1·3
alkalmazott	41·5	57·6	0·9
Ügynökök, pénz, hitel-, biztosításügy	39·8	59·4	0·8
Közlekedés	57·7	41·6	0·7
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	53·4	45·5	1·1
Véderő	83·4	15·7	0·9
Napszámos k. m. n.	55·4	43·7	0·9
Nyugdíjas, tőkepénzes	40·3	58·7	1·0
Egyéb és ismeretlen	73·4	24·9	1·7
Általában	56·6	42·0	1·4

A táblázat által közölt két kategória közül a 20 évnél hosszabb ideje itt tartózkodókat tekinthetjük az igazi őslakóknak, míg a másik csoport az újabb időben bevándoroltakat foglalja össze. Az összes foglalkozások

átlagában ez utóbbi csoporté a többség, amennyiben a létszám 56%-át foglalja magában. Sőt találunk olyan foglalkozási ágakat, hol az arány még sokkal magasabbra hág, így a véderőnek 83%-a, az egyéb foglalkozásoknak pedig 73%-a húsz évnél rövidebb ideje tartózkodik városunkban. Három foglalkozási osztályt találunk viszont, hol az őslakó elemeké a döntő többség. A pénz-, hitel- és biztosításügy az egyik, a nyugdíjasok és tőkések csoportja a másik, a kereskedelem pedig a harmadik foglalkozási osztály, melyben a húsz évnél régebbi lakosok aránya a létszám 60%-a körül van. Ebből az összeállításból is az a tény derül tehát ki, hogy a kereskedelem egyike a leginkább megtelepedett fővárosi foglalkozásoknak.

Ha ennek a körülménynek az okai után kutatunk, az egyiket abban jelölhetjük meg, hogy *a generációk óta itt lakó családokban apáról fiúra szállva öröklődik a kereskedői hajlam és néha maga az üzlet is.* Másrészt azonban az alkalmazottak soraiból fokozatosan elért önállósulások eredménye a szóbanforgó jelenség és a segédek közül hosszabb ideig tartó munka árán mindtöbben jutnak el az önálló üzletnyitáshoz. Ez a körülmény bizonyságot nyer mindenekelőtt abban a különbségben, mely az önállók és alkalmazottak között a helybenlakás tartama szempontjából mutatkozik. Míg önálló kereskedőink a 21—30 éve itt lakók között szerepelnek a legnagyobb számmal, addig az alkalmazottak maximuma a 11—20 évek közé esik. Különösen világossá válik azonban a kérdés, ha minden tíz éves csoportra nézve kiszámítjuk, hogy száz kereskedelemmel foglalkozó egyén közül hány önálló. Az alábbi kis összeállítás ezeket a viszonyszámokat foglalja össze, miközben az iparosokra vonatkozó adatokat is bemutatja, minthogy az összehasonlítás érdekes eredményekre fog vezetni.

Helybenlakás tartama	Száz kereső egyén közül önálló		Az önállók aránya jelzőszámokban, ha az 1—10 éve helybenlakók viszonyszáma = 100	
	a kereskedelemben	az iparban	kereskedelem	ipar
— 1 év	51·8	29·5	155	94
1—10 »	33·5	31·2	100	100
11—20 »	36·8	39·3	104	126
21—30 »	39·0	41·0	116	131
31—40 »	51·0	43·8	152	141
41—50 »	55·6	43·6	166	140
51—60 »	58·0	43·0	173	138
61— »	50·3	44·1	150	141
Átlag	**41·7**	**38·6**	**124**	**123**

Az első megállapítás, melyet tehetünk, teljes mértékben igazolja a fenti következtetéseket. Adataink útján határozottan kifejezésre jut az a szabály, hogy a mind hosszabb ideje helybenlakó csoportokban az önállók mind nagyobb szerephez jutnak. Ugyanez a tény érvényesül az iparosok adataiban is, tehát az általános vonások a két foglalkozás körében megegyezők.

Az egyes időszakok behatóbb megfigyelése réven messzebbmenő tanulságokat szűrhetünk le. A kereskedelemben az egy évnnél rövidebb ideje helybenlakók csoportja nem követi az általános irányzatot és feltűnő kiemelkedést mutat, mely után az arány visszahanyatlik. Ezt a jelenséget az ideiglenesen itt tartózkodók szereplése idézi elő, ami a kereskedelem mozgékony, üzleti utakkal egybekötött foglalkozási jellege miatt könnyen érthető. Az iparban egyébként ezt a jelenséget nem tapasztaljuk, ott az emelkedés folytonos jellegű.

Az első kivételes jellegű csoporttól eltekintve azonban a szóbanforgó szabályszerűség tökéletesen érvényre jut. Míg ugyanis az 1—10 évig terjedő kategóriában a kereskedelmi foglalkozásoknak csupán $^1/_3$ része önálló, addig a 31—40 éve helybenlakók között már a létszámnak fele, az 51—60 évek közé eső csoportban pedig már csaknem 60%-a folytatja önállóan üzletét. Csupán a 61 év feletti csoportban esik újra vissza az arányszám, talán épen azért, mert a jobban szituált önállók között könnyebben lehetséges a nyugalomba vonulás.

Általánosságban tehát úgy az iparosoknál, mint a kereskedelemben érvényesül az a jelenség, hogy a bevándoroltak túlnyomó része alkalmazottként kezdi budapesti munkáját és hosszabb munkásság árán vívja ki az önállósulást. A többség számára Budapest adja meg tehát az anyagi függetlenülés, a boldogulás lehetőségét.

Érdeklődésre tarthat számot, hogy az önállósulásoknak ez a növekvő szerepe a kereskedelemben, vagy az iparban mutat-e erősebb mértéket. Erre a célra egyszerű arányszámaink összehasonlítása nem kielégítő, minthogy már alapjában véve eltérők az iparban és a kereskedelemben az önállók arányszámai. Az összehasonlítás világossá tétele céljából jelzőszámokat állapítottunk meg s ez alkalommal az 1—10 éve helybenlakó kategória arányszámait vettük százzal egyenlőnek (az egy évnél rövidebb tartózkodásúak száma ugyanis különleges tényezők által van befolyásolva.) Kitűnik ezekből a jelzőszámokból, hogy a 30 évig bezárólag az iparosok között halad gyorsabban az önállósulás. Itt tehát hamarabb éri el az önállóságot az a réteg, mely ahhoz egyáltalában eljut. A 30 éve túl megfordul a helyzet. A növekvő helybenlakási tartammal párhuzamosan egyre nagyobb arányban szerepelnek az önállók a kereskedelem körében, míg az iparosoknál az emelkedés megszűnik. Vagyis egyszerűen szólva: *a kereskedelemben a munkában töltött évek számával mindinkább növekszik a kilátás az önállósulásra, míg az ipari foglalkozásúak egy részének arra korán nyílik alkalom, míg másik részének, aki egy bizonyos ideig azt meg nem szerezte, később sem sok reménye l ehet az önállóság kivívására.*

A továbbiakban kereskedelmi főcsoportok szerint részletezett adatainkat mutatjuk be.

59. Helybenlakás tartama a kereskedelemben, főcsoportok szerint.

Kereskedelmi főcsoport	—1	1—10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—60	60—	Ismeretlen	Összesen
	év óta helybenlakó egyének									
	a) *Abszolut számokban.*									
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel keresk.	42	228	276	321	201	115	53	35	18	1.289
II. Fával, erdei stb. termékekkel kereskedők	32	133	243	226	173	92	36	14	21	970
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	23	141	280	314	240	131	71	19	11	1.230
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	1	28	40	50	35	26	13	9	1	203
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	27	90	201	286	210	107	59	22	12	1.014
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal kereskedők	52	400	755	816	668	325	192	66	30	3.304
VII. Élelmezési stb. árúkkal kereskedők	130	665	1.004	924	654	313	159	73	48	3.970
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal kereskedők	19	122	163	176	108	43	27	14	5	677
IX. Könyv- és műkereskedés	19	96	101	118	113	59	30	11	5	552
X. Vegyes kereskedelmi ágak	17	97	176	291	240	132	76	27	22	1.078
Kereskedelem k. m. n.	310	574	825	926	608	287	133	50	55	3.768
Összesen	**672**	**2.574**	**4.064**	**4.448**	**3.250**	**1.630**	**849**	**340**	**228**	**18.055**
	b) *Százalékban.*									
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel keresk.	3·3	17·7	21·4	24·9	15·6	8·9	4·1	2·7	1·4	100·0
II. Fával, erdei stb. termékekkel kereskedők	3·3	13·8	25·0	23·3	17·8	9·5	3·7	1·4	2·2	100·0
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	1·9	11·4	22·8	25·6	19·5	10·6	5·8	1·5	0·9	100·0
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	0·5	13·8	19·7	24·6	17·3	12·8	6·4	4·4	0·5	100·0
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	2·7	8·9	19·8	28·2	20·7	10·5	5·8	2·2	1·2	100·0
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal kereskedők	1·6	12·1	22·9	24·7	20·2	9·8	5·8	2·0	0·9	100·0
VII. Élelmezési stb. árúkkal kereskedők	3·3	16·8	25·3	23·2	16·5	7·9	4·0	1·8	1·2	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal kereskedők	2·8	18·0	24·1	26·0	16·0	6·3	4·0	2·1	0·7	100·0
IX. Könyv- és műkereskedés	3·4	17·4	18·3	21·4	20·5	10·7	5·4	2·0	0·9	100·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1·6	9·0	16·4	27·0	22·2	12·2	7·1	2·5	2·0	100·0
Kereskedelem k. m. n.	8·2	15·2	21·9	24·6	16·2	7·6	3·5	1·3	1·5	100·0
Összesen	**3·7**	**14·2**	**22·6**	**24·6**	**18·0**	**9·0**	**4·7**	**1·9**	**1·3**	**100·0**

Ha itt is arra a kérdésre fordítjuk figyelmünket, hogy a 10 esztendőt összefoglaló helybenlakási csoportok közül melyik van a leginkább telítve, úgy azt tapasztaljuk, hogy a maximum a 21 és 30 évek közé esik a kereskedelmi főcsoportok túlnyomó részénél. Mindössze két olyan főcsoportot találunk, — az erdei és bányászati termékekkel, továbbá az élelmezési cikkekkel való kereskedelmet — ahol a legerősebb tömörülés a 11—20 évek közé sülyed. Mindebből nyilvánvaló, hogy az önálló kereskedelmen belül nagy vonásaiban egyöntetű mozgalom tapasztalható. Míg az egyes foglalkozási osztályok között igen nagy eltérések voltak észlelhetők, addig a kereskedelem ágai sok rokon vonást tüntetnek fel.

A kérdés más oldalról való megvilágítása céljából itt is közzétesszük azt az összeállítást, mely a 20 évnél rövidebb és hosszabb ideje itt tartózkodók százalékos arányát tünteti fel.

Kereskedelmi főcsoport	20 évnél rövidebb	20 évnél hosszabb	Ismeretlen
	idő óta helybenlakók százalékos megoszlása		
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel kereskedők ...	42·4	56·2	1·4
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel kereskedők	42·1	55·7	2·2
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	36·1	63·0	0·9
IV. Agyag-, üveg- stb. ipari cikkekkel kereskedők	34·0	65·5	0·5
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal kereskedők	31·4	67·4	1·2
VI. Fonó- és szövőipari cikkekkel kereskedők	36·6	62·5	0·9
VII. Élelmezési stb. cikkekkel kereskedők	45·4	53·4	1·2
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	44·9	54·4	0·7
IX. Könyv- és műkereskedés.....	36·1	63·0	0·9
X. Vegyes kereskedelmi ágak	27·0	71·0	2·0
Kereskedelem k. m. n.	45·3	53·2	1·5
Együtt	**40·5**	**58·2**	**1·3**

A 20 évnél rövidebb ideje itt tartózkodók 40·5%-os átlagos arányát öt kereskedelmi főcsoport múlja felül. Azokon a főcsoportokon kívül, melyek már fentebb a legnépesebb kategória alacsony elhelyezkedésével tüntek ki, még az első és utolsó főcsoport, továbbá a vegyészeti cikkekkel foglalkozó kereskedők csoportja foglal magában nagyobb számmal rövidebb ideje Budapesten lakó egyéneket.

A külön meg nem nevezett kereskedők esetében mutatkozó feltűnő arányszám az ideiglenesen itt tartózkodó, végleges letelepedéshez még nem jutott s így valamely konkrét kereskedelmi ágba még be nem vonult

elemek szereplésében találja főként magyarázatát. Ez a körülmény abban is kifejezésre jut, hogy az 1 évnél is rövidebb ideje Budapesten tartózkodók aránya az átlagos 3·7%-kal szemben, ebben a csoportban a 8%-ot is meghaladja.

A többi hasonló jelenséget mutató főcsoportban már a normális bevándorlási mozgalom erőteljes volta adja meg a helyzet kulcsát. Az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel, az élelmezési cikkekkel és részben az erdei és bányászati termékekkel való kereskedelem adatai példát mutatnak arra, hogy *a vidéki termelő munka eredményeinek forgalombahozatalával foglalkozó kereskedelmi ágak nagyobb mértékben foglalkoztatnak a vidékről ujabban érkezett egyéneket.* A városi jellegű cikkekkel: a vas- és fémárúkkal, az üvegárúkkal, a fa-, bőr- és díszműárúkkal való kereskedelem, végül pedig a könyvkereskedők csoportja az őslakók sokkal nagyobb szerepe által tűnnek ki. Itt is észlelhető tehát az a különbség, mely a városi és vidéki jellegű foglalkozások között oly élesen és a társadalmi jelenségek oly sok területén megnyilvánult. Feltűnő a vegyészeti cikkekkel való kereskedelemben az újabban beköltözötteknek nagy szerepe, ami talán ennek a kereskedelmi csoportnak újabbkori szép fejlődésével áll kapcsolatban. A másik erős fejlődést mutató csoport, a textilkereskedelem ezzel szemben túlnyomórészt helybeliek bevonásával gyarapodott, lévén a 20 évnél rövidebb ideje itt lakók aránya itt a legkisebbek közül való.

Miután a kereskedelemnek a helybenlakás tartama szempontjából való rétegződését demográfiai oldaláról áttekintettük, áttérhetünk feladatunk második részére, mellyel a helybenlakási adatokból a bevándorlás alakulására óhajtunk következtetni. Abból a célból, hogy a bevándorlás időpontjára következtethessünk, a helybeli születésűeket levonásba kell hoznunk. Ennek a számításnak tökéletes végrehajtásához a benszülött lakosság számát ismerni kellene az egyes helybenlakási kategóriákon belül. Minthogy ez utóbbi adatok nem állanak rendelkezésünkre, itt is — épúgy mint annak idején az iparosok vizsgálatánál — közelítő számításhoz kell folyamodnunk. Feltételezhetjük, hogy az önálló kereskedők úgyszólván kivétel nélkül 15 évnél idősebbek. Ha tehát a tizenöt évnél hosszabb ideje helybenlakók számából a budapesti születésűek számát levonásba hozzuk, így tisztán a bevándoroltak adatai maradnak vissza, azzal a hibalehetőséggel, melyet az innen való el- és ismét visszavándorlások okoznak. Igaz, hogy ezzel az eljárással csak a 15 évnél rövidebb ideje helyben lakókat részletezhetjük a bevándorlás időpontja szerint, míg a régebben beköltözöttek egy összegben szerepelnek, de viszont ez a részletezés teljesen elegendő is, minthogy a hosszabb ideje itt tartózkodók adatai a halálozások befolyása miatt úgy sem alkalmasak következtetéseink céljaira. Először ismét a többi foglalkozási osztállyal állítjuk szembe a kereskedelem adatait, de ezúttal csak a gazdaságilag jelentősebb foglalkozások tekintetbevételével.

60. A fontosabb városi jellegű foglalkozási ágak kereső tagjai, a bevándorlás időpontja szerint.

Megnevezés	—1	1	2	3	4	5	1—5	6—10	11—15	16—	Bevándoroltak összesen
	évvel ezelőtt bevándoroltak										
	a) *Abszolut számokban.*										
Önálló kereskedők	672	220	206	246	277	266	1.215	1.359	2.067	7.614	12.927
Kereskedelmi alkalm.	623	479	490	488	525	597	2.579	2.515	3.427	6.208	15.352
Önálló iparosok	2.279	1.195	1.125	1.280	1.189	1.368	6.157	5.584	7.065	19.417	40.502
Ipari alkalmazottak	5.472	2.844	2.918	3.133	2.764	2.654	14.313	11.064	11.469	22.333	64.651
Pénz, hitel, biztosítás	376	216	295	272	369	469	1.621	1.324	1.770	5.823	10.914
Közlekedés	1.366	786	714	728	846	1.038	4.112	2.419	2.793	6.819	17.509
Közszolgálat, szabad fogl.	4.115	2.421	2.211	2.492	2.604	3.371	13.099	10.459	8.958	20.441	57.072
Összes kereső népesség	**39.448**	**17.917**	**17.747**	**14.924**	**14.207**	**15.528**	**77.323**	**53.899**	**52.704**	**127.522**	**350.896**
	b) *Százalékban.*										
Önálló kereskedők	5·2	1·7	1·6	1·9	2·1	2·1	9·4	10·5	16·0	58·9	100·0
Kereskedelmi alkalm.	4·0	3·1	3·2	3·2	3·4	3·9	16·8	16·4	22·3	40·5	100·0
Önálló iparosok	5·6	2·9	2·8	3·2	2·9	3·4	15·2	13·8	17·4	48·0	100·0
Ipari alkalmazottak	8·5	4·4	4·5	4·8	4·3	4·1	22·1	17·1	17·7	34·6	100·0
Pénz, hitel, biztosítás	3·4	2·0	2·7	2·5	3·4	4·3	14·9	12·1	16·2	53·4	100·0
Közlekedés	7·8	4·5	4·1	4·2	4·8	5·9	23·5	13·8	16·0	38·9	100·0
Közszolgálat, szabad fogl.	7·2	4·2	3·9	4·4	4·6	5·9	23·0	18·3	15·7	35·8	100·0
Összes kereső népesség	**11·2**	**5·1**	**4·2**	**4·3**	**4·1**	**4·4**	**22·1**	**15·4**	**15·0**	**36·3**	**100·0**

Táblázatunk ötéves összefoglalásban közli az adatokat, de egyúttal a legutóbbi 5 évben évenkint is részletezi a lakosságot a bevándorlás időpontja szerint, minthogy érdeklődésre tarthat számot — legalább is a legutóbbi mozgalmas időszakra nézve, — hogy miképen gyarapodtak Budapest népességének főbb foglalkozási ágai.

A táblánkon közölt ötéves összefoglalások olyan időszakokat ölelnek fel, melyek a közelmult idők gazdasági és politikai történetének jellemző szakaszai. Az 1 évnél rövidebb idő óta itt lakók már a szanálási válság periódusában jöttek a fővárosba, míg az előző, 1920—1924-ig tartó öt esztendő a háború utáni gazdasági nehézségek és az infláció korszakát jelenti. A táblázat következő oszlopa az 1915. és 1919. évek között a háború idejét tárja elénk, míg a még korábbi időszak (1910 és 1914 között) a háborút közvetlen megelőző békés és igen élénk gazdasági tevékenység korszakát tartalmazza. A régebbi időben, 15 évnél korábban bevándoroltakat tehát jelen esetben az 1909. évtől visszamenőleg számítjuk.

A legutolsó évben beköltözöttek, mint már említettük, részben ideiglenes itt tartózkodás céljából kerültek a magyar fővárosba és tartósabb gazdasági cél nélkül, esetleg ideiglenes kereseti szempontok által vezéreltetnek. Más esetekben viszont ennek a kategóriának erős szereplése azt jelenti, hogy olyan foglalkozási ággal állunk szemben, mely nagymértékben a vidékre szorul tagjainak kiegészítése céljából. Így a fővárosi népesség átlagában jelentkező magas arány főként a véderő, a napszámosok, valamint az egyéb és ismeretlen foglalkozásuak speciális adatai folytán jött létre és az ideiglenesen itt tartózkodók befolyását tükrözteti vissza. A vidékről történő munkaerőbeszerzés eredményei azok az adatok, melyek a közlekedés és az ipari

segédszemélyzet körében mutatkoznak és aminek következménye, hogy nemcsak a legutóbbi egy év alatt, hanem az azt megelőző öt év alatt történt bevándorlások tekintetében is ebben a két foglalkozási osztályban találjuk a legerősebb arányszámokat.

A kereskedelem alkalmazottainak sorában már sokkal kisebb arányban szerepelnek ilyen rövid ideje itt tartózkodó elemek. A segédszemélyzet adatai ebben a tekintetben alig különböznek az önállók arányszámaitól, ami szintén annak bizonysága, hogy *a kereskedelem, sokkal inkább, mint más foglalkozási ág, a helybeli lakosság soraiból választja segéderőit.* Az önálló kereskedelem, bár arányával alkalmazottait felülmúlja, mégis *igen csekély bevándorlást mutat az utolsó év alatt, ami az üzletnyitás céljából történő bevándorlás kilátástalan voltára enged következtetni.*

Érdekes tanulság, hogy *az infláció ideje alatt bevándoroltak épen a kereskedelem soraiban szerepelnek a legkisebb arányban.* Annál feltűnőbb ez a jelenség, mert hiszen a közfelfogás szerint épen a kereskedelem volt az infláció által a legkedvezőbben érintett foglalkozási ág. Az adatokban megnyilvánuló viszonyok magyarázatára két körülmény is kínálkozik, melyek valószínűleg párosulva hozták létre az említett eredményt. E feltűnő jelenség egyik oka abban keresendő, hogy az infláció nyújtotta konjunkturát elsősorban a helybeliek használták ki, az üzletek szaporulata a már itt lakó elemeknek nyújtott munkalehetőséget. Természetes viszont, hogy a tömeges bukás, a fizetésképtelenségek áradata is ezt a réteget tizedelte meg, midőn a pénzromlás megszünte után a közismert válság bekövetkezett. *A kereskedelem inflációs viszonyai ezek szerint nem csábították beköltözésre a vidék lakosságát. Talán ösztönszerűleg megérezték, hogy csak átmeneti konjunkturáról van szó, melynek megszünte után súlyosan bűnhődnek könnyelmű lakóhelyváltoztatásukért.* Van azonban egy másik körülmény is, mely megokolja, hogy az infláció bevándoroltjai olyan kis szerepet visznek 1925-ben az önálló kereskedelemben. *Az akkor beköltözötteknek egy része ugyanis, midőn az üzletmenethez fűzött remények nem teljesültek és a vállalkozás felszámolt, ismét visszatérhetett vidéki kisebbszerű, de kisebb kockázatot is jelentő üzlete mellé.*

A következő évötödök folyamán az önálló kereskedők sorai mind nagyobb mértékben bővültek vidékről származó elemekkel. Ez a körülmény részben abban találja magyarázatát, hogy az alkalmazottként bevándorolt egyének növekvő hányada érte el az önálló üzletnyitás lehetőségét. Meglepő azonban, hogy *a kereskedelem terén a háború alatti bevándorlás sem mutat visszaesést a szomszédos időszakokkal való összehasonlításban.* A többi foglalkozási osztály ugyanis csaknem kivétel nélkül jelentékenyen kisebb bevándorlási kontingenst mutat fel a háború alatt, mint akár a megelőző, akár az utána következő öt esztendő folyamán. Sőt ez a törvényszerűség nemcsak az alkalmazottak kategóriáira vonatkozik, hanem az önálló iparosok is kisebb mértékben növelték létszámukat a háború alatt, mint előtte és utána.

Ennek a kérdésnek igen fontos gazdasági háttere van. A háború alatt átmenetileg a főváros lakossága jelentékeny mértékű bevándorlással gazdagodott. Ezt a tényt Laky Dezső meggyőző érvekkel bizonyította be a főváros háború alatti népesedését tárgyaló nagyszabású munkájában,[1]) melyben kifejti azokat az okokat, melyek ezt a nagy néptömörülést létrehozták, de amelyek azután ismét levezették azt, mihelyt a háborús kereseti lehetőségek megszüntek. Felette érdekes tehát, hogy *a kereskedelem még ebből az átmeneti háborús népességi hullámból is tudott erőgyarapodásra szert tenni.*

A háborút közvetlen megelőző esztendők erős gazdasági fellendüléssel voltak kapcsolatban s így a kereskedelemre is sokkal nagyobb hatást gyakoroltak, mint a hozzánk közelebb eső évek szomorú gazdasági adottságai. A többi foglalkozási osztályt leginkább meghaladó képviseletet azonban a 15 évnél régebben bevándoroltak csoportja mutat. A bevándorolt kereskedőknek csaknem 60%-a 15 évnél régebben költözött Budapestre, *a kereskedők tehát minden foglalkozási osztály között a legrégebben bevándoroltak nagy szerepe által tünnek ki.*

Végezetül a 61. sz. tábla (lásd a 164. oldalt) alapján az egyes kereskedelmi főcsoportok adatait tekintjük át abból a szempontból, hogy a nem budapesti születésűek milyen megoszlást mutatnak a bevándorlás időpontja szerint. Adataink az első öt évet évenkint részletezik, azután ötéves csoportokat alkotnak, majd a 15 évnél régebb bevándoroltakat egy összegben mutatják ki.

Mint az előzőkben láttuk, a 15 évnél régebben bevándoroltak általában a vándormozgalom 60%-át képviselik. Az átlagnál jelentékenyen nagyobb arányban szerepel ez a csoport a vegyes kereskedelmi ágakban, továbbá a vas- és fém-, az üvegárú-, végül a fa-, bútor- és díszműkereskedelemben. Ez utóbbi csoportok valamennyije tipikusan városi jellegű foglalkozási ág. Kevés a régi lakos viszont a vegyészeti cikkekkel, a mezőgazdasági és az erdei termékekkel való kereskedelem terén és hasonlóképen a könyv- és műkereskedelem csoportjában. A 10—15 évvel ezelőtt történt bevándorlások adataiban nem sok változatosságot találunk, *a háború előtt érvényesült kedvező gazdasági viszonyok tehát minden kereskedelmi ágat egyaránt tekintélyes erőgyarapodáshoz segítették.*

A háború utáni időszakban a fejlődést mutató kereskedelmi főcsoportok közül a vegyészeti cikkekkel való kereskedelmi ágak tüntek ki leginkább a bevándorlás intenzitásával, melyhez a könyv- és műkereskedelem csatlakozik, míg a textilkereskedelem aránylag kis hányadban foglal magában 1—5 éve itt lakó elemeket. Ez is azt igazolja, hogy létszámelelkedése főleg helybeli elemek bevonása útján ment végbe. Feltünhetik, hogy az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel, továbbá az élelmezési cikkekkel való keres-

[1]) *Laky Dezső:* Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig. Második rész. Statisztikai közlemények. 57. kötet 1. szám.

61. Önálló kereskedők a bevándorlás időpontja és kereskedelmi főcsoportok szerint.

Kereskedelmi főcsoport	—1	1	2	3	4	5	1—5	6—10	11—15	16—	Összesen
	éve bevándorolt kereskedők										
	a) *Abszolut számokban.*										
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel keresk.	42	20	23	12	23	23	101	127	142	539	951
II. Fával, erdei stb. termékekkel kereskedők	32	13	8	8	18	10	57	76	135	447	747
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	23	8	9	17	6	17	57	84	136	512	812
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	1	1	1	4	4	3	13	15	21	97	147
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	27	7	6	7	8	4	32	58	109	470	696
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal kereskedők	52	25	31	32	33	37	158	242	355	1.500	2.307
VII. Élelmezési stb. árúkkal kereskedők	130	59	46	82	72	66	325	340	516	1.801	3.112
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal kereskedők	19	14	10	15	20	17	76	46	78	209	428
IX. Könyv- és műkereskedés	19	11	14	4	14	14	57	39	56	217	388
X. Vegyes kereskedelmi ágak	17	5	7	12	10	10	44	53	86	456	656
Kereskedelem k. m. n.	310	57	51	53	69	65	295	279	433	1.366	2.683
Összesen	**672**	**220**	**206**	**246**	**277**	**266**	**1.215**	**1.359**	**2.067**	**7.614**	**12.927**
	b) *Százalékban.*										
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel keresk.	4·4	2·1	2·4	1·3	2·4	2·4	10·6	13·4	14·9	56·7	100·0
II. Fával, erdei stb. termékekkel kereskedők	4·3	1·7	1·1	1·1	2·4	1·3	7·6	10·2	18·1	59·8	100·0
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	2·8	1·0	1·1	2·1	0·7	2·1	7·0	10·3	16·8	63·1	100·0
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	0·7	0·7	0·7	2·7	2·7	2·0	8·8	10·2	14·3	66·0	100·0
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	3·9	1·0	0·9	1·0	1·1	0·6	4·6	8·3	15·7	67·5	100·0
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal kereskedők	2·3	1·1	1·3	1·4	1·4	1·6	6·8	10·5	15·4	65·0	100·0
VII. Élelmezési stb. árúkkal kereskedők	4·2	1·9	1·5	2·6	2·3	2·1	10·4	10·9	16·6	57·9	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal kereskedők	4·4	3·3	2·3	3·5	4·7	4·0	17·8	10·8	18·2	48·8	100·0
IX. Könyv- és műkereskedés	4·9	2·8	3·6	1·1	3·6	3·6	14·7	10·1	14·4	55·9	100·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	2·6	0·8	1·1	1·8	1·5	1·5	6·7	8·1	13·1	69·5	100·0
Kereskedelem k. m. n.	11·6	2·1	1·9	2·0	2·6	2·4	11·0	10·4	16·1	50·9	100·0
Összesen	**5·2**	**1·7**	**1·6**	**1·9**	**2·1**	**2·1**	**9·4**	**10·5**	**16·0**	**58·9**	**100·0**

kedelmi ágak, bár a legutóbbi évek folyamán körükben nem volt kedvező a fejlődés menete, mégis jelentős számmal tartalmaznak újabb időben bevándorolt egyéneket. Ez is arra utal, hogy itt még a természetes utánpótlás is tekintélyes részben vidéki erők bevonása segítségével történik. Feltünően gyenge viszont a legutóbbi évek bevándorlása a fa-, bőr- és díszműkereskedelem, továbbá a vegyes kereskedelmi ágak terén.

Befejezésül itt is kiemelhetjük azt a tanulságot, hogy a legutóbbi időszak adatai igen rendszertelen, hullámzó képet mutatnak. Az egyes kereskedelmi főcsoportok egymástól igen eltérő alakulást árulnak el, ami érdekes fényt vet az egyes kereskedelmi ágakban uralkodó gazdasági lehetőségek különbözőségére. Különösen feltünő ez a körülmény a háború előtti évek egyöntetű, erőteljes fejlődésével szemben és ismét a közelmult időszak gazdasági közállapotainak kiegyensúlyozatlan voltára enged következtetni.

V. A budapesti kereskedelem demográfiai felépítettsége.

1. A kereskedők nem szerint.

Budapest önálló kereskedőinek nemek szerinti osztályozásával, vagyis a férfiak és nők adatainak kettéválasztásával már vizsgálataink a szorosabban vett demográfia területére jutottak el. A népességi statisztika feladatát képezi annak vizsgálata, hogy a nemek aránya miképen alakult az idők folyamán, mily mértékben volt biztosítva az egyensúly, vagy pedig milyen arányokat öltött a nőtöbblet, mint e problémakör legfontosabb kérdése. Midőn azonban egy foglalkozási ág monografikus részletkérdéseiről van szó, különösen oly foglalkozás esetében, mely — mint a kereskedelem — kimondottan közgazdasági jelentőséggel bír, akkor a két nem aránya már nem demográfiai kérdés csupán. Elsősorban gazdasági tényezők döntik el, hogy férfiak vagy nők keresnek-e nagyobb számmal elhelyezkedést a kereskedelemben s mint az alábbiakban felsorolandó adataink bizonyságot szolgáltatnak, a változó gazdasági helyzet és még nagyobb mértékben a közgazdaság szervezeti viszonyainak átcsoportosulása lényeges változásokat hoznak létre a férfiak és nők egymáshoz mért arányában is.

Minthogy tehát a gazdasági viszonyok és a demográfiai kérdések között már eleve is szoros összefüggés várható és ez a feltevés a számszerű adatokkal is igazolást nyer, ezért a demográfiai adatok változásából gazdasági következtetések levonása is jogosultnak tekinthető.

Abból a célból, hogy a szóbanforgó demográfiai kérdés alakulása a fővárosi kereskedelem gazdasági fejlődésével szembeállítható legyen, a vizsgálatokat az elmult évtizedek adataira is kiterjesztjük. Első táblánk az összefoglaló adatokat mutatja be az elmult 45 évre vonatkozólag, hogy az átalakulások általános irányzata megítélhető legyen, míg a további táblázatok mind részletesebb tagozásban közlik az adatokat, mert a mutatkozó változások hatóokait ily módon lehetséges — legalább nagy vonásokban — kideríteni.

62. Budapest önálló kereskedői nem szerint. — 1880—1925.

Év	Férfi	Nő	Együtt	100 férfire esik nő
1880	4.391	1.443	5.834	32·8
1890	5.859	2.269	8.128	38·7
1900	8.661	4.137	12.798	47·8
1910	10.597	4.670	15.267	44·1
1920	15.526	6.165	21.691	39·7
1925	14.453	3.602	18.055	24·9

A budapesti kereskedelem fejlődésével kapcsolatban úgy a férfi, mint a női kereskedők száma megszakítás nélkül emelkedésben volt az 1920. évig, mindaddig tehát, míg Budapest egész Magyarország fővárosa, gazdasági központja volt. A változó népességi és gazdasági viszonyok tehát csupán abban jutnak kifejezésre, hogy a férfi vagy női kereskedők létszámemelkedése volt-e gyorsabb ütemű, de valamely nem térfoglalást gátló körülmények egészen a legújabb időkig sohasem voltak oly mértékűek, hogy az abszolut számokban is visszaesést hoztak volna létre.

A bekövetkezett átalakulások tehát a két nem egymáshoz mért jelentőségében történt változásokban jutnak kifejezésre. E viszonylagos jelentőség szemléltetésére legalkalmasabb statisztikai arányszámítás a száz férfire jutó nők számát fejezi ki s így figyelmünket a fenti táblában közölt arányszámokra kell fordítanunk.

A száz férfire eső nők aránya tág határok között mutat kilengéseket. Legmagasabb színvonalán az ötvenet közelítette meg, vagyis ekkor csaknem fele annyi nő talált elhelyezkedést az önálló kereskedés területén mint férfi. Található viszont ezzel szemben olyan időszak is, midőn csupán negyedrészét alkotta a nők száma a férfiakénak. A nagy kilengések arra utalnak, hogy a változásokat mélyreható okoknak kell tulajdonítanunk. A fejlődés vizsgálatára áttérve megállapíthatjuk, hogy *szempontunkból az elmult 45 év két világosan elkülönülő periódusra oszlik.* A mult századra vonatkozó adatok a száz férfire eső nők számának állandó emelkedéséről számolnak be, ami a nőknek a kereskedelemben történő térfoglalásával egyértelmű. A századforduló után a helyzet megváltozik és az adatok szerint a női nem jelentőségének fokozatos hanyatlása következett be.

Az eddig bemutatott tagozatlan adatok még nem elégségesek arra, hogy e nagy változások okaira is következtetések legyenek vonhatók. Ha azonban jelen adatainkat összevetjük Budapest kereskedelemének gazdasági fejlődésére vonatkozó megállapításainkkal, akkor bizonyos párhuzamos alakulás meg nem tagadható. Bár kétségtelen okozati összefüggés kimondása bizonyos fokig aggályos, mégis feltünő, hogy a *női nem térfoglalása ugyanazon időszakra esik — a mult század nyolcvanas és kilencvenes éveire — midőn a fővárosnak és ezzel együtt annak kereskedelmének fejlődése a legnagyobb méreteket öltötte.* A nagy fejlődések időszakaiban, az elhelyezkedési lehetőségek szaporodása felülmulta az exisztenciát keresők számát s így a főváros egyrészt erős vidéki bevándorlásból fedezte a munkaerőkben beállott szükségletet, másrészt a nők számára is mind nagyobb mértékben kínálkozott az önálló kereső munka lehetősége.

A századforduló után minden jel a gazdasági fejlődés ellanyhulására mutat. A Budapestre történő bevándorlás visszaesése az elhelyezkedési lehetőségek szaporodásának lassulására enged következtetni, nem csodálható tehát, hogy a *gazdaságilag gyengébb női nem kevésbé tudta létszámát növelni, mint a férfiak.*

Feltünő, hogy *a háborús évtizedben is visszaesett a női kereskedők aránya*, pedig a vérveszteségek tekintetbevételével az ellenkező körülmény volt előre várható. Ez a paradox jelenség már az iparosok demográfiai viszonyainak vizsgálatánál is kifejezésre jutott és épúgy mint ott, a kereskedők esetében is arra vezethető vissza, hogy az évtized végén a háborúból visszatérő és önállóság után törekvő elemek hirtelen nagy számmal fordultak az önálló kereskedelem felé. Ugyancsak a férfiak számát növelte a menekültek tábora is, a korábbi foglalkozásukból kiüldözöttek részére a különleges feltételekhez nem kötött kereskedelem biztatott a legkönnyebb elhelyezkedéssel, ha valamelyes tőkeerővel rendelkeztek. Annak ellenére tehát, hogy a háború éveiben minden valószínűség szerint — de számokkal nem igazolhatóan — a nők térfoglalása következett be, a fegyverszünet és az 1920. évi népszámlálás közti rövid időszak hatalmas népességi mozgalmai teljesen megváltoztatták a háborús hatásokat.

A legutóbbi öt év alatt bekövetkezett súlyos helyzet, az új határokhoz való kényszerű alkalmazkodás és a szanálási válság pusztításai ismét a kisebb, gazdaságilag gyengébb alakulatok összeomlását idézték elő s így bizonyára a kisebb vállalatok körében erősebben képviselt női kereskedők számának csökkentését idézték elő. Általában tehát a gazdaságilag kedvezőtlenebb időszakok a kereskedelem női részének gyengülését eredményezték és ez a tétel áll a századforduló óta eltelt egész huszonöt éves időszakra, melyet egyöntetűleg a főváros fejlődésének lassúbb üteme jellemez a mult század nagyarányú fejlődésével szemben.

Az eddig közölt számokból megállapított jelenségek tulajdonképeni lefolyását azonban csak oly módon lehet kinyomozni, ha a részletesebb tagozásban feldolgozott adatokra is tekintettel vagyunk. Először a kereskedelem főbb üzemformái szerint részletezett adatokat soroljuk fel.

63. Férfiak és nők az önálló kereskedelem főbb üzemformáiban.

Megnevezés	1890	1900	1910	1920
	a) *Férfi.*			
Tulajdonképeni kereskedelem	4.701	6.311	7.635	11.367
Kofák, piaci és utcai árusok	202	1.069	1.847	3.398
Házalókereskedelem	956	1.281	1.115	761
Együtt	**5.859**	**8.661**	**10.597**	**15.526**
	b) *Nő.*			
Tulajdonképeni kereskedelem	1.163	1.400	1.801	2.513
Kofák, piaci és utcai árusok	976	2.389	2.579	3.359
Házalókereskedelem	130	348	290	293
Együtt	**2.269**	**4.137**	**4.670**	**6.165**
	c) *Száz férfire esik nő.*			
Tulajdonképeni kereskedelem	24·7	22·2	23·6	22·1
Kofák, piaci és utcai árusok	483·2	223·5	139·6	98·9
Házalókereskedelem	13·6	27·1	26·0	38·5
Együtt	**38·7**	**47·8**	**44·1**	**39·7**

Fenti összeállítás tanusága szerint igen különböző arányban vesznek részt a férfiak és a nők a kereskedelem egyes üzemi formáiban. A foglalkozás tipusa, a végzett munka jellege idézi elő, hogy a *nők a tulajdonképeni kereskedelemben ¼ részét sem érik el az ott elhelyezkedett férfiak létszámának, míg a piaci árusok csoportjában egészen a legutóbbi időkig a létszám nagyobbik felét alkották.* Ily lényeges különbségek fennforgása következtében valamely kereskedelmi csoport jelentőségének a többiek rovására történő növekedése már akkor is eltolódást idézhet elő a férfiak és nők arányában, ha az egyes csoportokon belül a viszonyok nem is változtak meg.

Ha azokat a változásokat vesszük szemügyre, melyek a kereskedelem fenti három csoportjában a nemek aránya tekintetében végbementek, megállapítható, hogy az irányzat a különböző csoportokban igen eltérő. A tulajdonképeni kereskedelem adatait az állandóság jellemzi, úgyhogy a tárgyalt négy évtizedben csak jelentéktelen kilengések mutatkoztak. A piaci és utcai árusok csoportjban ellenben igen nagy a változás, mely abban áll, hogy a nők jelentősége évtizedről évtizedre tekintélyes mértékben alászállt. E foglalkozási csoportban még az 1890. évben csaknem ötször annyi nő mint férfi találtatott, a háborút követő esztendőben pedig a két nem úgyszólván egyforma arányban szerepelt. E nagy változás minden valószínűség szerint annak tulajdonítható, hogy a főváros élelmiszerszükségletének és ezzel a piaci kereskedelem jelentőségének folytonos emelkedésével kapcsolatban *e foglalkozás mindinkább olyan kereseti ággá fejlődött, mely a férfimunkaerőnek is megfelelő elhelyezkedést biztosított.* A házalókereskedelem ezzel szemben a nők arányának növekedését mutatja, ez a csoport azonban alacsony létszámánál fogva a végeredményeket kevésbé befolyásolja.

Az eddigiek szerint a nők aránya a tulajdonképeni kereskedelemben stagnált, a piaci árusok csoportjában pedig határozottan alászállt. Az összesített adatok mégis a századfordulóig a női nem térfoglalását jelzik s csak újabban mutatkozik visszaesés. Ennek oka abban rejlik, hogy a piaci kereskedelem csoportja, hol a nők aránya mindig felülmulta a többi csoportokat, jelentőségében erősen nyert az elmult évtizedek alatt s így a kereskedelem összeségében a nők jelentősége annak ellenére is emelkedett, hogy a részletekben arányuk javulásáról csak elvétve lehet szó. A kérdés további megvilágítása céljából még bemutatjuk alábbi táblán a férfi és női kereskedőknek a három csoport közötti %-os megoszlását.

64. Férfi és női kereskedők százalékos megoszlása a kereskedelem fő üzemformái között. 1890—1920.

Megnevezés	1890	1900	1901	1920
	a) *Férfi.*			
Tulajdonképeni kereskedelem	80·2	72·9	72·0	73·3
Kofák, piaci és utcai árusok	3·5	12·3	17·5	21·8
Házalókereskedelem	16·3	14·8	10·5	4·9
Együtt	**100·0**	**100·0**	**100·0**	**100·0**

64. Férfi és női kereskedők százalékos megoszlása a kereskedelem fő üzemformái között. 1890—1920. (Vége.)

Megnevezés	1890	1900	1910	1920
	b) *Nő.*			
Tulajdonképeni kereskedelem	51·3	33·8	38·6	40·8
Kofák, utcai és piaci árusok	43·0	57·8	55·2	54·4
Házalókereskedelem	5·7	8·4	6·2	4·8
Együtt....	**100·0**	**100·0**	**100·0**	**100·0**

Anélkül, hogy a fenti táblából folyó tanulságokat részletesen ismertetni óhajtanánk, csupán rámutatunk azokra a nagy változásokra, melyek a kereskedelem egyes üzemformáinak jelentőségében végbementek s melyek okozói voltak a férfiak és nők arányában beállott változásoknak. Az önálló kereskedelemben elhelyezkedett férfiaknak közel ¾ része a tulajdonképeni kereskedelemhez tartozik, a nők közül viszont csak 40% jut ebbe a kategóriába, míg létszámuknak több mint felerésze a piaci árusok csoportjában található. Itt tehát a piaci kereskedelem játssza a döntő szerepet. A két nem adatainál ennélfogva lényegbevágó szervezeti különbségek mutatkoznak, de feltünőek azok az átalakulások is, melyek adatainkban a táblában feltüntetett négy évtized folyamán végbementek. Legnagyobb a változás a piaci kereskedelemből élő férfi népesség körében, melynek aránya a korábbi 3·5%-ról 21·8%-ra vagyis több mint hatszorosára emelkedett. A férfiaknak e kereskedelmi ágban való térfoglalása idézte tehát elő, hogy arányuk a nőkkel szemben oly erősen megnövekedett.

Következő táblánk kereskedelmi főcsoportok szerint mutatja be a férfiak és nők arányának az alakulását.

65. A nemek aránya (100 férfire esik nő) kereskedelmi főcsoportok szerint. — 1890—1925.

Kereskedelmi főcsoport	1890	1900	1910	1920	1925
I. Állatokkal, mezőgazdasági termékekkel keresk.	19·0	18·1	34·4	30·6	46·8
II. Fával és erdei termékekkel kereskedők	14·7	21·7	14·6	19·5	20·6
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	8·2	12·2	6·8	8·9	12·0
IV. Agyag- és üvegárúkkal kereskedők	33·3	19·4	18·5	10·3	19·4
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal kereskedők	5·1	13·6	17·6	15·2	12·9
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal kereskedők	14·3	11·8	12·7	10·5	19·1
VII. Élelmezési stb. cikkekkel kereskedők	32·1	33·5	40·5	41·1	49·6
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	14·7	7·8	10·1	12·6	11·0
IX. Könyv- és műkereskedés	8·0	11·8	11·5	15·9	56·8
X. Vegyes kereskedelmi ágak	58·8	25·4	19·4	21·8	14·0
Tulajdonképeni kereskedelem együtt	**24·7**	**22·2**	**23·6**	**22·1**	.
Kereskedelem mindössze	**38·7**	**47·8**	**44·1**	**39·7**	**24·9**

E táblázatból a részletek vizsgálata nélkül is megállapítható, hogy e rövid néhány évtized alatt nagy eltolódások mentek végbe a férfiak és nők arányában a különböző kereskedelmi főcsoportokban. Mindazonáltal megállapíthatók bizonyos állandóbb jellemvonások is, melyek arra az egész időszakon végig jellemzőknek tekinthetők. Így kimondottan a férfiaknak túlsúlya jelzi a vas- és fém-, továbbá a textilkereskedelmet, hasonlóképen a gyógy- és vegyészeti árúkkal és újabban az agyag- és üvegárúkkal folytatott kereskedést. A női nem nagyobb arányú szereplése mindvégig megállapítható az élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedésben, továbbá az ezzel rokon I. főcsoportban, mely az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedelmet foglalja össze.

Az elmult évtizedekben beállott változások megfigyelése arra a feltünő eredményre vezet, hogy ugyanakkor, mikor a tulajdonképeni kereskedelem összességében a nők aránya csaknem változatlan maradt, az egyes főcsoportok között lényeges változások jöttek létre. A változó viszonyok tehát csak bizonyos átcsoportosulásokat hoztak létre, míg a tulajdonképeni kereskedelemben helyet foglaló nők aránya keveset változott. A mutatkozó eltolódásokat egyelőre csak 1920-ig véve figyelembe, megállapítható, hogy a *nők arányának egyöntetű emelkedése 1890. óta azokban a csoportokban mutatkozik, melyek egyébként is a nők magas aránya által vannak kitüntetve*, vagyis az élelmezési- és mezőgazdasági cikkekkel való kereskedelemben. Jelentős térnyerés történt ezenkívül a könyv- és műkereskedés csoportjában is. Határozott visszaesés tapasztalható viszont az agyag- és üvegárú kereskedelem terén, míg a fa-, bőr- és díszműárú kereskedelemben a nők jelentősége növekedett.

Bár az 1925. évi adatoknak a korábbiakkal való összehasonlíthatósága a feldolgozás eltérő csoportosítása miatt nem kielégítő, a fontosabb változásokra mégis rá kell mutatnunk. A mezőgazdasági termékekkel és az élelmezési cikkekkel való kereskedelemben a nők részéről történt térnyerés bizonyára nagyrészben annak következménye, hogy a kofák és piaci árusok erős nőtöbblettel jellemzett csoportjai részben a fenti ágazatokba nyertek beosztást. Feltünő mértékben emelkedett a nők jelentősége a textilkereskedelemben is, hol eddig lassú visszaszorulás volt tapasztalható, végül fontos poziciót tölt be a női nem ujabban a könyv- és műkereskedés terén is. Minthogy az 1925. évi adatoknak a multtal való összehasonlítása nehézségekbe ütközik, azért értékesebb lesz a legújabb fővárosi népszámlálás adatainak oly módon való hasznosítása, hogy az egyes alcsoportok részletesebb adatainak felsorakoztatásával a kereskedelem belső megoszlásának vizsgálatára nyújtunk anyagot. Ezt a célt szolgálja az alábbi tábla, mely azonban csak a fontosabb kereskedelmi alcsoportoknak adatait közli, míg a lényegtelenebbeket »egyéb« cím alatt foglalja össze.

66. Férfiak és nők a kereskedelemben főcsoportok szerint, a fontosabb alcsoportok megkülönböztetésével. — 1925.

Fő- és alcsoport	Férfi	Nő	Együtt	100 férfire esik nő
I. Állatokkal és mezőgazdasági termékekkel való kereskedés.				
Gabona-, liszt-, termény- és takarmánykereskedő	252	22	274	8·7
Élő baromfikereskedő	106	160	266	150·9
Zöldség-, főzelék- és burgonyakereskedő	105	62	167	59·0
Gyümölcskereskedő	83	47	130	56·6
Virágkereskedő	44	79	123	179·5
Egyéb	288	41	329	14·2
Összesen	**878**	**411**	**1.289**	**46·8**
II. Fával, erdei és bányászati termékekkel való kereskedés.				
Fa- és szénkereskedő	518	151	669	29·2
Fa-, deszka- és épületfakereskedő	207	7	214	3·4
Egyéb	79	8	87	10·1
Összesen	**804**	**166**	**970**	**20·6**
III. Vas- és fémárú-, gépkereskedelem.				
Vas- és vaskályhakereskedő	288	27	315	9·4
Műszaki cikkekkel kereskedő	262	18	280	6·9
Óra- és ékszerkereskedő	111	22	133	19·8
Háztartási stb. cikkekkel kereskedő	76	25	101	32·9
Egyéb	361	40	401	11·1
Összesen	**1.098**	**132**	**1.230**	**12·0**
IV. Agyag- és üvegárúkereskedelem.				
Porcellán-, üveg- és tükörkereskedő	132	20	152	15·1
Egyéb	38	13	51	34·2
Összesen	**170**	**33**	**203**	**19·4**
V. Fa-, bőr-, díszműárú- stb kereskedés.				
Bőrkereskedő (nem nyersbőr)	325	16	341	4·9
Papír, rajzszerkereskedő	151	29	180	19·2
Bútorkereskedő	111	15	126	13·5
Díszmű-, stb. kereskedő	90	10	100	11·1
Egyéb	221	46	267	20·8
Összesen	**898**	**116**	**1.014**	**12·9**

66. **Férfiak és nők a kereskedelemben főcsoportok szerint, a fontosabb alcsoportok megkülönböztetésével. — 1925.** (Vége.)

Fő- és alcsoport	Férfi	Nő	Együtt	100 férfire esik nő
VI. Fonó-, szövőipari és ruházati kereskedelem.				
Férfi- vagy női divatárúkereskedő	673	160	833	23·8
Kézmű- és rövidárúkereskedő	432	55	487	12·7
Kelme-, szövet- és posztókereskedő	398	29	427	7·3
Ruhakereskedő	233	49	282	21·0
Cipőkereskedő	230	31	261	13·5
Kötött- és szövöttárúkereskedő	145	8	153	5·5
Vászon-, vászonárúkereskedő, (rőfös)	135	18	153	13·3
Női kalapkereskedő	72	76	148	105·6
Egyéb	456	104	560	22·8
Összesen	**2.774**	**530**	**3.304**	**19·1**
VII. Élelmezési és élvezeti cikkekkel való keresk.				
Fűszer-, gyarmatárúkereskedés	1.004	133	1.137	13·2
Szatócs	534	245	779	45·9
Dohánytőzsdés	252	511	763	202·8
Cukorka- és gyümölcskereskedő	135	82	217	60·8
Tej-, sajt- és vajkereskedő	100	71	171	71·0
Leölt baromfikereskedő	71	90	161	126·8
Borkereskedő	150	10	160	6·7
Egyéb	408	174	582	42·7
Összesen	**2.654**	**1.316**	**3.970**	**49·6**
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal való keresk.				
Drogista	360	31	391	8·6
Festék és enyvkereskedő	154	23	177	14·9
Egyéb	96	13	109	13·5
Összesen	**610**	**67**	**677**	**11·0**
IX. Könyv- és műkereskedés.				
Könyv- és papirkereskedő	224	49	273	21·9
Képkereskedő	30	133	163	443·3
Egyéb	98	18	116	18·4
Összesen	**352**	**200**	**552**	**56·8**
X. Vegyes kereskedelmi ágak.				
Bizományos	282	29	311	10·3
Bútorszállító	273	30	303	11·0
Zsibárús	121	47	168	38·8
Egyéb	234	62	296	26·5
Összesen	**910**	**168**	**1.078**	**18·5**
Kereskedelem k. m. n.	**3.305**	**463**	**3.768**	**14·0**
Főösszeg	**14.453**	**3.602**	**18.055**	**24·9**

Túlmesze vezetne a fenti táblából folyó összes tanulságokat részletesen ismertetni, ezért csak a legfontosabb megállapításokat kívánjuk összefoglalni. A részletkérdésekkel foglalkozók számára a fentebb bemutatott beszédes számadatok úgyis megfelelő anyagot fognak biztosítani.

A női nem tekintélyes szereplésével jellemzett I. főcsoportban, az állatokkal és mezőgazdasági cikkekkel való kereskedelemben főként az élőbaromfi és virágkereskedők tünnek ki erős nőtöbblettel, de magas a nők aránya a zöldség- és gyümölcskereskedelemterén is. A sajátlagosabb értelemben vett mezőgazdasági kereskedelem legjellemzőbb reprezentánsánál, a terménykereskedelemben már a nők egész jelentéktelen szerepet töltenek be. A másik női jelleggel bíró kereskedelmi csoportban, az élelmezési- és élvezeti cikkekkel való kereskedelemben a dohánytőzsdések, tej- és cukorkakereskedők és baromfikereskedők körében találjuk a nők legmagasabb arányszámát. Ha még megemlítjük a száz férfire eső nők arányának magas színvonalával jellemzett könyv- és műkereskedelmi ágakat, akkor végeztünk is azokkal kereskedelmi főcsoportokkal, hol a szóbanforgó viszonyszám az átlagos nivót felülmulja.

A többi kereskedelmi főcsoport közül aránylag még nagyobb számmal szerepelnek a nők az agyag- és üvegárúkereskedelemben, továbbá a textilkereskedelemben egyes alcsoportjaiban. A fa és erdei termékekkel, továbbá a fa-, bőr- és díszműárúkkal foglalkozó csoportokban igen alacsony arányszámokat találunk, legkevésbbé azonban a vas-, fém- és műszaki cikkekkel való kereskedés felel meg a nők munkaképességeinek, hol a legtöbb kereskedelmi ágazat jellege olyan természetű, hogy csak férfiaknak biztosít elhelyezkedési lehetőségeket. Látható tehát, hogy általában a kereskedelmi ágazatok jellege, a foglalkozás által megkívánt munka természete döntik el a nemek elhelyezkedésének mikéntjét az önálló kereskedelem különböző területein.

A nemek arányára vonatkozó fejtegetéseink befejezéséül az alábbiakban még egy táblázatot közlünk, hol összehasonlítás tárgyává tesszük a férfiak és nők egymáshoz mért jelentőségét az önálló kereskedelemben és a kereskedelmi alkalmazottak körében.

67. Férfiak és nők aránya az önálló kereskedők és a kereskedelmi alkalmazottak körében.— 1880—1925.

Év	Önálló kereskedők		Kereskedelmi alkalmazottak		Kereskedelem összesen		Száz férfira esik nő		
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	önálló kereskedők	keresk. alkalmazottak	általában
1880	4.391	1.443	6.489	544	10.884	1.987	32·8	8·4	18·3
1890	5.859	2.269	13.904	1.553	19.763	3.822	38·7	11·2	19·3
1900	8.661	4.137	21.296	3.555	29.957	7.692	47·8	16·7	25·7
1910	10.597	4.670	27.928	6.386	38.525	11.056	44·1	22·9	28·7
1920	15.526	6.165	29.670	11.649	45.196	17.814	39·7	39·3	39·4
1925	14.453	3.602	16.017	9.243	30.470	12.845	24·9	57·7	42·2

A felvetett kérdés megvilágítására elegendő a fenti táblázatból két számoszlopot egymással összevetni, még pedig a 100 férfire jutó nők arányszámait az önálló kereskedők és az alkalmazottak esetében. Végigtekintve e két statisztikai sor alakulásán, meglepő szabályszerűségek ragadják meg figyelmünket. Az önálló kereskedők adatainál egyöntetű irányzatról — mint azt már korábban volt alkalmunk kifejteni — nem lehet beszélni. A századfordulóig a nők aránya emelkedést, azután visszaesést jelez, végeredményben tehát a nőknek nem sikerült az önálló vállalkozás terén nagyobb szerephez jutni.

Egészen más a helyzet a kereskedelmi alkalmazottak adatainál. A vizsgálat alá vont 45 éves periódus egész folyamán végig a női nem aránya visszaesés nélküli állandó emelkedést mutat, vagyis a *kereskedelem mind nagyobb és nagyobb hányadban foglalkoztat női segéderőket.* Míg 1880-ban az alkalmazottak táborában 100 férfire alig több mint 8 nő esett, addig már a háborúelőtti utolsó népszámlálásunk alkalmával csaknem 23-ra emelkedett az arányszám, hogy azután 1920-ban közel 40, öt évvel később pedig több mint 50 nő álljon szemben minden száz férfivel. Az 1925. évben tehát a kereskedelem női alkalmazottainak száma már a férfi létszám felét meghaladta.

Ez az irányzat a kereskedelem terén végbemenő átalakulások közül egyike azoknak, melyek a leghatározottabb módon jutnak kifejezésre s így nemcsak a gazdasági helyzet hullámmozgásainak következménye — bár azok befolyásai kétségtelen — hanem a kereskedelem struktúrájának átalakulására enged következtetni.

Ha a tények megállapítása után most már a kérdés társadalmi és gazdasági hátterének, illetve kihatásainak méltatására szentelünk néhány szót, meg kell állapítanunk a bekövetkezett átalakulások kedvezőtlen voltát. *Elsősorban szociális szempontból hátrányos a női munkaerőnek fokozódó igénybevétele* ugyanakkor, midőn a szociálpolitika a női munka visszaszorítását tűzte célul maga elé. Nem vet kedvező világot azonkívül Budapest társadalmának anyagi viszonyaira sem az a tény, hogy ugyanakkor, *midőn a gazdasági függetlenülést jelentő, de bizonyos tőkeerőt igénylő önálló vállalkozás terén a nők nem tudtak teret foglalni, ugyanakkor mind nagyobb és nagyobb számban kényszerültek alkalmazottként a kereskedelemben munkát vállalni.*

Nem megnyugtatók azonban az adatainkból folyó tanulságok akkor sem, ha az önálló kereskedők szempontjából tekintjük azokat. Bármennyire óvatosnak is kell lennünk e kérdés kommentálásában, mégsem fojthatók el bizonyos aggodalmak arra vonatkozólag, hogy *a budapesti kereskedelmi anyagi viszonyainak gyengülésével szinte kényszerülve volt arra, hogy fokozatosan az olcsóbb munkaerőre térjen át.* Ezt a nézetét megerősíti az a körülmény, hogy a női nem előtörése a jelen században, tehát Budapest fejlődésének meggyengülésével egyidejűleg öltött erősebb méreteket. Ha a háború alatt

bekövetkezett változás — legalább részben — a hadiszolgálatnak és a férfinem vérveszteségeinek rovására is irandó, annál kedvezőtlenebb képet kapunk az azóta eltelt 5 évben történt átalakulásokról annak figyelembevételével, hogy nemcsak az 1920. évi háborús arányszám nem mutatott visszatérést a békebeli viszonyokhoz, hanem azóta ismét a női alkalmazottak térfoglalásáról kénytelen beszámolni a statisztika.

2. A kereskedők tagozódása életkor szerint.

A lakosságnak, vagy valamely népességi csoportnak korévek szerint való megoszlása, úgy annak előidéző okai, mint pedig következményei tekintetében az általánosabb hatású gazdasági és társadalmi jelenségek közé tartozik. Valóban, a kormegoszlás hatása a társadalmi élet minden területén megnyilvánul. A produktiv ágak osztályainak benépesültsége a közgazdaság teljesítőképességét szabja meg, de a népesség szaporodása, iskolalátogatása, katonaállító képességei is mind attól függnek, hogy milyen népesek azok a korosztályok, melyek az illető társadalmi jelenség szempontjából számba jönnek. Ha egy foglalkozási osztályt, mint gazdasági érdekcsoportot veszünk vizsgálat alá, akkor ezen jelenségek közül elsősorban a kormegoszlás gazdasági hatásai szempontjából kell a kérdést elbírálnunk.

A kormegoszlás előidéző okainak kérdésében még inkább eltérő megítélés alá kell hogy essék a kortagozódás akkor, ha nem a népesség egyeteméről, hanem egy foglalkozási osztály viszonyainak különleges kutatásáról van szó. Az összlakosság esetében kizárólag a népmozgalmi jelenségek azok, melyek a népesség korévek szerinti felépülését meghatározzák. A különböző évek folyamán történt születések és halálozások, ez utóbbiak életkor szerint való megoszlása, végül pedig a vándormozgalom alkotják a tényezőket, melyekből a kormegoszlás összetevődik.

Abban az esetben, ha a népesség egy meghatározott csoportjának — például egy foglalkozási ágnak — vizsgálatát kívánjuk végrehajtani, természetes, hogy szintén számot kell vetnünk az előbb felsorolt általános tényezőkkel, hiszen magától értetődő, hogy a vizsgált csoport magán viseli az össznépesség kortagozódásának szinezetét. Emellett azonban különleges tényezők lépnek érvényre, melyek különösen akkor figyelhetők meg, ha a vizsgált foglalkozási ág kortagozódásának más népességi csoportoktól eltérő tüneteit vesszük szemügyre. Ezek a különleges tényezők egyfelől a foglalkozások megkezdésének időpontjában, másrészt a foglalkozás abbanhagyásának időpontjában jelölhetők meg. Az önálló kereskedelem esetében a foglalkozás megkezdésének időpontja az üzletnyitás, tehát az önállósulás elérésével egyértelmű, ami főként gazdasági viszonyok által van meghatározva. Ennélfogva a kortagozódás adatai, a kereskedők tömegeinek a magasabb vagy alacsonyabb korévek felé való eltolódása, felvilágítással szolgálhatnak az önállósulás könnyebb vagy nehezebb voltára is.

A másik kérdés, a kereskedelmi tevékenység megszüntetésének időpontja szintén gazdasági problémákkal kapcsolatos és összefügg azzal a kérdéssel, hogy mikor válik lehetővé az üzletemberek számára a munkától való visszavonulás. Itt azonban a halálozások befolyása annyira dominálja a képet és a halálozások aránya is annyira változó a különböző foglalkozási ágakban, hogy a következtetések levonása a nyugalombavonulás korábbi vagy későbbi lehetőségeire még sokkal több nehézségbe ütközik, mint az előbbi feladat megoldása.

Mindezen megfontolásokból kitűnik, hogy a kormegoszlás amellett, hogy igen széleskörű gazdasági és szociális kihatásokkal bír, létrejöttét tekintve is szoros kapcsolatban van a gazdasági viszonyok alakulásával. Bár a kormegoszlás statisztikai adatai ennélfogva igen sokféle és nem könnyen szétbontható tényező összeszövődéséből alakulnak ki, mégis meg kell kísérelnünk annak világánál is a behatolást a budapesti önálló kereskedelem viszonyainak megismeréséhez. Elsősorban az összes foglalkozási osztályok adatait mutatjuk be, egyelőre nagyobb —20 éves — korcsoportok szerint részletezve.

68. Budapest kereső népességének kortagozódása foglalkozási osztályok szerint.

Foglalkozási osztály	—20	21—40	41—60	61—	Ismeretlen	Összesen
			a) *Abszolut számokban*			
Őstermelés	223	1.890	1.328	704	56	4.201
Bányászat, kohászat	2	139	112	18	—	271
Ipar	17.904	89.202	47.229	8.725	1.829	164.889
Ebből önálló	*6.225*	*32.114*	*20.587*	*3.945*	*667*	*63.538*
» alkalmazott	*11.679*	*57.088*	*26.642*	*4.780*	*1.162*	*101.351*
Kereskedelem	3.121	22.174	14.528	3.132	360	43.315
Ebből önálló	*453*	*7.586*	*8.098*	*1.742*	*176*	*18.055*
» alkalmazott	*2.668*	*14.588*	*6.430*	*1.390*	*184*	*25.260*
Pénz, hitel, biztosítás	215	9.399	6.055	1.294	90	17.053
Közlekedés	631	11.907	8.939	1.034	164	22.675
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	3.226	52.265	25.628	4.521	658	86.298
Véderő	482	4.441	1.123	53	125	6.224
Napszámos k. m. n.	1.418	6.901	5.329	1.954	73	15.675
Nyugdíjas, tőkepénzes	495	4.739	13.639	14.063	302	33.238
Egyéb és ismeretlen	19.556	56.714	18.759	5.426	851	101.306
Összesen	**47.273**	**259.771**	**142.669**	**40.924**	**4.508**	**495.145**
			b) *Százalékban*			
Őstermelés	5·3	45·0	31·6	16·7	1·4	100·0
Bányászat, kohászat	0·7	51·3	41·4	6·6	—	100·0
Ipar	10·9	54·1	28·6	5·3	1·1	100·0
Ebből önálló	*9·8*	*50·5*	*32·4*	*6·2*	*1·7*	*100·0*
» alkalmazott	*11·5*	*56·3*	*26·3*	*4·7*	*1·2*	*100·0*
Kereskedelem	7·2	51·2	33·6	7·2	0·8	100·0
Ebből önálló	*2·5*	*42·0*	*44·8*	*9·7*	*1·0*	*100·0*
» alkalmazott	*10·6*	*57·7*	*25·5*	*5·5*	*0·7*	*100·0*
Pénz, hitel, biztosítás	1·3	55·0	35·6	7·6	0·5	100·0
Közlekedés	2·8	52·6	39·4	4·5	0·7	100·0
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	3·7	60·6	29·7	5·2	0·8	100·0
Véderő	7·7	71·4	18·1	0·8	2·0	100·0
Napszámos k. m. n.	9·1	44·0	34·0	12·5	0·4	100·0
Nyugdíjas, tőkepénzes	1·5	14·2	41·1	42·3	0·9	100·0
Egyéb és ismeretlen	19·3	56·0	18·5	5·4	0·8	100·0
Összesen	**9·6**	**52·4**	**28·8**	**8·3**	**0·9**	**100·0**

A kereső népesség kormegoszlásának általános képe azt mutatja, hogy a 20 és 40 évek közé esik az egyének legnagyobb hányada, ez a korcsoport ugyanis a létszámnak több mint felét foglalja magában. A következő, 40—60 évig terjedő csoport már jóval kevésbbé van benépesítve, míg a 61 év feletti és 20 év alatti életévek a kereső népesség 10—10%-át sem képviselik. Ha végig tekintünk az egyes foglalkozási osztályokon, megállapíthatjuk, hogy ez az általános kép főbb vonásaiban a legtöbb helyen érvényre jut, eltekintve természetesen azoktól a foglalkozási osztályoktól, melyek különleges jellege a kormegoszlást egészen elváltoztatja. Így a nyugdíjasok és tőkepénzesek csoportja a növekvő korévekkel egyre nagyobb telítettséget mutat. A véderő csoportja pedig a kormegoszlás szempontjából szintén különleges jelleggel bír, amennyiben tagjainak 70%-nál nagyobb hányada a 21—40 évek közé esik.

Az önálló kereskedők kormegoszlása sok tekintetben kivételes képet mutat a többi foglalkozásokkal szemben. A 20—40 évesek csoportja, mely az őstermelésen és napszámosokon kívül valamennyi foglalkozási osztály tagjainak több mint felét egyesíti, a kereskedelem esetében csak 42%-ot ér el. A legerősebb képviselettel bíró korcsoport ezzel szemben a 40 és 60 évek közé esik, 44·6%-os részesedéssel, ami azt mutatja, hogy *a kereskedők kormegoszlása a magasabb korévek felé való eltolódással válik ki a többi foglalkozások köréből.* Különösen jelentőssé válik ez a megállapítás, ha tekintetbe vesszük, hogy az egészen különleges elbírálás alá eső nyugdíjasoktól eltekintve, egyetlen más foglalkozási osztály sem található az önálló kereskedőkön kívül, melynek relatív többsége a 40—60 évesek korcsoportjába esnék.

Az önálló kereskedőket alkalmazottaikkal összehasonlítva, ez utóbbiak sokkal fiatalabb jellegű kormegoszlása tűnik szembe. A kereskedelmi segédszemélyzet 21—40 éves korcsoportja a 60%-ot közelíti meg és a 20 éven aluli csoportra is 10% esik, míg a 40—60 évesek kategóriája (mely az önállók esetében a legnépesebbnek mutatkozott), a létszámnak alig 40%-át tartalmazza. Hasonló viszonyokat észlelünk mindazon foglalkozási osztályokban, melyeket alkalmazásban levő egyének töltenek be, így az ipari segédszemélyzet, a pénz-, hitel- és biztosításügy, továbbá a közlekedés körében is. Feltűnő jelenség azonban, hogy a kereskedők felülmulják korviszonyaik szempontjából az önálló exisztenciák másik nagy táborát, az önálló iparosokat is.

A fentebb közölt táblázat csupán arra szolgál, hogy a kortagozódás legfőbb vonásait elénk tárja és ebből a szempontból az önálló kereskedelemnek az összes többi foglalkozási osztállyal való szembeállítását lehetővé tegye. Arra a célra azonban, hogy a kormegoszlás jellege és annak gazdasági tanulságai kellőleg kifejezésre jussanak, az adatok behatóbb matematikai feldolgozása válik szükségessé. Erre a célra nem elégségesek a 20 éves korcsoportok szerint részletezett adatok, hanem — egyes korévenként való adatok híján — ötéves csoportosítás lesz felhasználandó. Az anyag túlságos terjedelmességét — ami az áttekinthetőség rovására menne — elkerülendő,

69. Néhány fontosabb foglalkozási osztály részletes kortagozódása.

Megnevezés	—20	21—25	26—30	31—35	36—40	41—45	46—50	51—55	56—60	61—65	66—	Ismeretlen	Összesen
	a) *Abszolut számokban.*												
Önálló kereskedők	453	933	1.728	2.298	2.627	2.533	2.291	1.856	1.418	879	863	176	18.055
Kereskedelmi alkalmazottak	2.668	4.507	4.426	3.164	2.491	2.069	1.766	1.524	1.071	723	667	184	25.260
Kereskedelem összesen	**3.121**	**5.440**	**6.154**	**5.462**	**5.118**	**4.602**	**4.057**	**3.380**	**2.489**	**1.602**	**1.530**	**360**	**43.315**
Önálló iparosok	6.225	8.241	8.652	8.164	7.057	6.677	5.866	4.757	3.287	2.002	1.943	667	63.538
Ipari alkalmazottak	11.679	17.913	16.042	12.612	10.521	8.862	7.218	6.127	4.435	2.630	2.150	1.162	101.351
Ipar összesen	**17.904**	**26.154**	**24.694**	**20.776**	**17.578**	**15.539**	**13.084**	**10.884**	**7.722**	**4.632**	**4.093**	**1.829**	**164.889**
Pénz, hitel, biztosítás	215	1.792	2.834	2.524	2.249	1.990	1.701	1.369	995	697	597	90	17.053
Közlekedés	631	2.329	3.110	3.018	3.450	3.131	2.573	1.989	1.246	562	472	164	22.675
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	3.226	11.916	16.338	12.984	11.027	9.223	7.177	5.395	3.833	2.355	2.166	658	86.298
Összes kereső népesség	**47.273**	**72.687**	**74.083**	**60.279**	**52.722**	**46.316**	**38.830**	**32.548**	**24.975**	**17.646**	**23.278**	**4.508**	**495.145**
	b) *Százalékban.*[1])												
Önálló kereskedők	2·5	5·2	9·7	12·8	14·7	14·2	12·8	10·4	8·0	4·9	4·8	—	100·0
Kereskedelmi alkalmazottak	10·6	18·0	17·7	12·6	9·9	8·2	7·0	6·1	4·3	2·9	2·7	—	100·0
Kereskedelem összesen	**7·3**	**12·7**	**14·3**	**12·7**	**11·9**	**10·7**	**9·5**	**7·9**	**5·8**	**3·7**	**3·5**	—	**100·0**
Önálló iparosok	9·9	13·1	13·8	13·0	11·2	10·6	9·3	7·6	5·2	3·2	3·1	—	100·0
Ipari alkalmazottak	11·7	17·9	16·0	12·6	10·5	8·8	7·2	6·1	4·5	2·6	2·1	—	100·0
Ipar összesen	**11·0**	**16·1**	**15·1**	**12·7**	**10·8**	**9·5**	**8·0**	**6·7**	**4·8**	**2·8**	**2·5**	—	**100·0**
Pénz, hitel, biztosítás	1·3	10·6	16·7	14·9	13·3	11·7	10·0	8·1	5·8	4·1	3·5	—	100·0
Közlekedés	2·8	10·4	13·8	13·4	15·3	13·9	11·4	8·8	5·6	2·5	2·1	—	100·0
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	3·8	13·9	19·1	15·1	12·9	10·8	8·4	6·3	4·5	2·7	2·5	—	100·0
Összes kereső népesség	**9·6**	**14·8**	**15·1**	**12·3**	**10·7**	**9·4**	**7·9**	**6·7**	**5·1**	**3·6**	**4·8**	—	**100·0**

[1]) Az ismeretlen korúak elhagyásával.

az életkor szerint való részletezés bővítését a foglalkozási tagozódás megrövidítésével fogjuk kiegyenlíteni. Ezért az alábbi táblázatok és számítások a behatóbb vizsgálatokat csak a jelentékenyebb szereppel bíró városi jellegű foglalkozási ágakra terjesztik ki. A teljesen különleges és nem gazdasági okok által befolyásolt kormegoszlású osztályokon kívül minden hátrány nélkül mellőzhetjük azokat a foglalkozási osztályokat is, melyek — mint az őstermelés, bányászat — úgy sem játszanak fontos szerepet Budapest gazdasági életében. Következő táblánk (lásd a 179. oldalt) ezért csak az ipar és kereskedelem önállóira és alkalmazottaira, a hitelügyre, közlekedésre, végül a közszolgálati és szabadfoglalkozási ágak tagjaira vonatkozik.

A fenti adatok matematikai értékesítésénél elsősorban a közepes életkor megállapítása válik szükségessé. A statisztikai módszertan többféle középérték kiszámítására nyújt lehetőséget, melyek megállapítása nemcsak azért előnyös, mert mindegyik más és más oldalról világítja meg a kortagozódás mikéntjét, hanem azért is, mert a középértékek egymáshoz való viszonylagos helyzete is számos fontos kérdésre nyújthat felvilágosítást. Elsősorban az átlagos életkor megállapítása célszerű, ami az egyszerű számtani átlag útján oly módon megy végbe, hogy az életkoradatok összegét az esetek számával osztjuk. Ez a számítás jelen esetben természetesen csak közelítően hajtható végre, minthogy az adatok csak nagyobb korosztályokban vannak megadva és ezenkívül a 61 évnél magasabb korúak csoportja felé nincs határolva. A második fajta középérték, — a medián — tanulmányunkban az üzleti forgalom adatainak feldolgozásánál már szerepelt. Esetünkben ez annak az egyénnek tényleges életkorát jelenti, kinél ugyanolyan számmal szerepelnek fiatalabbak, mint idősebbek. Igen fontos jellemző adata a kormegoszlásnak a »leggyakoribb érték« vagy a modus, mely a legsűrűbben előforduló korévet jelenti. A csupán 5 évenkint részletezett adatok alapján a leggyakoribb érték számszerű megállapítása nehézségekbe ütközik. Egyszerű megtekintés útján megjelölhető azonban az az 5 éves korcsoport, mely a legnagyobb számú taggal rendelkezik, ami tehát a leggyakoribb értéket tartalmazza. Az alábbi táblázat ezek alapján a három legfontosabb középérték adatait foglalja össze.

70. Néhány városi jellegű foglalkozási osztály kortagozódásának középértékei.

Foglalkozási osztály	Átlagos életkor	Az életkor középszáma (medián)	Leggyakoribb korcsoport (modus)
Önálló kereskedők	42·6	41·8	36—40
Kereskedelmi alkalmazottak	34·6	31·5	21—25
Önálló iparosok	38·0	35·5	26—30
Ipari alkalmazottak	35·6	31·5	21—25
Pénz, hitel, biztosítás	39·3	37·4	26—30
Közlekedés	38·9	38·1	36—40
Közszolgálat, szabadfoglalkozások	36·7	34·4	26—30
Összes kereső népesség	37·0	34·3	26—30

A kereskedelem kortagozódásának vizsgálatát ezek után részben a most kiszámított középértékekhez, részben pedig az előzőkben bemutatott részletes megoszlás adataihoz kapcsoljuk.

A korábbi tábla részletes adatai — különösen a százalékszámok — a korviszonyokban mutatkozó törvényszerűségeket tökéletesen érvényre hozzák. Egyetlen hibájuk, hogy a terjedelmes táblázat kevéssé áttekinthető. Abból a célból, hogy a számoszlopok tanulmányozásában kevéssé gyakorlott szem is áttekintést nyerjen, grafikusan is szemléltetjük a megoszlás képét. A mellékelt rajzok tulajdonképen gyakorisági diagrammok, mert minden korcsoportra nézve az előforduló esetek számát ábrázolják. Úgy a grafikonok, mint a megfelelő adatok híven kifejezésre juttatják a kereskedők kormegoszlásának kivételes jellegét. A fiatalabb, 21—25 és 25—30 évig terjedő korosztályok az összes foglalkozási ágak között az önálló kereskedelemben vannak a legkevésbé benépesítve. A 40. évtől felfelé pedig minden korcsoportban épen az önálló kereskedők érik el a legmagasabb arányszámokat. Az a szabályszerűség tehát, mely a kereskedelem jellegzetesen idősebb kortagozódásában megnyilvánul, végig az összes korcsoportokon egyöntetűen kifejezésre jut.

A következő lépés, hogy azokat a korcsoportokat figyeljük meg, melyek a különböző foglalkozásokban a leginkább vannak benépesítve, vagyis — matematikai nyelven szólva — a modust tartalmazó korcsoportokat keressük fel. A tisztán alkalmazottakból álló foglalkozási osztályokban a leggyakrabban előforduló életkor a 21 és 25 évek közé esik, a fiatal elemek tehát itt vannak a legerősebben képviselve. A következő, 26—30 éves korcsoport jellemzi a legtöbb foglalkozási osztályt, így az önálló iparosokon kívül a pénz-, hitel-, biztosításügyet és a közszolgálati ágakat, továbbá ugyanide esik a főváros összes kereső lakosságából is a legnagyobb hányadrész. Csupán két foglalkozási osztályt találunk, melyeknél a 36—40 évek közé eső szakasz a legnépesebb. Egyik a közlekedésügy, a másik pedig az önálló kereskedelemé. Ez a tény tehát ismét fenti megállapításunk igazolására szolgál.

De ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, sőt megállapításunk még inkább kidomborodik, ha az átlagos életkort és az életkor középszámát vesszük szemügyre. *Az önálló kereskedelem az egyetlen foglalkozási osztály* — a nyugdíjasok csoportját ebben a vonatkozásban figyelmen kívül hagyva — *hol a 40 évet is meghaladja az életkor középértéke.* Táblázatunk valamennyi más foglalkozási osztályában ezzel szemben az átlag a 30. év körül helyezkedik el. *Az önálló kereskedőkkel szemben az ellenkező végletet épen a kereskedelem segédszemélyzete képviseli,* hol az önállók 41·8 esztendős közepes életkorával szemben 31·5 év képviseli a középszámot. A kereskedelmi segédszemélyzetnél valamelyest magasabb átlaggal tűnik ki az ipar segédszemélyzete és ugyanitt jóval kisebb az a különbség, mely munkaadóikkal, az önálló iparosokkal szemben fennáll. Táblázatunk alapján egyébként számszerűen

is kifejezésre juttathatjuk az önállók és alkalmazottak közötti különbséget. A medián értékeket véve tekintetbe, — mint amelyek pontosabb meghatározások eredményei — *a kereskedelemben az önállók és alkalmazottak közepes életkora között 10·3 évre terjedő különbség jelentkezik. Ez az időköz igen tekintélyesnek mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy mindkét esetben munkaképes korban levő, felnőtt egyénekről van szó.* Az iparban ugyanez a különbség csupán négy évet tesz, vagyis fele akkorát sem, mint a kereskedelem esetében.

A lényegesen eltérő viszonyok folytán, melyek a főváros gazdasági tevékenységének két nagy színtere, az ipar és kereskedelem között fennáll, igen közelfekvő a gondolat, hogy adatainkat a két foglalkozási osztály gazdasági viszonyaival kapcsolatba hozzuk. Bármennyire óvatosnak is kell lennünk az okok sokfélesége miatt következtetéseink formulázásában, mégis lehetetlen szó nélkül elmennünk azok a jelenségek mellett, melyek az önállósulás időpontjának kérdésében mutatkoznak.

Annak a csekély különbségnek alapján, mely az ipar önálló és alkalmazásban levő tagjai között mutatkozik, kétségtelennek mondható, hogy itt az önállósulás aránylag könnyen, fiatalabb korban szokott megtörténni. Megjegyzendő, hogy az ipari segédszemélyzet tagjainak egyrésze már a foglalkozás jellege folytán sohasem jut önálló műhelyhez, részben pedig nem is törekszik erre. Elsősorban a nagyipari üzemeknél foglalkoztatott munkásságra gondolunk itt, melynek nagy része olyan munkakörben dolgozik és nyert képesítést, mely kisiparilag egyáltalában nem űzhető. Az ipari alkalmazottak másik része — főként a kis- és kézműipar segédei — viszont egyenesen az önállóság elérésére törekszenek s ezt a célt — adataink tanusága szerint — aránylag korai életkorban sikerül nem kis számban elérniök.

Az önállóság megszerzése tulajdonképen két feltételhez kapcsolódik. Ezek egyike a szükséges szakképzettség megszerzése, másika pedig, hogy az a tőkeerő rendelkezésre álljon, mely az üzletnyitáshoz szükséges. Előbbi a tanonc- és segédévek alakjában befolyásolja az önállósulást az iparban, legalább is a képesítéshez kötött iparágak körében. A kormegoszlás adatai most már azt látszanak igazolni, hogy az önállósulás nehézségei anyagi téren az iparban nem játszanak túlságosan nagy szerepet, a szükséges tőke nem akkora, hogy az önálló munka megkezdését késői időpontra tolná ki. *A kereskedelemben* ezzel szemben nagyobb tőkeerő szükséges ahhoz, hogy az alkalmazásban levő egyének önálló üzletet nyithassanak és így *az önállósulás csak későbbi időpontban válik lehetővé.*

Ebben az összefüggésben nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy *az elmult esztendőkben a két foglalkozási osztály fejlődése nem volt egyenlő mértékű* s ez a körülmény is befolyást gyakorolhatott a kormegoszlásra. Korábbi adataink kellőképen szemléltették, hogy az önálló iparosok nagy létszámemelkedésével szemben, mely ott a háború óta bekövetkezett, a kereskedelemben az utóbbi évek nem hogy újabb fejlődést hoztak volna, hanem inkább

A kereskedelem és az ipar kereső tagjainak kormegoszlása 1925.

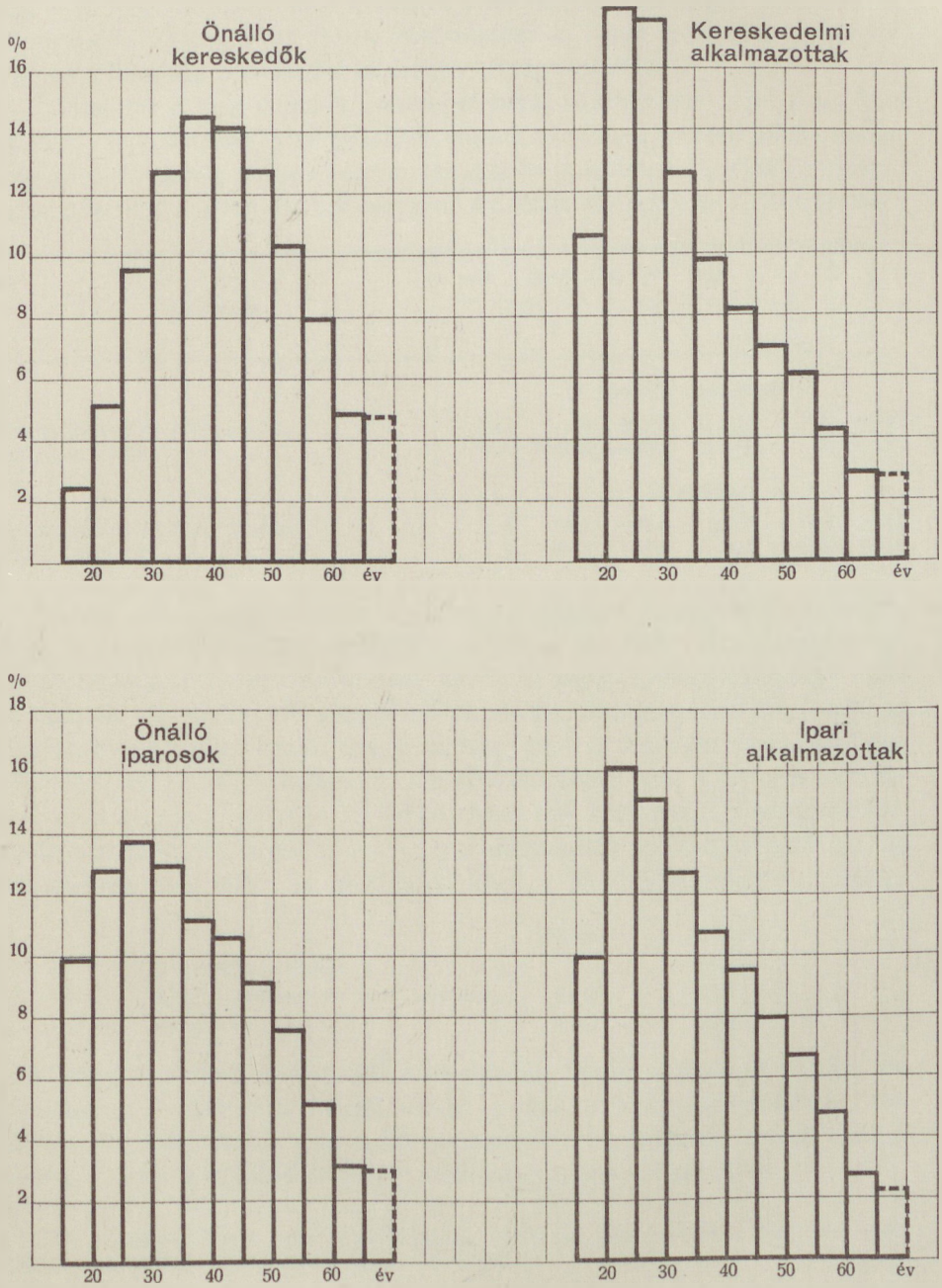

a háborús évek és az inflációs konjunktúra által felduzzasztott létszám visszaszorítását eredményezték. Minden bizonnyal a kevésbbé megalapozott — fiatalabb erők által vezetett — estek elsősorban a válság áldozatául, viszont a kedvezőtlen gazdasági viszonyok és a kereskedelem túlméretezettsége a jelenlegi fiatalságnak is kevésbbé tette lehetővé az önálló üzletnyitást. Mindezek a körülmények abban csúcsosodtak ki, hogy az önálló kereskedelemben a fiatalság részesedése ne legyen túlságosan erős.

Ezeknek a hatóokoknak a szerepét tehát tisztázni kell. Ebből a célból az 1910. évi adatokat is bemutatjuk, annak az időnek adatait tehát, mikor még nem zavarták a képet olyan rendkívüli gazdasági megrázkódtatások, mint a legutóbb eltelt évek folyamán. Az 1910. évi adatok a következők:

Megnevezés	—19	20—39	40—59	60—	Ismeretlen	Összesen
	é v e s					
	a) *Abszolut számokban*					
Kereskedelem és hitel önállói	224	7.417	9.067	2.432	1	19.141
Önálló iparosok	1.005	16.985	14.407	2.807	3	35.207
	b) *Százalékban*					
Kereskedelem és hitel önállói	1·2	38·7	47·4	12·7	0·0	100·0
Önálló iparosok	2·8	48·2	41·0	8·0	0·0	100·0

Mint látjuk, a kereskedelem adatai a hitelügyet is magukban foglalják, mert forrásunk[1]) csak ezt a részletezést teszi lehetővé. Az adatok összehasonlítását azonban ez a körülmény kevésbbé zavarja, mert a hitelügy terén az önállók viszonylag ritkábban fordulnak elő. Megállapíthatjuk, hogy az ipar és kereskedelem között már a háború előtt is fennállott a szóbanforgó különbség, ha a fentebb kifejtett okok következtében nem is oly erős mértékben, mint az újabb időkben. *A kereskedelem már 1910-ben is a magasabb korosztályok erősebb telítettsége által tér el az ipar számsoraitól.* Az összehasonlíthatóság elősegítésére még külön is kiemeljük, hogy a 20 évnélfiatalabbak aránya

	1910-ben	1920-ban
a kereskedelemben	.	44·5
a kereskedelem és hitel körében	39·9	43·8
az iparban	51·0	60·3

volt, vagyis mindkét kategóriában emelkedett ugyan a fiatalok aránya, de a különbség — ha kisebb mértékben is — már 1910-ben is fennállott. Ezek alapján megállapítható, hogy a kereskedelemben az önállóság elérése már a háború előtt is a későbbi évek felé tolódott el az iparral szemben.

[1]) A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész. Magyar statisztikai közlemények. Uj s. 56. kötet.

71. Kereskedők részletes kortagozódása, kereskedelmi főcsoportok szerint.

Kereskedelmi főcsoport	—20	21—25	26—30	31—35	36—40	41—45	46—50	51—55	56—60	61—65	66—	Ismeretlen	Összesen
						a) *Abszolut számokban.*							
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel ker.	19	44	119	174	180	186	172	128	106	68	79	14	1.289
II. Fával, erdei stb. termékekkel kereskedők	11	25	72	101	136	141	132	103	95	69	64	21	970
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	36	49	116	158	188	159	162	144	94	57	51	16	1.230
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	—	7	22	27	30	29	24	18	24	8	13	1	203
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	15	40	74	120	142	137	138	121	85	78	46	18	1.014
VI. Fonó- és szövőipari cikkekkel kereskedők	99	143	306	427	515	409	443	392	261	155	124	30	3.304
VII. Élelmezési stb. cikkekkel kereskedők	92	141	318	439	568	586	558	454	364	203	220	27	3.970
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	41	88	93	95	80	86	60	52	46	21	12	3	677
IX. Könyv- és műkereskedés	19	35	50	80	70	83	68	51	43	29	19	5	552
X. Vegyes kereskedelmi ágak	12	60	111	134	124	150	145	101	90	65	71	15	1.078
Kereskedelem k. m. n.	109	301	447	543	594	567	389	292	210	126	164	26	3.768
Összesen	**453**	**933**	**1.728**	**2.298**	**2.627**	**2.533**	**2.291**	**1.856**	**1.418**	**879**	**863**	**176**	**18.055**
						b) *Százalékban.*[1])							
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel ker.	1·5	3·5	9·3	13·7	14·1	14·6	13·5	10·0	8·3	5·3	6·2	—	100·0
II. Fával, erdei stb. termékekkel kereskedők	1·2	2·6	7·6	10·6	14·3	14·9	13·9	10·9	10·0	7·3	6·7	—	100·0
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	3·0	4·0	9·6	13·0	15·5	13·1	13·3	11·9	7·7	4·7	4·2	—	100·0
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	—	3·5	10·9	13·4	14·8	14·3	11·9	8·9	11·9	4·0	6·4	—	100·0
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	1·5	4·0	7·4	12·0	14·3	13·8	13·9	12·2	8·5	7·8	4·6	—	100·0
VI. Fonó- és szövőipari cikkekkel kereskedők	3·0	4·4	9·3	13·1	15·7	12·5	13·5	12·0	8·0	4·7	3·8	—	100·0
VII. Élelmezési stb. cikkekkel kereskedők	2·3	3·6	8·1	11·1	14·4	14·9	14·2	11·5	9·2	5·1	5·6	—	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedők	6·1	13·1	13·8	14·1	11·9	12·8	8·9	7·7	6·8	3·1	1·8	—	100·0
IX. Könyv- és műkereskedés	3·5	6·4	9·1	14·6	12·8	15·2	12·4	9·3	7·9	5·3	3·5	—	100·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1·1	5·6	10·4	12·6	11·7	14·1	13·6	9·5	8·6	6·1	6·7	—	100·0
Kereskedelem k. m. n.	2·9	8·0	11·9	14·5	15·9	15·2	10·4	7·8	5·6	3·4	4·4	—	100·0
Összesen	**2·5**	**5·2**	**9·7**	**12·8**	**14·7**	**14·2**	**12·8**	**10·4**	**8·0**	**4·9**	**4·8**	—	**100·0**

[1]) Az ismeretlen korúak elhagyásával.

Úgy adataink, mint a grafikus ábrázolás igen szemléltető képét adják annak a foglalkozáscserének, mely az alkalmazottak táborából az önálló kereskedelem felé történik. A diagramm vonala az alacsonyabb koréveknél a segédszemélyzet esetében emelkedik rohamosabban, mert a fiatalok elhelyezkedése főleg ezen a téren megy végbe. Ennek folytán a maximum is hamarabb, a 25. év körül következik be. A későbbi években mind többen és többen lépnek át az önálló üzletnyitás terére és ezért az önállók kormegoszlásának vonala később, a 40 év körül ér el tetőpontot. Az alkalmazottak vonalának második fele a foglalkozás elhagyása folytán sokkal rohamosabban esik, mint az önállóké, akiknek megfogyatkozását csak a későbbi korévekben idézik elő a halálozások és nyugalombavonulások. Hasonló viszonyok mutatkoznak az ipar terén is, de ott a két diagramm korántsem mutat olyan éles eltéréseket egymástól, mint a kereskedelem esetében.

Az előző oldalon lévő táblánk az egyes kereskedelmi főcsoportok adatait sorakoztatja fel, ismét ötéves korcsoportok alkotásával.

Az adatok között való eligazodást ismét oly módon tesszük lehetővé, hogy középértékeket állapítunk meg az egyes főcsoportokra nézve. Alábbi táblázatunk a középértékek előző fejtegetéseinkből ismert fajait tárja elénk.

72. A kormegoszlás középértékei az önálló kereskedelemben, főcsoportok szerint.

Kereskedelmi főcsoport	Átlagos életkor	Az életkor középszáma (medián)	Legnépesebb korcsoport (modus)
I. Állatokkal, mezőgazdasági stb. termékekkel keresk.	43·7	42·7	40—45
II. Fával, erdei stb. termékekkel kereskedők	45·9	44·6	40—45
III. Vas- és fémárúkkal kereskedők	42·9	41·9	35—40
IV. Agyag-, üveg- stb. árúkkal kereskedők	43·7	42·6	35—40
V. Fa-, bőr-, díszműárúkkal kereskedők	44·6	43·8	35—40
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal kereskedők	41·9	41·8	35—40
VII. Élelmezési stb. árúkkal kereskedők	44·0	43·5	40—45
VIII. Gyógy- és vegyészeti árúkkal kereskedők	37·5	36·2	30—35
IX. Könyv- és műkereskedés	41·7	40·9	40—45
X. Vegyes kereskedelmi ágak	44·2	43·1	40—45
Kereskedelem k. m. n.	40·2	39·0	35—40
Összesen	**42·6**	**41·8**	**35—40**

A kereskedelmi főcsoportok kormegoszlásának jellegét most már kétféle úton figyelhetjük meg. Vagy a részletes tábla anyagából megfelelő összevonásokat végzünk, vagy pedig a középértékek alakulását kísérjük figyelemmel. A 40 évnél fiatalabbak és annál idősebbek a kereskedelem átlagában nagyban-egészben egyensúlyban tartják egymást. Akadnak azonban főcsoportok, ahol a kereskedők felénél jóval nagyobb része idősebb 40 esztendőnél. Ilyenek az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel, az erdei és bányászati termékekkel, a fa-, bőr- és díszműárúkkal, majd az

élelmezési cikkekkel foglalkozó kereskedelmi csoportok, végül pedig a vegyes kereskedelmi ágak. Ugyanezekben a főcsoportokban emelkedik az átlagos életkor leginkább a többiek fölé. Legmagasabb az erdészeti és bányászati cikkek kereskedelmében, hol a 45 esztendőt közelíti meg, de a többi fentemlített főcsoportban is 44 év körül helyezkedik el.

Ha ezeket a jellegzetesen idősebb kormegoszlású főcsoportokat megfigyeljük, kivétel nélkül megtaláljuk közöttük az őstermelői jellegű ágakat. Egy másik közös vonás, melyet felismerhetünk, abban áll, hogy ezek az utóbbi években általában *csekély fejlődést, vagy épen visszaesést tüntettek fel.*

A másik oldalon viszont, ahol az átlagos életkor 40 év körüli vagy alatti elhelyezkedésével a normális színvonal alatt marad, a vas-, fém- és műszaki cikkek kereskedelmét, a textilkereskedelmet, a gyógy- és vegyészeti cikkekkel kereskedőket, végül a könyv- és műkereskedelmet találjuk. Mind között a vegyészeti cikkek kereskedelme a legfiatalabb jellegű, 37 és fél éves átlagos életkorral. Mindezek a kereskedelmi csoportok élesen eltérő jellegűek az előbbiekben felsoroltaktól. Együtt találjuk itt a kereskedelem azon részeit, *melyek a modern technika termékeivel, vagy legalább is az ipar gyártmányaival foglalkoznak.* Termékeik elsősorban olyan cikkek, melyeket a kultúra haladása tesz nagyobb mértékben szükségessé. Mindezek folytán az itt szereplő kereskedelmi ágak több szempontból is mintegy arra vannak kijelölve, hogy soraikban a fiatalabbak nagyobb szerepet játszanak. Egyrészt *az utóbbi időben végbement erősebb fejlődés már magában is megokolja, hogy az idősebbek rovására fiatalabb, új munkaerők helyezkedjenek el azokban.* A fiatalság törekvése elsősorban olyan kereskedelmi ágak felé irányul, ahol az üzletnyitásra való lehetőség nagyobb és ahol jobbak az anyagi boldogulásra való kilátások, míg az idősebbek még szakmájuk rosszabb üzletmenete idején sem szívesen cserélnek foglalkozást. A fejlődésben levő kereskedelmi ágak azonkívül nagyobb mértékben alkalmaznak új segéderőket is, kiknek soraiból azután az önálló üzletemberek kikerülnek.

Emellett lélektani okok közreműködése is valószínű. *A mai kor gondolatvilágában felnőtt nemzedék szívesebben helyezkedik el a modernebb, ipari és műszaki jellegű kereskedelmi ágakban,* míg az idősebbeknek szakképzettségük sincsen meg az e téren való érvényesülésre. Ugyanezt a jelenséget az iparosok esetében is tapasztalhattuk annak idején, midőn az automobilszerelők, villanyszerelők és hasonló jellegű foglalkozási ágak soraiban találtuk a legtöbb fiatal elemet.

Mindezek a körülmények tehát abban az irányban hatottak ki, hogy épen a modern fejlődés követelményei által előtérbe lépett kereskedelmi ágak kortagozódása váljék ki a fiatal korévek telítettsége folytán. Az egyes kereskedelmi ágak jellege, munkaköre és fejlődési lehetőségei tehát a kormegoszlás alakulásában is teljes mértékben érvényre lépnek.

3. A kereskedők anyanyelve és vallása.

A kereskedők személyi viszonyainak tárgyalása során befejezésül az anyanyelvi és vallási viszonyok vizsgálata kerül sorra. Mindkét tényező oly fontos népességi jellemvonását tárja fel valamely népességi csoportnak, hogy teljesen megindokolt az adataikkal való behatóbb foglalkozás.

Az anyanyelvre vonatkozó számadatok elénk tárják azt a hatalmas magyarosodási folyamatot, mely a főváros valamennyi foglalkozási osztályában egyaránt végbement. A régi némettöbbségű főváros lakossága részben a helybeli családok fokozatos magyarosodása, részben a magyar vidékekről történő bevándorlás következtében mindinkább magyarrá vált, úgyhogy ma már 90%-ot is meghaladó mértékben magyarnak mutatja a statisztika Budapestet.

Adataink világot fognak deríteni arra a kérdésre is, hogy ez a magyarosodási folyamat a kereskedelem és főként az önálló kereskedők soraiban milyen méreteket öltött, mennyiben haladta meg a kereskedelem e téren a többi foglalkozásokat, vagy mennyiben maradt el azok mögött. Majd a jelenlegi viszonyok alapján a kereskedelem egyes részeit behatóbban is szemügyre fogjuk venni és azoknak a nemzetiségi viszonyok szempontjából való jellegét megítélni.

A régi Pest és Buda kereskedelmének nyelve minden bizonnyal csaknem kizárólag német volt. A XVIII. században épen a kereskedelem gócpontjai, a városok váltak ki német voltukkal s hogy ebben a tekintetben Pest sem volt kivétel, arról egykorú leírások statisztikai adatok híján is kellő módon tanúskodnak. Első statisztikusunk, Schwartner Márton szintén kifejti, hogy: »Stock-Unger sind unter den Kaufleuten wenige[1])«, majd további tárgyalása során kifejezésre juttatja abbeli véleményét, hogy az akkori magyar embert tulajdonságai miért teszik kevésbbé alkalmassá a kereskedelmi pályára.[2])

Schwartner észleletei a mult század elejére vonatkoznak. Mennyire megváltoztak a viszonyok a század vége felé! A fordulat úgylátszik, az 1880. év körül következett be, ez a népszámlálásunk ugyanis átmeneti állapotban találta a kereskedelem magyarosodását. A kereskedelem terén — önállókat és alkalmazottakat együtt tárgyalva — ekkor vívta ki a magyarság az abszolut többséget, 51·6%-kal. Ez az arány, mint alábbi kis összeállításból kitűnik, még alatta maradt a magyar elem átlagos fővárosi arányának, de a kereskedelem jellegét tekintve így is nagyjelentőségű eredmény volt.

---

[1]) *Schwartner M.:* Statistik des Königreichs Ungern. 2. kiadás. I. kötet. 200. oldal.
[2]) U. o. 203. oldal.

73. Nemzetiségi viszonyok a kereskedelemben és az összlakosságban, az 1880. és 1890. években.

Megnevezés	1880.		1890.	
	abszolut számokban	%-ban	abszolut számokban	%-ban
	a) *Kereskedelem (önállók és alkalmazottak együtt).*			
Magyar	7.846	51·6	16.113	73·2
Német	4.667	30.7	4.833	21·9
Egyéb	2.599	17·7	1.057	4·9
Összesen	**15.112**	**100·0**	**22.003**	**100·0**
	b) *Összlakosság.*			
Magyar	201.505	56·7	326.533	67·1
Német	122.454	34·4	115.573	23·7
Egyéb	31.723	8·9	44·565	9·2
Összesen	**355.682**	**100·0**	**486.671**	**100·0**

Amint ez adatokból kitűnik, a nagy változás az 1880. és 1890. évek között állott be. A kereskedelem magyarosodása ebben az évtizedben érte utol a többi foglalkozásokat. Az 1890. évben már az átlagos 67·1% helyett a kereskedelem terén 73·2% magyart talált a statisztika. A németek ennélfogva valamelyest csekélyebb arányban szerepelnek a kereskedelemben (21·9%), mint az összlakosság körében, de különösen nagy a különbség a többi nemzetiség dolgában, melyeknek a kereskedelemben elfoglalt 4·9%-os jelentősége körülbelül fele az átlagos arányszámnak.

Mi okozhatta ily rövid idő alatt ezt a gyökeres változást? A kereskedelem gyors magyarosodására a legnagyobb hatást kétségtelenül annak gazdasági jellege gyakorolta, melynek folytán a kereskedő a közönséggel, a hatóságokkal és a vidékkel állandó személyes érintkezésben lévén, leginkább kényszerül a magyar nyelv megtanulására. Ennek következménye azután — legalább is a következő generációban — a teljes elmagyarosodás lett. Az 1890. évi népszámlálás ismertetése[1]) utal arra, hogy a kereskedelem magyarosodásában a zsidóság szerepe is felismerhető. Kétségtelen, hogy az izraeliták, kik a kereskedelemben minden időben nagy szerepet játszottak, könnyebben cserélték el a német nyelvet magyarra, mint például az őstermelésben vagy az iparosok között szereplő német őslakók.

Az 1910. évtől kezdve már az önálló kereskedőkre és alkalmazottaikra nézve külön-külön is figyelemmel kísérhetjük a nemzetiségi viszonyok változásait. A kérdéses adatokat következő táblánkban mutatjuk be, a rendelkezésünkre álló anyag korlátoltsága miatt azonban a kereskedelmet és a hitelügyet csak egy összegben van módunk áttekinteni.

---

[1]) *Kőrösi József* és *dr. Thirring Gusztáv:* Budapest fővárosa az 1891-ik évben. 1894. 3. kötet. 71. oldal.

74. A kereskedelem megoszlása anyanyelv szerint az 1910—1925. években.

Megnevezés	1910	1920	1925	1910	1920	1925
	abszolut számokban			százalékban		
	a) *Önállók a kereskedelem és hitel körében.*					
Magyar	15.164	22.253	23.166	79·2	88·7	94·7
Német	2.922	2.015	954	15·3	8·0	3·9
Egyéb	1.055	821	347	5·5	3·3	1·4
Összesen	**19.141**	**25.089**	**24.467**	**100·0**	**100·0**	**100·0**
	b) *A kereskedelem és hitel körében alkalmazott segédszemélyzet.*					
Magyar	40.299	52.339	34.118	90·3	93·3	95·0
Német	2.960	2.601	1.193	6·6	4·6	3·3
Egyéb	1.367	1.153	590	3·1	2·1	1·7
Összesen	**44.626**	**56.093**	**35.901**	**100·0**	**100·0**	**100·0**
	c) *Kereskedelem és hitel összesen.*					
Magyar	55.463	74.592	57.284	87·0	91·9	94·9
Német	5.882	4.616	2.147	9·2	5·7	3·6
Egyéb	2.422	1.974	937	3·8	2·4	1·5
Összesen	**63.767**	**81.182**	**60.368**	**100·0**	**100·0**	**100·0**

A kereskedelem két kategóriájának, az önállók és alkalmazottak nemzetiségi adatainak összehasonlítása alkalmával kitünik, hogy *az egész időszakon végig az önállók között volt magasabb a németek aránya*, miáltal a magyarság viszonylag visszaszorul. Ez a körülmény könnyen érthető. Az önállók között szerepelnek az idősebb korúak nagyobb számmal, akik inkább ragaszkodnak a nyelvükhöz, míg a fiatalabb nemzedék már a magyar nyelvben növekedett fel. A vidékről bevándorolt magyar elem is inkább az alkalmazottak táborát gazdagította, míg az önállók a hosszú idő óta helybenlakó családok soraiból kerülnek ki nagyobb számmal.

A kereskedelem két csoportja közötti különbség azonban fokozatosan enyhül az évek folyamán, vagyis *az önállók magyarosodása oly gyorsan halad, hogy az alkalmazottakkal szemben fennálló különbség fokozatosan elenyészik.* 1910-ben még az önállók között 11·1 egységgel kisebb volt a magyarság százalékos aránya, mint alkalmazottaik sorában. 1925. évig ez a különbség 0·3%-ra esett vissza, vagyis a két csoport úgyszólván teljesen azonos helyzetbe került.

Nem lesz érdektelen az önálló kereskedők magyarosodását más foglalkozási osztályok körében végbement folyamattal is egybevetni. Az e célra szükséges abszolut számokat már az iparosokról szóló tanulmány közölte, elég lesz tehát az abban foglalt adatokra utalni és e helyütt csak az arányszámokat felsorakoztatni.

75. A magyarság aránya a kereskedelemben, más foglalkozásokkal összehasonlítva.

Megnevezés	1910	1920	1925
Önállók a kereskedelem és hitel körében	79·2	88·7	94·7
A kereskedelem és hitel körében alkalmazott segédszemélyzet	90·3	93·3	95·0
Kereskedelem összesen	87·0	91·9	94·9
Önálló iparosok	81·8	87·2	92·2
Ipari segédszemélyzet	82·4	87·3	91·6
Összes kereső népesség	**83·4**	**88·2**	**92·6**

76. A németek aránya a kereskedelemben, más foglalkozásokkal összehasonlítva.

Megnevezés	1910	1920	1925
Önállók a kereskedelem és hitel körében	15·3	8·0	3·3
A kereskedelem és hitel körében alkalmazott segédszemélyzet	6·6	4·6	3·6
Kereskedelem összesen	9·2	5·7	3·2
Önálló iparosok	12·9	8·6	5·4
Ipari segédszemélyzet	9·5	7·6	4·9
Összes kereső népesség	**9·8**	**7·6**	**4·6**

A kereskedelem összességének magyar volta már 1890-ben meghaladta a többi foglalkozásokat és ez a különbség az itt bemutatott időszakon is végig megmaradt. Az önálló kereskedők azonban 1910-ben még elmaradtak az átlagos színvonal mögött és a magyarság arányát a kereskedelemben csak az alkalmazottak adatai emelték az átlag fölé. A háború e téren is nagy változást hozott létre. Az 1920. évben nemcsak az alkalmazottak, hanem az önálló kereskedők között is nagyobb szerepet vitt a magyar elem, mint a többi foglalkozásúak átlagában. Még inkább fokozódott a különbség az 1925. évben. A német anyanyelvűek aránya tekintetében az 1925. év hozott fordulatot. 1920-ban még az átlagos 7·6%-kal szemben az önálló kereskedelemben 8%-ban működtek német anyanyelvűek, míg öt év mulva az önálló kereskedők soraiban elfoglalt 3·9%-os arányuk már elmarad az átlag mögött.

Az önálló kereskedők csoportja tehát, mely a multban mindig a németnyelv nagy szerepe által tünt ki, a legutóbbi időben a magyarosodás páratlan folyamatán ment keresztül. Ha a mult századra vonatkozólag az önálló kereskedők adataival nem is rendelkezünk, a segédszemélyzettel szemben fennállott valószínű különbség figyelembevételével azt mondhatjuk, hogy 1880-ban 50%-nál nagyobb hányaduk volt német anyanyelvű. 1925-ben ezzel szemben az összes nem magyar anyanyelvűek aránya alig haladja meg az 5%-ot! A kereskedők magyarrá válása oly gyors ütemben ment végbe, hogy az még Budapest lakosságának egyébként is rohamos magyarosodásában is párját ritkítja.

Miután az előzőkben végigkísértük a magyarosodás folyamatát az elmult évtizedek folyamán, szükségessé válik, hogy az 1925. évi adatok alapján az anyanyelv kérdését behatóbb részletezés segítségével vegyük szemügyre. Mivel pedig megelőző fejtegetéseink csak a magyar és német anyanyelvűekre voltak tekintettel, most időszerű lesz az eddig csak egy összegben kimutatott kisebb jelentőségű nemzetiségeket is számszerű adatok világába helyezni.

77. Kereskedők részletes tagozódása anyanyelv szerint.

Anyanyelv	Létszám	Százalékos megoszlás az összlétszámhoz viszonyítva	Százalékos megoszlás a nem magyarok létszámához viszonyítva
Magyar	17.042	94·4	—
Német	725	4·0	71·6
Tót	39	0·2	3·8
Horvát	26	0·1	2·5
Rutén	2	0·0	0·2
Román	11	0·1	1·1
Szerb	17	0·1	1·7
Cseh-morva	27	0·2	2·7
Lengyel	23	0·1	2·3
Egyéb	110	0·6	10·9
Ismeretlen	33	0·2	3·2
Nem magyarok együtt	1.013	5·6	100·0
Mindössze	**18.055**	**100·0**	—

Felsorolásunk bizonyítékot szolgáltat arra a feltevésre, mely már eddigi fejtegetéseink alkalmával is szerepelt, t. i. hogy a németeken kívül a többi nemzetiség teljesen elenyésző szerepet játszott Budapest kereskedelmében. Fenti adataink szerint valóban egyetlen csoport sem akad, mely az 1%-os arányt elérné. Jellemző az a számoszlop is, mely a nem magyar anyanyelvűek egymásközötti százalékos megoszlását szemlélteti. A létszám 72%-a németből áll. További 11% »egyéb«, vagyis távolabbi országokba tartozó számtalan egészen jelentéktelen létszámmal biró részből tevődik össze. A legnagyobb arányszámmal egyébként a tótok rendelkeznek, majd a cseh-morvák, majd pedig a horvátok következnek. A felsorolt adatok arra is bizonyítékot szolgáltatnak, hogy *jelenleg Budapest kereskedelmében a nemzetiségi kérdés már nem igen játszik szerepet.*

Ezek után az egyes kereskedelmi főcsoportokat fogjuk az anyanyelv szempontjából vizsgálat alá vonni.

78. Kereskedők megoszlása anyanyelv szerint, főcsoportonkint.

Kereskedelmi főcsoport	Magyar	Német	Egyéb	Összesen	Magyar	Német	Egyéb
	abszolut számokban				százalékban		
I. Állatokkal, mezőgazdasági termékekkel (kereskedők)	1.192	54	43	1.289	92·5	4·2	3·3
II. Fával, és erdei termékekkel (kereskedők)	903	56	11	970	93·1	5·8	1·1
III. Vas- és fémárúkkal (kereskedők)	1.160	52	18	1.230	94·3	4·2	1·5
IV. Agyag- és üvegárúkkal (kereskedők)	188	11	4	203	92·6	5·4	2·0
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal (kereskedők)	957	44	13	1.014	94·4	4·3	1·3
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (kereskedők)	3.170	97	37	3.304	96·0	2·9	1·1
VII. Élelmezési stb. cikkekkel (kereskedők)	3.736	178	56	3.970	94·1	4·5	1·4
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel (kereskedők)	661	8	8	677	97·6	1·2	1·2
IX. Könyv- és műkereskedés	513	32	7	552	92·9	5·6	1·3
X. Vegyes kereskedelmi ágak	1.019	48	11	1.078	94·5	4·5	1·0
Kereskedelem k. m. n.	3.543	145	80	3.768	94·0	3·9	2·1
Összesen	17·042	725	288	18·055	94·4	4·0	1·6

Az egyes kereskedelmi főcsoportok között mutatkozó különbségek nem öltenek feltűnő méreteket. Valamennyi csoportban a magyarság aránya meghaladja a 90%-ot, vagyis *a magyarosodás tekintetében a kereskedelem egyik része sem maradt el túlságosan a többi mögött.* Ha mégis kiemeljük azokat a főcsoportokat, melyeket a leginkább itélhetünk a magyarság reprezentánsainak, akkor a gyógy- és vegyészeti cikkek kereskedelmét és a textilkereskedelmet kell megemlítenünk. A legkevesebb magyart viszont az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel, az erdei és bányászati termékekkel való kereskedelemben, az agyag- és üvegárúkereskedők, végül a könyv- és műkereskedések terén találunk. A három utóbb említett főcsoportban a németek érnek el az átlagosnál magasabb színvonalat, míg első főcsoportunk az egyéb nemzetiségek magasabb szerepével válik ki. Ugyancsak nagyobb a többi nemzetiség szerepe az agyag- és üvegárúkereskedelem terén is.

Utolsó feladatunk egy szintén igen fontos népességi tényező, a hitfelekezet szempontjából vizsgálat alá vonni a kereskedők társadalmát. Eljárásunk a már sok alkalommal követett nyomokon haladva, mindenekelőtt azt kívánja bemutatni, hogy milyen helyzet uralkodik e téren a kereskedelemben más foglalkozásokkal szemben. Összehasonlító adatainkat következő táblánk közli.

79. Kereskedők hitfelekezet szerint, a többi foglalkozási osztállyal összehasonlítva.

Megnevezés	Róm. kat.	Ref.	Ág. ev.	Izr.	Egyéb	Összesen
	a) *Abszolut számokban.*					
Őstermelés	2.629	667	193	491	221	4.201
Bányászat	115	25	22	105	4	271
Ipar	107.571	18.835	7.951	26.578	3.954	164.889
Ebből önálló	*37.359*	*6.606*	*2.946*	*15.253*	*1.374*	*63.538*
alkalmazott	*70.212*	*12.229*	*5.005*	*11.325*	*2.580*	*101.351*
Kereskedelem	16.041	3.078	1.452	21.970	774	43.315
Ebből önálló	*4.525*	*908*	*436*	*11.934*	*252*	*18.055*
alkalmazott	*11.516*	*2.170*	*1.016*	*10.036*	*522*	*25.260*
Pénz, hitel, biztosítás	5.940	1.216	776	8.900	221	17.053
Közlekedés	15.049	3.846	1.207	2.135	438	22.675
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	46.933	10.317	4.955	21.852	2.241	86.298
Véderő	4.248	1.117	474	48	337	6.224
Napszámos k. m. n.	11.501	2.282	656	709	527	15.675
Nyugdíjas, tőkepénzes	18.331	3.607	2.014	8.575	711	33.238
Egyéb és ismeretlen	69.328	14.532	4.894	9.735	2.817	101.306
Összesen	**297.686**	**59.522**	**24.594**	**101.098**	**12.245**	**495.145**
	b) *Százalékban.*					
Őstermelés	62·6	15·9	4·6	11·7	5·2	100·0
Bányászat	42·4	9·2	8·1	38·8	1·5	100·0
Ipar	65·3	11·4	4·8	16·1	2·4	100·0
Ebből önálló	*58·8*	*10·4*	*4·6*	*24·0*	*2·2*	*100·0*
alkalmazott	*69·3*	*12·1*	*4·9*	*11·2*	*2·5*	*100·0*
Kereskedelem	37·0	7·1	3·4	50·7	1·8	100·0
Ebből önálló	*25·1*	*5·0*	*2·4*	*66·1*	*1·4*	*100·0*
alkalmazott	*45·6*	*8·6*	*4·0*	*39·7*	*2·1*	*100·0*
Pénz, hitel, biztosítás	34·8	7·1	4·6	52·2	1·3	100·0
Közlekedés	66·4	17·0	5·3	9·4	1·9	100·0
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	54·4	12·0	5·7	25·3	2·6	100·0
Véderő	68·3	17·9	7·6	0·8	5·4	100·0
Napszámos k. m. n.	73·4	14·5	4·2	4·5	3·4	100·0
Nyugdíjas, tőkepénzes	55·1	10·9	6·1	25·8	2·1	100·0
Egyéb és ismeretlen	68·5	14·3	4·8	9·6	2·8	100·0
Összesen	**60·1**	**12·0**	**5·0**	**20·4**	**2·5**	**100·0**

Itt közölt adataink első áttekintése után már leszögezhetjük legáltalánosabb megállapításunkat, mely szerint az önálló kereskedelem jellegét e tekintetben a keresztény felekezetek alacsonyabb és az izraeliták magasabb aránya adja meg. A részletekbe hatolva további szempontokat is kimutathatunk. A főváros legnépesebb vallási közössége, a római katholikusok, akik az összlakosság körében 60%-kal részesednek, sőt némely foglalkozási osztályban arányuk a létszám ¾ részét is eléri, az önálló kereskedelem tagjainak mindössze ¼ részét teszik ki. Hasonló a helyzet a többi keresztény felekezeteknél is. A reformátusok aránya a kereskedők között 5%, az átlagos 12% helyett. Az evangélikusok esetében — épúgy mint a katholikusoknál — a kereskedelem az a foglalkozási osztály, ahol a legkisebb jelentőséggel bírnak. Az utóbb említett felekezet tagjai az átlagos

5% helyett csak 2·4%-ot tudtak maguknak biztosítani az önálló kereskedők közül. Az itt mutatkozó hiány ellensúlyozása az izraelitáknál történik. Ez a körülmény nem okozhat meglepetést, mert hiszen a köztudat is a kereskedelmet tekinti az izraeliták által leginkább benépesített foglalkozási osztálynak. Mégsem érdektelen, hogy ez az előre várt tény hogyan és mennyiben jelentkezik az exakt számadatok világánál. Táblázatunkból kitűnik, hogy az önálló kereskedők 66·1%-a, tehát $^2/_3$ része izraelita. Az összlakosságban elfoglalt helyzetük ezzel szemben 20%, a két arányszám egybevetése tehát kellő módon kifejezésre juttatja azt a kivételes szerepet, melyet az izraeliták a kereskedelemben betöltenek. Az ott kimutatott arányszámot egyébként egyetlen más foglalkozási osztály sem éri el. Aránylag még legközelebb esik ahhoz a pénz-, hitel- és biztosításügy csoportja, ahol az izraeliták valamelyest meghaladják a létszám felét, míg az utána következő kereskedelmi alkalmazottak csoportjában már 40%-on aluli arányban részesednek.

Kétségtelen, hogy igen mélyreható népességi körülmények azok, melyek az izraelitáknak kereskedelmi pálya és ezen belül is az önálló üzletek felé való tódulását előidézik. Lélektani tényezők, örökölt és családi hagyományokon alapuló tulajdonságok, politikai és társadalmi körülmények, valamint gazdasági — főleg anyagi — kérdések azok, melyek mind együttesen hozták létre ezt az adatainkban is teljes mértékben kifejezésre jutó jellemző tünetet. Jól tudjuk szemléltetni azt a különböző hajlamot, melyet az egyes vallásfelekezetek tagjai a kereskedelem iránt mutatnak, ha kiszámítjuk, hogy ezer budapesti kereső foglalkozású lakos közül a különböző felekezetek körében hány az önálló kereskedő. Ezek szerint ezer

róm. kat.	ref.	ág. ev.	izr.	egyéb	általában
vallású budapesti lakos közül önálló kereskedő:					
15·2	15·3	17·7	118·0	20·6	36·5

A keresztény felekezetek jellemző módon közeleső számadatokkal szerepelnek ebben az összeállításban. Egyaránt 15—18‰ arányban helyezkednek el tagjaik a kereskedelmi pályán, vagyis közülük egyik sem mutat kivételes hajlamot a szóbanforgó munkaterület felé. Annál inkább kiválnak e téren az izraeliták. Ezer kereső foglalkozású izraelita egyén közül 118 az önálló kereskedelmet választja életpályája gyanánt, ami a fenti arányszámokat hét-nyolcszorosan meghaladja s így valóban kivételes kereskedelmi hajlamról tesz tanuságot.

Nem érdektelen azoknak a számadatoknak megvizsgálása sem, melyek az önálló és alkalmazásban levő egyének arányát mutatják be a különböző felekezetek soraiban. Az iparosok adatainak megfigyelése alkalmával kitűnt, hogy az izraeliták sokkal nagyobb arányban érik el az önállóságot, mint a keresztény felekezetek tagjai. Ugyanez a tény állapítható meg a kereskedelem esetében is, amiről az alábbi kis összeállításunk tanuskodik:

100 kereskedelmi foglalkozású egyén közül önálló a					
róm. kat.	ref.	ág. ev.	izr.	egyéb	általában
	vallásúak			közöt t	
28·2	26·2	30·0	54·4	32·6	41·7

Az itt közölt egyszerű arányszámok híven kifejezik azt a különbséget, mely a különböző felekezetek tagjai között az önállósulás tekintetében fennáll. A három legnagyobb keresztény felekezet tagjainak mindössze 26—30%-a önálló, míg a kereskedelemben elhelyezkedett izraeliták felénél nagyobb hányada érte el az önállóságot. Ezzel a ténymegállapítással a kereskedelem vallási tagozódásának egy érdekes vonását ismertük meg.

A következőkben elhagyva a különböző foglalkozási osztályok összehasonlításának területét, figyelmünket ismét a kereskedelem főcsoportjai felé fordítjuk.

80. Kereskedők megoszlása hitfelekezet szerint, kereskedelmi főcsoportonkint.

Kereskedelmi főcsoport	Róm. kat.	Ref.	Ág. ev.	Izr.	Egyéb	Összesen
			a) *Abszolut számokban.*			
I. Állatokkal, mezőgazdasági termékekkel (kereskedők)	398	99	27	734	31	1.289
II. Fával és erdei termékekkel (kereskedők)	279	72	25	580	14	970
III. Vas- és fémárúkkal (kereskedők)	305	64	58	789	14	1.230
IV. Agyag- és üvegárúkkal (kereskedők)	56	7	4	134	2	203
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal (kereskedők)	149	27	7	824	7	1.014
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (kereskedők)	347	70	31	2.828	28	3.304
VII. Élelmezési stb. cikkekkel (kereskedők)	1.494	270	139	2.007	60	3.970
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel (kereskedők)	229	42	23	368	15	677
IX. Könyv- és műkereskedés	225	19	9	290	9	552
X. Vegyes kereskedelmi ágak	231	55	29	752	11	1.078
Kereskedelem k. m. n.	812	183	84	2.628	61	3.768
Összesen	**4.525**	**908**	**436**	**11.934**	**252**	**18.055**
			b) *Százalékban.*			
I. Állatokkal, mezőgazdasági termékekkel (kereskedők)	30·9	7·7	2·1	56·9	2·4	100·0
II. Fával és erdei termékekkel (kereskedők)	28·8	7·4	2·6	59·8	1·4	100·0
III. Vas- és fémárúkkal (kereskedők)	24·8	5·2	4·7	64·2	1·1	100·0
IV. Agyag- és üvegárúkkal (kereskedők)	27·6	3·4	2·0	66·0	1·0	100·0
V. Fa-, bőr- és díszműárúkkal (kereskedők)	14·7	2·6	0·7	81·3	0·7	100·0
VI. Fonó- és szövőipari árúkkal (kereskedők)	10·5	2·1	0·9	85·6	0·9	100·0
VII. Élelmezési stb. cikkekkel (kereskedők)	37·6	6·8	3·5	50·6	1·5	100·0
VIII. Gyógy- és vegyészeti cikkekkel (kereskedők)	33·8	6·2	3·4	54·4	2·2	100·0
IX. Könyv- és műkereskedés	40·8	3·5	1·6	52·5	1·6	100·0
X. Vegyes kereskedelmi ágak	21·4	5·1	2·7	69·8	1·0	100·0
Kereskedelem k. m. n.	21·6	4·9	2·2	69·7	1·6	100·0
Összesen	**25·1**	**5·0**	**2·4**	**66·1**	**1·4**	**100·0**

E táblázatban ismét csak azt a négy legjelentékenyebb hitfelekezetet dolgoztuk fel, amelyeket már eddigi fejtegetéseinkben is figyelemben részesitettünk. A többi vallási közösség tagjai ugyanis oly csekély számmal szerepelnek, hogy felesleges azokra a vizsgálatot kiterjeszteni. Görög katholikus vallású kereskedőt ugyanis 84-et találunk mindössze, kik a létszámból

0·5%-ot foglalnak le. A görög keleti kereskedők száma 59, 0·3%-os aránnyal, a 29 unitárius 0·2%-ot, az egyéb felekezetek 44 tagja pedig 0·2%-ot képvisel. Egyetlen felekezet sem haladja meg tehát a kereskedők létszámának ½%-át, ami oly csekély, hogy további részletezés valóban nem indokolt.

Az egyes kereskedelmi főcsoportokat külön-külön figyelemre méltatva, megállapíthatjuk, hogy a kereskedelem legnépesebb felekezete, az izraelita, a textilkereskedelemben helyezkedett el a legnagyobb arányban. Ebben a kereskedelmi csoportban az izraeliták a létszám 85·6%-át töltik be, ami jelentékenyem felette áll a kereskedelemben mutatkozó átlagos 66·1%-os aránynak. A textilkereskedelemhez közel áll e tekintetben a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem 81·3%-os arányszáma. Ezzel azonban befejeztük a kereskedelem azon részeinek áttekintését, ahol az izraeliták aránya az átlagot jelentékenyen meghaladja. A többi kereskedelmi főcsoport közül a vas- és fémárú, az agyag- és üvegárúkereskedelemben, valamint a vegyes és külön megnevezés nélküli kereskedők között arányuk az átlagos $^2/_3$ részhez áll közel. Az átlagon alul marad arányuk viszont az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel, az erdei és bányászati termékekkel való kereskedelemben és az élelmezési cikkek kereskedelmében, majd a vegyészeti és könyvkereskedés terén. A három előbb említett csoport jellege közel áll egymáshoz, mind ősterményekkel, illetve a mezőgazdasági produktumokkal foglalkozik. Összevetve ezeket a csoportokat az izraeliták magas arányával kiemelkedő csoportokkal, azt mondhatjuk, hogy az izraeliták inkább az iparcikkek kereskedelmét kultiválják. Érdekes azonban, hogy a legalacsonyabb arányszámok épen a gyógy- és vegyészeti cikkek kereskedői, valamint a könyv- és műkereskedők között lépnek fel.

A keresztény felekezetek, — s így a római katolikusok is — természetesen az izraeliták gyengébb arányát mutató kereskedelmi főcsoportokban érik el a legnagyobb szerepet. Így a könyv- és műkereskedelem tagjainak 40·8%-a, az élelmiszerkereskedelem önállóinak pedig 37·6%-a katolikus. Arányuk ezzel szemben a textilkereskedelemben egészen elenyésző, amennyiben itt a létszámnak alig több, mint $^1/_{10}$ részét képviselik. Ugyancsak alárendelt szerepet visznek a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelemben is, 14·7%-os aránnyal. Hasonló kép tárul elénk a másik két keresztény felekezet adatainál is. A két utóbb említett kereskedelmi főcsoport itt is a legkevésbé van képviselve. Érdekes, hogy a reformátusok az őstermelői jellegű kereskedelmi ágak felé húzódnak a legerősebben. Ennélfogva az állatokkal és mezőgazdasági termékekkel kereskedők között 7·7%-kal, az erdei és bányászati termékekkel kereskedők között 7·4%-kal szerepelnek az átlagos 5% helyett. Jelentékenyebb arányszámot érnek el ezenkívül az élelmiszerkereskedelem terén is. Az evangélikusok a vas- és fémárúkkal való kereskedelmet keresik fel nagyobb mértékben, mint a többi felekezetek. Arányuk ezenkívül az élelmezési és a vegyészeti kereskedelem terén nagyobb az átlagosnál.

Az egyes kereskedelmi csoportok között tehát, úgy mint más téren, a vallási megoszlás kérdésénél is lényeges eltéréseket találunk, úgy a keresztény felekezetek, mint az izraeliták meghatározott ágak felé mutatnak határozottabb törekvést. Mindamellett ezek a különbségek nem olyan mérvűek, hogy a megoszlás általános menetét megváltoztatnák. Az izraeliták túlsúlya a kereskedelemben olyan mértékű, hogy a változó kereskedelmi jelleg dacára nem találunk egyetlen főcsoportot sem, ahol ne az izraelitáké volna az abszolut többség. Még legkisebb szereplésük színhelyén, az élelmiszerkereskedelemben is 50·6%-kal szerepelnek.

Fejtegetéseink befejezéséül még közzétesszük azokat az adatokat, melyek a felekezeti megoszlás eltolódásait szemléltetik az elmult évtizedek folyamán. Alábbi táblázat az 1910. évtől kezdve tartalmazza az adatokat, de a kereskedelmet ezúttal sem lehetett a hitelügytől elválasztani. A három népszámlálásra egyöntetűen ilymódon megállapított adatok azonban mégis lehetővé teszik az átalakulás figyelemmel kísérését.

81. A kereskedelem és hitelügy önállóinak megoszlása hitfelekezet szerint az 1910—1925. években.

Év	Róm. kat.	Ref.	Ág. ev.	Izr.	Egyéb	Összesen
			a) *Abszolut számokban.*			
1910	4.755	789	470	12.713	414	19.141
1920	6.392	1.374	624	16.216	483	25.089
1925	5.549	1.149	566	16.875	328	24.467
			b) *Százalékban.*			
1910	24·8	4·1	2·5	66·4	2·2	100·0
1920	25·5	5·5	2·5	64·6	1·9	100·0
1925	22·7	4·7	2·3	69·0	1·3	100·0

A táblázat nem ad egyöntetű fejlődési irányzatról számot. Más jellegű volt az a változás, mely a háborús évtizedben 1910 és 1920 között végbement és más a legutóbbi 5 év fejlődése. A százalékos megoszlás adatait tekintetbevéve kitűnik, hogy a háborús évek alatt az izraeliták térvesztése áll a keresztény felekezetek egyöntetű — bár csekély mértékű — viszonylagos előrehaladásával szemben. A római katolikusok aránya 24·8%-ról 25·5%-ra, a reformátusoké 4·1%-ról 5·5%-ra emelkedett, az izraeliták aránya pedig ennek megfelelően visszaesett. Megállapítható azonban az abszolut számok megfigyelése által, hogy ez a változás nem jelentette azt, hogy az izraeliták számszerűen is visszaestek volna, hanem csupán annak eredménye, hogy abból a nagy létszámemelkedésből, mely 1910 és 1920 között végbement, a keresztény felekezetek jobban vették ki részüket.

A legutóbb eltelt öt esztendő folyamán ennek a folyamatnak ellenkezője játszódott le. Az izraeliták aránya újból emelkedett, még pedig olyan mértékben, hogy meghaladja a háborúelőtti állapotot is. Valamennyi keresz-

tény felekezet aránya ezzel szemben visszaszorult. A reformátusok még meg tudtak tartani valamit a háborúalatti térfoglalásukból, a római katolikusok aránya azonban 22·7%-ra esett vissza, mélyebb színvonalra tehát, mint amelyet 15 esztendővel azelőtt elfoglaltak. Hasonló a helyzet az evangélikusok esetében is. A változások lefolyására ismét az abszolut számok adnak felvilágosítást. Az 1920 és 1925 között a kereskedelmi foglalkozásokban végbement létszámcsökkenés a keresztény felekezeteket sujtotta, míg az izraeliták tartani tudták öt év előtti létszámukat.

4. Összefoglalás a kereskedők anyagi és személyi viszonyainak vizsgálatához.

Tárgyalásaink előre kitűzött rendjének megfelelően a kereskedelem állapotának és fejlődésének vizsgálata után, a legújabb adatok alapján nagyobb részletességgel vontuk megfigyelésünk körébe a főváros önálló kereskedőinek gazdasági, szociális és népességi viszonyait. Kétségtelen, hogy az eközben felmerült kérdések közül az anyagi viszonyok voltak azok, melyek a legáltalánosabb érdeklődésre tarthatnak számot, különösen a kereskedelem esetében, melynek mai helyzetében épen az anyagi boldogulás lehetőségei képezik a legégetőbb problémát. Az üzleti forgalom, a lakás- és albérleti viszonyok, valamint a cselédtartás köréből származó adataink, közvetve bár, de mégis képet adtak a kereskedők jelenlegi gazdasági helyzetéről és életszínvonaláról, sajnos azonban, annak a korábbi évekkel való összehasonlítását nem tették lehetővé. Pedig egyike lett volna a legérdekesebb feladatoknak a kereskedelem mai anyagi viszonyait az inflációs időkkel, de különösen a háborúelőtti állapottal egybevetni.

Midőn a kereskedelem életviszonyait más foglalkozási ágakkal összehasonlítjuk, ez annak a körülménynek teljes figyelembevételével hajtandó végre, hogy forrásanyagunknak, a lakásviszonyok számadatainak puszta összehasonlítása alapján még nem szabad az illető foglalkozás jövedelmi és vagyoni viszonyaira következtetni, hanem tekintetbe kell venni azokat a társadalmi különbségeket, a kultúrszínvonal és az igények tekintetében mutatkozó eltéréseket, melyek az egyes foglalkozási osztályokat egymástól nagymértékben elválasztják.

Adataink az önálló kereskedők anyagi helyzetét általában kedvezőbbnek tüntették fel a legtöbb foglalkozási osztállyal szemben. Ez a jelenség főként a lakás nagysága tekintetében és a cselédtartás magas arányában jutott kifejezésre, míg az albérleti viszonyok terén a helyzet nem ennyire biztató. Az albérlőtartás elterjedettsége ugyanis nem a kereskedők között a legkisebb és különösen a nagy lakásokban jelentékeny, mintegy annak a ténynek igazolása gyanánt, hogy az újabb idők nehézségei, melyek a kereskedelmet oly erősen sujtották, a régebben jól szituált rétegek tagjainak nem kis részét arra kényszerítették, hogy megcsappant jövedelmüket albérlő tartásával egészítsék ki.

Ugyanezek az adatok mutatták be igen szemléltetően azt a helyzetet is, melyet a kereskedelem az önálló exisztenciák másik nagy táborával, az önálló iparosokkal szemben betölt. Adataink kedvezőbbnek mutatták a kereskedelem anyagi viszonyait, figyelemreméltó azonban, hogy ez az előnyösebb helyzet különösen a kis lakásokban érvényesült, míg a nagy lakások felé haladva mindinkább halványult, végül pedig el is maradt a kereskedelem az ipar mögött. Jól mutatta ez az összehasonlítás, hogy a kis lakásokat benépesítő kis- és kézműves iparosokat meghaladják a kereskedelem anyagi viszonyai, de amint felfelé haladva mindinkább a közép- és nagyiparosok népesítik be az ipar területét, abban az arányban tűnik el a kereskedők anyagi fölénye.

A kereskedelem egyes részei között is igen nagy eltéréseket tapasztaltunk az anyagi helyzet kérdésében. Mindenekelőtt úgy a gazdasági helyzet mint az életszínvonal terén élesen kifejezésre jutott az üzlettel bíró letelepedett kereskedelem és a piaci árúsok között fennálló különbség. Az üzleti forgalomra, valamint a lakásviszonyokra és kapcsolatos kérdéseire vonatkozó adatok egybevetése útján már meglehetősen áttekintő képet nyerhettünk a kereskedelmi főcsoportok és az egyes ágazatok helyzetéről is. Nem lehet azonban összefoglalásunknak célja ezeket a — mindenesetre legnagyobb érdeklődésre számot tartható — részletkérdéseket felölelni. Csupán arra van lehetőség, hogy a jellegzetesebb viszonyokat mutató főcsoportokat röviden felsoroljuk. Eszerint a legkedvezőtlenebb helyzetet az élelmezési cikkek kereskedelmében, továbbá az őstermelői jellegű állat- és mezőgazdasági termék kereskedelemben, valamint az erdei és bányászati termékek kereskedelmében találtuk. Kedvezőbb viszonyokkal váltak ki viszont a textil-, a fa-, bőr- és díszműárúkereskedelem továbbá a vas-, fém- és műszaki cikkekkel való kereskedelem, végül pedig a könyv- és műkereskedés is. Ez a kedvezőbb helyzet azonban egyáltalában nem mondható általánosnak ezekben a főcsoportokban sem, amire bizonyítékot szolgáltat az a nagy egyenlőtlenség, mely az üzleti forgalom adataiban mutatkozik. A legkirívóbb ellentét a nagyforgalmú és gyenge alapokon álló üzletek között épen a forgalom magas átlagos színvonalával jellemzett főcsoportokban mutatkozott, ami arra utal, hogy a nyert kedvező kép korántsem általános. Adataink e téren is rámutatnak arra a bizonytalan egyensúlyi helyzetre, mely a háború után — különösen az 1925. évben — a budapesti kereskedelmet jellemezte.

Midőn a szorosabban vett anyagi és szociális kérdések tárgyalásáról a népességi statisztika területére tértünk át, e két tárgykör közé iktattuk a kereskedők származására, illetve bevándorlására vonatkozó fejezeteket. Ez az eljárás egyrészt azért mutatkozott célszerűnek, mert az itt felmerülő kérdések — különösen a bevándorlás intenzitása — a kereskedelem anyagi jólétével is a legszorosabb összefüggésben vannak, hiszen elsősorban gazda-

sági tényezők, az anyagi boldogulás kilátásai azok, melyek a vidék lakosságát útnak indítják a főváros felé. Valóban bemutatták a helybenlakás tartamának számsorai azt a csekély mértékű bevándorlást, mely az utóbbi éveket jellemezte és ami egyúttal a Budapesten való üzletnyitás kilátástalan voltára engedett következtetést. Ugyancsak érdekes volt az a tünet, hogy az infláció alatt is feltűnő gyenge volt az új vidéki elemek elhelyezkedése, mintha megérezték volna, hogy a szalmaláng gyanánt fellobbanó konjunktúra után annál súlyosabb lesz a visszahatás. Azok a magas arányszámok viszont, melyek a régebbi mult idők bevándoroltjai esetében a kereskedelemben mutatkoztak, jelezték, hogy a vidékiek üzleti szellemmel rendelkező rétegei megérezték akkoriban azokat a gazdasági lehetőségeket, melyeket a hatalmasan fejlődő főváros biztosított.

Másrészt azonban közvetlen kapcsolatban van a származás kérdése a szorosabban vett demográfiai viszonyokkal is. Kétségtelen ugyanis, hogy a minden irányból való beköltözés által naggyá fejlődött fővárosi társadalom azokból a népességi alkatelemekből épül fel, melyeket az egyes bevándorló csoportok születési helyükről magukkal hoztak. A kereskedelem gyors magyarosodása, mely azt eredményezte, hogy a többi foglalkozások közül régebben német jellegével kiemelkedő önálló kereskedelem utolérte, sőt végül felül is múlta a többi foglalkozási ágakat, a helybeliek elmagyarosodása mellett szintén nagyrészben a vidékiek erős bevándorlása folytán állott elő. A bemutatott vallási megoszlás, az izraeliták erős szerepe, ismét kapcsolatot mutat a kereskedők származásával, amennyiben a bevándorlás iránya az északkeleti irányból mutat különösebb intenzitást. Érdekes tanulság volt általában, hogy a kereskedelem városi jellege dacára a helybeli születésűek nem szerepeltek soraiban abban az arányban, mely várható lett volna s így önálló kereskedőink igen jelentékeny számban bevándorlókból állanak. Az is feltűnő jelenség volt, hogy a kereskedelem általában a távolabbi vidékekről mutat erősebb bevándorlási hajlandóságot.

Végezetül a szorosabban vett demográfia számsorai is számos vonatkozásban kapcsolatot mutattak a kereskedelem gazdasági viszonyaival. A kormegoszlás adatai az önállósulás nehézségeire engedtek következtetni és bemutatták azokat a különbségeket, melyek az egyes kereskedelmi ágak között azok különböző fejlődési üteme folytán e téren is megnyilvánultak. A férfiak és nők aránya szintén pontos szabályszerűséggel követi a gazdasági helyzet változásait, amennyiben a mult század hatalmas fejlődési lehetőségei a nők arányát is növelték az önálló kereskedelemben, míg a jelenlegi súlyos viszonyok és rendkívüli körülmények még a háború hatásai ellenére is a női nem visszaszorulását eredményezték. Annál erősebben szaporodott a nők aránya az alkalmazottak között. Nem mondhatjuk kedvező tünetnek, hogy a nők mind nagyobb mértékben kényszerültek arra, hogy kereső munkát

vállaljanak, de egyszersmind kedvezőtlen jelenség az önálló kereskedőink szempontjából is, mert azt jelenti, hogy gazdasági helyzetük gyengülésével az olcsóbb női munkaerőre tértek át.

Nem folytatjuk tovább azoknak a jellemzőbb megállapításoknak felsorolását, melyeket a kereskedők anyagi és személyi viszonyait feltáró statisztikai számsorokból levezethettünk. Befejezésül csupán azt a két legfontosabb körülményt kívánjuk megemlíteni, amely adataink minden részletén kivétel nélkül végigvonult. Az egyik tény az a hatalmas fejlődés volt, amely Nagy-Magyarország fővárosának kereskedelmét jellemezte és aminek folytán az szervezetében, nagyüzemi jellegében és munkakörében mindinkább kimagaslóbb szerepet töltött be. A másik jelenség ezzel szemben az a súlyos helyzet, mely Budapest kereskedelmét a háború szerencsétlen befejezése után érte, midőn az egész ország árúellátását végző fővárosi kereskedelem munkaterületének nagyrészét elvesztette, fogyasztóinak vásárlóereje visszaesett és az ily módon megcsappant munkalehetőségekkel szemben a békebeli létszámot jelentékenyen meghaladó számban küzdenek kereskedőink a megélhetésért.

Vizsgálataink minden fejezete ezekre a körülményekre nézve szolgált adalékokkal. Erre utaltak azok az arányszámok, melyek a kereskedők számának a fogyasztókhoz, tehát a lélekszámhoz való viszonyítás útján jöttek létre. A háború előtt állandó és megfelelő arányszámokat találtunk, a jelen időkben pedig túlméretezésre engednek adataink következtetni. A külföldi viszonyokkal való összehasonlítás is ezt a tényt erősíti, a budapesti kereskedelem kisebbszerű szervezetével ugyanis csak a legutóbbi időben marad el a külföld mögött. A fejlődés megakadása, sőt határozott visszaesés mutatkozott történeti vizsgálódásokat végző fejezeteinkben, midőn a nagyobb számú kereskedők mind kevesebb alkalmazottal látták el megfogyatkozott munkájukat. De ugyanerre a tényre utalnak azok a kiegyensúlyozatlan viszonyok is, melyek az üzleti forgalom terén megnyilvánultak. Az a hátrányos befolyás, melyet a lakásviszonyok terén az albérlőtartás gyakorolt, szintén a korábbi kedvezőbb állapottal szemben a helyzet gyengülését látszik igazolni. A bevándorlás csökkenése, az önállósulási lehetőségek csekély volta, illetve késői életkorban való megvalósíthatósága, a női munkaerő elterjedése az alkalmazottaknál, mindmegannyi olyan jelenség, mely éles fényben állítja szembe Budapest kereskedelmének háború előtti helyzetét a mai viszonyokkal.

Felsorakoztattuk itt ezeket a meggondolásra késztető körülményeket, mert feltétlenül szükséges, hogy teljesen tisztán lássunk akkor, ha a budapesti kereskedelem életviszonyairól tájékozódni akarunk. Nem jelentik azonban az adatainkból folyó tanulságok egyúttal azt, mintha a fővárosi kereskedelem helyzete reménytelen volna, ott további boldogulásra, sőt fejlődésre lehetőség ne kínálkoznék. Mindenekelőtt nem szabad felejtenünk,

hogy az 1925. évi népszámlálás a szanálási válság mélypontján vette számba a főváros önálló kereskedőit, azóta pedig, — ha nem is nagymértékű — de mégis némi javulás jelei állapíthatók meg. Másrészt még az 1925. évi adatok sem nyújtottak minden vonatkozásukban kedvezőtlen képet. Itt is, ott is felvillantak a statisztika számoszlopaiban olyan jelenségek, amelyek azt mutatják, hogy a fővárosi kereskedelem szervezetében rejlő őserő még csorbítatlan és annak jól megalapozott rétegei biztató ellenállást mutatnak a válságosra fordult időkkel szemben. A budapesti kereskedelem helyzetének orvoslására irányuló munkásságnak tehát a nehéz viszonyok teljes ismeretével, de kellő bizalommal kell céljának elérésére törekedni.

A. AKADEMI